

SZABÓ LEVENTE

A KRITIKA MINT AZ ÉPÍTÉSZETI GONDOLKODÁS LEHETSÉGES MÉDIUMA

DLA-ÉRTEKEZÉS

MESTERMŰ: FELSŐ-GÖD, HATÁR ÚT 17., KÉTLAKÁSOS HÁZ

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
ÉPÍTŐMŰVÉSZETI DOKTORI ISKOLA

TÉMAVEZETŐ: CSÁGOLY FERENC DLA

2008

Csengének és Somának

„A szó nem tör csontot, mondja Mikszáth. De.”¹

¹ ESTERHÁZY, Péter, A szavak csodálatos életéből, Magvető, 2003, 65. o.

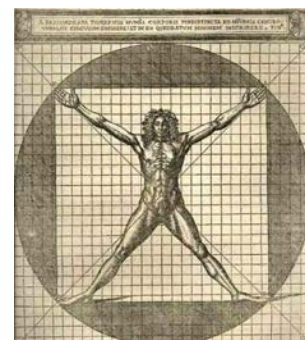
Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	4. oldal
1. A HAZAI HELYZET. AZ ÉPÍTÉSZETI KRITIKÁRÓL EGY ESETTANULMÁNY SZEMSZÖGÉBŐL	8. oldal
Önreflektív portré	10. oldal
Az ördög a részletekben lakik	13. oldal
Kritika helyett publikációs verseny	14. oldal
A viták heve	18. oldal
Mítoszok helyett	19. oldal
2. MŰKRITIKA VAGY ÉPÍTÉSZETI KRITIKA? ELMÉLETI PROBLÉMÁK	21. oldal
Kritika versus építészeti kritika – műfaji tágasságok	21. oldal
Az építészeti kritika a nyilvánosság eltérő szintjein	23. oldal
A szakszerűség és a közérthetőség a nyilvánosság különféle szintjein.	25. oldal
A szakmának szóló építészeti kritika	27. oldal
Építészeti kritikai tendenciák	29. oldal
Az építészeti kritika ideje	31. oldal
Kritikus versus építészeti kritikus	32. oldal
Az építészeti kritika nyelve. Fordítási nehézségek	34. oldal
A kritikán kívüli építészet – felesleges kísérletek	36. oldal
3. A KRITIKÁÍRÁS GYAKORLATI PROBLÉMÁI. SZEMÉLYES DILEMMÁK	39. oldal
A kritikáírás személyes élménye	39. oldal
Általános tapasztalatok	40. oldal
Az egyes írások mögött	41. oldal
A mestermű kritikája. Metodikai terepgyakorlat	43. oldal
Építészeti kritika az oktatásban. Egy választható tantárgy tanulságai	46. oldal
ÖSSZEGZÉS / ABSTRACT	49. oldal
BIBLIOGRÁFIA és képjegyzék	51. oldal
PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE	54. oldal
FÜGGELÉK	57. oldal
Az esettanulmány leírása	57. oldal
Az esettanulmány kérdés-válaszainak statisztikája	60. oldal
Szöveges válaszok a kérdőívre. A 13. kérdés	61. oldal
Az építészeti kritika a nyilvánosság egyes szintjein	73. oldal
Önéletrajz	74. oldal
Főbb munkák és tervpályázatok műjegyzéke	75. oldal
Nyilatkozatok	77. oldal
TIZENEGY ÍRÁS	78. oldal
Válogatott kritikák	
A MESTERMŰ PORTFÓLIÓJA	133. oldal

Bevezetés

„Mit tehet a teória? Mint Jónás, feddi Ninivét, és süket fülekre találván duzzog és visszavonul a sivatagba – vagy pedig talán odafigyelve néhány kortárs építész heroikus vállalkozására, Babitscsal szólva, örülni »módfelett a töknek«.”²

Értekezésemet azzal a céllal írtam, hogy összefoglaljam mindazt, amit az építészeti kritikáról, annak lehetőségeiről gondolok. A *kritika* az építészeti gondolkodásban ugyanis olyan fontos és komoly lehetőségeket rejtő műfaj, mely mind az építészeti tevékenység különféle formái között, mind pedig az építészet általános kommunikálhatóságát tekintve egyfajta médium képes lenni. Az ebbéli felismeréseim egyrészt tervezői, oktatói, másrészt kritikaírói gyakorlatom eredményei – értekezésem mindezeket kísérli meg összefoglalni.

Ha elfogadjuk ugyanis, hogy fontos (lenne) építészetünk be- illetve visszaemlése a kulturális diskurzusokba (vagy ha legalábbis nem vagyunk elégedettek e folyamat jelen állapotával), akkor be kell látnunk, hogy kézenfekvő eszköz az építészet esetében is a verbalitás. Elkerülhetetlennek tűnik a reflexív, elemző, a verbalításra alapuló megközelítése, bemutatása és feldolgozása azoknak a folyamatoknak, amelyek napjainkban építészetünkkel szorosabb és tágabb értelemben történnek. Úgy tűnik, mintha ennek feltételei csak minimális mértékben lennének adottak. Állítom, hogy a honi építészetkritika nem ér föl a honi kortárs építészet színvonaláig, s e *féloldalasság* végeredményben építészetünknek magának sem jó. Az építészetről (értsd: annak elméleti háttéréről, kulturális beágyazottságát feltételező összefüggéseiről) való adekvát beszéd egyáltalán nem kevesek kiváltsága, hanem a gyakorló építészek mindennapi praxisa kellene, hogy legyen. Az építészeti gondolkodás folyamata sajátos, véget nem érő folyamat, melynek a háztervezés csak egy – noha kétségkívül evidens módon meghatározó – szintje, stációja. A tervezési folyamat fogalomkörének épp a kritika, azaz az írásbeliség irányába történő tágításával, magát a konkrét tervezési folyamatot érhetik termékenyítő, elsősorban az építészet elméleti háttérét megtámogató impulzusok.

Lassan hét éve, hogy megjelent a legelső kritikai írásom, és azóta közel húsz építészeti tárgyú szöveget, túlnyomórészt kritikát publikáltam. Minthogy kritikáimat szorosan az építészeti tevékenységem részének gondolom, jelen írás elsősorban a *személyes* tapasztalatokból fakadó

² NÉMETH, Lajos: Az építészet dilemmája, MÉ 1983/1, 23. o.

általános tanulságokra épít. Hamar be kellett látnom, ha a mai magyar építészeti kritika állapotáról gondolkodom, akkor annak tanulságai néha önkéntelenül kiáltványszerűen rendeződnek jól körülhatárolható tézisek köré.

Lényeges előre bocsátanom azt is, hogy az értekező *elsősorban* gyakorló építész. Néhány, épp az efféle, tagadhatatlanul személyes nézőpontból fakadó, esetleg újszerűen definiált megállapítástól azt remélem, valamelyest kompenzálják az ugyanebből párhuzamosan származó tagadhatatlan és komoly korlátokat. Mestermunkám és ez az értekezés nincsenek egymással szoros összefüggésben. Napi tervezői tevékenységem mellett rendszeres gyakorlatom az építészeti kritika írása és tanítása is. E párhuzamos tevékenység nem direkt kapcsolati eredményeket hoz, hanem – remélem – árnyaltabb építészetet és pontosabb fogalmazást. Mestermunkámmal és téziseimmel így e kettős praxis *jelen állapotát* igyekszem párhuzamosan, pillanatfelvétel-szerűen dokumentálni, gyakorlati illetve elméleti oldalról egyszerre.

Ami jelen értekezés tematikáját illeti, az nem tekinthető előzmény nélkülinek. A nyilvánosságnak a hazai építészet folyamataira gyakorolt hatásáról a közelmúltban jelentek meg átfogó tanulmányok³, ezért az értekezés *elsősorban* az építészeti kritika hazai helyzetével (1), műfajának elméleti és gyakorlati problémáival (2), valamint a kritikai munkásságom személyes tapasztalataival és következtetéseivel (3) kíván foglalkozni. A három, egymásra egyfajta spirális rendben épülő „fejezetet” igyekeztem három különálló, de persze egymással átfedésben lévő esszévé formálni. A hazai körképből levonható tanulságok pozícionálják és szűkítik az értekezés címében megfogalmazott problémát, a második rész kísérletet tesz elvi síkon összefoglalni a legfőbb sarokpontokat, hogy aztán az értekezés zárófejezete a személyes kísérletek tanulságait összegezze.

1. A hazai helyzet. Az építészeti kritikáról egy esettanulmány szemszögéből

Amikor mi építészek, közös ügyeinkkel kapcsolatos *kellemetlen*, vagy kellemetlenné tünő kérdésekkel szembesülünk, akkor ezekből a helyzetekből rendre nem szokott jó dolog kisülni. Az építészet, egészen konkrétan épületeink megítélését is hajlamosak vagyunk egyfajta „tetemrehívásként” fölfogni, ami az építészeti kritika szempontjából komoly akadálynak, azaz több mint kellemetlenségnek tűnik. Az őszinte vélemény, a valódi kritika – mely az ismert esztéta, Radnóti Sándor szavaival, „*több, mint hit, de kevesebb, mint biztos tudás*”⁴ – ma leginkább sértettséget, dacot, elutasítást vált ki, sőt, a nyilvánosság előtt zajló efféle aktusokat a kritika potenciális tárgyának szerzői rendre igyekeznek *elkerülni*.

Kérdés persze, hogy kit zavar mindez? Kinek érdeke, hogy e helyzet megváltozzon? Megvallom, épp az előbbieket alapján úgy gondoltam, hogy nem az építész elit az, akit zavar a helyzet, és nem ez a társaság az, amely érdekének gondolja, hogy változás történjen. Úgy képzeltem, hogy azon kollégák többsége számára, akik a mai magyar építészetet vagy annak a nyilvánosságban megjelenő struktúráit meghatározó módon alakítják, az építészeti kritika ellentmondásos, inkább problémás műfaj. Mindezek igazolására (vagy épp cáfolatára), jelen dolgozat keretein belül *esettanulmány* szintű felmérésbe kezdtem. Több mint száz, zömmel építész kerestem meg, és a beérkezett 61 válaszból leszűrhető tanulságok árnyalták az építészeti kritikáról bennem kialakult elméleti és gyakorlati képet. Célom az volt, hogy párhuzamosan kísérlelem meg az építészeti kritika néhány mai problémáját föltárni, épp az általam megkérdezettek válaszaiból kirajzolódó önkép tükrében.

³ KERÉKGYÁRTÓ, Béla, SIMON, Mariann, BUN, Zoltán, TURAI, Balázs tanulmányai, in: Utóirat - Különszám az építészeti nyilvánosságról 2006/4

⁴ RADNÓTI, Sándor, Bevezetés, in: A piknik, Magvető, Budapest, 2000, 17. o.

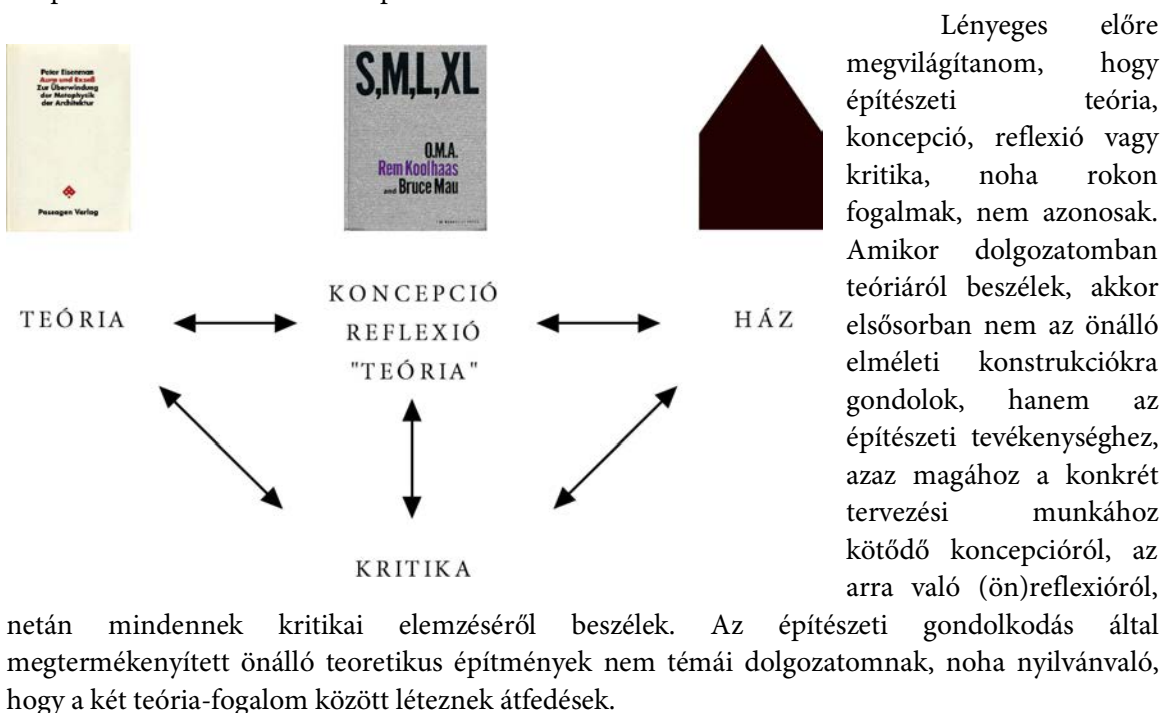
2. Műkritika vagy építészeti kritika? Elméleti problémák

Az építészetkritika, ha specifikus is, mégiscsak *műkritika*, így részben annak kialakult diskurzusaival, tudományos kategóriáival is jellemezhető. Kérdés persze – dolgozatomban egyik alapkérdése – hogy az építészetkritika mennyiben műkritika, annak általános tanulságai mennyiben érvényesek?

Elkerülhetetlen, hogy az építészeti kritika vizsgálatát magához a kritikához, mint általános fogalomhoz alapozzuk, hogy aztán fokozatosan jussunk el a sajátos problémák tárgyalásához. Miközben a kritika gyakorlatának kérdéskörével könyvtárnyi elméleti munka foglalkozik, a tanulságok, párhuzamok demonstrálhatók, de az építészeti kritika specifikus jellege a fogalmi szűkítést követeli. Persze engem elsősorban az építészeti kritikának a belső, szűkebb értelmű nyilvánossága felé szóló szegmense érdekel, mind a praxis, mind pedig jelen elemzői nézőpont felől.

Megfogalmaztam olyan jellemző építészeti kritikai tendenciákat, melyek markáns nézőpontkülönbségeket jelölnek ki.

Az építészeti kritika alapproblémái közül néhány jellegzetes kérdést emelek ki. Az építészeti kritikus személye az építészeti kritika jellemző alapproblémája, mely lényegében leírható a gyakorló versus „pályán kívüli” kritikus dilemmájával. Megkerülhetetlen az építészeti kritika szakszerűségének kérdése is, hiszen a szövegben való közvetítés alaptermészete (elsődlegesen időbeli kiterjedése) alapvetően más, mint a leginkább térbeliségben megfogalmazódó építészet. A kritika időbelisége, annak „ideje”, azaz az aktualitás meghatározó szerepe szintén jellemző műfaji sajátosság. Végül utalok azoknak a kísérleteknek, felfogásoknak az ellentmondásosságára, melyek az építészetet a kritikán kívül képzelik el.

3. A kritikáírás gyakorlati problémái. Személyes dilemmák

Egytucatnyi kritikám tükrében számos olyan apró, ám jellemző jelenséggel találkoztam, mind megírásuk körülményeit, mind a közben átélt belső dilemmákat tekintve, amelyek fontos tapasztalatokkal gazdagítottak. Számomra csak valamely önálló, adekvát *konceptióhoz* kötött

kritikának van értelme, hiszen épp a koncepció az, amely a ház és a szöveg közötti kapcsolatot jelentheti. A szöveg (kritika) tehát ilyenkor valójában nem más, mint a házhoz köthető koncepció értelmezésének kanalizálása egy természetes és kézenfekvő eszköz, a szöveg által, a házak kritikai vizsgálata óhatatlanul a koncepcióval, az építészeti gondolattal való szembesítés bázisán kell, hogy álljon. Az építészet másfelől alkotó tevékenység, ahol az ösztön, a művészi, a spontán éppúgy jelen van. A koncepció ezért a kritika felől is születhet, vannak esetek, amikor a kritika maga végzi el azt a munkát, hogy az értelmezést valamely koncepcióval alátámasztja. Vélhető tehát, hogy a jó kritika vagy a házak felől és/vagy a szöveg felől jövő, mögöttük kitapintható olyan koncepción alapul, mely a ház nonverbális és a kritika verbális jellege közötti kapcsolatteremtést is biztosíthatja.

A kritikaírás személyes élménye, noha a teljes értekezést áthatja, ez a fejezet foglalkozik – ha lehet, még személyesebben – az egyes cikkek írásából kirajzolódó közös és egyedi tanulságokkal. A fejezet végén megkísérlem a DLA-mestermű kritikáját elvégezni, demonstrálva az általános részben bevezetett kritikai szempontokat, valamint utalva a szorosan vet építészeti és a kritikusi tevékenység természetes kapcsolódási pontjaira.

Az építészeti kritika jelen értekezésben tárgyalt szempontjai az oktatásban is megjelennek. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Középülettervezési Tanszékén 2005-ben bevezetett Középületek kritikai elemzése c. választható tárgy tanulságai ugyanakkor segítettek a dolgozat szempontjainak tisztázását. Meggyőződésem, hogy az építészeti kritika területén remélt változásokhoz annak az oktatásban való reprezentatív megjelenítésén keresztül vezet az út.

A függelékben részletesen közlöm a felmérésem részeredményeit és tanulságait, illetve a kérdőívre adott valamennyi szövegesen kifejtett választ is. Csatoltan közlöm azokat a kritikáimat, elemzéseimet (tizenegy válogatott írás), melyeket meghatározó módon az értekezésem előzményeinek, s így elválaszthatatlan részeinek tartok.

Ezúton szeretném megköszönni mindenekelőtt Cságoly Ferenc témavezetői segítségét, mellyel immár közel tizenkét éve kíséri aktív figyelemmel mind tervezői, mind kritikusi munkámat. Köszönöm Kerékgyártó Béla hasznos észrevételeit, melyek számos korábbi, e dolgozat előzményeinek is tekinthető írásom megformálásához is nélkülözhetetlenek bizonyultak. Köszönöm Simon Mariann kiegészítéseit és Sugár Péter szakmai bírálatát. De éppúgy köszönet illeti az engem kritikaírásra felkérő építészeket és a szak-sajtóorgánumok főszerkesztőit, legfőképpen pedig családomat, hogy lehetőséget (időt) biztosítottak és biztosítanak folyamatosan e munka elvégzésére.

1. A hazai helyzet

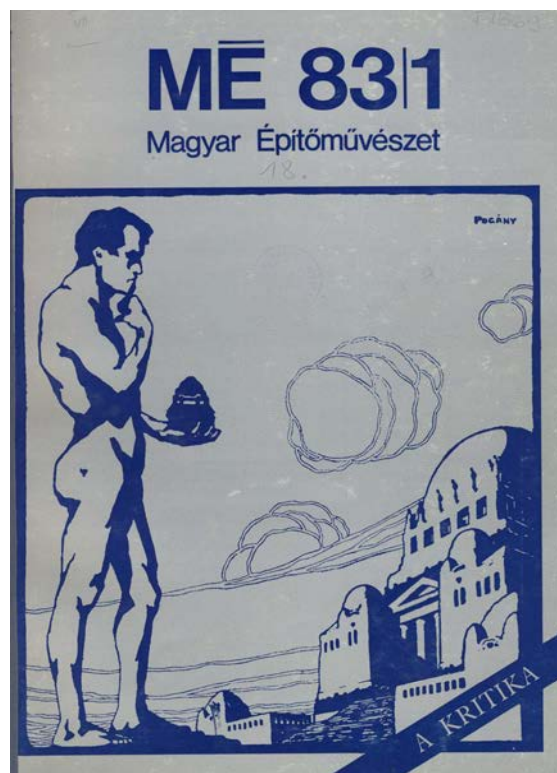
Az építészeti kritikáról egy esettanulmány szemszögéből

A honi építészeti kritika *mai* helyzetét jobban megértjük, ha visszatekintünk azokra a szempontokra, amelyek az utóbbi évek, évtizedek szakmai diskurzusaiban megjelentek. Részint azért, mert e szempontok egy része folyamatosan napirenden van, részint viszont azért, hogy belássuk a helyzet lassú bár, de reményteljes változását, de legalábbis annak érezhetően pozitív irányát.

Az építészeti kritikával való önreflektív szembenézésnek – Bojár Iván András szavaival amolyan „*mitől beteg a magyar futball*”- szerű visszatérő kérdéseknek – szép hagyománya van a magyar építész-közéletben, mely már-már akut módon vetődik fel időről időre. Akár úgy, mint az építészeti lap öndefiníciós törekvése (MÉ 1983/1), akár tudományos dolgozatként (Vámosy Ferenc elméleti, azaz a folyamatokat befolyásolni kevésbé képes kandidátusi értekezése 1985-ből), de akár rövid tematikus blokként (hozzászólások a Magyar Építészakadémia 1999-es évkönyvének kritika-vitájához: Bojár Iván András és Patartics Zorán), vagy egy 2001-es magányos, ám a folyamatokat kivételes pontossággal leíró esszében (Szalai András: Az építészeti kritikáról – Gondolattöredékek⁵), és gyakorlatilag folyamatosan (szitokszóként és/vagy sóhajként) az építészközbeszédben. A folytonos kérdésvetést – az Octogon főszerkesztőjének 1999-es szemszögéből – maga Bojár utasítja el: „*Miért nincs építészeti kritika, ha van?*” – kérdezi József Attilát parafrázálva dolgozata címében. Paradoxonja nyomán érezzük, hogy olyan kérdéstről beszélünk, amely egyfelől evidencia-jellegű (természetesen *van* építészeti kritika), másfelől azonban súlyos egyéni és kollektív hiányérzetekkel terhes (*miféle* építészeti kritikáról beszélünk?).

Bojár 1999-es kérdése az utóbbi huszonegynéhány évben időközönként fel-felbukkanó – mégoly csökevényes – kritika-diskurzusok mottója is lehetne akár.

A hazai építészeti sajtó akkori monopol lapja, a Magyar Építőművészet 1983/1 száma a megújulás jegyében jelent meg, a Moravánszky Ákos és Nagy Elemér vezette szerkesztőség frissen, új koncepciók mentén látott neki a lapszerkesztésnek, s ezt deklaratív módon mindjárt a beköszönő lapszámban az építészeti kritika kérdéskörének a fókuszba helyezésével nyomatékosította. Neves építészeket kérdeztek meg általában a problémáról, ám az alig több mint egy tucat válaszból kirajzolódó kép aligha tekinthető reprezentatívnak. Az olyan – a korszak viszonyait ma is plasztikussá tévő – vélemények mellett, mint például Major Mátéé, a kor nagytekintélyű építészprofesszoráé, aki szerint az egyik fő nehézség az, hogy a bírálónak „*olyan elméleti bázissal kell rendelkeznie, mely a történelmi és dialektikus materializmusnak helyes szakmai értelmezését biztosítja*”, a hozzászólók zöme tárgyyszerű szkepticizmussal fogalmazott. Ők a kritika

⁵ SZALAI, András: Az építészeti kritikáról – Gondolattöredékek (<http://arch.eptort.bme.hu/10/10szalai.html>) 2001. március 28., Inspiráció – szimpózium Vámosy Ferenc 70. születésnapja alkalmából

műfaji problémáját nem tartották időszerűnek vagy jelentősnek. Makovecz Imre szerint például „Picasso mondta, hogy nem kritikára van szükség, hanem méltatásra”, de erre rímel Fischer József véleménye is: „Az építészek ne kritizálják egymást, csak sértődés lehet belőle.” Hozzászólásuk rámutat arra az alapproblémára, hogy sokszor érezhetjük szűknek a szakmai közösséget a belső bírálatok nyilvános megfogalmazásához. Gerle János vélekedése, hogy „*építészeti kritika egyáltalán nincs, de nem is reális, hogy legyen.*”, valamint Sylvester Ádám megjegyzése, hogy „*...nem a kritika hiánya most a legnagyobb bajunk.*”, arról tanúskodtak, hogy a kritika problémáinak megítélése az építészetben belül korántsem egységes. Molnár Péter hozzászólása – komolyan véve a kérdést – szintén egy alapvető konfliktusról árulkodik: „*Egy nem beszélt nyelven fogalmazott mű kritikája sem íródhat csak nem beszélt nyelven és így olvasatlan kell maradjon szükségszerűen. Építészetünk helyzete viszont kritika nélkül nem hagyható.*”

Hogy az előbbi válaszokat jobban megértsük, két szempontot érdemes mérlegelnünk.

Az egyik, hogy a 60-as, 70-es évekbeli vagy 80-as évek eleji MÉ-számokat föllapozzuk, azokban valódi építészeti kritikákat nem igen találunk. Rövid, tárgyyszerű műleírások kísérték a nagy számban bemutatott épületeket és terveket. „Az” építészeti lap hivatalos, reprezentatív jellegéből persze egyenesen következett mindez. Ahogy nem beszélhattünk gondolati vagy stílári pluralitásról, az természetesen az intézményrendszerből vagy az építészetet reprezentáló fórumokat tekintve is teljes mértékben hiányzott. Ma egészen más a helyzet, ne is csodálkozzunk, ha ugyanarra a kérdésre teljesen más válaszok érkeznek.

A másik szempont azonban ma is izgalmasabb, hiszen a 24 évvel ezelőtti hozzászólások leleplezően szólnak az *építészek* kritikához való ambivalens viszonyáról. És itt már részben aktuális problémákról beszélünk, melyek a hazai építészeti viszonyok elvont és nagyon is konkrét beidegződéseiből származnak. Könnyen kérdések fakadnak az alapkérdés nyomán. Miképp áll szemben egymással a tervezés-építés sokéves folyamata a pár ezer leütésnyi kritikával? Mi a ház, az építész és a kritika hármasságának viszonya? Képes-e a kritika visszahatni az alkotói folyamatokra? Miféle kritikára van szükség a nyilvánosság eltérő szintjein? Érvényesek-e a műkritika tipikus ismérvei az építészetkritikára? Kitől fogadjuk el a kritikát? Ki írjon kritikát: a szakmát gyakorló építész vagy a folyamatokra kívülről rálátó „pályán kívüli”? Ki harcolna egy olyan fórum létrejöttéért, amelyben saját házait kritizálják? Akarunk-e többet, semmint a jól megérdemelt publikálás nyugodt folyamatát? Összefoglalva: *kinek a problémája az építészeti kritika ügye?* Ilyen és ezekhez hasonló kérdésekkel néz szembe évtizedek óta az, aki az építészeti kritikáról gondolkodik – olyan, mintha egy láthatatlan örökség-hálóban vergődne.

Bojár 1999-es és Szalai András 2001-es dolgozatában olyan új szempontok merültek föl, amelyek részben a 90-es évtized belső szakmai és közéleti tanulságaiból, az építészeti lapok struktúralódásának folyamatából, mindkettejük szerkesztői illetve kritika-írói gyakorlatából is fakadtak.

Bojár vitriolos sorai ma is érvényesnek tűnnek: „*A szakmába való bezárkózás elsősorban az építészet fejlődésének árt, ezen túl pedig meggyőződésem szerint etikátlan dolog is. Részt kapni egy kultúra gazdagságából, felkentté válni, majd a kultúrából egy darabot elkerítve, kisajátítva feltételekhez kötni, hogy azon túl ki rajzolhatja meg a műfaj határait, ki szól bele, ki értelmezheti jelenségeit, annak ellenére alpári dolog, hogy jelenkorunkban mindennapos gyakorlat.*”⁶ Ez az aktivista kritika-szemlélet is hozzájárulhatott, hogy Bojár hét évvel később a véleményformálói státuszából a politikai-döntéshozóiba küzdött föl magát. Ahogy a helyzet több szempontból is

⁶ MÉK Évkönyv 1999, 119. o. Megjegyzem, hogy pár évvel később ugyanezt a problémát Wesselényi-Garay Andor így fogalmazta meg „Az építészet „közügy”, így alakításába mindenkinek kötelessége beleszólni, mégis rendkívül kifacsart és torz diskurzussal jellemezhető az a hazai közbeszéd, amely ma az építészeti közélet és az épületeket használó közösség között zajlik. ... Amíg az építészeti alkotás, illetve annak kritikája, vitája egy belterjes, elhallgatással és sértődésekkel terhelt szűk közösség tulajdona, addig az épület jelentését is ez a szűk szakmai közeg fogja birtokolni.” WGA: Miénk itt a tér – Aréna-tér, Budapest; Alaprajz, 2003/4 (május-június)

megváltozott: az Octogon az akkor még reményteli kritikus arcélét mára elvesztette (épp a Bojár által akkor megbélyegzett „szolgáltató karakterű lapok“ sorába állt be), másrészt viszont, ha nem is a nyomtatott lapok struktúrájában, de az építészet nyilvánosság előtti reprezentációja ma tagadhatatlanul jobb helyzetben van (gondoljunk itt csak olyan kezdeményezésekre, mint Az építészet hónapja-sorozat, a szaporodó konferenciákra, a Kortárs Építészeti Központra, stb., vagy épp az építészeti nyilvánosság gyarapodó internetes megjelenési formáira). Tény azonban az is, hogy a – részben a természetes építész generáció-váltásnak köszönhető – nyilvánosság szélesedése korántsem éri el a vágyott horizontokat, és a szorosán vett építészeti kritika műfajára gyakorolt jótékony hatásáról egyelőre nem számolhatunk be.

Szalai András 2001-es dolgozatának fő gondolata az építészeti kritika és az építészetnek, mint kritikus tevékenységnek az egymásra utaltsága. *„A reflektivitás, a kritikai gondolkodás hiánya többek között a szórványosan nyilvánosságra kerülő alkotói „ars poetica”-kban, „hitvallásokban” vagy ezek tapasztalható hiányában is tetten érhető. Dúlt hitekből összerótt, ki nem mondott vagy végig nem gondolt érzelmi entitásokra támaszkodó és/vagy a mindenkori aktualitás felszínébe belekapaszkodó vélekedések halmazaiából ugyanis nehezen épül olyan fundamentum, ami az alkotást és esetleg annak értelmezhetőségét is kellőképpen megalapozhatja, megalapozhatná. Ugyanakkor az is kitapintható, érzékelhető, ugyancsak az érzelmi entitások szintjén, hogy eme hiány-állapot problémaként való felmutatásának elmaradása a szakmának – a szórványos kivételek mintha csak a szabályt erősíténék – semmiféle hiányérzetet nem okoz.”* Egyrészt talán ez a helyzetértékelés is magyarázhatja a 90-es években rendszeresen publikáló Szalai sajnálatos eltávolodását a napi építészeti kritika gyakorlatától. Másrészt a „hiányérzet” ma már legalább kitapintható – a bevezetőmben említett esettanulmány, mint az a következőkben látható lesz, épp ezt támasztja alá. Azonban figyelemreméltó Szalainak az a gondolata, hogy az elméleti „fundamentum” nélküli építészetrel szemben a kritika sem könnyen találja helyét. Lényeges észrevennünk ezt is okként, amikor a honi kritika „betegségeiről” beszélünk.

Önreflektív portré

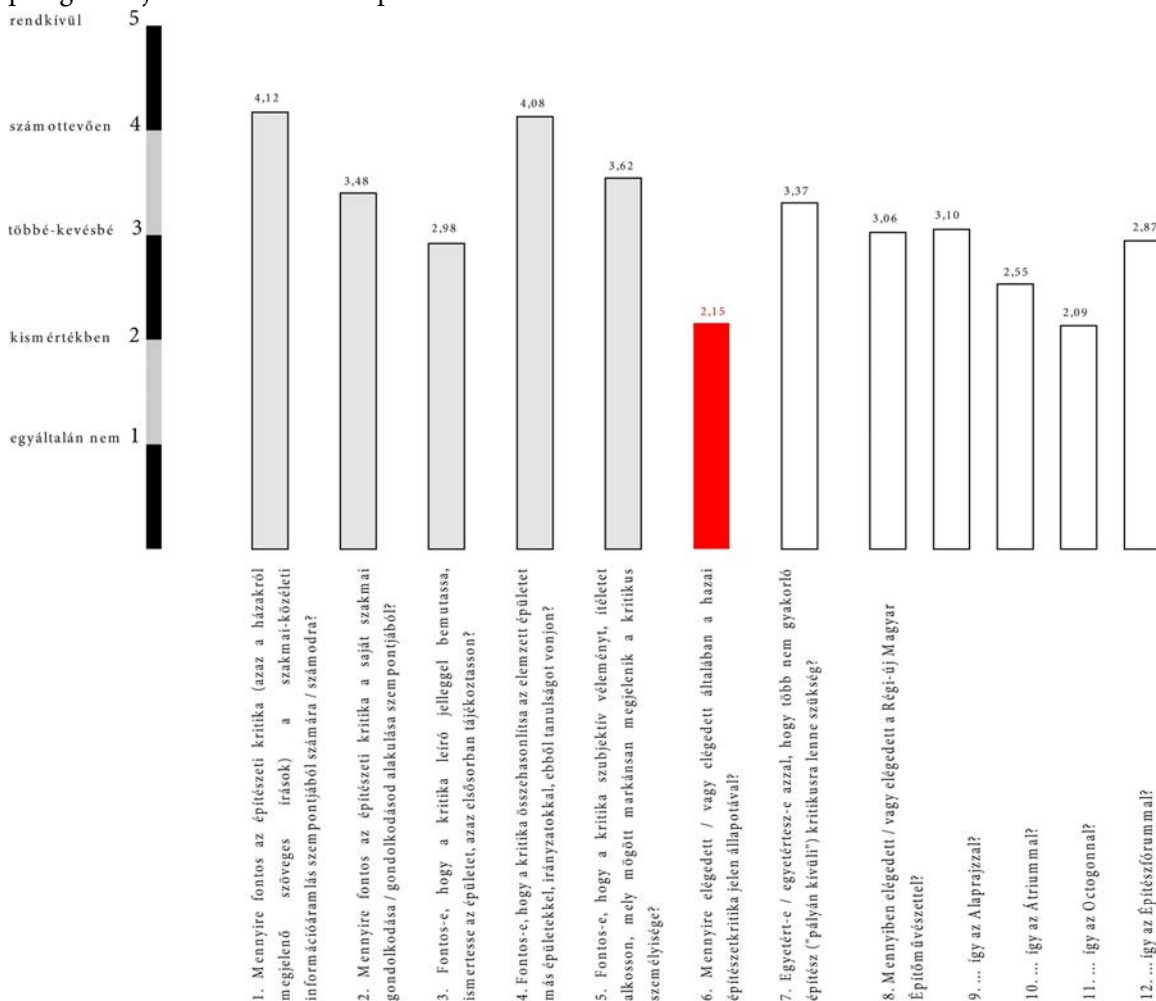
Tizenkét, egyenként pontozandó kérdést, majd egyetlen, a kritikára általánosan vonatkozó véleménynyilvánítást⁷ kértem több mint száz, a mai magyar építészetet és építészeti közélet meghatározó személyeitől, zömmel természetesen építész kollégáktól ez év augusztusában. Válogatásom, a megkérdezettek körének összeállítása szubjektív volt, nem alkalmazkodott semmiféle mérhető kategóriához. Többségüket azért kérdeztem meg, mert kétségkívül magas színvonalon alkotó és/vagy gondolkodó építészek, voltak olyanok is, akikről azt gondolom, hogy egyszer ilyenek lehetnek, vagy majd lehetnek, ismét mások véleményére pedig szakmapolitikai befolyásuk miatt voltam kíváncsi. Felmérésem mindezt egyfelől természetesen nem tekinthető reprezentatívnak. Másfelől azonban, tekintettel arra, hogy a mai magyar építészetet jelentős

⁷ 1. Mennyire fontos az építészeti kritika (azaz a házokról megjelenő szöveges írások) a szakmai-közéleti információáramlás szempontjából számára / számodra?; 2. Mennyire fontos az építészeti kritika a saját szakmai gondolkodása / gondolkodásod alakulása szempontjából?; 3. Fontos-e, hogy a kritika leíró jelleggel bemutassa, ismertesse az épületet, azaz elsősorban tájékoztasson?; 4. Fontos-e, hogy a kritika összehasonlítsa az elemzett épületet más épületekkel, irányzatokkal, ebből tanulságot vonjon?; 5. Fontos-e, hogy a kritika szubjektív véleményt, ítéletet alkosson, mely mögött markánsan megjelenik a kritikus személyisége?; 6. Mennyire elégedett / vagy elégedett általában a hazai építészetkritika jelen állapotával?; 7. Egyetért-e / egyetértesz-e azzal, hogy több *nem gyakorló építész* („pályán kívüli”) kritikusra lenne szükség?; 8. Mennyiben elégedett / vagy elégedett a jelenlegi építészetkritikai fórumokkal, most kizárólag a közölt építészetkritikai állomány koncepcióját, minőségét tekintve, így a Régi-új Magyar Építőművészettel?; 9. ... így az Alaprajzzal?; 10. ... így az Átriummal?; 11. ... így az Octogonnal?; 12. ... így az Építészfórummal?; 13. Pár mondatban foglalj össze, mit tartasz jónak és mit hiányolsz a hazai építészetkritikai palettáról (értve ez alatt egyfelől a belső szakmának, másfelől a „laikusoknak” szóló írásokat), esetleg milyen irányú változásokat tartanál örvendetesnek, általánosságban és akár konkrét esetekre is kitérve? A felmérés részleteit jelen értekezés függelékében közlöm.

mértékben és aktuálisan befolyásolók, meghatározók száma véges, ezért a mintavétel vélhetően megközelíti a reprezentativitást⁸.

Ha így tekintem, akkor már izgalmas tanulságok vonhatók le abból a 61 válaszból, melyet a nyár végén kaptam. A „mintához” viszonyítva, de abszolút értelemben is jelentős anyagot szolgáltatott számomra a következtetések megállapításához.

Kérdéseim egy része az írott kritikával szemben tartalmi elvárásokat igyekezett feltérképezni. Az építészeti kritika műfaja ma erősen összemosódik a házak publikációs tevékenységével. A lapokban közölt épület-publikációkat kísérő írások döntő többsége nem kritika, legfeljebb műleírás, méltatás, beszámoló, ismertetés, „üres szöveg”, stb. A kérdésekre adott válaszok erre rímelnék: a megkérdezettek az építészeti kritikát elsősorban a szakmai-közéleti információáramlás szempontjából tartják fontosnak. A válaszadók azonban érzik és meg is fogalmazzák a problémát, és az a kép, ami a mindebből kirajzolódik – mind a pontozásos, mind pedig a kifejtendő részben – alapvetően kritikus attitűdről árulkodik.

A legpregnansabban arra a kérdésre adott válaszok demonstrálják mindezt, mely általában kérdezett rá az építészeti kritikával kapcsolatos megelégedettségre. Az egész felmérést tekintve kirívóan alacsony összértéket adtak a válaszok: kimondható, hogy a megkérdezettek a honi építésztkritika állapotával egyáltalán *nincsenek megelégedve*. Rendkívül beszédes ez a markánsan kirajzolódó és lesújtó vélemény. Nem csak azért, mert a többi kérdésre – így az építészeti szak-sajtóorgánumokra rákérdezőkre – adott válaszokból sem tükröződik mindez. Azért is, mert egy

⁸ Wesselényi-Garay Andor 60+15 fős építészeti elit-javaslatát blogbejegyzése

(<http://wergida.blogspot.com/2007/07/ptszeti-elit.html>) nyomán próbáltam fölhasználni, de a szűkebb vagy tágabb értelmezéssel sem nagyon voltam képes a 100-120 fő alatt maradni.

ilyen határozottan negatív vélemény eleve megfogalmazza annak *igényét*, hogy a helyzeten változtatni kell. A reakció akciót kíván. Mi lehet ennek a kategorikus és lesújtó ítéletnek ez a belső ellentmondása? Egyfelől talán nyilván az, hogy a kérdést sommásan megválaszolni csak ilyen eredménnyel lehet. Másfelől, mintha e kérdés kapcsán őszinte és pontos látélet bontakozna ki. Míg ugyanis a részeredményeket (például az építészeti lapok helyzetét) ha esetenként lehet is pozitívan értékelni, az összképnek valami vágyott ideálhoz való viszonyítása kétségtelenül negatív képet fest. Ugyanakkor a kérdésből kirajzolódó passzív értékelést aktív viszonyulássá kellene formálni – ez persze részben épp a megkérdezettek feladata is lenne (vö. „mitől beteg a magyar foci”). Ahogy ma is érvényesnek tűnik Moravánszky Ákos 1983-as megállapítása: *„Az építészeti kritikát mindenki hiányolja és sürgeti, ugyanakkor a potenciális kritikusok sokatmondóan elhárító mozdulatokat tesznek. Ez a tisztesség, némi kényelmességgel vegyesen alkalmas az építészeti szellemi klímájának lehűlésére.”*⁹ Moravánszky évtizedekkel ezelőtti gondolata rávilágít arra, hogy a – következőkből is kitűnő – határozott, és többnyire negatív véleményképlet, azaz a reakció még nem jelenti automatikusan az akciót, sem 83-ban, se manapság.

Tény azonban, hogy 2007-ben az általam megkérdezettek egyike sem állította, hogy az építészeti kritika ne lenne szükséges és fontos kérdés. Ennyiben érezhető az előrelépés a jó két évtizeddel ezelőtti helyzethez képest.

A szöveges (kifejtendő) válaszok „műfajukban” heterogén képet nyújtottak. A pár szavas általános, részben magától értetődő szempontokat felvető válaszok csoportja, a hosszas, elemző és a keretek között komplexitásra törekvő válaszadók köre mellett megjelenik a kemény mondatokkal, kiáltványszerűen véleményt alkotók köre is. Amellett, hogy legtöbbször – sokszor a személyes ismeretség vagy a közismert építész-közéleti tevékenység kontextusával kiegészítve – érdekes reflexió, végigolvasva halványan vagy erősebben kirajzolódnak olyan tengelyek, melyek körül a válaszadók egyes csoportjai jól beazonosíthatóak. Az előbbiekből várhatóan alapvető, és legjellemzőbb szempontként a hazai építészeti kritikával szembeni elégedetlenség fogalmazódott meg. Kigyűjtve a válaszadók „kívánságlistáját”, érdekes tulajdonsághalmazt kapunk. A jó építészeti kritika ismérvei a válaszadók szerint a következők: *sajátja a beleélés, az őszinteség és szeretet, az intelligencia, a tolerancia és a bölcsesség, irodalmilag is igényes, objektív, elméletileg megalapozott, elfogulatlan, sokszínűség és hitelesség jellemzi, filozófiailag és/vagy művészileg pontos, képregényszerű, olvasóbarát, komplexitásra törekvő, mértéktartó, higgadt, kevés latin (idegen) szót tartalmaz, személyes hangú és beavató jellegű alapállást tükröz, közérthető, szakszerű, felkészült, körültekintő, érdekes, eredeti gondolkodásmód jellemzi, esztétikai és filozófiai igénytelenséggel van megírva, alapos és hiteles.* Elvont kategóriákban gondolkodva persze más elvárásokat megfogalmazni, mint a konkrét esetekben. Minthogy a kritika tükör is, az efféle felsorolásból kirajzolódó kép egyben vágyott építészeti önképnek is tűnik, jóllehet majdnem mindegyik felsorolt jelző vitatható lehetne. Gondoljunk csak bele a kritika objektivitás-paradoxonába (!), mely műfaji önellentmondás, ismét Radnótit idézve. *„A „tökéletes kritikus” a valóságos kritikus olyan ellenképe, mely vulgarizált formában a tudományos objektivitást kéri számon a kritikától.”*¹⁰ De a válaszokból az is kirajzolódik, hogy a kritika műfaji sajátosságaival a válaszadók egy része nincs tisztában, illetve kritika alatt alkalmasint egészen más műfajú tevékenységeket is ért. Ez a tisztázatlanság az elvárások szintjén pedig árnyalja azt a képet, amelyet a 83-as válaszok szkepticiista-közönyös dominanciájához képest előrelépésnek gondolunk. A folyamatot – melynek reményeim szerint részesei vagyunk – akkor lennének képesek pontosan vizsgálni, ha majd egy vágyott aktív kritikai építészeti közélet feltételei között egyszer ismételten felmérést készítenénk...

A válaszadók között voltak néhányan, akik külföldi mintakövetést, kitekintést vagy orientációt tartanak szükségesnek a kritikát tekintve is. Rajk László már a kérdőív megszerkesztésére nézve is kritikát fogalmazott meg: *„A honi építészeti kritika általam erősen*

⁹ MORAVÁNSZKY, Ákos, MÉ 1983/1 9. o.

¹⁰ RADNÓTI, Sándor, Bevezetés, in: A piknik, Magvető, Budapest, 2000, 22. o.

kritizált nyelvi, témaválasztásbeli és kifejtésbeli „kritikai provincializmusát“ sajnos, jól tükrözi ez az önleplező kérdőív is, mely a hazai építészek kritika állapotát csak saját körein belül vizsgálja, nem helyezi a vizsgálatot nemzetközi kontextusba.“ Magától értetődő dologról van szó, hiszen a belterjesség épp az építészeti gondolat szabadságának a legfőbb korlátozója, akár építészetünket, akár annak kritikáját tekintjük. Ám a belső folyamatok vizsgálatát nem pótolhatja a folytonos küllhoni referencia-keresés. Az viszont könnyen lehet, hogy stratégiai eszközként az egyetlen járható útnak tűnik. *„Másolni kell európai példákat, ebből sokat lehet tanulni.*” – fogalmaz egy másik ismert építész válaszában, Gunther Zsolt.

Az ördög a részletekben lakik

Néhány kérdésem (vagy épp a válaszoló egyéni meglátása) olyan, az építészeti kritikát érintő részletkérdésekre irányította rá a figyelmemet, amely az általánosságokon túl közelebb vihet bennünket a „beteg futball” diagnózisához.

Kollektív értelemben tanácsalanság rajzolódik ki abból a kérdésből, mely a kritikus személyére irányult: gyakorló építészekre vagy teoretikusokra, bölcészekre van-e inkább szükség? Egyfelől a gyakorló építészek kritikai tevékenysége azért is problémás, mert a kritikus-építész a saját „bőrét viszi a vásárra”. A szakma zártsága és kapcsolati hálózata, mely sokszor a kamarai minősítésektől a tervzsúrikig, sőt, a munkák „belső elosztásáig” mindent befolyásol, inkább gátja az őszinte kritikai kommunikációnak. A gyakorló építész tudathasadásos pozíciója sem könnyíti a helyzetet, ráadásul sokszor fogalmi és verbális képességei sem képesek felvenni a versenyt a bölcészet- és művészettudomány felől közelítő kritikákkal szemben. A művészettörténészek, más bölcészek és építészettörténészek vagy épp a nem aktív építészek kritikai tevékenységére is feltétlen szükség van. (Az Octogon korai cikkei, Bojár Iván András vagy Martinkó József kezdeti írásai épp ezt a bölcész megközelítésű kritikát tekintve jelentettek, pontosabban jelenthettek volna izgalmas alternatívát.) Az ő esetükben viszont evidens probléma lehet, hogy a szükséges komplexitás sérülhet, miközben nélkülözhetetlen, hogy teoretikai, elméleti felkészültségük visszahasson a gyakorlati építészetre. *„Mérvadó praktizáló építészek kommunikációja véleményem szerint erősítené az építészkritika elfogadottságát, egyúttal minőségének javítását is a hazai szakmai palettán.*” – írta az egyik válaszadóm, Csontos Györgyi. A szakmai közösség zártsága és az építészek idegenkedése az írástól közösen okozzák azt az űrt az építészeti kritika palettáján, mely nehezen pótolható. *„Az építészeti kritika létkérdés, de nem az alkotó építészek dolga.*” – fogalmaz az egyik elismert kolléga, U. Nagy Gábor. De még Vargha Mihály, az Építészfórum főszerkesztője is hasonlóan vélekedik: *„Súlyosabb esetnek kell tekinteni, amikor építész ír építész munkájáról – ez számos esetben inkább romboló.*” Ez utóbbi két idézett válasz inkább a jelen helyzetet dokumentálja, mintsem egy kívánatos jövőképet vetítene előre. Szükségképp féligazságot mondanánk tehát ki, ha állást kívánnánk foglalni abban, hogy saját magunktól vagy a szakmánk berkein át- és túllátó „külsősöktől” várjuk az igazi kritikát. Az építészet műfajának komplexitása nem engedi meg nekünk azt a luxust, hogy lemondjunk egyikről vagy másíkról.

Voltak válaszadók, akik már-már provokatív éllel fogalmazták meg véleményüket, melyek nem is elsősorban a kritika helyzetéről, hanem tárgyának állapotáról szóltak. *„A szakmának szóló kritika elvileg tanult emberfőkhöz szól. A honi nyersanyag (értsd megépült házak) ezt alapvetően megkérdőjelezi. A laikusoknak írt kritikák valamiféle általános műveltségre építenek. Ilyen, építészeti értelemben nincs hazánkban. (Véletlenek ugyan vannak.) Olyan kritika kéne leginkább, amely ilyesformán mindenkire szól. Közérthető, érdekes és véleményt tükröző legyen. Az, hogy építész írja-e, vagy nem, édes mindegy. Persze az „értőknek” is lehet írni, de azt inkább e-mail-ben kéne elküldeni; arra az öt címre.*” E – Dévényi Tamástól származó – vélemény pamfletszerű megfogalmazása maga is „kritika”, mely a hazai köz- és szakmai műveltség és az az iránti igény

elmarasztaló diagnózisát mondja ki. Az építészeti kritika persze nem csodaszer. Miközben – ha elfogadjuk, hogy az építészet fogalma alapvetően a kulturális térben értelmezendő – nélkülözhetetlen eleme az egészséges szakmai közéletnek, az arra való visszahatásának hatékonysága már erősen kérdéses. A kritika – önértékén túl – a párbeszéd, a nyílt kommunikáció egyik fő eszköze, melynek visszaható mechanizmusára több megkérdozett is utalt. Míg egyikük megfogalmazásában a kritika „katalizáló eszköz is, komoly etikai alapokon.” (Patartics Zorán), másikuk így vélekedik: „*Én gyakorló építészként tanulni akarok és tanulságokat szeretnék levonni a saját és más építészek épületeiről írt kritikákból.*” (Vikár András) Kétségtelen, hogy a kritika aktuális céljain túl ez a hosszabb távú, az építészetelméleti és kanonizálási folyamatokra is hatást gyakorló műfaj jelentős erőtartalékokkal rendelkezik. A tervező napi praxisára való reflexió pedig konkrét gyakorlati lehetőségeket ígér. A kritikus és maga a kritika sem néz sokszor efféle távlatokra, ami érthető is, hiszen a kritika elsősorban napi, aktuális műfaj. Mégis, épp e távlatok adhatnak lendületet a hazai építészeti kritikának. „*Az interpretáció mint mű tud csak a közös történet szereplőjévé válni.*” – fogalmaz Janesch Péter.

Kritika helyett publikációs verseny

Az építészeti szaksajtót értékelő válaszok megosztottsága érdekes eredményeket hozott. Miközben kérdésem az egyes orgánumok *építészetkritikai koncepcióját és annak minőségét* érintette, nincsenek illúzióim, hogy a válaszok általában, a médiumról magáról mondtak véleményt. Ennek elsődleges oka, hogy a lapok zöme magazin jellegű, melyek alapvetően nem a kritika műfajának kedveznek, nem erre vannak berendezkedve. Sőt, egy-egy izgalmasabb kritikai írást olvasva általánosságban azt is érezhetjük, hogy mind nyelvezetében, mind terjedelmében kilóg a keretből, feszegeti annak határait. Ám ezekkel kapcsolatban is fogalmazódott meg kritika: „*A legtöbben, akik lapokban írnak, elsősorban önmagukat szeretnék reklámozni, ezért minden erőfeszítést megtesznek az egyéninek és bátornak tűnő rendkívül szellemes szövegért.*” (Lévai-Kanyó Judit) A probléma valójában nem szöveg-esztétikai vagy stiláris, hanem egyenesen a szerkesztői kritikai koncepciók hiányából vagy hiányosságaiból fakad. Ma a lapok körül nem alakultak ki kritikai műhelyek. Egy-egy fontosabb ház, érdekesebb probléma többolvasatú körbejárása helyett *publikációs verseny* zajlik a gyakran el sem készült házak leközlésének elsőbbségéért. Ez a fajta verseny nem az a konkurencia, amely szellemi értelemben nyújthatna alternatívákat. Állítom, hogy nincs jelentős különbség a mai szak-sajtóorgánumok kritika-felfogása között. Nem ebben különböznek. A kritika fogalmának klasszikus ismérveivel leírható vagy más kulturális területek (színház, zene, film, irodalom) gyakorlatának megfeleltethető kritika ugyanis csak szigetszerű jelenség. Ma a lapok közti különbséget sokkal inkább az építészet reprezentációs technikáinak, a reprezentáció (ideológiai, műfaji) hangsúlyainak többé-kevésbé eltérően artikulált felfogása adja. Erre rímel Kerékgyártó Béla kutatásának tanulsága is: „*A szakma belső kommunikációjából hiányoznak azok a független fórumok, melyek az építés, település- és területfejlesztés érdekviszonyainak bonyolult és ellentmondásos szövevénye ellenére is képesek a tárgyilagos kritikára, a tájékoztatás és az értékelés olyan mintáinak a kialakítására, amelyek a tájékozódás, a megítélés, az értékek kiválasztódásának és a minőség biztosításának vagy védelmének hatékony elősegítői lehetnek.*”¹¹

¹¹ KERÉKGYÁRTÓ, Béla, SIMON, Mariann: Építészet és nyilvánosság: a nyilvánosságteremtés stratégiái. Hazai dilemmák – nemzetközi példák. In: Épített jövőnk. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok XV. Programvezető, szerkesztő Finta József, sorozatszerkesztő Glatz Ferenc. MTA, Budapest, 2005

A Régi-új Magyar Építőművészet, az Alaprajz és az Építészfórum is lényegében azonos megítélés alá esett a válaszadók körében, és ugyanez elmondható a válaszok megoszlásáról is. Ha a meglegedettség osztályzata közepes közeli az egyes fórumokon megjelenő építészeti kritikákról, akkor miképp lehet, hogy a kritika általános helyzetének kérdésére adott globális válasz sokkalta lesújtóbb? Ismét az lehet a magyarázat, hogy az egyes fórumok az építészeti alkotások publikációjának felületei is egyben, s az ezzel kapcsolatosan kialakult napi gyakorlat folyamata eredményezett torz képet (gondoljunk bele, a lapok szerkesztőinek és a tervezőknek sajátos, közös játszmájáról, egymásra utaltságáról van szó, hiszen közös érdekük a publikálás, melyet az építés ráadásul végső soron megtagadhat (!) – ez egy valódi kritikai fórum esetében természetesen elképzelhetetlen). „Az építészek szeretik, ha minél több fórum leközi a házukat, de a tényleges kritikát, elemzést nehezen viselik, könnyen megsértődnek, ezért a sok semmitmondó szöveg.” (Simon Mariann) Az idézett vélemény megvilágítja a hozzáállás ambivalenciáját. Miközben az építészek szeretik kontroll alatt tartani a házuk mellett megjelenő szöveget (érezzük ennek műfaji abszurditását!), közben lassan az is érzékelhető, hogy a házak publikálásának még akkor is jobban örülnek a kollégák, ha az azt kísérő kritikai szövegek semmitmondó, érdektelen vagy éppen lesújtó véleményt fogalmaznak meg. A másik két magazin, az Átrium és az Octogon megítélése valamivel gyengébb. Ennek oka az lehet, hogy ezek a lapok – ellentétben az előbb említettekkel – nem a szűk szakmai belső nyilvánosságnak szólnak, így ez a csoport érthető módon másképp ítéli meg azokat. Érthető, ha e határhelyzet létük előnyei és hátrányai mindkét célközönség számára manifesztálódnak („már-már bulvár” és egyszersmind „túl magas”).

De elegendőek azok a keretek, amelyeket a fenti szak-sajtóorgánumok biztosítanak az építészeti kritikák számára? Olvassák-e egymást az egyes lapok szerkesztői? Miért nem reflektálnak egymásra? Miért nem konkurrensai egymásnak a szellemi pozíciókat tekintve?

Nem célokom az egyes építészeti sajtóorgánumok kritikája (melyeknek időnként magam is szerzője vagyok), de a jellemző általános helyzet a kritika, mint öntörvényű műfaj szempontjából alapvetően problémás. A kritika vagy megfér ezek között a keretek között (a kereteket feszegetve, mindig kicsit kakukktojás-módon), vagy olyan fórumokra húzódik vissza, melyeken jobban megél. Ha az Építészfórumra, mint értékszempontról gyakorlatilag szerkesztetlen internetes médiumra gondolunk, akkor érthető, hogy bármely kritikának elvileg természetes otthona lehetne, mégsem az a helyzet, hogy nem győzzük olvasni a különféle építészeti kritikákat. Az internetes blog-világ kialakulásával természetes, ha a kritikai ambíciójú és jelentős íráskészséttel megáldott kritikusok önálló portálon prezentálják véleményüket. (WérGiDa blogja úgy tűnik, egy időszakra figyelemreméltó felületévé vált a mai magyar építészeti médiának.) Állítom, hogy a meglévő lapstruktúrában létezik az az űr, melyet egy független, az építészeti kritika aktivista szemléletű gyakorlásának médiumaként lehetne betölteni. Miközben tény, hogy az internetes

portálok, fórumok jelentősége nő, az alapvetően konzervatív és a manualitáshoz természetesen kötődő építész közönség számára a nyomtatott sajtó tartogat ilyen kiaknázatlan lehetőségeket.

Ha mintát keresünk, hiba lenne nem megemlítenünk a honi építészeti kritika eddig nem citált kitüntetett pillanatait. Ilyen volt a két világháború közötti korszakban Bierbauer (Borbíró) Virgil (1983-1956) munkássága. Bierbauer a müncheni egyetemen tanult építészetet és művészettörténetet. Kritikai tevékenységével párhuzamosan gyakorló építész is volt (elég, ha a budaörsi repülőtér vagy a kelenföldi áramfejlesztő épületére gondolunk), és párhuzamosan 1928-1942 között a Tér és Forma c. folyóirat alapítója és szerkesztője volt. Amellett, hogy a lapot szerkesztette, legtöbbször publikáló szerzője is volt, azaz írásaival maga is alakította a kor építészetét. Publikációinak műfajai és tartalmi értelemben vett széles spektruma¹² azt a komplex szemléletet tükrözik, melyet a kritikáiban is képviselt. A MÉ 1983/1-es száma újraközölte Kozma Lajosnak Kassára tervezett templomáról szóló éles hangú kritikáját, majd a tervezővel folytatott nyilvános vitáját. Látható, hogy e tartósan meghatározó orgánum létrejöttéhez egy meghatározó korabeli gondolkodó személyes jelenléte kellett, mely a fórum koncepcióján éppúgy átsütött, mint napi kritikáinak következetességén, kérlelhetetlenségén. De ilyen hagyomány Vámos Dominika arc című periodikája is, mely 6 lapszámot ért meg, az Új Magyar Építőművészet mellékleteként. Az a fajta mélyebb, egy kérdést több oldalról körüljáró írásokat tartalmazó, mindig külhoni referenciákkal indító tematikus sorozat (a svájci építészetről, az építészettanításról, az Ivánka-házról, mint talált tárgyról, a műemlékfelfogás változásáról, a lakásépítésről stb.) évek óta fájó hiánya a honi építészeti közéletnek, és a sorozat egyes darabjait kézbevenni ma is forrásértékű dolog.

Ha nemzetközi mintákat keresünk, alapvetően háromféle úton indulhatunk el. Kézenfekvő, az olyan népszerű és profi lapok, mint a Croquis vagy az Architectural Review vizsgálata. Ezek a nagy hagyománnyal bíró, nemzetközi lapok olyan kialakult arcúval rendelkeznek, melyekben az épületek bevilágítása önmagában egyfajta minőségi garancia, a kritikai és elméleti írások pedig

¹²1932: a kislejtésű tetőszerkezetekről, 1933: Budapest városépítészeti problémái, 1941: a kislakásos családi házak mintatervei

párhuzamosan jelennek meg. Másik oldalról az egykori Oppositions (Princeton, USA) vagy a Perspecta (Yale, USA) olyan periodikák, melyek egyetemi műhelyekhez kötődnek. Ebben az értelemben független, a kutatói folyamatokkal szorosan összefüggnek. Az, hogy az Oppositions szerkesztői között ott találhattuk Peter Eisenmannt, Michales Hayst vagy Kenneth Framptont, pontosan mutatja e lapok profilját és tendenciáját. Nálunk persze előbb azok a műhelyekre, kutatócsoportokra lenne szükség, melyek képesek megteremteni egy ilyen vállalkozás elméleti bázisát. Harmadik útként érdemes figyelni azokra a saját régiókban működő próbálkozásokra, melyek egyformán fontosnak tartják a nemzetközi kontextust és reprezentációt, a folyamatok kritikai és elméleti reflexióját és a projektek bemutatását. Ilyen például a romániai Architectura, mely angol és román nyelveken párhuzamosan jelenik meg, és számos alkalommal nyújtott keretet például magyarországi épületeknek, akár irodák bemutatkozásának. Úgy vélem tehát, hogy a használható minták rendelkezésre állnak, akár saját hagyományainkat, akár a nemzetközi jelen folyamatokat tekintve.

Kerékgyártó szerint *„A lapok döntően az új épületek bemutatása körül szerveződnek, hiányoznak a hosszabb lélegzetű, az egyes alkotások és folyamatok alaposabb elemzésére alkalmas műfajok és fórumok. Ugyancsak hiányoznak a komoly, színvonalas szakmai viták... Az építészeti lapok karakterében, irányultságában mutatkoznak lényegi különbségek, érvényesül egyfajta munkamegosztás, ám a további differenciálódás akár a kulturális-elemző, akár a részletesebben dokumentáló műszaki, akár a fiatal generáció saját törekvéseit artikuláló lap formájában üdvös lenne.”*¹³ Folytatva a gondolatmenetet, könnyen elképzelhető lenne egy olyan lap, mely terjedelemben és a szerkesztői (lektori) koncepció igényességében megfelelő felületet jelentene a sokoldalú, hosszabb lélegzetű elméleti-kritikai írások megjelenésének. Ez a lap nem kapcsolódna be a házak publikálásának, a minél több és gyorsabb közlés versenyének rövid távú és látványos folyamatába. Kevés tervet illetve házat közölne, de azokat akár több, egymással vitázó írással is körbejárna. Vélhetően minden szám tematikus szám lenne, melyben a konkrét építészeti alkotásokat elemző kritikák mellett helyet kapnak az azokhoz lazábban kapcsolódó területeket bemutató írások is. Elkerülhetetlen, hogy a lap szuverén és egyéni arcúval rendelkező kritikusi gárdával dolgozzék. Folyamatosan és kérlelhetetlenül kutakodna az építészet határterületein. Teljes egészében kétnyelvű (magyar-angol) anyagról lenne szó, hiszen párhuzamos cél a nemzetközi reprezentáció is egyben.

És itt álljunk meg egy pillanatra. Az építészeti kritika fogalmát az eddigiekben a szakmának írott belső kritikák szintjén használtam. Többségében így tette ezt az 1983-as kérdőív, Bojár vagy Szalai szövegei is. Azonban válaszadóim is rendre beleütköztek az előbbi és a laikus közönségnek írott építészeti kritikák különbségének problematikájába. A kortárs építészet szakmán kívüli, rendkívüli fontosságú kommunikációjának egyes szintjei (napilapok, hetilapok, TV-műsorok, építészeti filmek, stb.) azonban többségükben más természetű kérdéseket vetnek fel. Biztosítanak-e fórumot az építészeti kritikáknak a különféle médiumok? Milyen módon prezentálható az építészet – a többi művészeti ághoz képest közhelyesen komplexebb problémája? Azaz végső soron: miként válhat az építészet kérdése a közbeszéd részévé, kulturális diskurzusok evidens témájává, a műkritikai paletta fontos elemévé? Nemrég egy rádióműsorban irodalomkritikusok nyilatkoztak arról, hogy a heti folyóiratkulturából következő „magas” irodalomkritikával nem is lenne baj, de a napilapokban elhelyezett recenziók rendszerességének hiánya komoly deficitként jelenik meg. Mintha ugyanarról a problémáról lenne szó, melynek jelentősége könnyen belátható módon ér föl a szakkritikák kérdésköréig, hiszen az építészet átfogó népszerűsítése és „lefordítása” képes csak hosszútávon kedvező tendenciákat elindítani.

¹³ KERÉKGYÁRTÓ, Béla, Az építészeti folyóiratok és a nyilvánosság, in: Utóirat 2006/4, 12. o.

A viták heve

Idekapcsolódik egy megkerülhetetlen probléma, melyet a kérdőívem közvetlenül nem érintett. Egy egészséges kulturális közegben a *vita* a szakmagyakorlás elengedhetetlen része, sőt természetes feltétele. Egyrészt azért, mert a vita a nyilvánosság előtt folytatott diskurzus komoly közélet- és véleményformáló fórum lehet. Másrészt azért, mert ez a fórum a gondolatok megismerésének és ütköztetésének természetes lehetősége.

Könnyen számba vehető az a néhány disputa, mely az utóbbi években zajlott a magyar építészeti médiában. Négy ilyen jelentősebb vitáról tudunk, a 2002-es Biennálé Sulyok Miklós-féle koncepcióját bíráló¹⁴, a Roosevelttéri „Spenóház” tervezéstörténete¹⁵ kapcsán kirobbant vita az Alaprajzban, a Régi-új Magyar Építőművészetről szóló¹⁶ és a 2007-ben az Építészfórumon többek között Gunther Zsolt, Wesselényi-Garay Andor részvételével lezajlott regionalizmus-vita¹⁷.

A viták közös jellemzője azok zártsága, melyek egyelőre a kulturális műfajok közötti átjárást nem ígérnek. Mégis, öröndetes lenne, ha akár effajta tisztázó vitáktól lenne hangos építész közéletünk. A nyilvánosság előtt lefolytatott eszmecsere eredményesebben, nagyobb hatékonysággal képes visszahatni, hiszen folyamatosan és több menetben kényszeríti az olvasót (résztevőt) arra, hogy álláspontot alakítson ki, azt megfogalmazza és ütköztesse újra meg újra. A regionalizmus-vitát kivéve a többi eset közös jellemzője a személyeskedő stílus, valamint résztvevőinek *sértettségtől* átítatott pozíciója. Nem a vitakultúra kritikáját fogalmazom meg, hanem az eltérő álláspontok nyilvános ütköztetésének tényétől való idegenkedését a kollégáknak. Visszatérve a kérdőívhez, ehhez kapcsolódik egy másik válaszadó, Pethő László véleménye, mely szerint „*Pofátlanul agresszívnek és provokatívnek kell lenni a belső szakmának szóló kritikának. Konfrontálódni kell!*” A provokáció, mint eszköz katalizáló erejét elismerem. Mégis kérdéses, hogy kitől várja mindezt a válaszadó? A szakmai hálózat zártsága hogyan is tenné lehetővé a kérlelhetetlen őszinteséget egymással szemben? Nem győzöm hangsúlyozni, ettől a hálótól ma egzisztenciák, szakmai előmenetek függnek! Az elméleti kérdéseken túl tehát, amikor konkrét építészeti tettek megítéléséről van szó, ez az egyszerre kellemes és kellemetlen alaphelyzet egyfelől a kritika műfajvesztéséhez vezet, vagy másfelől óhatatlanul a „pályán kívüli” szerzők körébe számúzi az építészeti kritika műfaját. A jelen helyzetet még egy irodalmi párhuzam is pontosan érzékelteti. „*Az irodalom egy borzalmasan belterjes játéktér, barátok írnak barátok könyveiről szépeket, ha valami nem tetszik, akkor nem írnak róla, és nincs konfliktus. A magyar irodalom wiw-jellegét fel kell számolni: csak azért írjunk valakiről jót, mert a haverom?*”¹⁸ E sorokat Valuska László, a „könyvesblog” alapítója nyilatkozta nemrég. A párhuzamos problémákkal szembesülve a

¹⁴GYARMATHY, Katalin, HALAS, István, NAGY, Bálint, SZ. SZILÁGYI, Gábor, A 8. Velencei Építészeti Biennálé tapasztalatai; Sulyok Miklós, Válasz, Balkon 2002/12

¹⁵WESSELÉNYI-GARAY, Andor, A medve bőrére. A Spenóház szubjektív tervezéstörténete, in: Alaprajz 12. évfolyam, 5. szám, 2005., szeptember-október, 14-16. (Interjú Borsay Attila építésszel.); WESSELÉNYI-GARAY, Andor, A Spenóháztól függetlenül, in: Alaprajz 12. évfolyam, 6. szám, 2005. november-december, 18-21. (Reflexió Turányi Gábor: „Kinek a bőrére?” in: Alaprajz 12. évfolyam, 5. szám, 2005. szeptember-október, 17. írására.)

¹⁶WESSELÉNYI-GARAY, Andor, Felszólalás a Régi-új Magyar Építőművészet ügyében (<http://epiteszforum.hu/?q=node/2218>); GERLE, János, MÉ-ügy – Wesselényi-Garay Andorhoz írott nyílt levél Gerle Jánostól (<http://epiteszforum.hu/?q=node/2350>); WESSELÉNYI-GARAY, Andor, WGA nem próbálkozik, WGA kérdez – Interaktív szövegtest Gerle János Kedves WGA! című írására (<http://epiteszforum.hu/hu/node/2378>); SZEGŐ, György, Újabb „törökországi levelek” a WGA-ügyben (<http://epiteszforum.hu/hu/node/2505>); WérGidA: Csókoltatom a nénikédet (http://wergida.blog.hu/2007/06/10/csokoltatom_a_nenikedet)

¹⁷GUNTHER, Zsolt, Milyen létjogosultsága van a regionális gondolkodásmódnak? (<http://epiteszforum.hu/hu/node/5160>); Wesselényi-Garay Andor, Kritikai expanzió (<http://epiteszforum.hu/hu/node/5235>); Gunther Zsolt, A hely szellemétől a hely programozásáig (<http://epiteszforum.hu/hu/node/5480>); Wesselényi-Garay Andor, Epilógus helyett (<http://epiteszforum.hu/hu/node/5514>)

¹⁸Próbálgatjuk a játérendszer (Interjú Valuska Lászlóval, a Könyvesblog alapítójával, 2007. 07. 04.) <http://www.litera.hu/print.ivy?artid=3f4e0564-ef62-4938-801e-9b7e00b4641a>

tanulságok is lehetnének közösek. Persze az irodalom és annak kritikája a homogén nyelvi közeg miatt mindig is könnyebb helyzetben lesz, de a belterjességből való kiút stratégiai jelenthetnek mintákat.

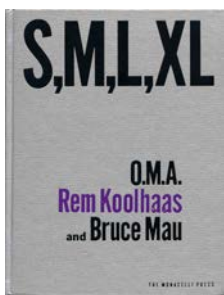
A 2007 őszen lezajlott Clark Ádám téri tervpályázat utóélete izgalmas, új fejleményekkel kecsegtető fejezetet hozott a kortárs építészetet a nyilvánosság előtt vitató események történetében. A névvel vagy név nélkül beírt internetes *kommentek* persze műfajilag mások, mint a hosszabb lélegzetű véleménycserék. Azonban az az aktivitás, ami ennek a pályázatnak a provokatív, nonkonformista győztes tervével kapcsolatban kritikai éllel megmutatkozott, szokatlanul tekinthető a hazai építészeti kritika-történetben. Nem egész két hét alatt több, mint száz bejegyzés érkezett a pályázati eredményről szóló cikk alá.¹⁹ Zömmel persze tizenegynéhány hozzászóló élő vitafórumává vált, amelyben többé-kevésbé kritikai szempontból argumentált, adekvát vélemények igen markánsan fogalmazódtak meg a pályázati tervvel kapcsolatban. Az a fajta lendület, őszinteség és frissesség, amely a hozzászólásokból kiérződik, arra a két hétre izgalmas levegőt hozott a honi építészeti közélet állott légkörébe. Állítom, hogy annyi kritikai szempont (illeszkedés vagy bátorság, hagyomány vagy trend, stb.) merült föl abban a két hétben a fórumon, amennyi egész évben sem a teljes honi építészeti kritikai horizonton. Ráadásul néhány hozzászóló (így például Masznyik Csaba) a komment műfaját túllépve szabályos kritikákat írt, annak megfelelő kidolgozottsággal és terjedelemben. A kritikai hang lokálisan nagy energiákra volt tehát képes. Persze, a blogbejegyzés, a komment nem az a műfaj, ami a tárgyi elemzés által körüljárt kritika legoptimálisabb műfaja, hiszen óhatatlanul rövid, egyoldalú, sommás, viszont aktualitása és frissessége tagadhatatlan. Azt gondolom, hogy ennek a műfajnak az újszerűsége egyfelől megtermékenyítőleg hathat a kritika hagyományos műfajára is, másfelől pedig bizonyos értelemben jótékony versenytársa lehet annak.

Mítoszok helyett

Ma a mainstream (azaz elfogadott, kanonizált, ha tetszik divatos) magyar építészet stratégiáinak teoretikus, pláne markánsan beazonosítható teoretikus háttére aligha van. A teóriát, az elméletet sem „segédtudományként”, sem koncepcionális fundamentumként nem használjuk, a kivételek csak a szabályt tűnnek erősíteni. Legjobb esetben is egy kicsit allegorikus, egy kicsit mesélő, az anyagot általában fetiszizáló, a részletekben szívesen elvesző, az „egy anyagból-gyúrtság” illúzióját, a homogenitást kedvelő, allegóriákkal, metaforákkal (álteóriákkal) szívesen élő, kicsit antiglobalista, szelíden civilizációellenes, külhonra szemérmesen figyelő, a mestertől tanítványként tanulható, a szükségből erényt kovácsoló, egyszóval néha savanyú bár, de a mienk – és persze esetenként: ragyogó. Mintha így írhatnánk le a jórészt a Kádár-rendszer alatt felnőtt építészgeneráció és tanítványi köreinek mai virágzásából élő építészetünket. A lehető legjobb szándékkal bár, de ezt a mítoszt építi tovább az immár második sorozatát élő – és egyébként dokumentum-értékű, ezért üdvözlendő – „Tizenkét kőműves” filmsorozat panteonja is, de végképp a mítoszok korát hosszabbítja az építészeti kritikai közéletünk renyhessége is.

A magyar építészek nem írnak és nem adnak ki könyveket, tanulmányokat. Lévai-Kanyó Judit válaszában így fogalmaz: „Hiányzik az építészetéről való elmélyült gondolkodás igénye, ami úgy tűnik a hazai szakmai közéletnek sem fontos. Azokban az országokban, ahol jó építészet van, komoly esztétikai-elméleti diskurzus is van.” A kortárs nemzetközi építészeti műhelyek többségében magától értetődő, hogy az építész műhelyek a tervezéshez, annak prezentációjához, és a teljes tervezési folyamathoz felhasználják a gyakran maguk alkotta elméleti forrásokat, a teória passzivitása szép lassan aktivitássá fordult át. (Elég, ha kiragadott aktuális példaként Libeskind, Koolhaas, Zumthor, Herzog & de Meuron vagy éppen a Foreign Office Architects, MVRDV vagy

¹⁹ <http://www.epiteszforum.hu/node/7389>

az ONL műhelyeinek az elméleti munkával párhuzamosan gyakorolt különféle tervezői metódusaira gondolunk.) Nálunk az elmélet és a tervezői gyakorlat közötti szakadék áthidalásának egyik fő katalizátorának maga az építészeti kritika ígérkezik, noha az adott alaphelyzet érthetően nem könnyíti meg a dolgát. Az építészeti kritika jelentőségét épp abban látom, hogy primer műfaji funkcióin túlmenően az építészet és verbalitás, építészet és teória, építészet és kultúra közötti kapcsolatokat lehet képes a maga szerény, de nagyraívagyó lehetőségeivel kicsit szorosabbra fűzni.

Esettanulmányom során a kérdésekre adott válaszokat olvasva úgy tűnik, mintha az egészséges hazai építészeti kritikai közélet kialakulásához minden adottság – legalábbis igény formájában – meglenne az építészekben. Megállapítható, hogy minden jogosan bírálható szegmense ellenére a mai magyar építészeti közgondolkodás mintha elmozdulni látszana a kritika létfontosságú kérdésének fölismérése irányába, amely egyéb most nem tárgyalt szükséges folyamatokkal együtt (intézményi háttér, kritikusi réteg kiépülése, a lapstruktúra bővülése, stb.) akár komoly előremutató tendenciákat indíthat el. Paradox módon épp az aktív publikációs verseny teremtheti meg az egészséges kritikai közélet kialakulásának lehetőségét. A valódi kritika adhatja a publikáció rangját, a kritikus hanggal szembeni ellenézés lassan talán a háttérbe fog szorulni. A házak publikációs folyamatában lapokat és építészeket egymásra utaló, de az egészséges kritikai közélet kialakulását gátló gyakorlatától hosszú, de belátható út vezet addig, hogy kollektív élmény legyen: az építészeti kritikán keresztül valósulhat meg építészetünk folyamatosan változó gondolati portfóliójának kritikai közvetítése, amely – ennek belátása pedig a következő nagy lépés lenne: – egyéni és közösségi szempontokból is *elemi érdekünk* a nyilvánosság minden egyes szintjén.

első tézis

A kritika az építészeti gondolkodás természetes médiuma.

A kritika, a kritikai (azaz reflektív) gondolkodás az építészetben magától értetődő, természetes jelenség, a gondolat, a koncepció, a teória kifejezésének természetes megjelenési formája és metódusa.

Az építészeti teória, koncepció, reflexió vagy kritika, noha rokon fogalmak, nem azonosak. Amikor értekezésemben teóriáról beszélek, akkor elsősorban nem az önálló elméleti konstrukciókra gondolok, hanem az építészeti tevékenységhez, azaz magához a konkrét tervezési munkához kötődő koncepcióra, az arra való (ön)reflexióra, illetve mindennek kritikai elemzésére utalok.

második tézis

Az építészeti kritika hazai helyzete egyszerre okoz komoly hiányérzetet a jelenre vonatkoztatva, és mutat komoly lehetőségeket a jövőre nézve.

Esettanulmányt végeztem több mint száz, zömmel építész kolléga megkérdezésével. Úgy tűnik, mintha az egészséges hazai építészeti kritikai közélet kialakulásához minden adottság – legalábbis igény formájában – meglenne az építészekben. Megállapítható, hogy minden jogosan bírálható szegmense ellenére, a mai magyar építészeti közgondolkodás mintha elmozdulni látszana a kritika létfontosságú kérdésének fölismérése irányába, amely egyéb szükséges folyamatokkal együtt (intézményi háttér, kritikusi réteg kiépülése, a lapstruktúra bővülése, stb.) akár komoly előremutató tendenciákat indíthat el.

Az építészeti kritikán keresztül valósulhat meg építészetünk folyamatosan változó gondolati portfóliójának kritikai közvetítése, amely egyéni és közösségi szempontokból is elemi érdekünk.

2. Műkritika vagy építészeti kritika?

Elméleti problémák

Kritika versus építészeti kritika – műfaji tágasságok

Ha az „építészeti kritika” szókapcsolatot akarnánk tisztázni, érdemes általánosságban feltenni magunknak a kérdést: mit értünk egyáltalán *kritika* alatt? E szónak alapvetően van egy negatív kicsengése (vö. „kritizál”), noha e konnotációnak ellentmondó gyökerei elég pontosan föltérképezhetők. A kritika, a kritikus fogalmának tisztázásának kezdetén ígéretesnek tűnik fölhasználni Marosi Ernő alábbi gondolat kísérletét: „Azt mondja a Pápai-szótár, hogy *"critica"*, *"criticus"*, tehát csak melléknévként ismeri: Az *"ítélő"*. Meg kell mondanom, hogy a *"crisis"*, *"criseus"* nem kevésbé görög szó, arról is azt tudja, hogy *"ítélet"* vagy *"ítélet"*. A *"criticus"* alá odatesz még egy kifejezést, és az talán a mi szempontunkból a legizgalmasabb: *"crititici dies"*: *"ítélő napok, melyen a betegekről az Orvosok ítéletet tesznek"*. Félretéve minden tréfát, a *critica* és a *crisis* összefügg egymással. Az orvos is a krízis napján tesz ítéletet arról, hogy a beteg túlél-e vajon. Valamilyen módon összefügg a *kritika*, a *krízis*, a *kritikus* és a *kritika*.²⁰

Ha a gondolatmenetet folytatom, akkor a kritikus és a kritika olyan médiumok, melyek a teória hiányára, pontosabban hiányosságaira tapintanak rá, azaz valamely elvont idea és a kézzelfogható tárgy (írásmű, előadás, kép, épület, stb.) közötti keskeny vagy széles távolságot hidalgák át. A tevékenység párhuzamba állítása a gyógyítással azért tűnik szép analógiának, mert rámutat a kritikus fogalmának per definitionem *jobbító, javító* szándékára, indulatára. Lényeges, hogy okfejtésünket ebből a szép nézőpontból indítsuk, hogy észrevegyük: mindenféle kritika a kritika tárgyáért van, sosem önmagáért. Ez még akkor is így van, ha gyors ellenpontként citálom George Bernard Shownak, a nem melleleg kérlelhetetlen kritikusnak a sorait: *"A kritika nemcsak gyógyhatása miatt áldásos; népszerűségét pozitív erényei is indokolják: a kegyetlenség, a harcosság, az irigység kielégülésének lehetősége a nagyok ellen intézett támadásaiban, és a lelkesedés kitombolására szolgáló dicsőítések. A kritikus elmondhat sok olyan dolgot, amelyeket sokan szeretnének elmondani, de nem mernek, illetőleg, ha mernek, sem tudnak, a megfelelő készség hiányában. Képrombolásai, bujtogatásai, kegyeletsértő kijelentései, ha ügyesek, szórakoztatják is azokat, akiket meghökkentenek, úgyhogy az udvari bolond kiváltságát is élvezi a gyóntatóén kívül."*²¹

A fenti idézetekből kirajzolódó ellentmondás csak látszólagos. A „*krízis*” feltérképezése és a nyilvánosság előtti felmutatása vagy épp kipellengérezése éppúgy a „*gyógyítás*” – mégoly fájdalmas – folyamatának kell tekintenünk. Azért e hangos felütés, mert építészettünkben, építészeti közéletünkben ezek az evidenciák nem igen léteznek.

A (mű)kritika megnyilvánulása mindig szubjektív és mindig jelen idejű. Így van ez az építészeti kritika esetében is, ám e jelenidejűség következményei talán még kiélezettebbek, mint más műkritika esetében. eltérő módon nyilvánul meg benne az építészeti gondolkodás, hiszen az

²⁰ MAROSI, Ernő, A műkritikáról, <http://www.artserver.hu/kritikak.php>, Forrás: Balkon (Elhangzott az AICA Magyar Tagozata által szervezett, A kritikairás módszerei című rendezvényen, 2001. május 25-én a Ludwig Múzeum Budapest Kortárs Művészeti Múzeumban)

²¹ G. B. Shaw-t idézi MOLNÁR GÁL, Péter, Kritikusok zsoldban, in: Élet és Irodalom, 47/09

épületben manifesztálódó gondolat sosem képes ennyire személyes lenni, és ideje jócskán elhúzódó terminus, van múltja (előzménye), jelene és jövője is. Nyilvánvaló tehát, hogy miközben ezen értekezés írása közben mást se teszek, mint annak a tézisnek a legitimációjáért küzdök, hogy épület vagy kritika: *mindketten* az építészeti gondolat (ha tetszik koncepció, teória, gondolkodás) közvetítői, manifesztátumai, azaz az építészet, mint fogalom részei, szóval mindeközben természetesen evidenciának gondolom a házakban kifejeződő építészeti gondolat primátusát. Nem mennyiségi vagy minőségi értelemben, sőt még csak nem is a jelentőségét tekintve, hanem az építészet, mint műfaj sajátosságából fakadóan. A tervezés-építés folyamatának gyakran többéves processzusa mindig és ab ovo súlyosabb és gazdagabb, kifejtése, a gondolat sokrétűbb közvetítésére ad lehetőséget. Természetesen ez már eleve adódik a térbeli műfaj térbeli manifesztációjából is, ám a tervezés-építés éveinek körei, üresjáratai, hullámhegyei és hullámvölgyei, napi bozótharcai és diadalmas pillanatai, egyszóval az *építés drámája* a kritika által legfeljebb megérinthető mélységeket jelent. A gondolat közvetítésének szintjén, annak minőségét tekintve azonban nincs hierarchia, ezt belátnunk legalább olyan lényeges.

A kritika viselkedhet *autonóm* vagy *heteronóm* módon is. Radnóti Sándor megfogalmazásával: „*a kritika fürkészheti a műalkotások esztétikai létét, de éppily joggal esztétikán kívüli – társadalmi, erkölcsi, filozófiai, politikai – hatását és rendeltetését*”²² Persze már maguk a művek is jellemzően vagy autonóm, vagy heteronóm alkotások – megjegyzem, az építészeti alkotások túlnyomórészt természetszerűleg heteronóm jellegűek. Egy autonóm (manifeszt, kontextusát tagadó vagy szoborszerű, emlékműjellegű, stb.) épület is vizsgálható a kritika eszközével, ahogy egy heteronóm épület is elemezhető kizárólag annak esztétikai aspektusából, kizárólag, mint művészeti produktum. Szintén Radnóti úgy véli, hogy a „*jó recenzió, ... kritika, a kultúráról való nyilvános beszélgetés, a magaskultúra, szélesebb – talán metaforikusnak nevezhető – értelemben pedig a normatív közélet fennmaradásának záloga és tünete.*”²³ Ha mindezt az építészeti kritika helyzetére vonatkoztatjuk, akkor úgy tűnik, mintha az mind az építés szakmai közélet záloga és tünete lenne, mind pedig része lenne a szélesebb értelmű kulturális közéletnek, utóbbi esetben is zálogként és tünetként. Ezt elfogadva az építészeti kritikáról való gondolkodásom hirtelen súlyosabb és mélyebb rétegeket kezd el sejtetni, az első fejezet könnyed megállapításai is összetettebb és e dolgozat keretein is túlmutató folyamatokra világitanak rá. Nevezetesen arra, hogy akár az építészet közértettség-deficitjére, akár a szűkebb szakmai közélet és közgondolkodás zártságára és tekintély-hierarchiájára gondolunk, a kritikus látásmód, beszéd, a kritikai hang, a permanens megkérdőjelezés, és főképp mindezek sokszínűsége, gazdagsága és differenciáltsága az egészséges közélet evidens feltételei ugyan, de jelen építészeti közéletünk és annak nyilvánossága szempontjából még elérendő célnak tűnnek. A látélet persze akkor lenne teljes, ha az egyéni teljesítményeket és próbálkozásokat is elismerné, és könnyen lehet, hogy épp e szigetszerű jelenségek szaporodása fogja szép lassan megtermékenyítőleg az építészeti közgondolkodást átformálni.

A kritikának általában, s így az építészet területén is elengedhetetlen feltétele a *személyes*, nyilvános bátorság. Ez az a deficit, mely a legkomolyabbnak tűnik, ha a honi építészeti közéletünk utóbbi évtizedére tekintünk vissza. És itt a kritika általános értelmű felelősségéről van szó. A teljesség igénye nélkül a 90-es évek elejétől a kirakatban: a sevillai magyar világkiállítási pavilon, a Lauder Javne zsidó világi iskola, a Nemzeti Színház, a „Spenóház”, a Dísz téri „rom”, stb. Ezekben a játszmákban épp az egyéni bátorságok, és az azokból összeálló kollektív bátorság, azaz a kritikai közélet elementáris hiánya lett nyilvánvalóvá. Kollektív felelősséget szoktunk emlegetni, miközben csakis az egyéni felelősségekből összeálló közösségi felelősségről érdemes beszélnünk. A kritika erre a problémára is gyógyír lehet. Abban a kritikai közéletben, melyet szakmánknak oly igen kívánok (s mely nagyon távoli célnak tűnik), komplett személyes viszonyrendszerek, hallgatolagos

²² RADNÓTI, Sándor, Bevezetés, in: A piknik, Magvető, Budapest, 2000, 12. o.

²³ uo. 27. o.

alkuk és évtizedes tekintély-, sérelem- és érdekhálók foszlanának szét. Lokális fájdalokkal, de globális nyereségekkel. Rég nem a műkritikáról beszélek a szó szoros értelmében, ami mutatja, hogy a kritika felelőssége mennyivel több adott esetben a puszta „recenzió”. (Az építészeti kritika is tud ugyanis egyfajta társadalomkritikaként működni, amikor a kiállítás, a megszólalás nem közvetlenül egy épület vagy terv kritikája, hanem annak ürügyén általánosabb kérdéseket feszeget.

Az építészet jó értelemben vett, reflektív és kritikus közvetítése – legyen szó akár épületekről, akár írásokról – természetesen érdekeket, adott esetben komoly egyéni érdekeket sérthet. Ha a kritika felől nézzük, sértheti az alkotó önértékét éppúgy, mint elemi gazdasági érdekeit, ahogy egy kisebb vagy nagyobb – pláne zárt – szakmai közösség féltve őrzött privilégiumait is. E jelenségért csak részben kárhóztathatók az azt alakítók, hiszen bizonyos nézőpontból az építészet műfaja nagyon jelentős anyagi források megtestesülésének felszíne csupán. Csakhogy mivel ezek az építészet(i közélet) peremfeltételei, épp ezekkel szemben kell az egyes szinteken az építészeti gondolat privilégiumáért demonstrálni. Anélkül, hogy messzemenő és aránytalan jelentőséget tulajdonítanánk a kérdésnek, itt kell leszögezni, hogy épp ezért, ahogy az építészeti gondolat, annak házban való megtestesülése, úgy a kritika, mint médium őszintesége is súlyos *etikai vonzatokkal* is jár.

Az építészeti kritika a nyilvánosság eltérő szintjein

„A kritikát az építészeti folyamat lényeges részeként kell elfogadni, a koncepció stádiumától egészen a végső realizálásig”²⁴ – fogalmazott Bruno Zevi, míg Bernard Tschumi szerint „ahogy az építészeti nem létezik rajz nélkül, úgy az építészet szöveg nélkül sem létezik.”²⁵ E két kijelentés kedvenc mottóimmá vált, azt remélve, hogy szentenciaszerűen igazolják mindazt, amikről az értekezésben írok. Kritikáról és építészetéről ugyanis hajlamos vagyok egységben gondolkodni, Zevi nyomán azt is állítom, hogy a kritika nem (csak) szolgálóleánya vagy kísérője, hanem elválaszthatatlan része az építészet fogalmának. Ha ezt elfogadjuk, akkor az építészeti jellegű kritikát jelentős módon felértékeljük. Az építészeti kritika alatt egy kitekintés erejéig értsünk mindenfajta olyan kritikai eredetű tevékenységet, melynek eszköze a verbalitás, illetve az építészettel kapcsolatos kommunikáció. Nem is olyan egyszerű kérdés ez, már a kezdeti definíciós kísérletnél sem, elég, ha az építészet érzéki, immateriális konnotációira, az érzékelés, az érzéki befogadás jelentőségére gondolunk. Ahogy Batár Attila fogalmaz: *„Az építészet nem csak abból áll, amit látunk. Az építészeti teret nem csak az formálja, amit látunk, hanem az is, amit hallunk, kitapintunk, szagolunk, bejárunk, bőrünkkel felfogunk, s amelyet a szél, a permetező víz, a meleget adó tűz, a fojtogató füst, a környezetünk okozta fájdalom, és annak nyomása okozhat. A láthatatlan mellett ugyanolyan mértékben számba kell vennünk az illuzorikus, az elképzelt s a virtuális tereket is.”*²⁶ Egy népszerű, 18. századi anekdota szerint, a könyv, azaz a szöveg olyan *piknikhez* hasonlatos, építészetre próbáljuk vonatkoztatni ezt a modellt, akkor ott az épület hozza az építészeti gondolatot, a használó, a városlakó, azaz a befogadó pedig annak dekódolásával járul hozzá a

²⁴ ZEVI, Bruno, in: Nagy Elemér: A CICA, MÉ 1983/1. Létezik az építészeti kritikának egy nemzetközi szervezete, a CICA (Comité International des Critiques d'Architecture, l. <http://cicarchitecture.org>, mely 1979. júliusában alakult, első elnöke maga Bruno Zevi volt. 1980-as konferenciájukon e téma jelentős hangsúlyt kapott. (Témái: 1. Nyelv-e az építészet és milyen értelemben? 2. A kritika szerepe az építészetoktatásban. 3. Az építészeti kritika metodológiája. 4. A kritika funkciója az alkotók és az építészetet „használók” viszonylatában.) A szervezet ma túlzottan nem tekinthető aktívnak, noha honlapjának tanúsága szerint ma jelentős személyiségeket mondhat tagjainak, mint Peter Eisenmant, Herman Czech-et, Kenneth Framptont, Charles Jencks-t vagy Osskó Juditot, Moravánszky Ákost.

²⁵ TSCHUMI, Bernard, *Architecture and Disjunction*, MIT Press, Cambridge, MA 1980-81, 102. o., idézi: FORTY, Adrian: *Words and Buildings, A Vocabulary of Modern Architecture*, Thames & Hudson 2000, 19. o.

²⁶ BATÁR, Attila: *Láthatatlan építészet*, Szerkesztő: Nagy Mercedes, Ab Ovo 2005

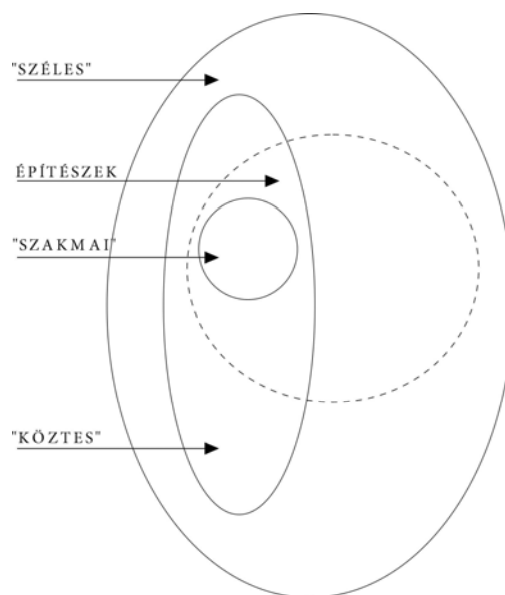
közös műhöz. Ha ennek megfelelően a kritikusi tevékenységet – a szemlélő, használó tevékenységgel megegyező módon – befogadói, az építészeti gondolatot továbbgondolói (ekképp a műalkotást befejezői) tevékenységnek gondoljuk, akkor látnunk kell, hogy az építészetet tekintve, annak műfaji sajátosságaiból adódóan természetesen összetettebb dologról van szó, mint az irodalom vagy a képzőművészetek esetében. Az épületeket tekintve ugyanis a befogadási folyamat komplex. Elsődlegesen általában „funkcionális befogadásról” beszélhetünk,

hiszen az épületet elsősorban használjuk, mozgunk, lélegzünk, ülünk vagy állunk benne. Az eközben szerzett élményeink az elsődlegesek. Érnek azonban másféle élmények is minket. Éppúgy vizuális-esztétikaiak (azaz hasonlatosak a képzőművészeti alkotások megismerési folyamatához), mint nagyon is érzékiek (hasonlatosak az összes művészeti ághoz), konkrétan tapintjuk, szagoljuk, halljuk és látjuk az épületet és az azt alkotó anyagokat. Ez a fajta összetettség egyfajta lenyomatként meg kell, hogy jelenjen a kritikában is, természetesen elemzendő tárgytól és elemzőtől függő súlyozással és struktúrával.

Ami tehát elsőre olyan kézenfekvőnek tűnik, az hamar azt az érzetet keltheti, hogy végtelen óceánban úszkálunk. Épp e tágasság-érzet miatt gondolom, hogy az építészeti kritika, mint alkotóműfaj általában rokon szabadságfokokat biztosít és követel magának, mint az építészet maga. Az építészeti kritika *definíciója* éppolyan lehetetlen vállalkozás lenne, mintha azt adnánk föl kérdésként: mi is az építészet? Legfeljebb közös kritikus, azaz reflektív attitűdről beszélhetünk, ahogy Szalai András fogalmaz tanulmányában: „A vizuális-plasztikai-architektonikus gondolkodásban való (alkotói) jártasság és (kritikusi) tájékozottság mellett, mindkét oldal, tevékenység reflektív, probléma-érzékeny, azaz kritikai gondolkodást követel.”²⁷

Jelen dolgozat azonban műfajánál fogva nem kerülheti el, hogy összegezni igyekezzen az építészeti kritika fogalmához lazábban vagy szorosabban kötődő területeket. A kritika fogalmaköre a sokkal tágasabb értelmű nyilvánosság-definíciójának része. Építészet és nyilvánosság kapcsolata – hogy messziről induljunk – vélhetően az egyik kardinális és meghatározó tényezője annak a jelenben is zajló és a jövőbe mutató folyamatnak, mely az építészeti minőség alakulásáért felelős. Miközben tárgyunk alapvetően az építészeti kritikai gondolkodás közösségi vetülete, az a tervezői tevékenységen kívül épp a nyilvánosság csatornáin manifesztálódik leginkább.

Ha ez utóbbit tekintjük, azaz hogy hol érhető tetten az *építészeti kritikai gondolkodás a nyilvánosságban*, akkor ahhoz a három nyilvánosság-kategóriát látom célszerűnek bevezetni. E kategóriák persze természetüknél fogva egyszerűsítők, de arra alkalmasnak tűntek, hogy feltérképezzék az építészeti kritika és a nyilvánosság viszonyát, kapcsolódási pontjait. A három kategória egymásnak részhalmozai: a legszűkebb, „szakmai” nyilvánosság (az építészeti elit, a szakfolyóiratok „olvasótábora”, stb.) része a „köztes” nyilvánosságnak (az építészet iránt is érdeklődő értelmiségi elit), míg mindkettő a „széles” (azaz a legszélesebb értelmű) nyilvánosság

²⁷ SZALAI, András: Az építészeti kritikáról – Gondolattörödékek, <http://arch.eptort.bme.hu/10/10szalai.html>

rész kategóriája. (Az erről készített táblázatot lásd a függelékben.) Az egyes kategóriák *eszközeiről*, azok lehetőségeiről külön érdemes lenne értekezni, melynek hazai szegmenseit meglehetősen alaposan vizsgálja Kerékgyártó Béla, Simon Mariann, Bun Zoltán és Turai Balázs az Utóirat 2006/4-es számában közzétett NKA-kutatásban. Az eszközök, legyen szó akár az élőbeszédéről, az elektronikus médiáról (tv, rádió, építészeti filmek, magazinok), a nyomtatott sajtóban vagy az interneten megjelenő írásokról, azok át meg áthatják az építészeti kritika manifesztálódásának majd mindegyik szintjét.

Ez azt is jelenti, hogy a kategóriák szétválasztása és megjelölése nem lehet teljesen egzakt, a súlypontok folyamatosan, térben és időben is változnak. Elég könnyű belátni, hogy az egyes, egymástól elsőre elég távolinak látszó szinteken megfogalmazódó kritika(i) gondolkodás), azaz médium milyen áttételes vagy közvetlen hatással bírhat egy másik szintre, ahogy az is igaz, hogy befolyásolni legnehezebb a minél nagyobb tömegeket érintő „alsóbb”, azaz tömegében legszerteágazóbb szinteket. Az építészeti gondolat közvetítése és annak kritikája a nyilvánosság valamennyi szintjén homogén fontosságú, noha természetesen a módok és az eszközök eltérőek. Wesselényi-Garay Andor szerint ez még a nyilvánosság olyan lebecsült szintjén is így van, mint amilyen a bulvár. Véleménye szerint ahhoz, hogy a az építészet társadalmi megértettsége és elfogadottsága nőjön, elkerülhetetlen, az építészek is témái legyenek a széles néprétegeket elérő bulvárnak: *„Az építészet kulturális evidenciaként, közügyként történő kezelésében ... kulcsfontosságú lenne, ha a hazai építészek tényleg bulvárcikkek hősozáivá válhatnának, ha ügyesbajos dolgaikkal társadalmi kedvencek lehetnének.”*²⁸ Noha magam vitatom e tézist, mert az építészet medialitása nem annyira közvetlen és gyors, hogy az építészek bulvárszereplőkké válhassanak, mindazonáltal rámutat annak az komplex offenzívának a legmélyebb rétegeire is, melyet az építészet ügyének közvetítésében elkerülhetetlennek tűnik lefolytatni.

A szakszerűség és a közérthetőség a nyilvánosság különféle szintjein.

Fontos hangsúlyozni, hogy miképp József Attilát is „óvodától egyetemig” tanítják, a kategóriák semmiképp sem érték vagy minőségi különbségét jelentik az építészetkritikai gondolkodásnak, ám ezzel együtt érdemes elgondolkodni azon is, hogy az egyes szintek és alfajaiknak megfelelő célzott stratégiák kialakításával növelhető lenne az egyes kategóriák hatékonysága. Persze, a probléma összetettebb, hiszen ne feledjük, hogy a nyilvánosság résztvevői az építészet megrendelői, egyben döntéshozók, sarkosabban fogalmazva a „kenyéradó gazdák” is!

Lehet-e, kell-e integrálni az egyes nyilvánosság-szinteket? Valószínű, hogy ez lenne a leghatékonyabb stratégia. Elég, ha a tőlünk párszáz kilométerre Bécsben működő Architekturzentrumra gondolunk, mely a nyilvánosság szinte teljes komplexitását lefedi programjaival, akcióival, miközben a múzeumi negyed kellős közepén, szimbolikusan is a kulturális „nyüzsgés” közepén pozícionálja magát. Lessing alábbi idézete elég érzékletesen mutatja meg a nyilvánosság differenciált spektrumán megjelenítendő eltérő kritikai hangok szükségességét: *„Ha műbíráló lennék, ha ki merném akasztani a cégért, hogy kritikus vagyok, akkor a következő hangot ütném meg: szelíden, bátorítón beszélnék a kezdővel, csodálattal vegyes kétkedéssel és kétkedéssel vegyes csodálattal közelednék a mesterhez, elrettentő és tárgyilagos hangot ütném meg a kontárral szemben, gúnyolódnék a hetvenkedővel, s a lehető legmaróbb hangon szólnék a cselszövőhöz. Az a műbíráló, aki mindenkire csak egyféleképp tud szólni, jobban tenné, ha meg sem szólalna. S kiváltképp az, aki mindenkivel csak udvariaskodik, alapjában véve még azzal szemben is goromba, akivel valóban udvarias lehetne.”*²⁹

²⁸ in: WGA, A Spenótháztól függetlenül, Alaprajz 2006/6, 6. o.

²⁹ Gotthold Ephraim Lessing, in: RADNÓTI, Sándor, Piknik, Magvető, Budapest, 2000, 7. o.

Véleményem szerint ez a fajta differenciáltság, illetve ennek képvisellete teljes erővel a nyilvánosság minden szintjén a legnagyobb feladata és komplex kihívása a közeljövő honi építészeti kritikáírásnak. Ez úgy egyéni, mint kollektív tanulságunk kell, hogy legyen, noha nehézségeit nem nehéz föltérképezni (alkalmas-e ugyanaz a kritikus adekvát módon megszólalni a különféle szinteken, stb.). Irodalom-, a zene- vagy a színházkritika esetében is létező a különbség a nyilvánosság kategóriái között a megszólaló kritikákat tekintve, de ebből a szempontból az építészet kitüntetetten nehéz helyzetben van. Az építészet „közértettsége” deficitje az, amely ezt a hasadást az építészetkritika műfaján belül létrehozta. Minden a bajok gyökerére mutat rá, afféle circulus viciosus-ként, hiszen épp a publikum, azaz a megrendelői és befogadói réteg – ne féljünk kimondani – ízlésnevelése lenne képes hosszútávon befolyásolni a „magas” műépítészetet és annak kritikáját is.

Az építészeti kritika azért is nehéz helyzetben van, mert kétségtelen, és általam örömezt előtérbe helyezett kulturális beágyazottságán, elméleti fundamentumain túl alapvető és a megértéshez nélkülözhetetlen műszaki, szakmai evidenciákból is kell, hogy építkezzen. Azonban ami egy szaklap kritikájában természetesen alkalmazott szaknyelv, az egy kulturális hetilap elemzésében az olvashatatlansághoz vezetne. De fordítva is igaz: a tematikai és nyelvi egyszerűsítéssel kérdés, hogy mi „marad” a kritika tárgya?

A verbalitásról, mint a kritika evidens közvetítő közegéről elég sok szó esik az értekezésemben, ki kell, hogy emeljem, főképp a vázolt nyilvánosság-struktúra szempontjából fontosnak érezve az *építészeti fotó*, azaz az építészeti gondolat vizuális, de nem térbeli közvetítése eszközének helyzetét. A fotódokumentáció – annak képi, azaz közérthető nyelvezete miatt – rendkívüli jelentőségű eszköze az építészeti gondolat nyilvánosság előtti megjelenítésének. Az építészeti fotó jelentősége – az önálló művészeti ág önértékén túl – épp az, hogy akár magában áll, akár a szöveg (kritika) illusztrációja, akár a mediatizált kor kommunikációs csatornáin mennyiségével ható vizuális dömping, meghatározó, és főképp a nyilvánosságot komplex rétegében tekintve esetenként hangsúlyosabb eszközről van szó, mint maga az írás. Míg ez az értekezés a verbális kritikára helyezi a hangsúlyt, a képi megjelenítés, mint az építészeti diskurzus hatékonyságában verhetetlen eszköze kiemelt fontosságú kifejezési lehetőség és forma, még ha elemzésünkben mindez meg is marad az utalás szintjén. Adrian Forty könyvében³⁰ részletesen elemzi a két építészethez köthető médium, rajz (kép, fotó) és szöveg különbségeit. A fotó vagy a rajz olyan médiumok, melyek közérthetősége és egyértelmősége sokkal nagyobb, mint az építészethez köthető szövegeké. Ez paradox módon még akkor is így van, ha az is igaz, hogy amíg rajz az építészeknek egy olyan nyelve, melyet csak ők ismernek, amikor viszont gondolataikat szavakkal fejezik, akkor egy mindenki által használt és ismert nyelvet használnak. A problémák – Forty szerint – abból is adódnak, hogy a szöveg mindig többértelmű (objektív nyelv-metanyelv), ráadásul lineáris, azaz időben feltáruló. Tény, hogy a szöveg, mint közeg noha ab ovo otthonosabb a „köz” számára, mint a rajz vagy a kép, az az összetettség, amely a szöveg, mint médium működése közben jön létre, jelentősen elidegenítheti a befogadót.

Látnunk kell azt is, hogy azokban a korokban és időszakokban, amikor a kritika nyugodtan támaszkodhatott a kor teoretikus építményeire, vagy a stiláris háttér biztonsága sorvezetőt nyújtott a megítélésben, védtelensége jóval kisebb volt. Szegő György megfogalmazása szerint ez összefügg az „idő gyorsulásával”: *„Elmélet és gyakorlat összegabalyodtak. A teória kezd lemaradni az építés hipersebességű praxisa mögött. A kortárs kritika már nem tud a friss elmélet(ek)re támaszkodni.”*³¹ Noha annyiban ellenpontosom Szegő véleményét, hogy a teóriával együtt, párhuzamosan folyó építés (Koolhaas, MVRDV, stb.) a kritikának legitim bázisa lehet, tagadhatatlan, hogy sokkal ingatagabb a jövőre vonatkozó érvényességét tekintve. A másik, ezzel összefüggő probléma, hogy a nagy stílusokból – leegyszerűsítve – mára egyéni alkotói törekvések

³⁰ FORTY, Adrian: *Words and Buildings, A Vocabulary of Modern Architecture*, Thames & Hudson 2000

³¹ SZEGŐ, György, *A kritika kritikája. Műfajkereső*, in: *Utóirat* 2003/3, 21. o.

lettek, jól szemlélteti ezt a Cságoly Ferenc által megrajzolt szubjektív „stílusfa”, mely szerint a korstílusokból befoglaló-, majd csoport-, végül ez ezredfordulóra egyéni stílusok alakultak.³² A kritika pozíciógyengülésének harmadik forrása a mediatisált korrallal magyarázható. Szegő a fenti tanulmányában hivatkozik Gadamer azon tézisére, hogy egy ház már-már jobban megismerhető rajzi-, fotó és szövegdokumentációja révén, mint a valóságában. A gyors, gyakorlatilag korlátlan terjedelmű és lehetőségű dokumentálás és prezentáció, a virtuális valóság lehetőségei és lefegyverző ereje kétségtelenül kikezdi a kritika, mint interpretáció hegemoniáját. Félreértés ne essék, nem az épület megismerésének „in situ” elsőbbségét kérdőjelezem meg, hanem az építészeti gondolat és a megvalósult épület közti reláció megfejtésének és ítéletének hagyományos (írásbeli) eszközeinek hatékonysága tűnik gyengülőnek, a nyilvánosság általam definiált bármelyik rétegét is tekintjük. A probléma azért is összetett, mert nem az építészeti kritika egyedüli gondja-nyűge ez, hanem általában az írásbeliségé.

Visszatérő észrevétel az építészeti kritikával szemben a közérthetőség problémája. Egyértelműnek tűnik, hogy az idegen szavak használata a kritikában eszköz és nem cél. Ám még ha sok esetben fölös vagy retorikai elemnek is tűnik használatuk, tudomásul kell venni, hogy a műkritika – részben elméleti, azaz tudományos gyökerű nyelvezete – nem tudja nélkülözni a jórészt idegen eredetű szakkifejezéseket használatukat. Kétségtelen tény, hogy az építészeti olvasottsága, a kritikai-elméleti szempontok oktatásban való reprezentáltsága hagy kívánnivalót maga után. A kritika nyelvvel kapcsolatos általános elvárásokkal ezért magam óvatosan bánnék. Nehezen megválaszolható kérdés ugyanis, hogy mennyiben kell a kritika nyelvhasználatának alkalmazkodnia a befogadói elvárásokhoz? Már-már hasonlatos ez a költői kérdés a házak „közérthetőségéhez” is. Nem azt állítom, hogy a nyilvánosság egyes szintjein ugyanúgy kell szólni, de az igenis evidencia, hogy az egyes szinteken belül a lehető legmagasabbra kell tenni a mércét. Arra az alapvető hiányosságra mégis rávilágít e kérdés, amely az elméleti műveltség és gondolati, fogalmi megalapozottsággal kapcsolatban olyan gyakran fölmerül a magyar kortárs építészeti kapcsán.

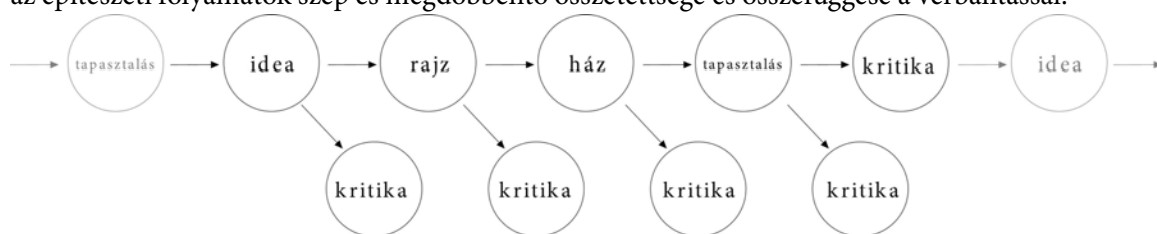
A szakmának szóló építészeti kritika

Gyakorlatomban (és ebben az értekezésben is) szándékolatlan épületek kritikái megközelítéséről beszélek. Jóllehet az építészeti gondolat, a koncepció nehezen leválasztható az embertől, a ház alkotójától, mégis, legtöbb esetben a kritika tárgya az építészeti terv és az épület kell, hogy legyen. Nem állítom, hogy az alkotói pályába, életműbe, mint kontextusba való behelyezés nem lenne fontos szempont, de mindig eszköz csupán az elemzéshez. Minthogy az építészeti nyilvánosság előtt „szerepelnek”, alkotásaik nyilvános elemzése és kritikája evidens következmény, mégis, a ház kritikája mintha sokszor az építész személyének kritikájaként érne célba, ami több, mint káros.

A kritika elsősorban közvetít. Az én értelmezésem szerint nem elsősorban az építész, nem a házat, hanem a ház mögött szándékolatlan vagy nem, de fellelhető építészeti gondolatot. Mintegy azzal szembeesíti a tárgyalt házat, tervet. Médium azért is, mert ha egy épülettel, tervvel való találkozás, a befogadás és megértés folyamata gondolatokat vált ki belőlünk, s ha ezeket a gondolatokat másokkal közölni akarjuk, ráadásul úgy, hogy az minél mélyebb, gazdagabb strukturáltságban történjék, akkor azokat meg kell fogalmaznunk. A kritika ráadásul nem csupán reflexió, hanem önreflexió is, hiszen a művel való ismerkedés, a megismerés folyamata visszahat a szemlélőre, az meg a véleményre, stb. A kritikában, mint médiumban megjelenő építészeti gondolat más és más viszonyban van magával a házzal, illetve a kritika tárgyával. Ideális esetben az épület mögött meglévő építészeti gondolatot fejt meg, elemzi, értékeli önmagában és a

³² CSÁGOLY, Ferenc, Az építészeti útjai és tévútjai, in: Utóirat 2003/3 12. o.

megépült házzal való szembeállítás. Ebben az ideális esetben a kritika ugyanúgy viselkedik, mint maga a ház, csupán az eszközökben van különbség. Ilyen eset azonban nemigen létezik, legfeljebb akkor, amikor a kritika párhuzamosan az építész saját gondolatának és az annak nyomán megvalósult háznak a közvetítője. A kritika sokkal inkább épp a gondolat önellentmondásaira, deficitjére világíthat rá, adott esetben pedig a gondolat hiányára. Lényegében ez tekinthető a klasszikus értelmű építészeti kritika *definíciójának* is. Van azonban olyan eset is, ahol az építészeti gondolat a kritika felől jön, ahol a ház tárgyalásának valamely szempontja, mint a gondolat hiánya veti föl ezt a fordított szituációt. A két eset speciális kereszteződése, amikor az épület mögötti teóriát ütközteti a kritika saját, azzal akár gyökeresen szembenálló teóriájával. Ugyanez a sémásor Adrian Fortynál komplexebb. Ő azt mondja, hogy körkörös folyamatról beszélhetünk, mely eredendően úgy néz ki, hogy az ötletet (ideát) követi a terv, majd azt az épület megvalósulása, melyet annak megtapasztalása és mindennek megjelenése a verbalitás által.³³ A nyelv, a szöveg, azonban nem végpont, hanem új ideát indukálva sajátos katalizátor is egyben. Sőt, a nyelvi kifejezés, mint következmény, valamennyi stációhoz tartozik (gondoljunk csak arra, hogy egy még meg nem épült terv kritikája milyen problémákat vet föl!), hiszen már rögtön az idea is kiváltja a nyelvi közegben való megjelenést, ahogy így van ez az épülettel és a tapasztalással magával, hogy végül a nyelvi közvetítésre is nyelvi kifejeződés legyen képes válaszolni. Ha e bonyolultnak tűnő, ám valójában kézenfekvő folyamatábrát megértjük, akkor válik nyilvánvalóvá az építészeti folyamatok szép és megdöbbentő összetettsége és összefüggése a verbalitással.

A fogalom tisztázására azért próbálok hangsúlyt fektetni, hogy igazoljam: az építészeti gondolat interpretálásának lehetősége ház vagy kritika formájában elméletileg egyenrangú fontosságú, azaz gyakorlatban mind az építészeti tervezés teljes folyamatán végighúzó koncepcióalkotás, mind pedig a kritika gondolati fundamentumának következetessége azonos igényességet kívánó feladat, épp ezért mindkettő maga is kritika tárgya lehet. Ráadásul, minthogy az építészet nem csak tudatunkra, hanem minden érzékszervünkre ható jelenség is egyben, az építészeti gondolat közvetítésének folyamán ezek a hatások jelentős transzformációt vihetnek véghez. Nota bene, ettől a titoktól szép igazán az építészeti kritikai folyamat.

Őszintén meg kell mondanom, hogy az építészetkritikával kapcsolatos elvárásaim nem állnak meg az eddigieknél. A – kicsit talán idealizált – kritika irodalmi, sőt *szépirodalmi* műfajnak is tekinthető. Olyan opusz, melyet akkor is örömmel olvasok, ha annak tárgyát nem láttam, nem hallottam, nem olvastam. Olyan magában is helytálló, reflektív, mégis önálló mű, mely már-már független műfaj. Azért vagyok bizakodó, mert a zenekritika vagy az irodalom- és színházkritika területéről gyakran érnek effajta élmények.

Ha a szépirodalmi igény elvárása túlzott is, létfontosságú bármely kritika, így az építészetet tárgyaló kritika esetében is a *függetlenség*. Noha ez így elsöre jól hangzik, könnyen belátható, hogy nem evidens elvárásról van szó. Janáky pontosan fogalmaz, amikor a sevilla-i világkiállítási pavilon sajátos tervezőváltása után Ekler Dezsőnek írt levelében így érvel: "...*kétféle bírálat van. Az egyik a hatalomé, az építészetet a hatalom (...) eszközeivel facsaróké. A másik azonban a szakmai vélemény. Az a mesterségbeli kritika, amely igenis fontos (mint Elioté) és éles (mint Karinthyék idejében), és amelynek fényénél a szakma mélyeibe lehet belátni. - A kettőt az építészetben könnyű összetéveszteni. Az érzékeny építészet és az elviselhető építészeti közélet egyik*

³³ FORTY, Adrian: Words and Buildings, A Vocabulary of Modern Architecture, Thames & Hudson 2000, 32. o.

*feltétele mégis éppen az, hogy a csalóka látszatok ellenére is különbséget tud tenni.*³⁴ Ha értelmezni és tágítani akarom Janáky gondolatát, akkor a nyilvánosságot kétségkívül egyfajta „hatalomnak” kell tartanom. Ez a hatalom többretegű. Ha azokra a „kritikákra” gondolunk, melyek a marketingstratégia, a csomagolás részei, akkor az építészeti publikáció olyan eszközéről beszélünk, melynek célja részben a munka, azaz az anyagi javak megszerzése. Persze, e szélső esettől eltekintve, az építész munkájának a – mégoly preparált, előkészített – megjelenése a nyilvánosság ilyen-olyan fórumain is egyfajta hatalom, az – akár belterjesnek nevezett – építész közéletben való megjelenés, sürgés-forgás könnyen aprópénzre váltható ismertségben is jelentkezik. A nyilvánosság mindig is hatalom volt, de a média kulcsszereplővé csak a század elejére vált. Természetes, hogy a kritika érzékeny műfaja reagál minderre, építész közéletünk betegségei magát a kritikát és az azzal szemben megfogalmazott elvárásokat is torzítják. A függetlenséget ráadásul több tényező tudja együttesen biztosítani: szükség van független felületekre, fórumokra, független szerkesztői koncepciókra, ahogy független kritikusokra is. Mediatizált korban élünk, mediatizált az építészeti közéletünk is, a kritika sem vonhatja ki magát ez alól. A fórumokat, a koncepciókat és magukat a kritikai megszólalásokat is ennek megfelelően lehet sikeresen megformálni.

Építészeti kritikai tendenciák

Saját kritikai írásaim tapasztalatai tükrében, óhatatlanul kategorizálni próbáltam azon törekvéseket, amelyek bennük, és főképp, amelyek általánosságban föllelhetők az építészeti kritikákban. Hét olyan kategóriát találtam, amelyek számomra markáns különbségeket demonstrálnak, természetesen a kategóriák száma szűkíthető vagy akár szaporítható is lehetne. Nem a számuk, hanem ez egyes megközelítések *eltérő pozíciói* érdekesek. Fontos látni, hogy az egyes általános kategóriák noha lehetnek jellemzőek adott írásokra, kritikáirókra, korokra, egyik vagy másik kategória dominanciája lehet meghatározó vagy hangsúlytalan, túlnyomórészt szempontjaik mégis együttesen érvényesülnek. A „jó” kritikának nincs receptje, így persze bármely kategória elképzelhető kizárólagos vezérfonálnak is. A kritika tárgya, a kontextus és az idő, de persze legfőképp a kritikus maga határozzák meg a kritika gondolati vezérfonalát, fundamentumát. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a jó kritikához szükséges, de nem elégséges a legalább egy egységes és érvényes gondolati fundamentum meghatározó és érezhető jelenléte az írásban. Ezt nevezhetnénk a kritika koncepciójának. A kritika koncepcióját képező egyes tendenciák alatt pedig egyik olvasatban valamelyik említett kategória koherens és kompetens dominanciáját, másik olvasatban az adott építészeti gondolat ideájához adekvát megközelítést nevezhetjük. Megjegyzendő, hogy a kritikai felfogás alapját kézenfekvő módon annak tárgya határozza meg elsősorban. Mégis, a kritikus személye sokszor eleve determinál egyes felfogásokat, másokat meg háttérbe szorít.

Persze az építészettörténet zöme a jó értelmű provincialitás építészettörténete. Azaz az épp uralkodó stílus, a valaha valahol építészeti gondolatból született trend, a „szomszéd szomszédjának a háza”, mint minta – még ha exponenciálisan tompítottan is – de visszatükröz valamit abból a gondolatból (teóriából), vagy épp annak hiányából (!) amely a kritika bázisa lehet. Másképp fogalmazva a kritika tárgya, annak gondolati minősége nem mindig ad kézenfekvő alapot a kritikusnak. Mégis, állítom, hogy a gondolati fundamentum iránti kérlelhetetlenségünkről még akkor sem mondhatunk le az építészetéről szóló kritikákban, ha egyébként látszatra alkalmanként meg lenne rá minden okunk.

³⁴ JANÁKY, István: Prelúdium és fuga, Az építészeti halál óráján, Élet és Irodalom, 1990. október 5., másodközlés: A hely, Janáky István épületei, rajzai és írásai, Műszaki Könyvkiadó, 1999.

A következőkben megpróbálom röviden definiálni azt a hét kritikai tendenciát, melyeket elsősorban saját tapasztalataimból leszűrtem, jelezve, hogy saját írásaim közül megjelenésük melyekben domináns. Saját írásaimban tehát a következő tendenciák kizárólagosan sosem, csupán meghatározó szempontként vagy részszempontként jelentek meg.

„*Up-to-date kritikai tendenciának*” nevezhetjük, ha valamely kurrens teória, szemléletmód a kritika vezérleve, alapja. Ilyenek lehetnek többek között a kritikai regionalizmus, a „hely szelleme”-paradigma kontra globalizáció-paradigma, a sztárépítészet-probléma vagy a mobilitás teóriájának, diskurzusainak talaján álló kritikai attitűd. De ilyenek kell tekintenünk a korstílusok, jelenségek rendszerébe tagozó kritikákat is (l. Cságoly Ferenc négy kortárs kategóriáját: biomorf, poszt-dekonstruktivista, skin-építészet, hiperracionalizmus). E kritikai tendencia, amikor épületkritika vezérfonalaként jelenik meg, mindig pengeélen táncol a „tudományos” igényű értelmezés és a teória aprópénzre váltása között. Mind a Roosevelttéri irodaházról, mind a „Lánchíd 19” Design Hotelről írt kritikám fő alapvetése a kortárs skin-gondolat megjelenése volt e házakon.

„*Esztétizáló kritikának*” nevezném az építészet művészeti primátusán alapuló felfogást. Gyakori, az építészetkritika kézenfekvő tematikája ez. Ha beszélhetünk autonóm és heteronóm építészeti kritikáról, akkor e kritikai felfogás az építészetet, illetve az adott épületet autonóm műalkotásként tekinti, részben vagy egészben. Ennek csapdája, hogy a legtöbb esetben durva leegyszerűsítéssel igaz csak a kritika alaptézise. A pécsi ECE bevásárlóközpontról és a Víziváros Office Centerről írt kritikáim fő szempontja a homlokzati viselkedés esztétikai elemzése volt, amelyet a mögöttes belső neutralitása mindkét esetben indokolt.

„*Etikai alapú kritikaként*” definiálom a valamely etikai szempontot a kritika vezérfonalául választó elemzést. E szempont lehet pl. öko-etikai (melyet persze up-to-date szempontnak éppúgy tarthatunk), lehet szakmaetikai (l. a Nemzeti Színház vagy a „Spenóház” kritikáját), vagy lehet általános, az építész komplex felelősségének kontextusába ágyazódó kritika (l. „Kevesebb esztétikát, több etikát”, Massimiliano Fuksas 2002-es biennálé-konceptiója). Az etikai szempontú elemzés érzésem szerint legtöbbször akkor sem kerülhető meg, ha a kritikus egyébként más vezérfonalat választ írásában. Etikai alapú szempontok megjelentek a Roosevelttéri irodaházról, az ECE bevásárlóközpontról szóló írásaimban, előbbinél szakmaetikai, utóbbinál általánosabb értelmű kritikaként.

Tipikus építészeti kritikai felfogás a „*kontextuskritika*”. Ez megjelenhet úgy is, mint a szűkebben és tágabban értelmezett hely, a környezet kontextusának kritikai referenciaként való beállítása. Olyan kézenfekvő szempontokról van szó, amely szintén megkerülhetetlen, adott esetben pedig fő szempontként kell, hogy megjelenjen. De a kontextus lehet az alkotói életpálya kontextusa vagy az időbeli kontextus elemzése is. A nyírbátori művelődési háznál alapvető szempont volt az építészeti pálya kontextusa, míg a Sportarénánál és a pannonhalmi borászatnál a tervezők által fölállított belső koncepcionális kontextus volt a kritika elsődleges tárgya.

Szintén az építészetre jellemző a „*funkcionális kritika*”, mely alapvetően leíró jellegű, kizárólagos alkalmazása pedig az építészet funkcionális primátusán alapuló felfogást tükrözi. Korjellelmzőnek is nevezhető (gondoljunk a 60-as, 70-es évek MÉ-beli „kritikáira”), de a mai általánosan bevett, inkább leíró, semmint kritikus attitűdöt is jól jellemzi. Bizonyos mértékben eddigi összes írásomban éltem ezzel a megközelítéssel, leginkább talán a pilisszentiváni WET-épületekről írt kritikámban.

A „*fejlődés-elvű kritikáról*” akkor beszélhetünk, ha az a változás, az új, a fejlődés nyomainak a kérlelhetetlen keresésének dominanciáját jelenti a kritika tárgyának vizsgálatakor (l. WGA kritikai munkássága). Ez a fajta tendencia az építészetet egyfajta művészettörténeti szempontból vizsgálja, mely óhatatlan féloldalasságot, de egyszersmind izgalmas és új szempontokat is hozhat. Effajta szempontokat választottam a Középületek kritikai elemzése c.

tantárgy 2005-ben kidolgozott elemzései közül a piliscsabai egyetemi főépületről, a Stephaneumról írt elemzésemben.

Végül a „receptíókritika” jelenti a kritika tárgyának „befogadástörténetére”, a már megjelent kritikákra reflektáló alapállást. Középpontba állítása ritka, nálunk épp a csökevényes építészeti diskurzusok miatt. A békásmegyeri evangélikus templomról írt elemzésemben, mely szintén az egyetemi használatra kidolgozott elemzés maradt, a receptíókritika központi alapvetés volt. Általában, az egyetemi kritikái előadásaim lényeges szempontja ez.

Az építészeti kritika ideje

A dolgozat elején a kritikát a jelen, az aktualitás kontextusában határoztuk meg. A kritikai megszólalás, azaz a reflexió manifesztációja valóban kizárólag jelen idejű lehet, azonban maga a reflexió időskálája ennél szélesebb. A *távlat*, az építészeti kritika egyik alapvető problémája. Az időben korábbi korok épületeit „könnyebb megítélni”, a szubjektivitás aránya a kritikában kisebb, hiszen segítségünkre lehet az építészettörténet, mint tudomány eredménykészlete és teljes fogalmi arzenálja. Kijelenthető közhely, hogy a kritikusi bizonytalanságunk (vagy legalábbis tévedhetőségünk) annál nagyobb, korban minél közelebbi alkotást kell vizsgálnunk (horribile dictu a fejünkben megszületendő tervvel kapcsolatban a legteljesebb a kiszolgáltatottságunk).

A távlatot másképp értelmezve, tanulságos lenne, ha a kritikai figyelem az épület teljes „élettartamára” kiterjedne, a tervezésre, a kivitelezésre és az utóéletre éppúgy. Érdekes lenne afféle „követéses vizsgálatokat” is elvégezni, melyek egy-egy elemzett házhoz vissza-visszatérnek 1-2-5-10 év után, s a távlatosan felmerülő szempontokat korrigálva vonnák le a következtetéseket (itt az erkölcsi és fizikai avulásra éppúgy kell gondolnunk). Szép példája volt ennek az arc’4-ben „felfedezett” győri Ivánka András-ház. Az épületet jöllehet a Magyar Építőművészet 1969/4-es száma közölte, utána a szakma elfeledte (nem utaltak rá, nem jelent meg válogatásokban, azaz egyszerűen fogalmazva nem lett kanonizálva). 2000-ben a Vámos Dominika által szerkesztett arc’ teljes lapszámot szentelt a háznak, akkor még élő alkotójának és az épület elméleti kérdéseinek. E ház azóta hivatkozási alap, építészcsoportok „zarándokhelye”, evidens építészeti tett.

A kritikai reflexió időintervallumának kitágítása azért is hasznos lehet, mert az építészeti közgondolkodás aktualitásai, a trend erősen befolyásolják a megítélést. Gondoljunk a 90-es évek téglá- ill. neobauhaus-kultuszára, mely az elemzésekben, kritikákban éppúgy megjelent, mint magukban az alkotásokban. Így például a téglá talán egészen napjainkig a kritikai megítélésnek egy olyan „eleve-hivatkozási-rendszerébe” helyezte a házat, amely sokszor torzította a kritikát magát. Félreértés ne essék, a kritikai – mint bármely más alkotói – tevékenységre természetes módon van hatással a *trend*, az aktualitás. Terminusának, a szemlélet időbeli horizontjának kitágítása azonban – mind szerkesztői, mind kritikusi szempontból – izgalmas tanulságokat hozhat.

A kritika időbeliségét tekintve izgalmas kérdésnek tűnik az *érvényesség* kérdése is. Miközben a műfaj alapvetően napi jellegű, az aktualitáshoz kötött a reflexiója, az időbeli érvényességet tekintve is rokonítható magukhoz a házakhoz. A jelentős gondolatok jelentős manifesztációi időben is tartósabb érvénnyel bírnak. Miközben a kritikának nem elsődleges célja a

hosszútávú érvényesség (noha benne van az érvényesség igénye), mégis beszélhetünk kritikátörténetről és jelentős, ma is tanulságos kritikákat is felszínre tudunk hozni. A Magyar Építőművészet 1983-as ominózus száma Borbíró Virgil kritikája és Kozma Lajossal való levelezése kapcsán negyven év távlatából teszi ezt, épp a kritikáról való diskurzus kapcsán.

Kritikus versus építészeti kritikus

Az építészekritika tágas horizontja után érdemes olyképp is szűkíteni a fogalmat, hogy megvizsgáljuk azt a *kritikus személye* felől. A kritikus személye „kritikus kérdés”, ha építészekritikáról beszélünk. A fogalmat távolabbról megközelítve izgalmas szempontokat vetett fel az a vita, amelyik Schiff Andrásnak egy 2003-as koncertje után bontakozott ki, főképp az Élet és Irodalom hasábjain.³⁵ Fáy Miklós személyes hangvételű publicisztikája, illetve a zenekritikusok által válaszképp és tiltakozásul megjelentetett fizetett hirdetés formájú nyílt levele nyomán izgalmas állásfoglalások születtek a kritika és a kritikus fogalmának mibenlétéről. E vitát több szempontból lehetne témám kapcsán földolgozni, e helyen leszűkítve néhány tézisét fogom az építészekritika és építészekritikus fogalmával összevetni.

A kritikus személyének sajátos *magányára* mutat rá, Rényi András gondolata: „(a kritikus) „nem egy foglalkozási csoport képviselője, hanem civil, a laikus publikum egy tagja. ... A kritikus a közönségnek sem képviselője – amikor ír, a saját személyén kívül nem reprezentál senkit és semmit.”³⁶ Eszerint a kritikus olyan laikus („pályán kívüli”), aki kiállva sajátjai elé, tőlük függetlenül szólal meg. Érezzük, hogy a kritikus akár szakmabeli (erre az építészetén kívül az irodalomkritika területén találunk bőven példákat), akár nem, saját „identitásához” való kötődéséről nem mondhat le. A kritikának, mint önálló műnek a létrehozása azonban olyan függetlenséget kívánó tevékenység, melyben nem a gyökereket jelentő identitások dominálnak. Érzékeny és nehezen teljesíthető elvárást fogalmazunk meg, ha így gondolkodunk. Wilhelm András erről a vita kapcsán így fogalmaz: „...a kritikus elsőrendű kötelessége, hogy műve önkifejezés legyen, lévén a kritika egyrészt interpretáció, másrészt önálló, öntörvényű alkotás, amely kizárólag saját törvényeinek engedelmeskedik. ... Tévedés, hogy a kritika a művész és a közönség közti kommunikációt szolgálja; a művész kizárólag csak művészi megnyilvánulásai által kommunikál a közönséggel – amiként a kritikus is kizárólag írásain keresztül olvasóival.”³⁷ Magyaráz-e, kommunikál-e a(z) építészeti) kritika? Minden bizonnyal. *Médium* ugyan, *de az építészeti gondolkodás médiuma*, nem pedig például az építésze, vagy az épületé. Az építés elsődleges kifejezési eszköze az épület, a kritikusé az írás. Ha tetszik, párhuzamos, noha jó esetben akár kölcsönös, egymásra reflektáló tevékenységről lehet szó egy ideális felfogásban. Végeredményben mind az épület, mind a kritika az építészeti gondolkodás médiumai, noha korlátos értelemben mindkettő önkifejezés is.

A kritikus függetlenség efféle, már érintett problematikája folytatólagosan következik eddigi gondolatmenetünkéből. Vélhető, hogy a kérlelhetetlen, független kritika alapvető feltétele lenne a termékeny és személyes illetve érzelmi kötődésektől mentes építészeti közéletnek. A kritikus függetlenség azonban nem áll meg magában. Azt leszámítva, hogy gyakorló építészek efféle függetlensége eleve lehetetlen, a kritikus nem független a közegtől. A kérdés noha ma már nem annyira éles, hiszen az interneten bárki akár naponta blogolva művelheti effajta

³⁵ Fáy Miklós Schiff András egy koncertje után jelentette meg kritikáját (Állóképesség NSZ 2003. 02. 13), melyre válaszul néhány kritikus fizetett hirdetésben állt ki Schiff mellett. Ennek nyomán bontakozott ki az a vita, melyben megszólalt többek között J. Győri László, Molnár Gál Péter, Végső Zoltán, Rényi András, Wilhelm András és Dércy Péter is.

³⁶ RÉNYI, András, Kiheztartás végett, Élet és Irodalom 47/09

³⁷ WILHEIM, András: Hódolat illet, nem bírálat?, ÉS 2003/11

tevékenységét, a nyilvánosság intézményes formáinak minősége – egyedi eseteket leszámítva – mégiscsak rányomja a bélyegét a kritikus tevékenységre.

A kritikus feladata persze nem kizárólag napi jellegű. Miközben közege a *jelen* (az „imperfectum”, ahogy Marosi Ernő fogalmaz), hatása lehet hosszú távú is. A kritika fölismerései, iránymutatásai alapvetően befolyásolhatják, alakíthatják az építészeti eredményeket. Az effajta komoly műtörténet-formáló szerepre szép példa Balassa Péter esete, aki számos író mellett Esterházy és Nádas „kanonizációjáért” is felelőssé tehető. De találunk tárgyunkhoz közelebbi, építészeti példát is, ha Hevesi Gyulára, a századforduló építészetének építésztkritikusára gondolunk, Lechnerről, Otto Wagnerről kortársait és a közvélekedést megelőzve írta kitartóan bátor hangvételű és pozitív, a létező kánonnal szembemenő kritikáit. Kijelenthető, hogy miközben a kritikus tevékenysége alapvetően az aktualitásra épül, működési modellje alapvetően az önkifejezésen alapuló gyors reflexió, egy egészséges szakmai közéletben felelőssége és kihasználható dimenziói sokkalta nagyobbak és jelentősebbek.

Radnóti Sándor ekképp fogalmaz a kritikus tágabb értelmű szerepéről, eszményéről: „*a kritikus mai alakja is őrzi az értelmiségi közszereplő, a (tágabb értelemben vett) kritikus értelmiségi valaha bölcselőt és bírálót egyként jellemző eszményét.*”³⁸ Hogy az építészeti „elit” a nyilvánosság előtt fellépő és reprezentált értelmiségi közszereplő kell, hogy legyen, nos, ezt a vélekedést talán többen osztják annál, mint amennyire igaz jelen hazai állapotainkra. Pedig a nyilvánosság előtt megjelenő kritikus nem csupán kritikáján keresztül, hanem a megjelenés tényével, személyiségének súlyával is odaáll véleménye mellé. Ez az „odaállás” és annak a nyilvánosság előtti ismétlődései erős hálót, egységes ouvre-t teremtenek, mely aztán el is homályosítja az egyes megszólalások alapját, ahogy megint Radnóti fogalmaz: „*az is kétségtelen, hogy a kritikák utólag, egy kritikus életműben szorosabb rokonságot tartanak egymással, mint mindenkori tárgyukkal.*”³⁹

Folyamatosan felmerül különféle polémiák kapcsán, hogy a kritikus, esetünkben építésztkritikus *építész legyen vagy sem*, ha építész, egyszersmind aktív tervező is legyen-e vagy sem? A kérdéskört az első fejezet már érintette, a felmérésből kirajzolódó válaszok tükrében. E helyütt két alkérdést tekintsünk csupán: egyrészt elfogadja-e a szakma vagy a szélesebb olvasóközönség kritikusként, másrészt képes-e arra, hogy az alapvetően irodalmi műfajt annak törvényszerűségeinek megfelelően gyakorolja? Az első kérdésre Kubinszky Mihály pontos választ látszik adni: „*bármilyen legyen is a foglalkozása a kritikusként és bárkinek az alkalmazásában álljon is, munkája csak akkor lesz hatékony, ha őt tekintélynek a szakma és a közönség egyaránt elfogadja, s ha ezen az alapon a sajtó teret biztosít számára.*”⁴⁰ Az elfogadottság kulcskérdés, és sajátos viszonyban áll a kritikus függetlenségével. Ha a kritikust permanens véleményalkotóként definiáljuk, akkor az is látható, hogy az elismertség egy folyamat, amely időben változó. Nincs ebben semmi meglepő, hiszen az időben és hatását tekintve is jóval komótosabb, nagyobb tehetetlenségű és hosszabb távon ható építészeti gyakorlat aktuális képviselői ismertsége-elismertsége is hasonló. Állítható, hogy a közönség, az olvasó, a néző legitimál, és felül is írja a kritikus személyére vagy pozíciójára vonatkozó okoskodásokat. Második kérdésünkre analóg választ keres Marosi Ernő már citált tanulmányában, ahol is felveti a szakmán belülség kérdését a kritikussal kapcsolatban: „*van egy másik, sűrűn vitatott professzionális kérdés - helyes-e az, hogy a kritikusok művészettörténészként tanulnak az egyetemen? Miért nem tanítanak inkább irodalmi stilisztikát, miért nem tanítják a terminusok összefüzési lehetőségeit...?*” Miközben Marosi végül is kiáll a „szakmabeli” kritikusokért, megjegyzése fölveti a kritika közvetítő műfajának sajtószerűségeit is. Igaz, hogy a kortárs építésztkritikai palettáról hiányzik a gyakorló építészek által művelt aktív és rendszeres, minőségi kritikai tevékenység. Ennek okai azonban érthetőek.

³⁸ RADNÓTI, Sándor, Bevezetés, in: A piknik, Magvető, Budapest, 2000, 7. o.

³⁹ RADNÓTI, Sándor, Bevezetés, in: A piknik, Magvető, Budapest, 2000, 13. o.

⁴⁰ Az építészeti kritika és értékelés elméleti problémái: dr. Vámosy Ferenc kandidátusi értekezésének vitája, in: Építészet-tudomány 453-466 (17. évf. 3-4. sz. / 1985)

Egyfelől a verbális készségek fejlesztése az oktatásból is javarészt hiányzik (l. „az építészet nem verbális műfaj”), illetve a szakmai közösség által használt általános fogalmi apparátus pontosságának és sokrétűségének szintje is erősen problematikus. A nyelvi kifejezőeszközök gazdagsága éppoly fontos és releváns, ha építészeti kommunikációról beszélünk, mint az építészeti kifejezőeszközök gazdagsága. Míg utóbbiban létezik egy szakmán belüli többé-kevésbé „sensus communis”, ugyanez nem mondható el a beszélt és használt nyelvről. Hogy-hogy nem elvárásaink nem homogének önmagunkkal szemben: sokkal kényesebbek vagyunk egy vizuális pongyolaságra vagy „képzavarra”, mint a verbalitás terén elkövetett hiányosságainkra. Azért igyekszem e témát ennyire körbejárni, mert tézisszerű meggyőződésem, hogy az építészeti koncepció és teória gyökerét jelentő fogalmi gondolkodás minőségének javításán, azaz annak vizuális és verbális manifesztálódásán egyszerre kell munkálkodnunk, ha – mégoly patetikusán fogalmazva is – az építészeti ügyének előmozdításán foglalkozásszerűen fáradozunk.

Az építészeti kritika nyelve. Fordítási nehézségek

Nagy kérdés, hogy *ki olvassa* a belső, szakmának szóló építésztkritikákat? Vagy pontosabb a kérdés: *ki* mindenki nem? Valószínűsíthető, hogy a „laikus” olvasóközönség elhanyagolható méretű, és a gyakorló építészek is inkább átpörgetik, a képekre fókuszálva a lapokat. Más a helyzet az internetes formákkal (vélelmezhető, hogy az Építészfórum olvasottsága a legnagyobb, a kritikus által leírt szavak hatékonysága itt a legjobb). Ám félő, szomorú képet kapnánk, ha a megjelenő kritikák olvasottságát tudnánk mérni. A kézenfekvő magyarázatokon túlmenően („az építészet nem verbális műfaj”), az írások színvonala, a szerkesztői koncepciók is felelőssé tehetők ezért. A kedélyes, leíró jellegű, gyakran semmitmondó írások által meghatározott nívó nem teremt könnyű helyzetet az azt feszegetni próbáló, tanulmány jellegű, kétségkívül bonyolultabb esszéknek.⁴¹ És a szerkesztői koncepciók sem kedveznek e csupán szigetszerű jelenségeknek, sem a terjedelem, sem a közlés módja, a koncepció vagy annak hiánya nem képes feltételeket teremteni, melyek a kritika és az értő olvasottság közötti ollót összébb tudnák zárni.

A szorosan építészeknek szóló kritika nyelve persze más, mint a tágabb nyilvánosságnak szánt közléseké. Az építészek által írt kritika nyelve óhatatlanul *hasonul* építészeti gondolkodásukhoz, mely így – érvek, hasonlatok, tematika, stb. – kapcsán bekerül a szövegbe is. E körből csak körön kívüli (nem gyakorló építész, bölcsész, stb.), de értő kritikai írások teljesen eltérő érvrendszere és nyelvi felépítése által lehet és kell kitörni. Tehát miközben üdvös lenne, hogy mind több, a gyakorlatban izgalmas és előremutató munkákat létrehozó építészek ragadjanak tollat, aközben elengedhetetlen, hogy az építész-iskolázottságból és gyakorlatból fakadó korlátokat lebontani képes kritikus jelenjen meg személyében és egyéni hangvételű kritikáival a színen.

⁴¹ Egyik közelmúltbeli kritikám kapcsán az azt közlő szaklap egy olvasói levelet kapott. Idézem: „... első olvasás után teljesen megjegyezhetetlen zagvaságnak tűnik, amiből maximum egy-két gondolatra emlékszik vissza az ember, arra sem azért, mert volt értelme... Olyan mintha az írók, akik elvileg építész szakemberek csak azért vetnének papírra dagályos oldalakat, barokk körmondatokat, hogy a saját írásuk szavaiban fürödhessenek és viszontláthassák a neviüket a lapban. ... Nyilván az írók bizonyítani akarták, hogy nem csak az építészethez értenek, hanem humán vonalon is nagyon naprakészek.”

A nem építésznek szóló kritika nyelve nincs könnyű helyzetben, mert mint Szegő fogalmaz: „*ha nem is várható el, hogy a kritika tanítson meg képet, építészetet olvasni, el kell érnie egy szélesebb közönséghez – anélkül, hogy lemondana a szakszerű ítéletalkotásról és az adekvát nyelvhasználatról.*”⁴² Könnyen belátható, hogy az a kritikusi nyelv, mely a nyilvánosság tágabb spektrumát célozza meg, még nehezebb helyzetben van, hiszen az építészeti belső nyelv egyfajta redukciójával (nem leegyszerűsítésével) kell közérthető nyelvi világot teremtenie, s azt olvasmányos, érdekesítő stílusban előadnia. Vallom, hogy miközben az effajta kritikai tevékenység sem kíván kevesebb tárgyismeretet és ez ismeretnek kisebb mélységét, többlet nehézséget jelent a közérthetőség elsőrangú szempontja, hiszen az olvasói közeg struktúrájában számítani kell az építészeti ismereteknek teljességgel híján lévő olvasókra is.

Az építészeti kritika: kifejezési eszközök, ha tetszik „nyelvek” közötti *transzformáció*. Az „irodalomközeli” kritikákat leszámítva persze ez műfaji sajátosság és egyben nehézség is. E *fordítás* nehézségei két szinten jelentkeznek. Ha a kritika befelé szól, azaz saját szakmám nyilvánosságának írok, támaszkodhatok ugyan a szaknyelvre, ám át kell, hogy lépjem annak kereteit, ha gondolataimat ki akarom fejteni. E keret átlépése feszültséggel teli, a kritikus magárahagyottsága csak akkor nagyobb, ha a nem építész közönségnek ír. Az alapvetően térbeli történet verbális megfogalmazása, kritikája tehát műfajilag problémás, melyet az azonos látásmód, közös kódok, vagy a szuggesztív előadásmód képesek így vagy úgy áthidalni.

De miféle nyelvről is beszélünk? Műszakiról? Műkritikusiról? Publicisztikairól? Irodalmiról? Lehet-e egy, az építészetet érintő műszaki kérdésről a tárgyalt értelemben vett „kritikát” írni? A kérdések megint költőiek, hiszen kritikusa, kritikája, témája válogatja. Azon az evidencián túl, hogy az építészet kizárólag műszaki problémaként való elemzése nem kritika, hanem tudományos dolgozat, esszé, stb., ezek a nyelvi hangsúlyok, terminus technikus-ok és egyéb nyelvi jellegzetességek is egyedi összeállításban vannak jelen a kritikába, noha a legmeghatározóbb mindig a kritikus, a kritikus nyelve maga.

Adrian Forty szerint az építészek és a kritikusok nem önmaguk pozitív jelentése miatt választanak szavakat, hanem általában más kifejezésekkel és elképzelésekkel, teóriákkal *szemben*.⁴³ Ez a reagáló, ellen-aktivista jelleg is jól jellemzi az építészethez kötődő szövegeket (a kritikát annak műfaja miatt kiváltképp). Magyarázat lehet e jelenségre az építészeti gondolkodás szükségképpen reflektív jellege, de valami más is. Megfigyeltem, hogy számos, a mai építészetet meghatározó középgenerációs alkotó számára a pozíció-meghatározása valaminek a tagadásával indul. Ez a tagadás többnyire a globalizmus-regionalizmus ellentéppárral adekvát. Daniel Libeskind berlini zsidó múzeuma több ilyen önmeghatározás negatív alapállása volt (ilyen pl. Pazár Béla: *Érdektelen építészet* című tanulmánya vagy Nagy Tamás egy előadása a Mesteriskola 18. ciklusán). Miközben nem az efféle alapállás legitimitását vitatom, égetően hiányoznak a hazai palettáról a külföldi irányokhoz, teóriákhoz, alkotókhoz *kapcsolódó* önmeghatározások. Hangsúlyozom: nem értékítéletről van szó, nem egyik vagy másik mellett török lándzsát, hanem a tapintható egyoldalúságot fájlatom.

⁴² SZEGŐ, György, A kritika kritikája. Műfajkereső, in: Utóirat 2003/3 22. o.

⁴³ FORTY, Adrian: Words and Buildings, A Vocabulary of Modern Architecture, Thames & Hudson 2000, 15. o.

Az architektúra és a verbalitás egy szintjét, közös metszetét jelentő *narratíva* viszonyában az építészet kommunikálhatóságának izgalmas problémájára deríthetünk fényt. Az építészet térelménye nehezen közvetíthető az alapján időbeli dimenziójú szöveg által. Ráadásul, az építészeti absztrakció mindig messzebbre képes elmenni, mint amennyire a nyelvi elvontság, így a helyzetet „súlyosbítja” az absztrakciós fokok közötti „olló” is. Ez a hatás – ellenpróbaként – jól megfigyelhető a hazai organikus építészet laikus elfogadottságában. Az az építészet ugyanis, mely – időnként az építészet határait feszegető módon – narratív kifejezőmódokhoz nyúl, azaz formai

megoldásaival mesél, historizál, lényegében nem tesz mást, mint egy néma szöveget állít a térbeli forma mellé. Makovecz házai, a szemet, szárnyat, erdőt, eget, történeti elemeket formázó építészeti fragmentumai ezért is közérthetőek. A „keretmese”, mely akár halálos komolysággal, akár blöff-szerűen körülveszi a házat, mindig segít az értelmezésben.

A narratív építészet mesélő jellege segít megértenünk a kritika nyelvének kettős viselkedését is. A kritikai nyelv ugyanis lehet *analitikus* és *analogikus* is. Míg az analitikus nyelv inkább az építészet anyagi, műszaki, ha tetszik tudományosan elfogható oldalához adekvát, addig az analogikus nyelv a másik, elvont, gondolati háttérrel, teóriát elemző oldalhoz kötődik. Míg a két nyelvi módszer külön-külön és együtt is képes működni, belátható, hogy az „olyan, mint”-elvre épülő analogikus kritika hasonlatos a narratív építészet hatásmechanizmusához.

Összegzésképp megállapítható, hogy a kritika nyelve írója szubjektumának személyes megnyilvánulása, mely azonban jól meghatározott nyelvi stratégiák (retorika, szempontstruktúra, a redukció foka, terjedelem, stílus, stb.) mentén képes csak a nyilvánosság egyes rétegei előtt hatékonyan érvényesülni. Mindennek jelentősége nem önmagáért való, hanem ráirányítja a figyelmet az építészeti kritikai gondolkodás nyelvi kifejezésének komplex kérdéseire, az oktatás-nevelés ebbéli koncepcióalkotási szükségszerűségeire, s nem melleleg a kérdés interdiszciplináris jellegére is.

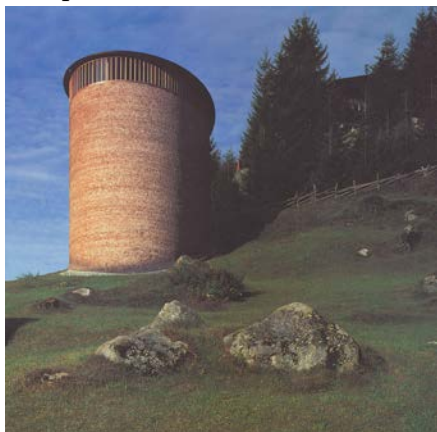
A kritikán kívüli építészet – felesleges kísérletek

Van olyan építészet azonban, mely szeretné magát így vagy úgy kivonni a kritika hatósugarából. A kritikán kívüli építészet noha olyan paradoxonnak tűnik, mely csak elméletben létezik, érdemes megnéznünk megjelenésének három jellemző és mai formáját.

Az *első* ilyen formára egy jellemző hazai példa Makovecz Imre nyilatkozata az 1983-as Magyar Építőművészet körkérdésére. Jól mutatja ugyanis azt az alkotói attitűdöt, mely szuverénnek és létrehozott művével kapcsolatban megfellebbezhetetlennek gondolja magát: „Picasso mondta, hogy nem kritikára van szükség, hanem méltatásra”⁴⁴ A megkérdőjelezés az effajta művekkel szemben *támadás*, mely alól per definitionem igyekszik kivonni magát az alkotó. Ez az attitűd azért érdekes, mert rávilágít a magyar organikus építészet egykor progresszív, ma másod-, harmadosztályú világának magába forduló belterjességére. Külön elemzést érdemelne, mégis, az organikusok hazai története intő modell: épp a nyilvánosságtól, a kritikától való elhatárolódás és félelem, a befelé fordulás is közrejátszott e csoport folyamatos jelentéktelenedésében. Ez még akkor is így van, ha a művészi individualitás felől elfogadható lenne

⁴⁴ MÉ 1983/1

ez az egyéni alapállás, ahogy Nicolai Hartmann fogalmaz: „*Esztétikát nem annak írják, aki alkotja a szépet, és nem is annak, aki szemléli, hanem kizárólag a gondolkodó számára, aki az előbbi kettő tevékenységében és magatartásában rejtélyes problémát lát. Aki elmerült a szép élvezetében, azt csak zavarja a gondolat, a művészt pedig kizökkenti és bosszantja.*”⁴⁵ Míg tehát a kritikán kívüli építészeti törekvéseket az alkotó individualista szempontjából tekinthetjük adekvátnak, határozott véleményem, hogy az építészet szakmán belüli és kívüli kollektív érdekeinek ez a fajta interpretáció általában nem válik az előnyére.

A második ilyen forma nem az alkotói szubjektum esetleges sértettségétől fél, hanem magát a művet igyekszik kivonni a teória hatása alól. Teória nélküli, de nem gondolat nélküli épületek ezek, hanem az építészet ősi építés-eredetére, annak érzéki dimenzióira, az épület önmagáért valóságára reflektálnak ezek az alkotások (elég, ha Peter Zumthor házaira, A szépség kemény magva című közismert írására gondolunk). Pazár Béla mindezt így fogalmazza meg: „*A jelenlétet olyan épületek őrzik meg, amelyeknek inkább egyfajta „belső” jelentésük van. Megvalósulásuk e mechanizmusából következően kevésbé törvényszerű, talán inkább véletlenszerű. Az ilyen*

épületek... így nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem megfejthetőek. Bizonyos értelemben megmenekülnek az értelmezés feldolgozó mechanizmusától, s éppen így őrződnek meg.”⁴⁶ A fenti gondolatot Pazár Hegeltől eredezteti, aki tanulmányában azt a 250 éve tartó folyamatot elemzi, melyben a mindent megmagyarázni akarás, a rákérdés folyamatossága – Gadamert idézve – azt eredményezi, hogy „*A mű műként, nem pedig egy üzenet közvetítőjeként szól hozzánk. Az az elvárás, hogy a művészetben hozzánk szóló értelemtartalom a fogalomban utolérhető, veszélyesen túlszalad a művészetten. ... Ellenkezőleg: a műalkotás értelme azon alapul, hogy a műalkotás jelen van.*”⁴⁷ Ez a gondolat pedig rokonságot mutat (vagy folytatást nyer) Peter Zumthornak A szépség kemény magva című írásában: „*Az építészet valósága a teste: az, ami konkrét, ami formává, tömeggé, és térré válik. A dolgokban lévőkön kívül nincsenek eszmék. Ez a szépség kemény magva.*”⁴⁸

Vélelmezhető, hogy a fentiek szép teóriája annyiban ellenpontosítható, hogy a művészetnek (is) tekintett építészetben nem állítható szembe az értelmezés és az érzéki befogadás (észlelés). Bármely oldal irányába történő túlzott hangsúly torzítja a kritika (azaz a komplex befogadás) tükrét. Másfelől ennek a gondolatnak, az e gondolat nyomán létrejövő épületeknek a *manifeszt-jellege* maga is egyfajta teória, mely ezen alkotók jónéhány épületének elemzéséhez adhat kulcsot. Más szempontból pedig e gondolkodó és aktívan író építészek munkássága a kortárs kontextus része, könyvtárnyi írás, kritika, értelmezés lát napvilágot, az építészeti diskurzus róluk is szól, és műveik reflektáltak, ahogy írásban, úgy építészeti „követőik” által is, az „értelmezés feldolgozó mechanizmusától” ezek az épületek sem távolíthatják el magukat.

A *harmadik* forma a teória (koncepcionális háttér) nélküli házak esete. Ezeknél a kritika vagy csődöt mond (akár nem véve tudomást róluk), esetleg peremterületekre menekül (pl. a kontextust vizsgálja), vagy leíró jellegűvé válik, azaz lényegében megszűnik, nem működik. Szép kivétel, amikor a „teória utat tör magának”, mint a Janáky-féle „talált szépségek” esetében, melyeknél a reflexió, a kritika épp a szemlélő (kritikus) saját teóriáján, azaz a szöveg belső teóriáján át működik. Ez utóbbi, azaz a szöveg(et író) teória vegytisztán van jelen más Janáky-

⁴⁵ HARTMANN, Nicolai, *Esztétika*, Magyar Helikon, 1977

⁴⁶ PAZÁR, Béla: *Érdektelen építészet*, arc', vol.4, 2000. február, 102. o.

⁴⁷ GADAMER, Hans-Georg, *A szép aktualitása*, T_TWINS, Bp., 1994, idézi: Pazár Béla: *Érdektelen építészet*, arc', vol.4, 2000. február

⁴⁸ ZUMTHOR, Peter: *A szépség kemény magva – arc'1* (1998. október, ford.: M. Gyöngy Katalin), 35. o.

írásokban is, talán ezért érezzük már-már irodalomnak őket. Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon c. könyv szöveget alig tartalmaz, de a bevezető tanulmány deklarációja és az egymás mellé sorakoztatott fotók a vidék névtelen építészetéről alátámasztják, argumentálják, és határozott ítéletalkotással szabatosan kifejtett kritikává bővítik Janáky egyik bevezető mondatát, mely szerint „...a szépség manapság mintha egyre gyakrabban a kisdud dolgozóba húzódnék vissza.”⁴⁹

Összefoglalva: jól feltérképezhető a „kritikán kívüli építészet” három fő formája, az alkotói magatartás felől, a létrehozott mű teórián kívüli sajtószerevése felől vagy épp a teória nélküli építészet irányából. Teljesen eltérő gyökerű tendenciákról van szó, mégis rávilágítanak a „kritikán kívüliség”, mint fogalom önellentmondásaira.

harmadik tézis

Az építészeti gondolat interpretálása ház vagy kritika formájában elméletileg egyenrangú fontosságú lehet.

Épület vagy kritika: mindketten az építészeti gondolat (koncepció) közvetítői, azaz az építészet, mint fogalom részei.

A jó kritika olyan gondolat, koncepció (ha tetszik: teórián) alapul, mely a ház nonverbális és a kritika verbális jellege közötti kapcsolatteremtést teremti meg. A kritika a gondolat önellentmondásaira, adott esetben pedig a gondolat hiányára világíthat rá. Az építészeti koncepció gyökerét jelentő fogalmi gondolkodás minőségének javításán, a konkrét építészeti és elméleti aspektusokon egyszerre kell munkálkodnunk, a nyilvánosság minden egyes szintjén.

negyedik tézis

A jó kritikához szükséges, de nem elégséges a legalább egy egységes és érvényes gondolati koncepció meghatározó jelenléte az írásban.

Kategorizálni próbáltam azon törekvéseket, amelyek részben saját írásaimban, és főképp, amelyek általánosságban föllelhetők az építészeti kritikákban. Hét olyan kategóriát találtam, amelyek számomra markáns különbségeket, eltérő pozíciókat demonstrálnak.

Így beszélhetünk up-to date kritikai tendenciákról, esztétizáló alapú etikai szempontú kritikáról, kontextuskritikáról, funkcionális alapú-, fejlődéselvű- és recepciókritikáról. A kritika koncepcióját képező egyes tendenciák alatt egyik olvasatban valamelyik említett kategória koherens és kompetens dominanciáját, másik olvasatban az adott építészeti gondolat ideájához adekvát megközelítést nevezhetjük.

⁴⁹ JANÁKY, István, Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon, TERC, Budapest, 2004., 8. o.

3. A kritikairás gyakorlati problémái

Személyes dilemmák

A kritikairás személyes élménye

2001-ben, a Régi-új Magyar Építőművészet felhívására beadtam egy építészeti kritikai pályázatot, melyet a Tóth Árpád sétányon lévő Jánossy György-házról írtam. A pályázat kategóriáját megnyertem, s azóta évente írok néhány építésztkritikát, részben az említett lap, részben más lapok (Alaprajz, Echo) részben pedig tervező kollégák fölkérésére.

Amikor kritikát írok, az építészeztől gondolkodom. Ekképp állítom, hogy kritikai munkásságom az építészeti munkásságom része. Ha ebbe belegondolok, a felelősség súlya nehezedik rám, hiszen egy adott házat a saját, az építészeztől való gondolataimon keresztül szemlélek, ítélek meg. Noha bármely kritikus végeredményben szubjektív módon vizsgálja tárgyát, e helyzet mégis más. Saját építészeti gondolkodásom *kivétel* az elemzett házra, azaz egy másféle – legyen bár mégoly rokon – építészeti gondolkodás eszményeit és eredményeit teszem a magamé mellé. Amikor kritikát írok, akkor építész is vagyok, akárha házat tervezek, közben kritikus is. Építészkritikus vagy kritikus építész. S noha erősen bíztat David Hume gondolata, aki szerint a finom ízlés képességét „*semmi sem fejlesztheti vagy tökéletesítheti olyan nagy mértékben, mint valamilyen művészeti ágban elsajátított gyakorlat*,”⁵⁰ e kettősség könnyen tudathasadásos állapothoz vezet. Nehézség a tervezői tevékenység felől azért, mert az alkotómunkához szükséges lendületet és felszabadultságot fékezi, a fókusz pedig a kelletténél jobban tágítja a kritikusi attitűd. De nehézség másfelől azért is, mert a kritikusi tevékenység közben a tervezői gyakorlatból fakadó kollegialitás és a gyakorlat sajátosságainak ismeretéből fakadó empátia könnyen tompíthatja, elmoshatja a kritika élet, azaz erejét.

Az írás, szövegalkotás folyamata mintha hasonló lenne az építészeti tervezés folyamatához. Ahogy a szöveg is „írja magát”, úgy a tervező is bátran hagyatkozhat az építészeti eszközrendszer segítségére. Ahogy a terv, úgy a szöveg sem áll meg önmagára vonatkoztatott koncepció nélkül. Izgat a szöveg belső, rejtett szépsége. Akárcsak az építészeté. A kettő mintha titokzatosan összefüggne: építészet és nyelv, a vizualitás és a verbalitás rendje, belső kohéziói, működési és ható mechanizmusaik, születésük alkotófolyamataik nem idegenek egymástól.

Vallom, hogy a kritikában, a kritikai gondolkodásban és annak manifesztációiban az építészet berkein belül nagyon nagy, jóllehet nehezen felszabadítható erő van. Az a feszültség ugyanis, amely az építészet művelésének materiális és immateriális végpontjai között feszül, érzésem szerint komoly energiapotenciállal rendelkezik. Ha az a séta, melyet naponta megteszek, egy műszaki specifikációtól a koncepcióalkotó teóriáig, egyre hosszabb, azzal végeredményben nem teszek mást, mint nap mint nap megkísérlem az építészet komplexitásának visszatükrözését.

Kritikát írni nagyon hasonló dolog ahhoz, mint amikor az építészeti koncepciót kell megfogalmaznom. Ha más nem, az oktatás (konzultáció vagy előadás egyként) épp erre kényszerít rá. Akkor is, ha sokszor tévúton járok - az építészeztől való írás éppen ezért számomra egyfajta modell, az építészeti gondolkodás modellje is egyben.

⁵⁰ HUME, David, A jó ízlésről, in: David Hume összes esszéi I., Atlantisz, 1992, 232. o.

Általános tapasztalatok

Mint ahogy az egész értekezés alapja az a közel húsz megjelent írás, kritika, melyeket az utóbbi években írtam, úgy vélem, esettanulmány jelleggel érdemes önreflektív módon is szembenézni néhány tanulsággal.

Az egyik ilyen a *megjelenés fóruma*. Túlnyomórészt a Régi-új Magyar Építőművészet (rúMÉ) és az Alaprajz számára írtam a kritikákat. A rúMÉ esetében mindig a szerkesztőség kért föl, az Alaprajz esetében részben maga a tárgyi épület tervezője, részben a szerkesztőség. Általános tapasztalatom, hogy az afféle írások, melyekkel – többedmagammal – ilyen vagy olyan eredményességgel próbálkozunk, erősen feszegetik ezeknek a fórumoknak a kereteit, mind terjedelmi, mind műfaji okokból. Magányosak, nem igen találják a helyüket. Előny-hátrány ez egyben. Előny, mert írásaimat gyakorlatilag – tartalmi, gondolati vagy stílusos – változtatás nélkül eddig mindig leközltek. Hátrány is, mert megjelenésük legitimációjának vannak határai. Jó ideje már, hogy egyik írásom kapcsán az építész, majd a főszerkesztő is arra kért, hagyjam el egyik részét. Meglepődtem. Csak amiatt citálom e dolgozatba, hogy névtelen tünetként hivatkozhatok rá. Idézek abból az utólag kicsit patetikusnak tűnő levélből, melyet ennek kapcsán írtam a lap főszerkesztőjének: „Gondolkodtam a dolgon, és a véleményem egyre határozottabb. ... Ha tárgyi tévedést gondolsz az írásomban, természetes lenne, hogy korrigálom azt. Azonban nem erről van szó. ... Építész vagyok és néha kritikus, aki lát egy házat és véleményt alkot róla, és aki benne él a szakmai közegben, és van véleménye róla, néha kimondja, van, hogy magában, van, hogy szűkebb közegben vagy épp hallgatónak, és van, hogy a szélesebb nyilvánosság előtt. ... Ez a hivatásom és egyszersmind a "hobbim" is - ilyen egyszerű ez. ... Írásom így kerek. Ha nem hinnék abban, hogy ezt az írást pont így kellett megírnom, akkor nem csináltam volna. ... Igen fontosnak tartom, hogy artikulált vélemények mindenféle (magasztos és szennyes) ügyeinkkel és jó-rossz házainkkal kapcsolatban megjelenjenek saját, belső nyilvánosságunk előtt is. Ebben lapod próbálkozásainak is erősen drukkolok.”⁵¹ Az írás, mely eredeti formájában végül megjelent tehát arra is készítetett engem, hogy a konkrét tárgyam, a kritika megírásán túl az építészeti kritika jóval általánosabb kérdéseivel is szembesüljek, sőt, mint látható, azokat egy építészeti lap számára érveimként felsorakoztassam. *Úgy néz ki tehát, hogy a mai magyar építészeti szférában a kritikairás egyben a kritika műfajáról való párhuzamos töprengéssel is együtt jár.*

A másik általános probléma a *terjedelem*. Érdekes módon a terjedelmi korlátok szabta nehézség (önmagában ez persze jó is lehet, hiszen hasznos önkorlátozó erő) mutat rá ezeknek az írásoknak a műfaji problémájára. Ma – a korlátlan terjedelmű internetes közléseket, blogokat nem számítva – a nyomtatott építészeti sajtó szövegei zömmel épületismertetések, esetleg recenziók. Az épület (faj)súlyához, a téma komplexitásához adekvát terjedelem azért feszíti szét a lapok struktúráját, mert egyrészt az olvasók nem erre vannak felkészülve, másrészt a lap koncepciója sem ezirányú. A kritikus hang, a kritikai elemzés önmagában kevés, a megjelenési közeg lehetőségei jelentősen fel tudják erősíteni, vagy le tudják gyengíteni az erejét.

Harmadikként megemlíteném a *képi közlés* kérdése. A házakról a legtöbb esetben profi fotósok készítenek profi képeket, amelyek a szöveggel párhuzamosan megjelennek a lapokban. Könnyen belátható, hogy egy erősen kritikus szöveg mellett az idealizált képek másról beszélnek, ráadásul azok válogatása és tördelése (csak látszólag van szó csupán technikai kérdésekről!) általában semmiféle viszonyban nincsenek a szöveg belső struktúrájával, logikájával. Következik persze mindez a publikálás fordított logikájából, a talán évek alatt háza bemutatására készülő építésznek érthetően mások a szempontjai.

Állítom, és az első fejezetben megfogalmazottakat nyomatékosítom: azok a kritikák, melyek írásával néhányadmagammal próbálkozom, nincsenek otthon a hazai lapokban. Az

⁵¹ részlet az egyik, 2006-ban megjelent kritikám kapcsán az azt közlő lap főszerkesztőjének írott e-mailemből

otthonosságot vagy az említett lapok profilváltása, vagy egy új kritikai fórum megjelenése lenne képes előidézni.

Az egyes írások mögött

A következőkben felidézem azokat a kritikai írásokat, melyeket valamilyen szempontból ma is lényegesnek érzek. A kritikák aktualitása a múlté, de a tanulságaik számomra ma is érvényesnek tűnnek.

Első számottevő kritikámnak a Papp László Budapest Sportarénáról a Régi-új Magyar Építőművészetbe írt írásomat tartom. A lap főszerkesztője kért föl a kritika megírására, és itt is folytattam azt a gyakorlatot, hogy lehetőség szerint az épület tervezőjével (itt személyesen Skardelli Györggyel) bejárjam az épületet. Ezek a bejárások akkor is, azóta is kettős érzéseket váltanak ki belőlem. Egyfelől a minél komplexebb információ begyűjtését elengedhetetlennek érzem a kritikai elemzéshez, másfelől a tervező, a kolléga bemutatója a kritikusi függetlenséget óhatatlanul ellehetetleníti, kezdeti illúzióim után beláttam: jól van ez így. A kritikusi függetlenség ethosza – gyakorló építész számára – törvényszerűen örökké elérhetetlen cél marad. Ebben a kritikámban egy olyan modellt alkalmaztam, mely az alapvetően narratív épületkoncepciót hasonlóképp narratív szempontrendszer (az épület, mint: táj, ház vagy tárgy) felállításával szembesítette. A modell önmagában esztétikai, de egyben a kontextus kritikája is volt. A narráció mintha nagy csapda lenne az építészetben, hiszen a kritika könnyedén képes fogást találni rajta, erről a második fejezetben a narratív építészet esetében már tettem említést. Ahogy az is igaz, hogy épp a narratív építészeti koncepció miatt, a kritikám tárgya ebben az esetben olyan épület volt, amely mind jelentőségénél fogva, mind építészeti eszközrendszerét tekintve tálcán kínálta a *kritika, mint értelmezés* gyakorlását.

Az ECE pécsi bevásárlóközpontjáról a pécsi Echo elnevezésű lapba írtam egy kritikát, melyre a lap egyik szerkesztője, Patartics Zorán kért föl. Egy helyi kulturális lapba írni teljesen más alapállást feltételez, hiszen ennek olvasóközönsége elsősorban nem építész, hanem a kultúra, a helyi kultúra iránt általában is érdeklődő közönség. Azok a „kalandjaim”, melyek a szaksajtón kívüli fórumokra merészkedtek, az Echo-hoz kötődnek. A cikk tartalmi és formai elemeinek tagolásával igyekeztem mind az olvashatóság irányába lépéseket tenni, mind pedig a „szakszöveg” csapdáit kikerülni. *„Esztétizálni fogok. Fogadjuk el tehát azt, amit nem szabadna, hogy ezt a megépült városi elemet önmagában, mint esztétikai problémát vizsgáljuk.”* – kezdtem az írást, mellyel az épület sokrétű problémahalmazát (kontextus, etikai kérdések) helyett modellem az esztétikai problémára fókuszált. Írásom arra irányult, hogy a pécsiek életére befolyással lévő bevásárló-komplexumot mint elvont esztétikai elemet értékeljem.

A Czigány Tamásék által tervezett pannonhalmi borászatról írt kritikám (rúMÉ) azért emlékezetes számomra, mert rávilágított arra, hogy kritikáim tárgyairól elsősorban építészként gondolkodom. A tervező olvasva az írást azt mondta, *„mi is hasonló dilemmákkal foglalkoztunk a tervezés során”*. Ha hozzám közel álló épületekről írok, azok koncepciója is érthetőbb számomra, így természetesen adódik az építészként való „továbbírás”, a „mit csináltam volna másként?” csapdája. Mai napig dilemmám, hogy a kritikusi távolságtartás miképp egyeztethető össze a már-már opponensi hozzáállással, melyet legfeljebb kontrollálni lehetek képes, elkerülni semmiképp sem. A másik tanulságom volt, hogy a kritikai megismerés szándéka mégis képes az első képet homályosítani, azaz árnyalni, beárnyékolni a kezdeti, akár lelkes prekonceptiót. A kritika ugyanis annyiban feltétlen analitikus, amennyiben kérlelhetetlenül számbaveszi és mérlegre teszi az épület szellemi és fizikai konnotációit.

Amikor a Viziváros Office Center irodaházról írtam az Alaprajzba, kettős „csapdába” kerültem. Egyrészt az épület tervezője Nagy Iván, aki fölkért a cikk megírására egy másik munka

kapcsán tervezőtársam volt, másrészt pedig egy olyan sajátos műfajjal kerültem szembe, mellyel azóta is hosszú éveken át: a bériradaházak építészeti problémáival. Az első probléma lényegében csak kicsit különbözik az általánostól: mindenki ismer mindenkit, személyesen is ismert kolléga alkotásáról írok. A másik kérdés azonban a mai napig tartó dilemmám: mennyiben tekinthető építészetnek ez a műfaj? Konkrét kritikám itt is arra szorítkozik, hogy a homlokzati kérget, azaz az erre az épülettípusra jellemző „üres belső” csomagolását, mint megintcsak esztétikai kategóriát elemezzem.

A budai II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumról (rúMÉ) szóló írásom is speciális helyzetű volt. Alaptézisemmel ennél a kritikánál azt a visszatérő problémát akartam bemutatni, hogy egy kimagasló színvonalú épület kritikájánál mi az épület mögötti teória kérlelhetetlen kritikájának és a színvonal elismerésének a jó aránya: *„vannak mai épületek, melyek kritikai vizsgálata óhatatlanul olyan elméleti szempontokat helyez előtérbe, melyek szükségszerű elemzése esetleg elhomályosíthatja azok értékeinek megfelelő interpretációját.”* Az épület által fölvetett elméleti problémák (a téгла, a bontott téгла kortárs alkalmazásának kifutása, a homlokzati ablakosztás véletlenszerűségének a trendje) kritikai szempontból messze izgalmasabbnak tündek és messzebbre vezettek, mint magának az egyébként magas színvonalú épületnek az elemző értékelése. Tény, hogy a kritikának olyan szempontból is különböző fokozatai vannak, hogy milyen kvalitású alkotást elemez. A kritika „ítéletének” arányosnak kell lennie a különböző kritikákkal való összehasonlításban is. Ez a – pozitív értelmű – kettős mérce jelentette itt az izgalmas feladatot.

A nyírbátori Művelődési Központól az Alaprajzba írtam, és az írásra magam jelentkeztem. Előzmény, hogy Bán Ferencről pár évvel korábban írtam egy hosszabb tanulmányt, így a sokéves szünet után felépült új háza eleve érdekelt, noha a kritikusi pozícióm nem a szokásos volt. *„Bármely kritikusnak alapvető érdeke és értéke az elfogulatlanság, de ha egyben építész is, akkor e föladat kétszeresen nehéz. A házat ugyanis, melynek elemzése előtt állunk, bizonyos értelemben kivételes alkotásnak gondolom. Legelőbb is azért, mert ami normálisan a mai fiatal generáció természetes feladata lenne, azt ma nem kis részben Bán házai, terveit, s most ez a friss épület képviselik.”* Elfogult tézisem oka, hogy az építész személyisége, életpályája korábbi tanulmányomban is foglalkoztatott, így legfrissebb épülete elemzésének középpontjába az építészeti magatartást, a tervezői attitűdöt, mint a gondolati háttér irányát állítottam. A tervezői attitűd egyszemélyes irányzatként ritkán ennyire meghatározó, ezért illett az elemzés középpontjába állítani.

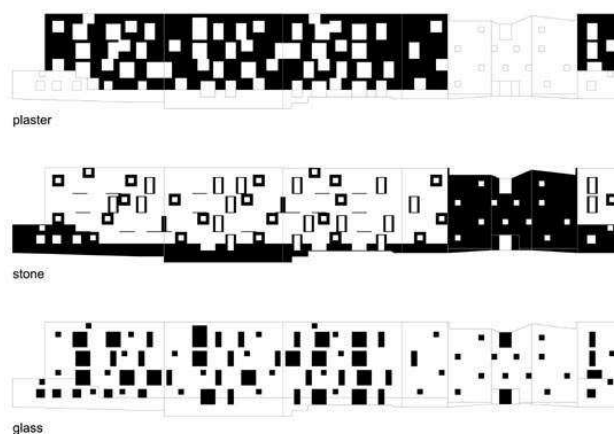
A Roosevelt téri irodaházról, azaz a „Spenótház” átalakításáról azért jelentkeztem írásra az Alaprajzba, mert zavart, hogy egy neves hazai építész problémás, de fontos házáról nem lehet higgadt elemző módon, de egyenesen beszélni. A kritika mottója a „kontextus” volt, egyfajta kontextuskritikára törekedtem, mely mind a térbeli, mind az időbeli, mind pedig az építéstörténeti és etikai kontextusokat beemeli és integrálja a kritikába. *„Vannak bennünket körülvevő afféle házak is, melyek megítélhetőségének szempontrendszeré olyannyira sokrétű, hogy többszörösen feszegeti a kritika műfajának és egyébként a ház, azaz a probléma súlyához illő terjedelemnek a határait. Az építés története, a környezeti és szellemi kontextusok nem függetlenek magától a háztól, alkotójának (ön)reflektív mondatai, a folyamat szépségei és nehézségei, az építés „drámája” és annak narratívája is egyetlen nagy közös alkotássá állnak össze, egyszerűen és triviálisan fogalmazva: a ház a kontextusaival együtt él.”* – kezdtem az írásomat, világossá téve az előbbi alapállást. Gondosan igyekeztem eljárni (a ház tervezéstörténetének botránykrónikája közismert), mind Turányi Gáborral, mind Borsay Attilával személyesen találkoztam, utóbbival a házat is bejárva. A cikk óhatatlanul érintette azokat a részben etikai kérdéseket, melyek „körüllengték” a házat, ezért úgy írtam meg, hogy minden sorát vállalni tudjam. Csorbítatlan megjelenéséért küzdenem kellett. Azért az evidenciáért kellett harcolnom, hogy a kritika önálló, független, a nyilvánosság előtt megjelenő vélemény tehát.

Látható, hogy a tárgyhoz adekvát modell, a kritika problémaköre és megszületésének háttere, indítékai mindig mások és mások. A ház mögött megbújó gondolatot vagy annak hiányosságait azonban – a honi gyakorlatban általános – leíró módon csaknem lehetetlen közvetíteni. Ezért az effajta megközelítések híve vagyok akkor is, ha emiatt a kritikák műfaja torzul az értekező tanulmány irányába, a közérthetőség rovására. Írásaim szubjektív kísérletek, hiszen tervező építészként a „*hogyan csináltam volna*” kérdése nyilván a kritikák érveléstechnikáját is áthatja. Másfelől mindig igyekszem, hogy a műfaj publicisztikai lehetőségeit is kihasználjam, épp az olvashatóság érdekében. Ennek nehézsége az, hogy itt végképp idegen területen járva, autodidakta módon próbálok előbbre és előbbre jutni.

A mestermű kritikája. Metodikai terepgyakorlat

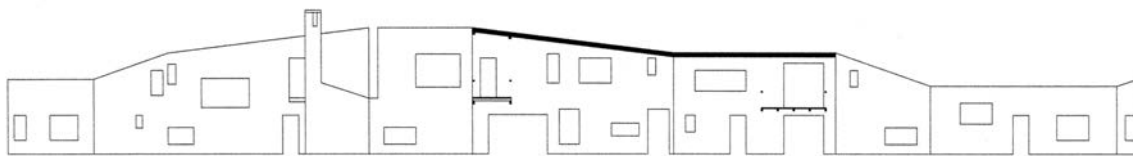
A kritikai tevékenység, a kritikai gondolkodás, mint az építészetnek az eddigiek alapján belátható módon szerves része *visszahat* magára a tervezési folyamatra is. A következőkben megpróbálom a saját mesterművemmel (Felső-Göd, Határ út 17., kétlakásos ház) kapcsolatosan elvégezni azt a kritikai vizsgálatot, mely az általam az előző fejezetben felállított hét kritikai kategória szerint strukturálódik. E vizsgálat, mint egyfajta mátrix, nem áll, mert nem állhat össze egységes kritikai (ön)reflexióvá, ám alkalmas kísérletnek tűnik a kritikai nézőpontok demonstrálására, egyszersmind a mestermű bemutatására.

Ha az „*up-to date* kritikai tendenciák”-ra gondolunk, valahogy így festene a kritika: „*A homlokzat bőrként, skin-ként való megfogalmazása nem új a nap alatt. A kiterített homlokzat rajza erre a nyilvánvaló kontextusra utal, azaz e rajz – utólagos – elkészítése ennek a kortárs tendenciának a részeként mutatja be a házat. A homlokzat ilyen formában történő prezentációja óhatatlan asszociációt ébreszt, gondoljunk csak Gino Zucchi velencei házára. Az efféle homlokzati absztrakció a helytől elidegenít, a hely összefüggései helyett a kor összefüggéseibe helyezi a házat. Az építészeti felfogások vándorlása, a motívumok kalandjai, provincializálódása kettős értékű folyamat: egyfelől megítélhető, mint a fejlődés elől kitérő, ellépő gesztus, másfelől azonban épp az új fejlemények kidolgozásáról, egyfajta „kanonizálásáról” szól. E ház – miközben beépítésével „csak itt” érvényességű alapképletet próbált létrehozni, anyaghasználatával a helyi üdülőépületek világához igyekszik tartozni – törekvésében messzebbre néz.*”

Ha a kritika merőben „esztétizáló” szempontokat választana, akkor ilyesmi kerekedhetne ki belőle: „*Az ablakosztások tervezetten esetleges megfogalmazása a külön-külön homlokzatok helyett egyetlen körbefutó szalaggá teszi a hat homlokzati oldalt. Az ablakok méreteinek váltakozása a mögöttes funkciónak megfelelően alakult, épp azért azonban nem lehetett képes olyan felületté, pattern-né összeállni, amely e koncepciót tökéletesen tükrözne volna. A homlokzat így sem feszesen komponált architektúra, sem pedig következetes „fill”, hanem a kettő közötti határeset: a homlokzaton a belsőből logikusan következő, kívülről azonban ad hoc-nak tűnő lyukak, azaz hiányok laza struktúrájaként áll elénk. A nyers felületű anyagok egymásmellettsége (a faforgácslapok, fémlemez, ferdeszögben dörzsölt vakolat, faszerkezetek) ugyanazt a homogenitást erősítik, amelyről a homlokzati szalag-koncepció mesél. A homogenitás illúziója a tömegformálást is áthatni*”

igyekeznek, hiszen az udvar és az azt körülölelő ház geometriailag egymás inverzei. A tömegalakítás koncepciója a tömör, zárt, súlyos és a laza, nyitott, könnyed egymásmellettségére és ellentétéből fakadó feszültségére épül. A tömör L-alakú házat „kibéleli” az U-alakú faszerkezetű konstrukció, és az inverz kompozíció valamint a mindezt összefogó tető által integrált feszültség jön létre. Kérdés azonban, hogy ez a feszültség egyértelműen pozitív-e? Fel tudja-e venni a versenyt a faszerkezetű, a pergolat tekintve jórészt szimbolikus, azaz családi ház-építészettel tekintve végeredményben „öncélú” bélés, a mind tartalmában, mind arányaiban is sokkalta dominánsabb falazott házzal?”

„Etikai alapú kritikának” nevezhetnénk, ha e ház kapcsán így érvelnénk: „A ház tervezése és építése is kivételes módon tervezője iránymutatása alapján történt. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kompromisszumok mértéke elenyésző volt. A már-már laboratóriumi körülmények általánosságban nem biztos, hogy kedvező feltételeket jelentenek a tervezés oldaláról nézve. A korlátok, kötöttségek sokszor eredményeznek izgalmasabb megoldásokat. De ami főbb, a tervezői felelősség súlya jobban nyom, ha a döntések többségét egyedül hozhatja meg az építész. A kérdés azonban sokkal inkább az: az építészet azon része, ahol a megrendelői józan vagy kevésbé józan fék nem működik, ott elég erő-e az építész autonómítása? Nem valamiféle olcsó moralizálás mindez, hanem annak a bemutatása, hogy ezek a dilemmák az építészeti alkotó tevékenység napi nyűgei (ha tetszik szépségei), s e dilemmák bizony sokszor leolvashatóak az épületekről.”

A „kontextuskritika” így nézhetne ki: „Házunk kontextusa legfőképp a hely, az idő és a tervezői gondolkodás folyamata szempontjából érdekes. A nyaralóövezetben megjelenő nagyméretű ház nem a változásban lévő épített szövethez próbál igazodni, hanem a pozíciójából adódó morfológiai adottságokhoz. A dél felé való nyitás, a tájolás, a Duna és az árvízvédelmi töltés közelsége, a saroktelek-pozíció determinálták a beépítést. Házunk beépítésének kontextusa ezért inkább szabadonálló, az üdülőépületek világának gyakorlatilag hátat fordít. Miközben válaszai és kérdéscsoportjai is jól leolvashatók róla, azok hosszútávú maradéktalan érvényessége megkérdőjelezhető, hiszen idővel a teljes épített környezet lecserélődik majd. Kérdés, hogy a beépítés intenzitásában homogén közegében hogy érvényesülnek a ház más irányú gesztusai. A tervezői pálya első teljesen önálló háza, ez is jól leolvasható. Nincs „honnan” és kérdés a „hová”, jelen pillanat van: mintha ezt tükröznék ez a ház. Deklaratív gesztusai és kortárs gyökerei első házként helyezik el egy sorozatban még akkor is, ha a sorozatról magáról mit sem tudnánk.”

A kritika lehet „funkcionális” szempontú is, mely jól ismert, hiszen közelít az általános leíró gyakorlathoz: „A kétlakásos épület egymásba forduló telepítése nem problémamentes. Önmagukban az egyes lakások mind tájolás, mind térkapcsolatok szempontjából logikus rendben lakják be a tetőformából kialakuló teret. A két lakás azonban közös udvar felé fordul, mely udvar ráadásul „kifordított” pozíciójú. Ez a fajta telepítés a két lakás használóinak olyan közös egymásra figyelését és együttélését feltételezi, mely rövid-, közép- vagy hosszútávon lehet sérülékeny. A közös térhasználat, az átlátások következtében az épület determinálja az életformát is (még akkor is, ha funkciójában a kisebbik egység időszakos, nyaraló funkciójú).”

A „fejlődéselvű kritika” a kapcsolatokat, az azokhoz képest történt elmozdulásokat így elemezné: „Az épület a skin-paradigma demonstrálásán túl egyéb konkrét előképekből is merít. Míg Bán Ferenc tokaji nyaralója a tervezőnek személyes élménye, addig Alvar Aalto saját házának telepítése távoli áthallásként érzékelhető. Az a szerkesztési elv, mely az épületet kompozícióként, konstruktív szoborként fogja föl, a tokaji nyaraló esetében a kemény szerkesztett alapforma és az organikus befüggesztett „fészkek” feszültségére alapul. Az ottani bátorság olyan formai feszültséget tudott eredményezni, mely unikálissá tette a művet. Elemzett példánknál a faszerkezetek konstrukciója és az alaptömeg szerkesztettsége alapvetően egylényegű. Ha hiszünk a tervezőnek, egyfajta átírat jött így létre. Aalto házának alapképlete lényegében ugyanaz, mint a gödi házunknak, miközben Aalto és Bán házainak egymáshoz semmi köze. A finn példa anyag-homogenitása és formafegyelme érezhető kortalanságot és erőt sugároz. Az ebből fakadó már-már szakrális kisugárzás – a letagadhatatlan formai analógia ellenére – természetesen teljesen hiányzik a gödi példából. Az építészeti előképek képzeletbeli családfájának gazdagsága mindig az értelmezést gazdagítja. Az épületben így vagy úgy manifesztálódó trendek, vagy a konkrét előképek sajátos ötvözetéről inkább, mint továbbírásáról beszélhetünk itt.”

És végül a „repció kritikája” is releváns szempont lehetne: Az épületet számos helyen publikálták, és két kritikai igényű írás foglalkozott vele. A következőkben kiemelem előbb Kerékgyártó Béla, majd Haba Péter írásából a pergola-építményre vonatkozó részt: „A pergola tehát egyrészt zár, és fizikai, de talán méginkább pszichikai szempontból intim teret, öblöt hoz létre. Másrészt helyet ad a lakásból nyíló földszinti terasznak, illetve emeleti erkélynek, melyek átmenetet képeznek a külső és a belső terek között. Végül a táj, illetve a Duna felől a fogadó "kapu", "stég" vagy "kilátó" szimbolikus szerepét tölti be, amely táji jelként, annak tágasságára reagálva messziről mutatja a beépített rész kezdetét. A zárásnak és nyitásnak ez a nagyvonalú szimbolikus gesztusa számomra egyfajta Bán Ferenc-hommage.”⁵² Illetve: „Ez a könnyed, de élesen a térbe hasító „kolonnád” a ház egyszerű, kézenfekvő

megoldásaival szemben dinamikus, feszült, szinte széleseben égető látványt nyújt. (...) Úgy is lehet fogalmazni, hogy egy tiszta formai gesztus, absztrakt formajáték; bátran, öntudatosan felvállalt építészeti kísérlet.”⁵³ Látható, hogy az építészet interpretációja, az építészeti gondolat házban megnyilvánuló jelenlétének a kritika műfajában való közvetítése eltérő végeredményekre juthat. Az értelmezők más-más módon írják tovább a házat. Az épület „befogadás-története” még nem ért véget, az árvízvédelmi töltés, mint bicikliút alapos rálátást biztosít a járókelők számára. Több tucatnyi megjegyzésből, beszólásból álljon itt néhány, többé-kevésbé reprezentatív jellegű válogatás: Két idős hölgy beszélgetése: - Nézd ezt a házat! / - Jééééézusom!!! Kisfiú és nagypapa biciklivel: - Nagypapa, na ez az a ház. Mit szólsz? / - Majd mondom... Fotózom a házat, család jön, kisfiú kérdi a papáját: - Mit fotóz a bácsi? Ezt a házat? / - Ezt? De hiszen ez egy hányadék! Járókelők beszélgetnek: - Nézd ezt a házat! / - Igen, láttam valami szar folyóiratban már. Érzékelhető, hogy a laikus, az utca embere (lásd a nyilvánosság „széles” szintje) alapvetően elutasító. Az épületnek az a rétege, mely ezeket a véleményeket kiváltja alapvetően a különbözőségben rejlik. Nem a megszokott, más. Mintha a magára hagyott ház szép lassan végezné a legkeményebb és legkétesebb kimenetelű munkát, reprezentálja magát a legszélesebb nyilvánosság előtt.

⁵² KERÉKGYÁRTÓ, Béla: A mestermunka, in: Alaprajz 2006/4, 38-41. o.

⁵³ HABA, Péter: Rejtett gondolat, in: Átrium 2006/5, 24.-28. o.

A fentiekkel csupán azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az építészeti kritika az alkotófolyamatra, sőt, az építészeti gondolatra is visszahatni képes felszabadító erő. A kritika gyakorlása árán ezzel a jótékony mellékhatással is tudok számolni.

Építészeti kritika az oktatásban. Egy választható tantárgy tanulságai

Nagyon fontos kísérletnek, és bizonyos értelemben eredményemnek gondolom, hogy az építészet kritikai megközelítésével kapcsolatos tanulságokat megoszthatom az egyetemi hallgatóimmal. Azokra az eredményeket, melyekre magam jórészt autodidakta módon találtam rá, közvetlenül, harmad- negyedéves építészhallgatóknak átadni: egyfelől ez az igazi próbája mindannak, amit az eddigiekben leírtam, másrészt olyan inspiráció, amely épp magát a kritikai gyakorlatot segíti. Kézenfekvőnek tűnt tehát az összegyűlt tapasztalatokat és elvi megfontolásokat az oktatási gyakorlatban is kipróbálni.

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésmérnöki Karának Középülettervezési Tanszékén a 2005/06-os őszi félévben új választható tantárgy indult „Középületek kritikai elemzése” címmel.⁵⁴ A tantárgy kidolgozásának fő célja az volt, hogy az építészetoktatás méltatlanul alulreprezentált elemző, értékelő, szabatos fogalmi gondolkodást demonstráló oldalát erősítsük.⁵⁵ Célunk volt egyszerre az építészetről való beszéd, az építészettel kapcsolatos kritikai látásmód fejlesztése, és egyszerre olyan lehetséges metodikák felmutatása, melyek épp a verbális készségek fejlesztésével segíthetik a hallgatókat a párhuzamosan folyó tervezési tantárgyakban és későbbi tervezői munkáikban. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy – ideális esetben – maga a tervezésoktatás is a kritika minősített formája, ráadásul mintaadó jellege miatt is jelentős, hiszen lényege pontosan az építészeti gondolkodás mintáinak bemutatása, ráadásul alkotói és reflektív oldalról integrált módon, zömmel verbális úton.

Valamennyi előadáson egyetlen, zömmel közfunkciójú épületet elemzünk. Szándékunk szerint így kellő idő van arra, hogy alaposan, számos aspektust vizsgálva járassunk körül egy épületet, azaz egy-egy

MAROSI BÁLINT - SZABÓ LEVENTE

középületek kritikai elemzése

kézirat

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram
A kézirat a Nemzeti Kulturális Alapprogram
2402/0114-es és 2402/0115-ös pályázati azonosítóju támogatása alapján valósulhatott meg.

Budapest, 2005. szeptember

⁵⁴ A tantárgy programját Marosi Bálinttal közösen dolgoztuk ki, a Nemzeti Kulturális Alapprogram 2005-ben meghirdetett 2402/0114-es és 2402/0115-ös pályázati azonosítóju támogatásának köszönhetően. A tantárgy struktúráján túl a pályázat után egyetemi jegyzet kézirat szinten elkészült az első 10 házról szóló előadás tanulmány szintű feldolgozása, melyet az NKA Építőművészeti Szakkollégiuma elfogadott.

⁵⁵ Megjegyzendő, hogy a Műegyetem más kurzusai is foglalkoznak az építészeti kritikával. Kerégyártó Béla Esztétika c. és Építészet és kritika c. tárgyai a kritikát az e dolgozatban és a Középületek kritikai elemzése c. tárgy esetében alkalmazott metodikához képest sokkal tágabb értelemben, elméleti oldalról tárgyalják.

építészeti problémát. Az órák szemináriumi jellegéből fakad az előadásokat követő hozzászólások és viták esetenkénti kialakulása. Középületeket választunk általában, mert jóllehet az építészeti általában is közügy, de a közösségi funkciójú épületek esetében ez fokozottan van így, amiből az is következik, hogy a kritikai elemzésnek fokozott terepe lehet, vagy megfordítva: ezen a területen még fokozottabban van szükség az elmélyült és feltáró jellegű építészeti szakmai kritikára. Az épületeket, az egyes előadások témáját úgy válogatjuk, hogy azok lehetőleg a közelmúlt magyar építészeti jelenségeit vizsgálják. Hangsúlyozottan nem „toplistáról” vagy „best of” válogatásról van szó.⁵⁶ A szempont a folyamatosan átalakuló kurzusok esetében mindig sokrétű: egyrészt elemzés tárgyai lettek valóban megkerülhetetlen és kimagasló alkotások, aktuális vagy évtizedes, de máig izgalmas kérdéseket feszegető épületek is terítékre kerülnek. Másrészt szélsőséges megítélésű és az építészeti kritika által eddig kellőképp fel nem tárt területeket is be szerettünk volna járni. Harmadrészt van, amikor egy-egy jelentős alkotó munkásságának tükrében vizsgáljuk az elemzendő épületet. Negyedrészt az elméleti problémákat, a kurrens vagy kevésbé kurrens teóriákat demonstráló épületeket is fontosnak tartunk bemutatni. Az épületek elemzéseit egytől egyig eltérő metodikát követnek, más és más súlypontúak, hangulatúak – természetesen. Ennek egyfelől oka az előadók⁵⁷ szemléletének különbsége is, de az egyes vizsgálandó épületek eltérő jellege is. Azonban alapvető szándékunk volt egy – a kereteknek megfelelő – metodikai alaposág kidolgozása. Hangsúlyozottan nem valamiféle tanulható metodika elsajátításáról van szó, hanem a problémák minél sokrétűbb vizsgálatáról, az elemzések minél gazdagabb szempontrendszeréről, a vizsgálódások mélységének demonstrálásáról.

A *Középületek kritikai elemzése c.* kurzus a 2007/2008-as tanév őszi félévében harmadízben zajlott le. Elmondható, hogy a hallgatók felől jelentős és fokozódó az érdeklődés, a legutóbbi kurzust csaknem negyven fő hallgatta. A hallgatók közül néhányan jelenleg is publikálnak, és jó néhányukkal kapcsolatosan várható, hogy publikálni fognak.

Minden kurzus végeztével szintén anonim módon kérdezzük a hallgatókat a tantárgyról. Elmondható, hogy döntő többségében pozitív visszajelzéseket kapunk, az érdemiekből álljon itt néhány jellemző hallgatói vélemény két kurzus lezárultával: „*Nem éreztem úgy, hogy irányított volna a véleményalkotásban, viszont jó támpontokat adott az épületek, tervezők megismeréséhez.*”, „*Némely háznál (elkerülhetetlenül) erősen érezhető volt az előadó személye tetszése/nemtetszése.*”, „*A kiírástól és az első órától is nagyon sokat vártam. ... Őszintén ez a legjobb (nem tervezési) tárgy az egyetemen...*”, „*Az órák nagyon jók voltak. Korábban nem tudtam, hogy egyáltalán hogyan fognék egy épület elemzéséhez.*”, „*Az épületek önmagukban nem feltétlenül váltanak ki reakciókat, kritikát, azonban érdekes volt amikor egy „elfogult” kritika kritikát váltott ki!*”, „*Tetszett, hogy egymás által felvetett gondolatokat beszéltünk meg.*”

A szeminárium jellegű előadássorozat lezárásaképp elemző kritikai dolgozatot várunk a hallgatóktól. Ezek vegyesnek mondható tapasztalatai rávilágítanak arra, hogy az aktív kritikai verbalitás elsajátításához és gyakorlathoz tárgyunk csepp az egyetemi oktatás tengerében. „*Az építészeti lapok, fórumok pluralizálódása az utóbbi évtizedben a fiatal generáción belül "kitermelt" egy fiatal kritikus réteget. A kompetens, önálló arculattal rendelkező és véleményformálásra képes kritikus azonban még mindig hiánycikk, abszolút értelemben és a feladatok sokaságához képest is.*

⁵⁶ Az első három kurzuson előadásra került/kerülő épületek: Perbál, gyermekotthon (Karácsony-Janesch); Békásmegyér, evangélikus templom (Pazár-Magyari-Polyák); Dunaújváros, evangélikus templom (Nagy T.); Sargfabrik, Bécs (Sumnitsch-Winter); Stephaneum, Piliscsaba (Makovecz); Nyírbátor, művelődési ház (Bán Ferenc); Alkotás Point (Keller-Höhnich-Cságoly); Aréna (Skardelli-Pottyondi-Szabados-Gáspár-Lázár); MÚPA (Zoboki, Demeter és Tsai); Élettudományi Egyetem, Debrecen (Golda-Szenderffy); EEA-irodaházak (EEA); Budaörs, városháza (Kalmár-Zsuffa); Raiding, Liszt Koncertterem, Lánchíd 19 Design Hotel (Sugár-Benczúr); Prada, Herzog & de Meuron); Roosevelt tér, irodaház (Turányi-MCXVI); tájépítészet a Millenáris Parkban (Új Irány)

⁵⁷ A 2007/2008-as őszi kurzussal bezárólag az előadásokat a következők tartották és tartanak: Balogh Péter István, Klobusovszki Péter, Marosi Bálint, Kerékgyártó Béla, Rabb Donát, Sz. Szilágyi Gábor, Szabó Levente, Wesselényi-Garay Andor.

*Nemcsak a belső, szakmai nyilvánosságban, hanem az építészet tágabb közönség számára való közvetítésben is fontos (lenne) a szerepük. Ez felveti annak szükségességét, hogy valamilyen formában meg kellene oldani a kritikusok képzésének intézményesítését.*⁵⁸ A fenti idézet a már citált, Kerékgyártó Béla által írt tanulmányból való. Miközben tehát a cél, hogy az építészeti tervezői tevékenységhez nélkülözhetetlen verbális reflektivitás minőségén az oktatásban javítsunk önmagában is komoly feladatnak tűnik, egy távolabbi, vágyott célként a kritikus tevékenységet nyilvánosan, önálló arcúval gyakorolni képes csoport kialakulása is ott lebeg a szemünk előtt.

ötödik tézis

Az építészeti kritikában, a kritikai gondolkodásban komoly, jóllehet nehezen felszabadítható erő van.

Ha az a „séta”, melyet naponta megteszek, egy műszaki specifikációtól a házat vagy kritikát eredményező koncepcióalkotó teóriáig, egyre hosszabb, azzal végeredményben nem teszek mást, mint nap mint nap megkísérlem az építészet komplexitásának átélését. E komplexitás pedig végeredményben mind a tervezési, mind a kritikus gyakorlatra jótékony hatású: árnyal és pontosít egyszerre.

Az a feszültség tehát, amely az építészet művelésének materiális és immateriális végpontjai között feszül, érzésem szerint komoly energiapotenciállal rendelkezik.

hatodik tézis

Az építészkutatásban szükség van az elméleti, kritikai szemléletű aspektusokra is.

Mivel az építészetrel kapcsolatos írásbeliség nagyon is építészeti tevékenység, a „megszólalás” módja, kimunkálása éppoly mester-tanítvány feladat, éppoly fontos és felelősséggel járó, mint maga az épülettervezés.

A magyarországi építészképzés fórumairól nagymértékben hiányoznak az építészetre, mint verbalításra alapuló, elmélettel, kritikával foglalkozó stúdiumok, munkacsoportok. Noha a tervezésoktatás magában is – részben verbális – kritikai tevékenység, az oktatás eme aszimmetriája végeredményben az „épített építészet” jövője miatt káros. Az építészeti kritika területén remélt változásokhoz annak az oktatásban való reprezentatív megjelenítésén keresztül vezet az út.

hetedik tézis

Az építészetet célszerű verbális műfaként is értelmeznünk.

Ma a magyar építészet meghatározó vonulatainak teoretikus háttere csupán elvétve van. A teóriát, mint önálló elméletet, mint „segédtudományt”, vagy mint koncepcionális fundamentumot csak kivételesen használja. Ezért nálunk az elmélet és a tervezői gyakorlat közötti szakadék áthidalása egyik fő katalizátorának maga az építészeti kritika ígérkezik.

Az építészeti kritika jelentőségét épp abban látom, hogy primer műfaji funkcióin túlmenően az építészet és verbalítás, építészet és teória, építészet és kultúra közötti kapcsolatokat lehet képes szorosabbra fűzni. Elkerülhetetlennek tűnik a reflexív, elemző, a verbalításra alapuló megközelítése, bemutatása és feldolgozása azoknak a konkrét és általános folyamatoknak, amelyek napjainkban építészetünkkel szorosabb és tágabb értelemben történnek.

⁵⁸ KERÉKGYÁRTÓ, Béla, Az építészeti folyóiratok és a nyilvánosság, in: Utóirat 2006/4, 13. o.

Összegzés

Értekezésemben az építészeti kritika fogalmát jártam körül. Minthogy az építészeti kritika fogalma elég szerteágazó, ezért három különböző oldalról modellezve a problémát, három eltérő aspektusból vizsgáltam.

Elsőként a hazai helyzetet elemezve egy olyan esettanulmányra támaszkodva, amelyet 2007 nyarán készítettem egy több mint százfős mintán. Tanulásként megállapítottam, hogy a kritika jelenlegi helyzetének megváltozására egyértelműen igen, megváltoztatására részben megvan az igény az építészeti nyilvánosságot ma meghatározókban.

Másodszor az építészeti kritikát a műkritika izgalmas diskurzusai kapcsán értelmeztem. Miközben a műkritika ismervei részben érvényesek az építészeti kritika kapcsán is, jónéhány szempontból speciális területről van szó. Ilyennek tartom az építészeti kritikus személyének problémáját, a kritika távlatának, idejének kérdését. De ilyen speciális kérdés az építészeti téri és a kritika verbális és időbeli jellegének feszültsége miatt a kritika mint fordítás közérthetősége, szakszerűsége is.

Végül harmadrészt személyes kritikáirói és oktatói tapasztalataim tanulságait foglaltam össze. A kritika praxisa, azok a tapasztalatok, amelyeket az egyes szerkesztőkkel és a kritikáim tárgyainak tervezőivel kapcsolatosan értek, alapvetően meghatározták az építészeti kritika lehetőségeiről és feladatairól vallott elképzelésemet. Legalább ennyire meghatározó és lényeges számomra az a visszacsatolás, amely az építészeti kritika gyakorlati oktatása kapcsán érnek.

Nem csak az építészeti kritika van gondban, elég, ha az egy éve az Élet és Irodalomban megjelent Schilling-tanulmányból idézek, mely kemény szavakkal bírálta a honi színházi (köz)életet. Ha a következő szövegrészletben a színház helyébe az építész, a társulat helyébe pedig az építész szót helyezzük, nagyon úgy tűnik, hogy érvényes képet kapunk az építészeti kritika jelenlegi helyzetéről is: *„Magyarországon a színházaknak..., és különösen a fiatal alkotóknak elemi érdekük, hogy szándékaik dekódolását elősegítsék. Nekünk ma egyszerre kell képesnek lennünk alkotni és egyben reflektálni saját alkotásainkra. (...) A kritikus, még ha szeret is egy előadást, kellő alaposág (vágyom tisztelni a kivételt) vagy szakmai hozzáértés híján - e szomorú tényt a terjedelmi korlátok szűkösségére és/vagy az olvasói szokásokra való hivatkozás segít elfedni - csak személyes, elemi érzeményeit veti papírra. (...) Kontextusba nem helyez, alkotói pályákat nem vizsgál, stílárisan nem differenciál, a múlttal nem von párhuzamot, és nem is ütköztet, a jövőben várható folyamatokról se intuitív megérzése, se már létező irányzatok konkrét tapasztalása útján való előrejelzése nincsen, nem dokumentál, s csak ritkán szórakoztat. (...) A rendezők, színészek (magad uram...) nem írnak tanulmányokat sem a színházi képzésről, sem létező vagy meghaladott trendekről, sem a színház jövőbeli szerepéről, sem szövegek elemzéséről, sem kortársaik előadásairól, sőt még saját műveikről sem.”*⁵⁹

A kritika – és ez értekezésem legfőbb tanulsága – az építészeti gondolkodás természetes médiuma. A kritika, a kritikai gondolkodás az építészeten olyan magától értetődő, természetes jelenség, a gondolat, a koncepció, a teória kifejezésének olyan természetes megjelenési formája, metódusa, amelynek noha egyes szegmensei problematikusak, hiányosak honi helyzetünket tekintve, de elméleti és nagyon is gyakorlati szempontokat tekintve is stratégiákkal kell rendelkezünk a helyzet megváltoztatására.

⁵⁹ SCHILLING, Árpád, Vákuum, Előszó egy beszélgetéshez, in: ÉS 2006/51

Abstract

This thesis deals with the concept of the architectural critics. Since the meaning and content of this term is diverse, I investigated three different aspects of it, by modelling the problem from three different sides. I tried to shape the corresponding three „chapters”, structured in a spiral way, as three independent but naturally partly overlapping essays. First, the problem, formulated in the title of the thesis, is positioned and narrowed by using the consequences drawn from the national overview. The second part is an attempt to summarize the key points at the level of principles. Finally, the closing chapter of the thesis summarizes the lessons learned from personal experiments.

Analysing the national situation first, I was relying on a case study I made in summer 2007, using a sample of size of 100, composed typically of colleagues-architects. I concluded that there is a demand to change the present situation of architectural review within those who determine the architectural publicity these days, while some exciting contradictions can be seen from the expectations.

Secondly, I interpreted the architectural review based on the interesting discourses of the art reviews. While the characteristics of art reviews are partly valid also for architectural reviews, it is a specific area from several points of view.

Specifics include the problem of the personality of the reviewer, the issues related to the perspective and time of the review. Another special issue is the ease to understand and professionalism of the review as a translation, due to the tensions of the verbal and temporal character of the review.

Finally, I have summarized the lessons learned from my own review writing and education experience. The practice of critics, the experience gathered from the communication with editors and the designers of the subjects of my reviews to a great extent determined my views on the possibilities and objectives of the architectural review. The feedback from my teaching architectural critics in practice has been determining and essential for me to the same extent.

The main lesson of my thesis is that critics is a natural medium of the architectural thinking. Critics and critical thinking in architecture is a self-evident, natural phenomenon, a natural representation or method of expressing ideas, concepts, theories. Although some of its segments are problematic and incomplete in our country, we cannot give up the intent to change them, both from theoretical, abstract and from real practical point of view.

It has been almost seven years since the publication of my first review, and since then I have published around twenty architectural articles, mostly reviews. Since I consider my reviews as an integral part of my architectural activity, this thesis has been built primarily on lessons of *general* character learned from my *personal* experience. I had to realize that if I think about the present state of the affairs of the Hungarian architectural critics, the lessons learned from them could be sometimes spontaneously organized around well-defined theses.

I am first of all a practicing architect. I hope that some of my eventually novel statements that originate from an undoubtedly personal viewpoint somehow compensate the undeniable and serious limitations resulted from the same fact. My master work and this thesis are not closely related to each other. My regular practice is, in addition to the everyday designer's activity, the writing and teaching architectural critics. These parallel activities do not result in direct interconnection results, but – hopefully – in a more refined architecture and more precise formulations. This way by my master work and this thesis I intended to document the present state of this double practice in parallel, like a snapshot, both from practical and theoretical viewpoints.

Bibliográfia

BATÁR, Attila: Láthatatlan építészet, Szerkesztő: Nagy Mercedes, Ab Ovo 2005

BÁN, Ferenc, „Jaj annak, aki észreveszi a ledőlt kerítést” - Találkozás Bán Ferencsel – Balogh Gy. interjúja, in: Magyar Hírlap, 1998 ősz

BOJÁR, Iván András: Miért nincs építésztkritika, ha van?, in: Magyar Építészakamara Évkönyve, 1999, 118.-120. o.

CSÁGOLY, Ferenc: Az építészet útjai és tévútjai, in: Utóirat 2003/3 12. o.

DÉRCZY, Péter: Kritika – vagy amit akartok?, ÉS 2003/13

ESTERHÁZY, Péter: A szavak csodálatos életéből, Magvető. 2003

FORTY, Adrian: Words and Buildings, A Vocabulary of Modern Architecture, Thames & Hudson 2000

HARTMANN, Nicolai: Esztétika, Magyar Helikon, 1977

HEYNEN, Hilde: Kritikai mimézis az építészetben, in: Lévai-Kanyó Judit, Simon Mariann, Kerékgyártó Béla (szerk.): Átmenetek/Transitions – az építészet helyzetéről, építészet/elmélet sorozat; Terc kiadó, 2002, 24. o.

HUME, David, összes esszéi I., Atlantisz, 1992, 232. o.

JANÁKY, István: Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon, TERC, Budapest, 2004

JANÁKY, István: Prelúdium és fuga, Az építészet a halál óráján, Élet és Irodalom, 1990. október 5., másodközlés: A hely, Janáky István épületei, rajzai és írásai, Műszaki Könyvkiadó, 1999.

KERÉKGYÁRTÓ, Béla, SIMON Mariann: Építészet és nyilvánosság: a nyilvánosságteremtés stratégiái. Hazai dilemmák – nemzetközi példák. In: Épített jövőnk. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok XV. Programvezető, szerkesztő Finta József, sorozatszerkesztő Glatz Ferenc. MTA, Budapest, 2005

KERÉKGYÁRTÓ, Béla: Az építészeti folyóiratok és a nyilvánosság, in: Utóirat - Különszám az építészeti nyilvánosságról 2006/4, 13. o.

MAROSI, Ernő: A műkritikáról, <http://www.artserver.hu/kritikak.php>, Forrás: Balkon* Elhangzott az AICA Magyar Tagozata által szervezett, A kritikaírás módszerei című rendezvényen, 2001. május 25-én a Ludwig Múzeum Budapest Kortárs Művészeti Múzeumban

MOLNÁR GÁL, Péter: Kritikusok zsoldban, in: Élet és Irodalom, 47/09

MORAVÁNSZKY, Ákos: Az építészeti kritika irányzatai napjainkban, in: MÉ 1983/1, 29-31. o.

NAGY, Elemér: A CICA, MÉ 1983/1

NÉMETH, Lajos: Az építészet dilemmája, MÉ 1983/1, 23. o.

PAZÁR, Béla: Érdektelen építészet, arc', vol.4, 2000. február, 102. o.

RADNÓTI, Sándor: A piknik. Írások a kritikáról, Magvető, Budapest, 2000

RÉNYI, András: Kiheztartás végett, Élet és Irodalom 47/09

SCHILLING, Árpád: Vákuum, Előszó egy beszélgetéshez, in: ÉS 2006/51

SIMON, Mariann: Egy kutatás tanulságai 1. (az építészek tájékozódása) Építészfórum, 2006. március 7. <http://epiteszforum.hu/?q=node/1192>

SIMON, Mariann: Egy kutatás tanulságai 2. (építészeti értékek) Építészfórum, 2006. március 13. <http://epiteszforum.hu/?q=node/1251>

SZALAI, András: Az építészeti kritikáról - Gondolattöredékek
<http://arch.eptort.bme.hu/10/10szalai.html>

SZEGŐ, György: A kritika kritikája. Műfajkereső, in: Utóirat Építészet – válság vagy átalakulás 2003/3, 20. o.

TÖLGYES, Orsolya (szerk.): Bierbauer (Borbíró) Virgil, in: HIK Elektronikus Felsőoktatási Tankönyv és Szakkönyvtár http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b63/muvesz_28.html

VÁAMOS, Dominika (szerk.), arc' 1-6

VÁMOSSY, Ferenc, Az építészeti kritika és értékelés elméleti problémái: dr. Vámosy Ferenc kandidátusi értekezésének vitája Építés-építészettudomány 453-466 (17. évf. 3-4. sz. / 1985)

WESSELÉNYI-GARAY, Andor: Tükör által. A budaörsi Városháza bővítéséről, in: Régi-új Magyar Építőművészet 2005/6

WESSELÉNYI-GARAY, Andor: Miénk itt a tér – Aréna-tér, Budapest; Alaprajz, 2003/4 (május-június)

WILHEIM, András: Hódolat illet, nem bírálát?, ÉS 2003/11

www.azw.at

Képjegyzék

4. o.: Vitruvius „architectura”-ábrázolása (forrás: <http://www.bl.uk/learning/images/bodies/illustrations/vitruvius.jpg>)
6. o.: magyarázó ábra a kritika, a teória és a koncepció fogalmához (Sz. L.)
8. o.: a Magyar Építőművészet 1983/1 számának címlapja
11. o.: az értekezés esettanulmányának grafikonja (Sz. L.)
15. o.: a Roosewelt téri irodaház párhuzamos publikációi (Sz. L.)
16. o.: a Tér és Forma négy lapszámának, a MÉ 1983/1 számának és az arc'4 címlapja
16. o.: egy The Architectural Review, egy Croquies, egy Architecture, egy Oppositions és egy Perspecta-címlap
20. o.: az SMLXL címlapja
21. o.: a „criticus” ábrázolása (forrás: <http://www.leidenuniv.nl/mare/2003/12/09.html>)
24. o.: Munkácsy Mihály: Majális (forrás: <http://mek.oszk.hu/01300/01315/html/nagykep.jpg>)
24. o.: az építészeti nyilvánosság 3 fő kategóriája (Sz. L.)
28. o.: a kritika lehetséges szerepe az építészeti tervezés folyamatában
31. o.: Győr, építész: Ivánka András (forrás: arc'4)
34. o.: id. Pieter Brueghel, Bábel tornya (1563), Kunsthistorisches Museum, Bécs (<http://f.freeblog.hu/s/e/s/sese-/files/tower-of-babel.jpg>)
35. o.: Daniel Libeskind: Zsidó Múzeum, Berlin
36. o.: Piliscsaba, a Stephaneum előcsarnoka, építész: Makovecz Imre (fotó: Sz. L.)
37. o.: Sumvig, Szent Benedek kápolna, építész: Peter Zumthor
38. o.: Ősi, Rózsa u. 3., Janáky István fotója (in: JANÁKY, István, Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon, TERC 2004, 119. o.)
43. o.: lakóház homlokzata a Giudeccán, építész: Gino Zucchi
44. o.: a mestermű kiterített homlokzati grafikája (Sz. L.)
44. o.: fotó a mesterműről (Bujnovszky Tamás)
45. o.: a mestermű részlete építés közben (fotó: Sz. L.)
46. o.: Marosi Bálint-Szabó Levente: Középületek kritikai elemzése, a 2005-ös NKA-kézirat címlapja

Publikációk:

- 2008 **Kisajátított építészet. A harmadik birodalom építészeti programjáról.**
in: Kerékgyártó Béla (szerk.): Berlin átváltozásai. Város, építészet, kultúra. Typotex Kiadó 2008. (megjelenés előtt)
- 2008 **Arhitectura experimentalá** (Architecture as Experiment), Lánchíd 19 Designhotel
in: Arhitectura Nr61 – februarie 2008, 48.-57. o.
- 2007 **Hát Bástya elvtársat már meg sem akarják ölni?! – Az építészeti kritikáról egy esettanulmány szemszögéből**
In: Utóirat 2007/6, 25.-31. o.
Építészfórum, <http://www.epiteszforum.hu/node/8070>
- Kísérlet, mint architektúra – Néhány szempont a Lánchíd 19 Design Hotel új épületének kapcsán, avagy megy-é előbbre építészetünk?**
in: Alaprajz 2007/6 20.-23. o.
- 2006 **A kontextusaival terhelt ház – Régi-új épület a Roosevelttéren**
in: Alaprajz 2006/6 22.-25. o.
- Regionális közelítések - Vegyük például a Miroslav Krleža Horvát Oktatási Központot!**
in: ECHO 06/4-5, 18.-19. o.
Építészfórum, <http://epiteszforum.hu/?q=node/3680>
- A föl-földobott kő – Bán Ferenc negyedik színháza: többcélú kulturális központ Nyírbátorban**
in: Alaprajz 2006/4, 18.-21. o.
- Pár-beszéd** - avagy bentmaradt tanulságok az ÉME Mesteriskola XVIII. ciklusának Kelet-Magyarországi útja kapcsán (Bach Péterrel, 50%-os megosztással) Építészfórum, <http://epiteszforum.hu/?q=node/2387>
- Mint(h)a, avagy déjà vu – A budai II. Rákóczi Ferenc Gimnázium átépítése**
in: Régi-új Magyar Építőművészet 2006/2, 9.-15. o. (angol fordítással)
<http://www.m-e-m.hu/paholy-design.php?id=464>
- 2005 **Fugere – A Víziváros Office Center Irodaházról**
in: Alaprajz 2005/5, 30.-33. o.
- Szakrális derű – a Pannonhalmi Apátsági Pincészet épületeiről**
in: Régi-új Magyar Építőművészet 2005/2, 3.-8. o. (angol fordítással)
<http://www.m-e-m.hu/paholy-design.php?id=63>
- 2004 **Középületek** című tankönyv, két fejezetrész (a temetőkről-ravatalozókról és a művelődési intézményekről), TERC 2004, Bp. (szerk.: Cságoly Ferenc)

A hamisság esztétikája – Az ÁRKÁD bevásárlóközpontról

in: ECHO, 2004/3 július, 8.-11. o.

<http://www.echopecs.hu/index.php?id=90>

Az építészeti rendről - Opponensi sorok a W.E.T. pilisszentiváni épületeinek (ür)ügyén

in: Régi-új Magyar Építőművészet 2004/2, 5.-10. o. (angol fordítással)

<http://www.mediaguide.hu/me/200402/200402lodgeHU1.html>

Öt nap jó munka - "Odalent" - harmadéves alkotóhét a Középülettervezési Tanszéken, in: Régi-új Magyar Építőművészet 2004/1, 62.-63. o.

<http://www.mediaguide.hu/me/200401/200401bridgeHU.html>

2003

Odalent

in: Építészfórum, 2003 (Nagy Györggyel, 50%-os megosztással)

http://www.epiteszforum.hu/muhely_utopia/Odalent.pdf

Olvasni való - szövegek, házak, Bán Ferenc

in: "Architectura Hungariae" V. évf. 3., 2003

http://archivum.epiteszforum.hu/muhely_utopia.php?muid=135

Solaris - Aréna: tárgy, ház vagy táj ? (Budapest Sportaréna)

in: Régi-új Magyar Építőművészet 2003/5, 9.-14. o. (angol fordítással)

<http://www.mediaguide.hu/me/200305/200305lodgeHU1.html>

Részekbe zártan - Koller József pécsi műteremházáról

in: Régi-új Magyar Építőművészet 2003/3, 8.-12. o. (angol fordítással)

<http://www.mediaguide.hu/me/200303/200303lodgeHU2.html>

Miskolciság

in: Régi-új Magyar Építőművészet 2003/2, 62. o.

Profán szentség - Gondolatok a lágymányosi Ökumenikus Központ és Egyetemi Lelkészség kapcsán

in: Régi-új Magyar Építőművészet 2003/1, 25.-28. o. (angol fordítással)

2002

A többszólamú csend - Jánossy György lakóházáról

(építészetkritikai pályázat, I. díj)

in: Új Magyar Építőművészet 2002/5, 37.-39. o.

Tojásbéj - Gondolatok a dunaujvárosi evangélikus templomról

in: "Architectura Hungariae" IV. évf. 1.

<http://arch.eptort.bme.hu/13/13szabol.html>

A mesterműről (Felső-Göd, Határ út 17., kétlakásos ház) megjelent publikációk:

KERÉKGYÁRTÓ, Béla: A mestermunka – új lakóház a felső-gödi Duna-parton, in: Alaprajz 2006/4, 38.-41. o.

HABA, Péter: Rejtett gondolat, in: Átrium 2006/5, 24.-28. o.

ARCHITEXT (architectura, design, arte) XIII. évf. 6. (162; 2006. augusztus)

Építészfórum, <http://epiteszforum.hu/?q=node/2966> (2006. augusztus)

MESTERiskola, FOLYTATÁS – 26 fiatal építész – a kiállítás katalógusai (2005. október)

„fiatalok feketén-fehéren” – kiállítási katalógus (szerk.: Csontos Györgyi, Pálóczi Tibor, Magyar Építőművészek Szövetsége, Budapest, 2007)

Függelék

Az esettanulmány leírása

Felmérésemet 114 db, személyre szóló e-mail szétküldésével készítettem 2007 júliusában és augusztusában. Volt, akinél a kérdést ismételt e-mail vagy sms formájában nyomtatékosítottam, s így mindösszesen 61 db beérkezett választ kaptam, ebből 1 válasz csak a 13. kérdésre felelt (Tomay Tamás), 3 pedig fordítva, csak a pontozandó kérdésekre (Marosi Miklós, Turányi Gábor, Zoboki Gábor). Tekintettel arra, hogy a vizsgált csoport erős közelítéssel bár, de zárt csoportnak tekinthető, az 53,5%-os válaszadási arányt elegendőnek éreztem ahhoz, hogy e dolgozat keretein belül a felmérést reprezentatív jellegűnek tekintsem. Megjegyzem, hogy a válaszadók zömét személyesen is ismerem (a 61-ből 48-at), és az arány csak kicsit rosszabb a megkérdezettek teljes körét tekintve (a 114-ből 82-t), amelyet megint csak a csoport többé-kevésbé zárt jellegének bizonyítékául fogok föl. Természetesen azt ki kell hangsúlyoznom, hogy a további tízezres nagyságrendű építész közösség ebbéli véleménye, elvárásai az építészeti kritikával kapcsolatosan legalább ilyen fontosak. A teljes építészársadalom körében végzett valódi és tudományos igényű, részletes kutatást Simon Mariann 2005-ben.⁶⁰ A 10500 kamarai tag körében végzett fölmérés válaszadási indexe 5,5% volt, a kérdőíveknél szokásos 15%-hoz képest. Az 50%-os válaszadás a felmérés helyett inkább esettanulmánynak tekinthető vizsgálatomban mindazonáltal reális képet ígér az elemzett csoportot tekintve. Sajnálatos, hogy az „organikus táborba” tartozó megkérdezettek válaszadása volt a legkisebb, lényegében egyedül Gerle János válaszolt, noha közel tíz meghatározó építész kérdeztem meg közülük.

Először egy 12 kérdésből álló, egyenként pontozandó kérdéssort, majd egyetlen, a kritika állapotára általánosan rákérdező kérdést tettem fel a kollégáknak: *„Pár mondatban foglalja / foglalj össze, mit tart(asz) jónak és mit hiányol(sz) a hazai építészeti kritikai palettáról (értve ez alatt egyfelől a belső szakmának, másfelől a „laikusoknak” szóló írásokat), esetleg milyen irányváltásokat tartaná(l) örvendetesnek, általánosságban és akár konkrét esetekre is kitérve?”*

Az így 13 kérdést tartalmazó sorozat együttesen a Magyar Építőművészet 1983/1 számában feltett körkérdést aktualizálják és pontosítják. Utólag bevallom, lényegében a 13., kifejtendő kérdés érdekelt, azaz épp a vizsgált csoport verbális megnyilvánulása az építészeti kritika témakörében. Azonban attól való félelmemben, hogy ez a válaszok kicsiny számát eredményezi, egy 12 kérdésből álló, 1-5-ig pontozandó sorozattal indítottam a kérdőívet. A pontozásos kérdések viszont – a válaszok relatíve magas száma miatt – váratlanul izgalmas tanulságokat tükröztek, ami utóbb felvetette annak elmulasztott lehetőségét, hogy a pontozásos kérdések szakszerűbben, pontosabban is megfogalmazódhattak volna, miképp erre néhány válaszadó föl is hívta a figyelmemet. Mentségem, hogy a „csaliból” adódó izgalmas következtetések levonására eredetileg nem nagyon számítottam.

Az éppen tucatnyi kérdés valójában 4 kérdéscsoportot jelent. Az 1., 2., 3., 4., 5. kérdések mind az írott kritikával szemben tartalmi elvárásait igyekezett megtudni a megkérdezettek körének. A 6. kérdés a mai magyar építészeti kritika általános állapotának osztályozására szólított föl, és külön megkérdeztem a csoportot a gyakorló építész-„pályán kívüli” kritikus kérdésköréről a 7. kérdéssel. A 8., 9., 10., 11. és 12. kérdés sorban a meghatározónak általánosan vélt építészeti szak-sajtóorgánumok felőli megelégedettséget mérte. Noha a kérdésszerkesztés és a pontozás rendszerének metódusából következően előre várható volt, hogy a 3-as pontok száma a teljes

⁶⁰ SIMON, Mariann: Egy kutatás tanulságai 1. (az építészek tájékozódása) *Építészfórum*, 2006. március 7. <http://epiteszforum.hu/?q=node/1192>, illetve Egy kutatás tanulságai 2. (építészeti értékek) *Építészfórum*, 2006. március 13. <http://epiteszforum.hu/?q=node/1251>

kérdéssort tekintve is elsősorban lesz (29%), az alábbiakban látható lesz, hogy így is adódtak markánsnak nevezhető különbségek.

Az első kérdéscsoportra adott válaszokból kiderült, hogy a megkérdezettek az építészeti kritikát elsősorban a szakmai-közéleti információáramlás szempontjából tartják fontosnak (1. kérdés). Az e kérdésre adott válaszok összesített átlagának magas értéke (4,12) mellett megjegyzendő, hogy az osztályzatok eloszlása is főképp a 4-es és 5-ös kategória között oszlik meg. Ehhez képest meglepő, hogy a saját szakmai gondolkodás alakulása szempontjából a kritika értékelése jóval kevésbé egyértelmű, amellyel, hogy átlagosztályzata is szerényebb (3,48), az gyakorlatilag homogén módon oszlik meg a 2-5-ig terjedő osztályzatok között! A 3. kérdésre adott válaszból kiderül, hogy a megkérdezettek kevésbé tartják fontosnak a kritika épületet bemutató, ismertető jellegét (2,98), viszont azt, hogy más épületekkel, irányzatokkal összevesse, abból tanulságokat vonjon le, az 1. kérdéshez hasonló pontszámokkal (4,08) és eloszlással választották meg. Korántsem egyértelmű a kritika szubjektivitására rákérdező 5. kérdés fogadtatása, a nem túl magas átlag (3,62) mellett annak szórása is jelentős.

A legtanulságosabb eredményre a 6. kérdés értékelése kapcsán juthatunk, mely általában kérdezett rá az építészeti kritikával kapcsolatos megaláztatottságra. Az egész felmérést tekintve kirívóan alacsony érték (2,15) a válaszok struktúrájának inhomogenitásával is párosult (l. a 2-es osztályzatok dominanciája). Rendkívül beszédes az itt kapott alacsony átlag. Nem csak azért, mert például a szöveges kérdésre adott válaszokból nem tükröződik mindez, de azért is, mert az építészeti szak-sajtóorgánumokra rákérdező kérdés átlagpontszámai sem ezt tükrözik.

A 7. kérdés az e dolgozatban már tárgyalt építészeti kritikus pozíciójára kérdezett rá indirekt módon: egyetért-e a kérdező azzal, hogy több nem gyakorló, pályán kívüli kritikusra lenne szükség? A válaszok átlagpontszáma (3,37) túl sok következtetés levonására nem alkalmas, de az egyéni válaszok homogén eloszlása azt tükrözi, hogy a megkérdezettek erősen megosztottak a kérdésben. Ha mást nem, azt a tézisemet igazolni látszik az eredmény, hogy a kérdés nem eldönthető, mert noha több pályán kívüli kritikusra lenne szükség, egyszersmind több gyakorló építész-kritikusra is.

Az utolsó kérdés-csoportra adott válaszok fő érdekessége az, hogy míg a 6. kérdés globálisan lesújtó véleménnyel volt a hazai kritika helyzetével kapcsolatban, addig az egyes lapok *építészeti kritikái koncepcióját és annak minőségét* egyáltalán nem ilyen elutasító értékelés jellemezte. Ráadásul, a kérdés konkrétan az egyes fórumokon megjelenő építészeti kritikákra kérdezett rá, nem általában a fórumok megítélésére. A Régi-új Magyar Építőművészet (RÚMÉ), az Alaprajz és az Építészfórum is lényegében azonos megítélés alá esett a válaszadók körében (3,06; 3,10; 2,87), és ugyanez elmondható a válaszok megoszlásáról is. A felmérés fő kérdése tehát – az első fejezetben elemzett módon az lett –, hogy ha a megaláztatottság osztályzata 3-as közeli az egyes fórumokon megjelenő építészeti kritikákról, akkor miképp lehet, hogy a globális kérdésre adott válasz sokkalta lesújtóbb?

Az Átrium és az Octogon ismertsége és elutasítottsága is nagyobb (2,55 ill. 2,09), az Octogon esetében a megoszlást tekintve is szignifikánsan, amely két szempontból is tanulságos. Az egyik, hogy e két lap valahol a szakmai és a szélesebb értelmű nyilvánosság határán egyensúlyoz, melynek előnyei és hátrányai mindkét közeg számára manifesztálódnak („már-már bulvár” és egyszersmind „túl magas”). A másik, hogy személyes meglátásom szerint mindkét lapnak volt jobb korszaka is. Az Octogon indulásakor az építész-társadalom nagy reménye volt, az Átrium pedig épp WGA munkája nyomán volt, hogy a nemzetközi fősodorban alkotó építészekkel közölt tartalmas interjúkat, stb. Megjegyzem, hogy e két lapnak a szélesebb nyilvánosság felé tartó elmozdulása noha alacsony elismertséget hozott a megkérdezettek körében, elképzelhető, hogy épp az elmozdulás irányában lett hatékonyabb az olvasótábora felé. Ami végezetül e kérdéscsoportból figyelemreméltó, az a magas „nem ismerem, nem tudom” válaszok aránya. Az egyes lapok tekintetében 4-14-ig terjedő X-es válaszok ezen a 61 fős mintán finoman

szólva is elbizonytalanítanak, ha a szűk szakmai nyilvánosság minőségi elvárás-tartalmára gondolok.

A Simon-féle fölmérés, mely tehát nem valamiféle „elit”-ként értelmezett csoportot, hanem a kamarai tagság heterogén táborát kérdezte sokkalta mélyrehatóbb kérdőívvel, az én eredményeimtől eltérő megállapításokra jutott. Míg a heterogén mintában az Alaprajz olvasottsága kimagasló (a minta 54%-a olvassa), a RÚMÉ (35%), az Átrium (23%) és az Octogon (19%) a további sorrend, és közöttük markáns olvasottsági különbségek adódnak.

Kétségtelen, hogy legtöbbet a szavakba öntött válaszoktól vártam. Egyfelől azért, mert így ki-ki az építészeti kritika összetett kérdésből árulkodó módon emelhet ki a számára fontosakat, másfelől meg azért, mert érdekelt az is, hogy mi változott 1983 óta. Valamennyi kérdésre adott választ – elenyésző mértékben szerkesztett, korrektúrázott módon – a függelék további részében alfabetikus sorrendben közlöm. Egymás mellé állításuk önmagában is izgalmas önreflektív képet rajzol ki.

Várható volt, hogy a kérdőív pontozásos részével összhangban lesznek a kifejtős kérdésekből kirajzolódó eredmények is. Ez éppúgy igaz a hazai építészeti kritikával szembeni elégedetlenségre, és a kiegyensúlyozott kollektív tanácsalanságra a tekintetben, hogy gyakorló építészek vagy „pályán kívüliek” írjanak-e kritikát?

Néhány válaszadó (Balázs Mihály, Benárd Aurél, Kalmár László, Patartics Zorán vagy Sulyok Miklós) a szakmának szóló építészeti kritikát diagnosztizálva tett különbséget pl. leíró, „hátbaveregetős” vagy marketingcélú kritika között. Különbségtételük látélet, melyekkel nagyon vitatkozni nem tudnék. Dolgozatomban az építészeti kritikai tevékenységet azonban szándékosan szorítottam fogalmi keretek közé, mely nem ismeri (fő) pl. a marketing céllal íródott kritikát, kizárólag az építészeti gondolatot közvetítőt értelmezi kritikai tevékenységként.

Volt néhány válaszadó, akik az építészkutatás, az elméleti érdeklődés hiányában vélik felfedezni a bajok eredetének egy részét. Ahogy Lévai-Kanyó Judit, Szegő György, Simon Mariann vagy Vámos Dominika, magam is úgy gondolom, hogy e téren van még bőven tennivalónk.

A válaszadók között vannak néhányan, akik külföldi mintakövetést, kitekintést vagy orientációt tartanának szükségesnek a kritikát tekintve is, így Rajk László, Borsay Attila, Gunther Zsolt, Kamarás Bálint és Vincze László is hangsúlyozta a külföldi kitekintés, mintakövetés (vagy épp kifejezetten a másolás, Gunther) szükségességét. Magától értetődő dologról van szó, hiszen a belterjesség épp az építészeti gondolat szabadságának a legfőbb korlátozója, akár építészetünket, akár annak kritikáját tekintjük.

Volt néhány kisebb jelentőségű vagy éppen csupán néhány válaszadónál feltűnő szempont is. Az egyik ilyen a politikai indulat, hátsó szándék által vezérelt (Finta József, Vámos Dominika) vagy tendenciózus, irányított építészeti kritika (Bán Ferenc, Bujdosó Győző) diagnosztizálása. Míg az utóbbi észrevételezését talán és esetenként el tudom fogadni, a politikai elfogultsággal magam eddig nem találkoztam. Fontos, és a „széles” nyilvánosságot érintő véleménye volt többeknek (Bujdosó Győző, Cságoly Ferenc, Csomay Zsófia), hogy az építészetet közvetítő, népszerűsítő TV-műsorokra lenne szükség. Minthogy a teljes társadalmat tekintve (is) a televíziócsatornák nézésével töltött órák száma messze meghaladja a olvasásra szánt időt, ráadásul olyan eszközről van szó, amely a ház-szöveg közötti műfaji – esetenként áthidalhatatlan – nehézségeket is zömmel kiküszöböli, egyet kell, hogy értsek. Bujdosó Győző, Haba Péter és Pálffy Sándor a kritikai írásokat kísérő illusztrációk hiányosságairól írt. A házak, tervek komplex bemutatása valóban hagy maga után kívánnivalót a honi szaksajtót tekintve, a terjedelmi korlát az illusztrációt és a kritikai írást megnyomorító peremfeltétel. A cikk illusztrálása vagy a képi publikáció szöveg-kísérője?

Végül Skardelli György és Vargha Mihály kihangsúlyozza a *tervkritika* fontosságát. Valóban, a terv kritikájánál még valódi esély kínálkozik a közvetlen visszacsatolásra, így ennek – jelenleg eléggé kihasználatlan – lehetőségével élni kellene. Hiányoznak az alapos és elemző,

kritikai jellegű pályázati bemutatók. Általában: a tervpályázatok az adott kor építészeti folyamatainak kísérletező laboratóriumai. A nagyobb figyelem teljes mértékben kívánatos lenne.

Az esettanulmány kérdés-válaszainak statisztikája

kérdések	válaszok ⁶¹						
	X	1	2	3	4	5	Össz.:
1. Mennyire fontos az építészeti kritika (azaz a házakról megjelenő szöveges írások) a szakmai-közéleti információáramlás szempontjából számára / számodra?	2	-	4	9	21	24	239 4,12
2. Mennyire fontos az építészeti kritika a saját szakmai gondolkodása / gondolkodásod alakulása szempontjából?	-	2	13	15	14	16	209 3,48
3. Fontos-e, hogy a kritika leíró jelleggel bemutassa, ismertesse az épületet, azaz elsősorban tájékoztasson?	-	10	10	19	13	8	179 2,98
4. Fontos-e, hogy a kritika összehasonlítsa az elemzett épületet más épületekkel, irányzatokkal, ebből tanulságot vonjon?	-	2	2	10	21	25	245 4,08
5. Fontos-e, hogy a kritika szubjektív véleményt, ítéletet alkosson, mely mögött markánsan megjelenik a kritikus személyisége?	-	3	9	12	20	16	217 3,62
6. Mennyire elégedett / vagy elégedett általában a hazai építészeti kritika jelen állapotával?	-	11	31	16	2	-	129 2,15
7. Egyetért-e / egyetértesz-e azzal, hogy több <i>nem gyakorló építész</i> („pályán kívüli”) kritikusra lenne szükség?	-	5	11	17	11	16	202 3,37
8. Mennyiben elégedett / vagy elégedett a jelenlegi építészeti kritikai fórumokkal, most kizárólag a <i>közölt építészeti kritikai állomány koncepcióját, minőségét tekintve, így a Régi-új Magyar Építőművészettel?</i>	9	5	8	20	17	1	156 3,06
9. ... így az Alaprajzzal?	10	-	10	27	11	2	155 3,10
10. ... így az Átriummal?	13	8	10	24	5	-	120 2,55
11. ... így az Octogonnal?	14	13	17	15	1	-	96 2,09
12. ... így az Építészfórummal?	7	8	9	19	16	1	152 2,87
összesítés	55	67	134	203 28%	152	109	720

⁶¹ x (nem ismerem, nem tudom) – 1 (egyáltalán nem) – 2 (kismértékben) – 3 (többé-kevésbé) – 4 (számottevően) – 5 (rendkívül)

Szöveges válaszok a kérdőívre. A 13. kérdés

Az alábbiakban – elenyésző mértékben szerkesztett módon – valamennyi választ közlöm alfabetikus sorrendben. Azoknál a személyeknél, akiknek már az 1983-as MÉ-körkérdés is fel lett téve, zárójelben bemásoltam az akkori véleményét is.

„Pár mondatban foglalja / foglalja össze, mit tart(asz) jónak és mit hiányol(sz) a hazai építészeti-kritikai palettáról (értve ez alatt egyfelől a belső szakmának, másfelől a „laikusoknak” szóló írásokat), esetleg milyen irányú változásokat tartaná(l) öröndetesnek, általánosságban és akár konkrét esetekre is kitérve?”

Arnóth Lajos

Az én felfogásom szerint a kritika afféle értekezési műfaj, tehát a mesterség/művészet határmezsgyéjén mozgó, alkotásokat taglaló tevékenység. Ma ennél felületesebb, s sokszor csak magamutogatósabb a kritikai szöveg. Vannak, akik előre „megállapított” törvények szerint fogalmazzak, s van, aki leíró módon, a műből indul ki, s így összegzi véleményét. Inkább ez a járható út, bár kétségtelen, a kritikusok gyakran irányzatokhoz tartoznak és ebből kiindulva ítélnék meg valamit. Így gyakran elfogult, s ez elsősorban a közönségnek írt sajtóorgániumokban jelenik meg. Szükséges a feladatban a beleélés, mellyel segítheti a kritizált mű nehezen felismerhető értékeit bemutatni, segítve az alkotót abban, amit ő talán kellőképpen nem tud előadni, megmagyarázni – ez rendkívül ritka jelenség a bírálatokban.

Balázs Mihály

Kevés olyan kritika születik, amely az esztétikai szempontokon túli kérdéseket is vizsgál. Pedig az építészetnek csupán felszíne a küllem, igazi értékei legtöbbször „belül” rejtőznek: a program arányosságában, mértéktartásában, helyénvalóságában, magában az építés indíttatásában.

A kritika során érdemes lenne két, egymástól eltérő kategóriát megkülönböztetni.

Az üzleti, befektetési alapú (indíttatású) építészeti-építési tevékenység szükségszerűen áruként határozható meg, így az eladhatóság szempontjai között a reklámérték hangsúlyos szerepet kap. A reklámérték nem független a belső tartalomtól, de elsődleges jegyei a látványban keresendők. A „design” (melynek valódi értelmét, tartalmát oly sok bizonytalanság jellemzi) az üzleti szempontok megtettesítőjévé, a „mű” megítélésének ha nem is kizárólagos, de elsődleges szempontjává válik. Ez az eladhatóság egyik előfeltétele. A „hely szelleme” és a „kor szelleme” megjelenése gyakran nem több kötelező jelmeznél.

Ehhez képest a belső igényből, indíttatásból születő ház, mely –ugyancsak szükségszerűen- nem áruként jelenik meg, (jó esetben) mellőzi a „termék” jelleget. Ereje sokkal inkább a személyesség, az egyediség, az egyszeri és megismételhetetlen jelleg meglétében rejlik. A „hely szellemét” és a „kor szellemét” megidéző magatartást jó esetben felváltja, de legalább kiegészíti a személyes megértésen és önkifejezésen alapuló őszinteség (amelyben - ismét csak jó esetben - benne van a hely és a kor megértése is).

A két kategória együtt létezik. A kritika célja lehetne az is, hogy megvizsgálja, a fenti két, eltérő helyzetre milyen mértékben képes hitelesen reagálni a tervező.

A kritikusok a házakat, terveket rengeteg hivatkozással, sokszor gyökeresen eltérő kulturális-gazdasági környezetben született nemzetközi példákhoz viszonyítva értékelik. Ezek a hivatkozások fontosak lehetnek, de nem biztos, hogy építészetünk megértéséhez közelebb viszik azokat, akiknek a kritika szól. Meggyőződésem szerint ők nem az alkotók, hanem a „laikusok”. Az építészeti tervezés oly mértékben az alkotó és megbízója közötti zárt, öntörvényű kreatív folyamat, hogy arra a kritika legfeljebb csak közvetve hat. Talán érdemes lenne e háttér folyamat összefüggéseit, a mű születésének körülményeit is feltárva elemezni az eredményt.

Basa Péter

1. Őszinteség és szeretet – ne óvatoskodjunk, mondjuk meg a dolgokról, amit meg kell róluk mondani (a JÓ kritikából tanulni lehet és kell is); „szekértáborok” képviselői se féltsék egymást, de ne bántsák ok nélkül a másik „táborba” tartozót; mindehhez intelligencia, tolerancia és bölcsesség szükségesek.

2. A jó kritika irodalmilag is igényes, nem csak egy szűk szakmai réteg számára olvasható és emészthető. Az építészeti kritika a tárgyból fakadóan ki kell, hogy lépjen szakmánk kereteiből, művészet, össz-kultúra, társadalom, gazdaság, környezet, stb., mind érintve van.

3. Véleményem szerint hazánkban létezik jó építészeti kritika, néha építés, néha intelligens és művelt „kívülálló” tollából egyaránt. Személy szerint engem az utóbbi jobban érdekel/szórakoztat – a befogadó „laikus” közönséget végül is ők képviselik inkább. A színes drága magazinok sokszor felszínes butaságokat közölnek, ez inkább a bulvársajtó színvonal – a felszínesség, a kapkodás persze világlejenség, miért pont itt lenne másképp.

Bán Ferenc

A kilencvenes évek előtti építésztkritikának nevezett leírások az építéspolitikát, ipart szolgálták, szuper-hiper jelzőkkel illetve mindent, ami a céljait szolgálta. Vitathatatlan az építészetben, kritikában bekövetkezett minőségi változás. De. Kis ország keveset épít, kevés szaklap fogy, talpon maradás a tét. Sok közlésből, kritikából befektetői, politikai szag érzik. Az sem egyértelmű mi az utánérzés, mi az eredeti gondolat. „Ez a bökkenő.”

Benárd Aurél

Épületről szóló írás nem feltétlenül építészeti kritika. Fontos különbséget tenni az objektum leírása, az objektum eladása és az objektum elemzése között! Ezt a kollégákban is tudatosítani lehetne. Jellemzően leíró orgánium az Alaprajz és az epiteszforum.hu, bár ott írások is megjelennek, de általában nem konkrét épülethez kötve. Eladó orgánium az Átrium és a Szép házak, melynek üzleti szempontjai nem engedik meg a vértől csöpögő kritika megjelenítését. WGA sem vagdalkozik a saját lapjában, csak máséban. Elemző lenne az Régi-új Magyar Építőművészet.

Ami jó lenne, ha könyv formájában jelennének meg kritikák. Akár gyűjtemény, akár tematikus. Egy könyvben megfontoltabb megállapítások jelennek meg mint egy folyóiratban, stb. WGA tudna írni ilyen könyvet.

Benczúr László ifj.

A honi építészeti „kritika” legtöbb esetben funkcionális leírásra korlátozódik.

Azt gondolom, a laikusokat sem kéne hülyének nézni, és megetetni a funkcionális elosztással. Persze fontos az, de sokkal többet mond egy alaprajz a térösszefüggésekről, mint bármely hosszúságú leírás. Igazi építészeti koncepciókról a legkritikább esetben lehet olvasni, akkor is nagyon érezhető, hogy a tervező elmondásából az éppen lediplomázott bölcsész hallgató próbál gondolatokat mazsolázni, de a lényegét legtöbbször nem érti meg úgysem. Az írást jelzőtorlódásokból álló dicshimnusszá alakítja, mintha félne bármi saját gondolatot – akár negatívumot – hozzáfűzni. A tervezési koncepció túl meg kéne érteni a házat, és felfogni, hogy az építész előadása eleve a tervezés KÖZBEN kialakult poszt-koncepció. Úgy látom, számomra értékelhető és GONDOLKODÁS FORMÁLÓ kritikát csak építészek tudnak írni. Nagyon vágyja az ember, hogy az elkészült munkáról másokban is gondolatok ébredjenek, arról vita alakuljon, életre keljen ez által a hosszú időn keresztül csak asztalon dédelgetett ügy.

... Jó lenne, ha az újságok mondjuk párbeszédet folytatnának egymással, ha különböző újságokban reflektálnának az előzőekben megjelent cikkekre, és nem lenne ciki, ha egyik újság egy hónappal később hoz le egy házat, mint a másik. Miért nem lobbiznak ezen a főszerkesztők, lehet, hogy a hezitáló vásárlók is átmennének biztos előfizetőbe, ha tudják, hogy várható valami izgalom.

Borsay Attila

Feltétlen szükséges lenne egy olyan építésztkritikai nyelv kialakítása, amely a laikusoknak érthetően magyarázza el a magas építészetet, egy-egy terv vagy megvalósult épület mögötti építészeti gondolatokat. Megmagyarázza az anyaghasználatot, színeket, stb. Tehát közérthetővé teszi az egyébként bonyolultnak tűnő, de valójában triviális gondolatokat. (Azért nyílik szét az épület, hogy helyet adjon a főbejáratnak, például.) És ne olyan bugyuta szöveggel, hogy „jaj de jó hogy be lehet, menni a házba, a nappaliból az ablakon ki lehet látni, ha kimegyünk a kertbe akkor kint vagyunk. Milyen jól kitalálta ezt a tervező, hogy ez így lehetséges.”

A szakmának szóló kritikák pedig objektíven és kizárólag szakmai alapon elemezzék a házat a műszaki részletmegoldásoktól a funkcionális kialakításig, a térkapcsolatoktól az anyaghasználatig, az ízléstől (!!!!) a költséghatékonyságig (!!!) bezárólag. Nagyon fontos lenne ezzel együtt a szakmán belül a '90-es években kialakult és általánossá vált „kritika” meghaladása, amelyben minden egyes megépült épületet az azt írásban elemzője önfelelt örömmel fogadta. „De jó, hogy megépült, de jó hogy X vagy Y ezt megcsinálta, de jó, hogy ilyen van, de szép, de ügyes a tervező, stb.” Ennyi, és nem több. Verseny híján egyfajta kényelmi helyzet, mert úgyis bárki bármit tesz, biztos, hogy megdicsérik. Tovább kellene lépni, kitörni abból a provincializmusból, amiben a hazai építészet leledzik, és Európához mérni magunkat minden tekintetben. ... Vissza kellene találni a sodorvonalba.

Bujdosó Győző

Megjelent, létezik az internetes építészeti szakírás - ez jó! Mindenképpen más csatornákon terjednek az információk, tehát nem érdemes azon nosztalgizálni, hogy milyen jó volt, mikor Nagy Elemér, Moravánszky vagy Turányi szerkesztette a - szinte - egyetlen hazai szaklapot. Laikusokat ma talán azokon a speciális tv-csatornákon lehetne becsalni a szakmába, mint a Spectrum vagy a Deco.

Fontos az építésztkritika, de a szakmai gondolkodásomat nem ebből vezetném le! Az épület szakszerű leírása, összehasonlítása egy kritikában inkább stílus kérdés szerintem! Az viszont elkerülhetetlen, hogy az író személyes véleményét ír le, még akkor is, ha nagyon visszafogott, és látszólag száraz, tárgyilagos marad. A baj inkább az szokott lenni, hogy nem érdekes, vagy pontatlan, elfogult ez a szubjektív vélemény! Nagyon tud zavarni, mikor a szerző harcosan kiáll a modern ügy mellett, de az nem érdeklő, hogy esetleg az illető épület gyenge kópiája egy tíz-tizenöt éves holland spanyol vagy portugál épületnek... Mundért viselnek sokan a megélhetési táborban, vagy valaki megmondja nekik, hogy most milyen „irály”-ban kell fogalmazni!

A jelen hazai építésztkritikával természetesen elégedetlen vagyok! Őszintén szólva inkább zavarni szokott, mikor látok egy jó házat, és összezavar, ha ezek szerkesztetlenül, alaprajz nélkül robbannak elém, valaki rossz-ízlésű szerkesztő bombasztikus lapcsodája oldalain, ahol több és erősebb a színes hasáb, mint a jó fotó. Volt már arra is példa, hogy a szerkesztő azért nem közölte egy írásomat, mert nem tudta az első két mondatot kiemelni, mint ahogy az újság többi cikkében, tehát egy formai szempont megelőzte a tartalmi!

Igazából azok a „klasszikus” folyóiratok tetszenek, ahol a szerkesztettség magas színvonalú, nem az első közlés, hanem a jó, tematikus válogatás, a lap szerkesztettsége dominál. Ahol átgondolt az, hogy mi az a közlési minimum, amiből megérthető egy épület, és vannak nyugodt üres felületek. A reklám-anyag jól elkülöníthető, külön blokkba van rendezve.

El kell mondani még, hogy a szubjektivitásnak is van határa! Elfogadható egy konkrét elemzésben, de a cikkíró, ill. a szerkesztő maradjon távol a konkrét vitától, és próbáljon elfogulatlan lenni, és objektíven tudósítani. Ez persze felvet egy sereg etikai kérdést és az internetes moderátori szerepnek is kezd kialakulni egy kánonja...

Cságyoly Ferenc

Jó az, hogy a korábban csak építészek egymásról írott kritikái(?) mellett a 90-es évektől egyre inkább megjelentek a nem építészek (főleg bölcsészek) építészeti kritikái is. De nem lenne jó az, ha a nem építészek megpróbálnák teljesen kisajátítani az építészeti kritikát. Az arany középúton kellene maradni. A nem építész építészkritikusok bátrabban kritizálnak, de sokszor indulatosan, és sokszor a média aktuális sztárolási szempontjai szerint. Náluk kevésbé érzékelhetőek az átmenetek. Valami vagy szuper és sztár, vagy remegő kezű nulla. Az építész építészkritikusok általában kevésbé bátrak, viszont szakmailag alaposabbak és mértéktartóbbak. Nem jó az, ha egy építészkritikus olyan szerepben tetszeleg, hogy majd ő mondja meg mi a frankó. Ez azért nem jó, mert így a kritika manipulál, valami szakmától idegen érvrendszer eszközévé válik, azaz elveszíti a szakmai érveket. Nagyon jó lenne egy laikusoknak szóló tévésorozat az építészetről. Egy ilyenben lehetne az alapfogalmakról beszélni és szenvedélymentesen, manipulációmentesen pótolni a vizuális kultúra hiányzó alapjait.

Csanády Pál

A laikusoknak, de építészetről szóló írások nagyon hiányoznak. Az Octogon-műhely által írtak sokszor fogyaszthatatlanok, okoskodók, köldöknézők. Az ÉS kritikái túl belterjesek. Közérthető műfajú írásokat már próbáltam/tunk elhelyezni hetilapokban, de nincs rá igazán fogadókészség, és irgalmatlan nehéz műfaj. De próbálkozunk tovább.

Csomay Zsófia

Amire szükség volna:

- Gyakorló építészek elméletileg megalapozott, elfogulatlan kritikája.
- Gyakorló építészek nyíltszíni párbeszéde nem gyakorló kritikussal (esetleg TV sorozat?).
- Rendszeres „helyzetjelentés” a világban elfoglalt helyünkről.
- Kutakodás afelől, hogy és miért alakult ki Magyarországon a rossz ízlés (eltévelyedés) epicentruma (vö. Csehország, Szlovénia, de még Szlovákia is).

Csontos Györgyi

- Örvendetes változásnak tartanám, ha bővülne az épületekről írók társasága. Én a legnagyobb hiányt a mesternemzedék (beleértve a középgenerációt is) hiányolom, akik a rajzasztal mellől időnként felállva nyilvánossá tehetnék véleményüket, gondolataikat az aktuális építészeti produktumokról. A mérvadó praktizáló építészek kommunikációja véleményem szerint erősítené az építészkritika elfogadottságát, egyúttal minőségének javítását is a hazai szakmai palettán. Természetesen a „pályán kívüli” értelmiségi körök reakciói is érdekesek, az építészet szellemi és társadalmi beágyazottságához pedig nélkülözhetetlenek, de nem pótolhatják a szakmán belüli kommunikációt, „eszme-cserét”.
- Ha magas szintű összehasonlító, analízáló kritikák nem is tudnak megjelenni (korszellem...), legalább korrekt leíró, tájékoztató szövegek legyenek, háttérbe szorítva az üresen kongó anekdotázós, „mű-érzékeny” stílust.
- A laikusoknak szóló írások pedig akkor jók, ha vannak... :-)

Czigány Tamás

Szívesen olvasok megfelelő tudás- és háttéranyaggal rendelkező „objektív” kritikát, de olykor nagyon jólesik a személyes hang is. Az előbbit inkább felkészült „hivatásos” és „pályán kívüli” kritikustól várnám, a személyes hangút meg inkább íráskészséggel megáldott „pályán belüli” építésztől. (Mindig élvezettel olvasom pl. Getto Tamás írásait.) Sokszínűség és hitelesség: egy ideális helyzet lehetne – építésztkritika terén is. Ami kerüendő és ártalmas (és létezik): az unalmas „műleírás” és a brancsszellemű ömlengés – de ezeket ne is nevezzük építésztkritikának, még ha annak is álcázzák magukat.

Dévényi Tamás

A szakmának szóló kritika elvileg tanult emberfökhöz szól. A homi nyersanyag (értsd megéptült házak) ezt alapvetően megkérdőjelezi.

A laikusoknak írt kritikák valamiféle általános műveltségre építenek. Ilyen építészeti értelemben nincs hazánkban. (Véletlenek ugyan vannak.)

Olyan kritika kéne leginkább, amely ilyesformán mindenkihez szól. Közérthető, érdekes és véleményt tükröző legyen. Az, hogy építész írja-e, vagy nem édes mindegy. Persze a „értőknek” is lehet írni, de azt inkább e-mailban kéne elküldeni; arra az öt címre.

Ekler Dezső

- Jó, hogy van.

- Hiányolom a műveltséget és a tájékozottságot sok szerzőtől.

- A bennfenteseknek nem elég bennfentes, a kívülállóknak nem eléggé érthető.

Fejérdy Péter

Az információáramlás szempontjából lehet, hogy nem a kritikái írások a legjobb csatornák. Hat rám a kritika is, de talán meghatározóbb az építészeti vallomás műfaja szakmai fejlődésem szempontjából. Nem vagyok túlzottan elragadtatva a hazai kritikától, emiatt nem is nagyon követem...az is lehet, hogy észre sem veszem, hogy már javul... A kollégák egymást megértően ajánrózó ömlengései elég bánatosak, de a gyakorló építész megküzdött gondolatai néha lényegesebb pontokat emelnek ki, mint a műelemzők analitikus okoskodásai. Örülnék, ha az építészet ügye a közbeszédben minőségi változáson menne át. Fontos lenne a laikus társadalom ráhangolása, kíváncsivá tévése a minőségi építészetre...drukkolva várom, hogy pl: a kormányzati negyed kapcsán kialakult nem hétköznapi érdeklődés és közbeszéd - Janesch terápiais gondozó által - új szintre emelkedik-e (óriási esély!)

Finta József

Az, hogy a hazai építészetkritika egyre sokszínűbb, jó dolog, mint ahogyan az is, hogy professziójában javuló tendenciájú. Az azonban, hogy művelőinek egy része megtartotta és gyakorolja „királycsináló” szokásait, azaz ama „jogát”, amely szimpátiafüggővé teszi (s nem minőségfüggővé) a közrebocsátott kritikát, már kevésbé pozitív cselekedet (néha már amorális is). Fontos lenne, ha a kritikák nem, vagy nem csupán up-to-date külhoni trendek alapján ítélnének meg hazai házakat, hanem figyelembe vennék azok születésének minden körülményét (környezetit – használatit – anyagit – hatóságait stb.) – s az összes effajta összetevő eredője lenne az ítélet. S ami a legfontosabb,- a kritika egésze fel kellene vállalja illetően vizuális – építészeti közízlésünk átnevelésének ügyét – mindenféle médiában. Ha pedig ilyen célból szól, azt ne belterjes „orvosi” nyelven tegye. Egyebekben pedig, a politikai indulatok által vezérelt szak-kritikát erkölcsileg beteg szokásnak tartom.

Gerle János

A számokkal való osztályozást nem tartom megfelelőnek a véleménynyilvánításra, bővebben írni erről a kérdéstről most egyáltalán nem vagyok képes

(Építészeti kritika egyáltalán nincs, de nem is reális esély, hogy legyen. MÉ 1983/1)

Golda János

- A beszédmód legyen filozófiailag és/vagy művészileg pontos, összetett, elkötelezett.

- A forma képregényszerű (tankönyv-, vagy kalendáriumszerűen olvasóbarát), a tartalom izgalmas, tartson fogva. Mint pl. Janáky vagy Umberto Eco képeskönyve.

- Értelmezni kell a az absztrakt építészeti forma és a mai élet elképzelt formáinak viszonyát – itt és most.

- Filozófusok, írók(költők), művészek, autonóm gondolkodók kellenek...

Gunther Zsolt

Másolni kell európai példákat, ebből sokat lehet tanulni. További véleményemet csak négyszemközt és szóban...

(A véleményemet először leírtam, aztán megriadtam, látván, itt tartunk? Ezért inkább megnyomta a dilít-gombot...)

Haba Péter

A szakmának szóló kritikáról:

Komoly hibának tartom a kritikákhoz kapcsolódó illusztráció elégtelenségét. Egyik lap sem fektet elég hangsúlyt a lehető legalaposabb vizuális bemutatásra, csak a látványosabb, tetszetősebb képeket válogatják be, miközben esetleg pl. fontos „hátsó” homlokzatok kimaradnak, stb. (Egy szaklap esetében teljesen felesleges ez a hamis látványosság-hajszolás. Ez alól talán az Építészfórum képez kivételt, bár helyzeti előnyben van a korlátlan terjedelmi lehetőségek miatt). Igen kevés a műszaki rajz, a szerkezeteket mutató szemléltető ábra. Ezzel párhuzamosan kevés a valódi, tényeken (szerkezeti-

formai-esztétikai megoldásokon, tervezői elveken) alapuló összefüggés-keresés, a komplexitás, azaz a kijelentések túl erősen az egyszeri benyomásokon, a pillanatnyi vizuális élményeken alapulnak. A kritikák (a pozitív és negatív vélemények egyaránt) általában ezen „csúsznak el”.

A laikusoknak szóló kritikáról:

Úgy gondolom, hogy ez sokkal jobb állapotban van, mint a szakmának szóló kritikai tevékenység. A színesen, szórakoztatóan megírt szövegek között ma már egyre több a jó szándékú, többé-kevésbé értő cikk. A népszerűsítő lapoknak azonban komoly felelősségük van abban, hogy a laikusok számára felmutassák a valódi építészeti értékeket. Sajnos ebben a tekintetben sokszor csődöt mondanak.

Hönnich Richárd

Tartalmi szempontból jelenleg széles a spektrum: az erőtlen bölintással záruló átfésült műleírástól kezdve a higgadt alapos elemzésen keresztül az épületet csak dobantónak használó 'repülő esszéig' bezárólag.

Az elsőnek igazából hirdetési újságban lenne a helye.

A legtöbb kritika a második csoportba tartozik és ugyan alaposan körüljárja a házat, de ritka a mértéktartó, higgadt elemzés. Ma inkább az a jellemző, hogy a kritikus személye illetve a kritikus és az adott építész viszonya erősen befolyásolja a kritika kimenetelét. Nem személyes viszonyra gondolok, hanem gondolkodásbeli vonzásra vagy taszításra. Előbbi esetben szinte minden jó (még ami nem is), utóbbinál pedig szinte minden rossz (még ami nem is). A tárgyilagosabb világ eljöveteleig (vagy éppen megközelítése érdekében) talán egyszerűen több kritikusként is a kezébe lehetne adni ugyanazt az épületet (és a kritikák összehasonlítása is tanulságos volna).

A 'repülő esszé' pedig sokszor olyan nyelvi kifejezőmódot választanak, aminek eredményeképp a legtöbb olvasó számára a mondanivalónak csak a töredéke hámozható ki (pedig a pontos önkifejezés és a magyar nyelv megfelelő ismerete révén a legbonyolultabb gondolatok is közérthető módon megfogalmazhatók lennének).

Janesch Péter

1. A szívesség vagy sértettség hangolta vélemény nem lát ki magából.
2. Az interpretáció mint mű tud csak a közös történet szereplőjévé válni.

Kalmár László

Ritkán találkozom jó építészeti kritikával.

-Van, aki baráti gesztusként ír kritikát. Amúgy jó építésznek tartja a tervezőt. Ha az adott háza nem egy telitalálat, azért megdicséri, vagy kitér a konkrétumok elől. Megértem az építészet nem habostorta, ugye.

-Vannak a száraz leírók: jobbra nappali, balra wc. Van úgy, hogy az embernek épp nem jut eszébe világmegváltó gondolat (van úgy, hogy nincs miről).

-És vannak az idegen nyelvre szakosodott bölcsészek.

-A fenti csúnya általánosításokért elnézést kérek. De tényleg, egyenként, mindenkitől.

Ritkán azért találkozom jó építészeti kritikával, valódi elemző írással, kevés latin szóval, sok szakmai érveléssel, a helyszínről, a tér és a szerkezet megfigyelésével, nem a homlokzat nézegetésével, összehasonlítással, kitekintéssel. Valódi kemény mondatokkal.

Kamarás Bálint

Sokszor az az érzésem, hogy mindegyik fórum ugyanazt a pár házat elemzi, hozza le. Jó lenne, ha kicsit több szerzőt, házat kutatnának fel, ha többek volnának az egyes újságokban egyedileg megjelenő alkotások. Persze ez az építészekben is múlik, a megjelenések nagyban (talán túlságosan) függnek a mi aktivitásunktól.

A nyugati építészetéről, építészekről sokat tudhatunk, de én nagyon kíváncsi lennék a környező országok, közép és Kelet-Európa mai építészetére. Jó lenne tudni, hogy a hasonló helyzetű országokban mire képes a szakma, hasonlóak vagy különbözőek a törekvéseink.

Karácsony Tamás

Alapvetően a személyes hangot hiányolom, és hihetetlenül zavar a felszínesség. Az alkotási folyamatba, az ok-okozati összefüggésekbe nem lehet belemenni – így az olvasó azt gondol, amit akar – kiolvasni a sorok közül édes-keveset tud. Egy kritika – ha személyes hangvételű, akkor is – oknyomozás – összefüggések keresése: helyszín és épület, kor és az alkotás aktualitása, meghatározó előképek és a mű, korábbi alkotások és az újabb épület, stb. között. Ezért emeltem ki a Janesch-interjúkat (persze ez esetben a Péter jelenléte, személyes megnyilatkozása biztosította azt a többletet, aminek köszönhetően a cikk olvasmányos, tartalmas, belső összefüggéseket megvilágító, és ami talán a legfontosabb szó lehet e témában BEAVATÓ jellegű).

Ha egy kritika alapvetően a megértést, a „beavatást” szolgálja, és nem leíró jellegű, más az olvasó viszonya az alkotással, az alkotóval kapcsolatosan – érintetté válik, hiszen belső titkokat fedünk fel előtte – részesevé válhat annak a folyamatnak, ami lezajlott – ami persze szinte leírhatatlan, szinte követhetetlen, szinte megmagyarázhatatlan – de mégis meg kellene próbálni leírni, követni, magyarázni.

Keller Ferenc

Legyen külön a laikusoknak, és a szakmának szóló (kritikus) rész. Lehetne egy épület mellé mind a kettőt mellékelni, megkülönböztetve a leíró ismertetést az elemző írástól. Több külsős (pályán kívüli).

Kerékgyártó Béla

Tisztázni érdemes a 'kritika' fogalmát és terjedelmét is. Ha a magyar lapoknak megfelelően elsősorban csak a beszámoló-tudósító jellegű cikkeket értjük rajta, fontos szegmensek eleve kívül rekednek. Ugyancsak kérdés, hogy mi a szerepe és a viszonya a kritikának egy tagolt nyilvánosságban az olyan területekhez, mint a történet és az elmélet.

Az építésztkritika állapota: túl kevésbé differenciálódott, mind a lapok karakterét, mind a műfajokat illetően. A 90-es évek második felének, végének újrakezdése, alapításai után a lapstruktúra megrekedt, az egyes lapok karaktere is kevés innovatív változást mutat. A szakmai és a kulturális nyilvánosság között továbbra is hiányzik a közvetítés, az építészetet nem sikerült közérdekű témává tenni.

Klobusovszki Péter

Szerintem az a baj, hogy az összes építészeti orgánium magazin és nem folyóirat. Magyarul inkább életmódról szól (lásd Octogon), vagy termékkatalógus inkább, mint tudományos közeg. Hiányoznak a tematikus folyóiratok (lásd Arc, Daidalos), de hiányoznak a műszaki ismereteket publikáló lapok, hiányoznak azok az emberek, akik ezeket meg tudnák csinálni és hiányzik az építész, amiről egyáltalán írni lenne érdemes (ez most nagyon sarkos volt, de ez a mondat ezt a befejezést kívánta meg). Sokszor bántó a szövegek stilisztikai színvonala, a kritikusok alultájékozottsága.

Lévai-Kanyó Judit

Az építésztkritika szerintem fontos, ha kritikán konkrét épületek elemzését-értékelését értjük. Ingoványos terület, ki mit miért és hogyan értékel: ma nálunk a nagyképű fellengzős szövegektől a felszínes okoskodásig minden van. A legtöbben, akik lapokban írnak, elsősorban önmagukat szeretnék reklámozni, ezért minden erőfeszítést megtesznek az egyéninek és bátornak tűnő rendkívül szellemes szövegért. Azt gondolom ma Magyarországon nincsenek jó kritikusok, akik mértékadó korrekt kritikát írnak. Ennek pedig az lehet az egyik oka, hogy hiányzik az építésztről való elmélyült gondolkodás igénye, ami úgy tűnik a hazai szakmai közéletnek sem fontos. Ha nem olvasnak (márpedig kevés kivételtől eltekintve egyáltalán nem szeretnek olvasni az építészek) nincs értelme írni. A gyors tájékoztatásra van igény. Kevesen akarnak elmélyülni, nem mindig saját hibájukból, egyszerűen a hajsza miatt nincs idejük és energiájuk. Pedig leginkább erre lenne szükség. Azokban az országokban, ahol jó építészet van, komoly esztétikai-elméleti diskurzus is van, ehhez pedig olvasni kell, ami már az egyetemen elkezdődik. Mindez nálunk jobbra hiányzik.

A laikus közönséggel való kontaktus számomra nehezen kezelhető kérdés. Nyilván nagy szükség lenne rá az érdeklődés felkeltése miatt, hosszabb távon pedig a közízlés javítása végett. Én magam (ez nagyon személyes probléma) irtózom a populáris tévéműsoroktól, bulvárlapoktól stb., nem tudom, milyen módon lehet a nagyközönséget megszólítani. Szerintem először az építészeket kell megtalálni.

Lévai Tamás

Ugyanazt a cikket nem lehet az ËS-ben és szakmai lapban változtatás nélkül leközölni, mert a belterjes utalásai és kifejezései riasztólag hatnak, s többnyire csak növelik a homályt, s a minőségétől ez független.

A nem szakmai lapok felelősségéről és szerepéről tán még többet kellene beszélni, s szakítani azzal a szakmai szemérmeskedéssel, hogy az nem a szakma feladata. (Szép Házak, Szép Lak...)

A konstruktív kritikához nélkülözhetetlen az őszinteség. A szubjektivitásnak inkább az alkotó, szakmát gyakorló kritikusoknál van jelentősége, mivel az értékítéletet jobban érthetővé teszi a személyes tartalmak tudatos megkülönböztetése, esetleg bizonytalan ellebegtetése, mintsem kinyilatkoztató jellege. Megfigyeléseim szerint ez előszóban, szűk körben inkább működik. (A tervpályázati zsűri jegyzőkönyvek semmitmondó szövegei inkább károsak, mint tanulságosak, mert éppen a lényeg veszik el bennük, nem beszélve a konkrét tárgyi tévedésekről, míg a beszélgetés a zsűri tagokkal már jóval karakteresebb és árnyaltabb képet fest.)

Jelenleg a belterjes szakmát képezi le az építészeti kritikái is. A kitekintés elkerülhetetlen, ebben komoly szerepet vállalhatna a szöveg, de fel kellene vállalni az összehasonlítást a hazai helyzettel, mert különben csak színes anizet maradnak. Másrészt fel kell támasztani az ARC-típusú tematikus szövegeket is.

A szakmán kívüli kritikának több aspektusa van, melyek közül az egyik legégetőbb azon személyiségek megszólaltatása, akik a saját területükön már megtapasztalták a nemzetközi megmérettetést. ... Fel kell kérni írókat, költőket, képzőművészeket, zenészeket, esztétákat, fotósokat, filmrendezőket riportra, irányított beszélgetésre, kritikákra. (Szinte mindegyik szakma jobb helyzetben van nemzetközi viszonylatban, mint az építész.)

A másik aspektus olyan fiatal szerzők támogatása, akik más területekről érkeztek és új szemszögből, friss szellemmel képesek átszellőztetni a szakmát.

A szakma jelenlegi helyzetére való tekintettel nehezen lehet kritikái közösségekről beszélni, inkább személyekre figyelek, akik maguk is több helyen publikálnak, így nem érdemes szétválasztani az egyes lapokat. A sokat emlegetett reakció hiány a kritikákat monológokká silányítja. Nem kell mindenről írni, kevés a jó ház, azokról viszont többet lehetne, az óhajtott együttgondolkodás reményében.

Major György

Alapvetően hiányzik egy mértékadó és átfogó monográfia a XX. század második felének magyar építészetéről, a hányatott ötven év társadalmi háttérének feltárásával, a „trendekkel” való viszony finom elemzésével, a játéktér determináltságának feltérképezésével.

Hiányzik az alapfokú oktatásból az építészeti kultúra alapjainak lerakása – tudtommal pl. Franciaországban létezik gyermekeknek szánt építészeti folyóirat.

Masznyik Csaba

Ezt nem tudom pár mondatban összefoglalni, természetesen mindent hiányolok, ami ... nincs, de lehetne. Főleg a laikusoknak szóló ismeretterjesztő és/vagy kritikai munkákat hiányolom a nyomtatott és az elektronikus sajtóból, továbbá az építészek felkészületlenségét, ami a fogalmakban történő gondolkodást és eszmecserét akadályozza.

Nagy Iván

Évekig nem volt „semmi”, ehhez képest pozitív, hogy most van „valami”, amiről véleményt lehet nyilvánítani. Ez a valami azonban híven tükrözi a jelenlegi társadalmi és szakmai állapotokat. A felszínesség (a „mélységelesség” hiánya, ahogy a Gunther fogalmaz), a belterjesség, a műveletlenség/tájékozatlanság, semmit mondás és koncepciótlanság általános jelenségek.

A magukat kritikusnak tartók többsége önjelölt, aki abban a hitben él, hogy az építészeti kritikát munka és tanulás (befektetett energia) nélkül is lehet művelni. Bértollnok, média/politika kifutófiú, DLA-pontvadász, megélhetési firkász egyaránt felbukkan a névsorban... persze lehet, hogy pont így van ez jól.

A vissza-visszatérő vád, hogy a magyar építészek elfordulnak a világtól, nem elég nyitottak, félnek kilépni a külföldi színpadra (és ezzel egy időben rettegnek az ide betevődő menőktől) és semmit nem tesznek azért, hogy bekerüljenek a nemzetközi vérkeringésbe. Az észrevételek egy része igaz, de mit mondhatunk derék kritikusainkról? Ők hol tartanak?

Nagy Tamás

Szerintem fontos, hogy a kritika segítse a tervező építést (ez nem azonos a háta veregetéssel), inspiráló lehet egy gondolatgazdag, kitekintő kritika. Nálunk, a MOME Építész diplomavédéseken gyakran az opponenciák a legizgalmasabbak.

(Nem ismerem a kritikát. Előbb kéne lenni építészetnek, és csak utána kritikának. De az is lehet, hogy a kettő kölcsönhatásban van egymással. MÉ 1983/1)

Patartics Zorán

A szöveges írások épületekről csak kis részben tekinthetők kritikának. Nagyobb részük magyarázó szöveg, kvázi műleírás, műismertetés, PR szöveg, újságírás, stb. A kritika az én értelmezésemben egy értékelő reflexió, vagy egy a házat részben ürügyként felhasználó olyan írásmű, amely a ház okán felvethető, de ugyanakkor általánosabb jelenséget elemez, vagy jár körbe.

Ezen túl a kritika számomra egy katalizáló eszköz is, komoly etikai alapokon. Elvárható, hogy a kritikus a kritika tárgyával, és háttérével tisztában legyen, véleménye pedig legyen megalapozott. Ugyanakkor a kritikus véleménye nem azonosítandó a kizárólagos, egyetlen lehetséges véleménnyel – az olvasóról feltételezem, hogy saját véleményét megalkotja éppúgy a kritika tárgyáról, mint magáról a szövegről.

Azt is fontosnak gondolom – pontosabban úgy hiszem – , hogy a kritika akkor valóságos, ha érvelése érthető. Ha túlzottan elmerül részproblémákban, ha túlzottan leválasztja az egyébként fogékony olvasókat, akkor ez a kritika nem ér cél; ekképpen olyan, mint a használhatatlan tér: a szerző önreflexiója. A közérthetőség nem jelenti azt, hogy a tartalom nélkülözi a szakszerűséget. A szakszerűség közérthetően való kommunikálása épp a kritikai műfaj egyik nehézsége, ugyanakkor felelőssége is.

A kritika jelentőségét/hasznát/feladatát három dologban látom:

1. Ha a saját házamat kritizálják (lehet ez előbeszéd is!), az hasznomra fordítható visszajelzés.
2. A kritika – amennyiben a megcélzott olvasókör számára olvasható, akkor ennek a körnek a gondolkodását alakítja – jó esetben gazdagítja.
3. Éleszti és életben tartja szakmai diskurzusokat; a színvonalas kritikai közeg alakítója a szakmai mércének. (A 2. és 3. pont is feltételezi az értelmező, de nem magyarázó, vagy leíró kritikai alapállást.)

A kritika tehát lehet nagyon fontos, ha összefüggéseket értelmez, feltár. Ugyanakkor nem hiszem, hogy a kritika helyes úton jár, ha besorolásokat végez el.

A kritika mögött a kritikus személyiségének megjelenését én fontosnak tartom, mivel eleve feltételezem, hogy az olvasó nem teszi automatikusan magáévá az olvasott véleményt, hanem megalkotja a sajátját. Lévé, maga a kritikai szöveg és az arról alkotott olvasói vélemény is szubjektív, a személyesség ebben a kontextusban megkerülhetetlen. A személyiség nélküli kritikussal kapcsolatban felmerül bennem a gyanú, hogy manipulál!

A hazai építészeti kritika alig létezik. A kritikainak látszó szövegek többnyire leíró, műismertető, méltató (szándék szerint is!) írások. Kifejezetten kritikai lapnak én az Echo-t tartom, de a benne megjelenő építészeti írások száma, és az alapvetően Pécs városához köthető témák miatt ez nem jelent országos építészeti kritikai teret. ... A többi felsorolt lap sokkal inkább publikációs tér, mint kritikai, még ha néha meg is jelennek bennük kritikai jellegű írások. Máskülönbem nem hiszem, hogy ezen lapok kritikai lapok kellene legyenek, vagy legalábbis nem mindegyikük, és nem teljes terjedelmükben. Nagyjából ugyanez vonatkozik az Építészfórumra is. Utóbbiban egyébként a publikáció és a kritika viszonylag jól el is válik anélkül, hogy különösebben ezt demonstrálnák.

A hazai építészeti kritika állapotával amúgy nem vagyok elégedett. A fentiekből következik, hogy

- túl sok a kritikai szempontból érdektelen írás,

- nem rajzolódik ki az a kommunikációs tér, amelyet egyértelműen a kritikai közelítés töltene ki, és ennél fogva nincsen olyan diskurzus sem, amely a kritikákból táplálkozna – vagy akár ideális esetben visszafelé a kritikai kommunikáció táplálná,

- a kritika nem éri el azt a célját, amely küldetése lehetne: építeni az építészetéről való gondolkodást szakmai és közönség (ideális esetben befogadói) oldalon,

- igen kevés a morális alapú kritika, megengedhetetlenül sok a morál nélküli (vagdalózás, gesztikulálás).

Ha egyébként értő szakemberek szakmán kívülről írnak, felkészülten, körütekintően, érdekesen az építészetéről, az az építésznek és az építészetnek jó. Ugyanakkor bizonyos esetekben nem nélkülözhető a szakma, a szakmagyakorlás ismerete, azon egyszerű oknál fogva, hogy az épületek létrejöttének körülményeit ismerni kell: az építészetben válik a folyamat átláthatóvá.

Pálffy Sándor

Sokkal több építészetkritikai írást látnék szívesen a hetilapokban, napilapokban, akár „népszerű tudományos” szinten is. A szakmai lapokban sokszor hiányoznak a ház környezetében való elhelyezkedését bemutató rajzok, az építészeti koncepció lényegét jelentő szerkezeti részletek, de olykor még az alaprajzok, metszetek is.

Perényi Tamás

Jónak tartom az építészkritika pusztá létét a nem szakmai sajtóban, s azt, hogy ezek terjedelme, ha lassú ütemben is, de nő. Ha azok a vívódások, melyek bennünket, építészeket foglalkoztatnak, a szakmán kívül is ismertté válnának, akkor esély lenne arra, hogy a megbízóink is, s a nem építész közönség is érzékenyebb lenne a számunkra fontos törekvésekre. A szakmai sajtó mennyiségét és minőségét megfelelőnek tartom, az ezen kívüli megjelenést azonban nem, pedig a szakmánk elfogadottsága ezen múlik. Tudom, hogy a nem szakmabeli kritikusok tevékenységét erős bírálat övezi (így van ez pl. a zenekritikában is), én mégsem igénylem, hogy a laikus sajtóban is csak építészet által írott kritika jelenjen meg (a többi művészeti ágban sem az alkotók a kritikusok).

Pethő László

Ebben a korban és kizárólag a jelenről beszélek, szerintem pófátlanul agresszívnek és provokatívnak kell lenni a belső szakmának szóló kritikának. Konfrontálódni kell! Egyszerűen véget kell vetni ennek a bűdös, belterjes, finomkodó szarukodásnak, melynek általában és szinte kivétel nélkül mindig a kritikai írás utolsó mondatát lezáró pont, mint grafikai jel a vége. Párbeszédet kell generálni! Persze létezik a másik oldal is.

Péterffy Miklós

Jó: - hogy több van

Rossz: -bátortalan, szervilis, szemfogató, ezen belül egyoldalú, problémák (problematikák) feltárása elmarad, hajlamos elhallgatni olyan dolgokat (problematikát) amelyek, nem szolgálják az épp aktuális ügyet (ne adj Isten VITÁT gerjeszthet), ezáltal nem alakulhat ki „társadalmi diskurzus”. A klikkesedés elkerülhetetlen, a klikkek szinte úgy alakulnak ki hogy: Ő nem tesz fel pimasz kérdéseket a mi terveinkkel kapcsolatban: tehát szeretjük (pedig lehet hogy nem ugyanazt érti, mint gondoljuk). Az meg feltesz nyugtalanító kérdéseket : azt nem szeretjük (irigynék tartjuk). Sokszor a „Király meztelen” de még nincs ki egy klikken belül ezt kimondja. A társadalom kommunikációs válsága ugyanúgy létező valóság a lapok hasábjain is, mint más területeken.

Nem szabad a diskurzus, ha létezik is valami belőle.

Félnek a lapok a kegyetlen értékeltű válogatástól (a kérdés problematikájával tisztában vagyok de mégis...), egymás mellett jelennek meg nagyon rossz és nagyon jó épületek, mindkettő fennkölt patetikus néha giccshajlós bemutatásokkal, nem kritikákkal (!).

Máskor nagyon felületes „trendi” szöveggel...lényegében üresen, affektálva.

Grafikai minőségük ezeknek a lapoknak siralmas (vagy zsúfolt, vagy „kattogós”, vagánykodós, vagy más arculathoz „nagyon hasonlóak”), a reklámok, ha szükségesek legalább olyan minőségűek lennének, amelyek nem rombolják tovább az amúgy is kétes színvonalat...

Egy csúnya- nyálas reklámokkal teli, vagy silány anyagokat ajánrózó építészeti lapot, hogyan tudjon egy (közepesenl jobb) építész undor nélkül forgatni, jó lenne legalább ebben, azokat a jó mintául szolgáló lapokat követni, amelyek grafikai arculatát némelyik lap nagyon próbálja mímelni. Aztán kevés a jó minőségű tervanyag-rajzanyag; emiatt

sokszor érthetetlen a ház is, nem csak a kritikái fölvetés. Nem tudja egyik lap sem eldönteni, hogy magazin-e vagy szaklap. Egy szakmai lap is tud vonzó lenni nem csak a szakmának... Aztán minnek csak a magyarországi olvasókat megcélozni? Elég nagy régiót lehetne nem csak egy nyelven megjelenve (angolul is), és nem csak magyar anyaggal lefedni.

Sokkal több hittel, megszállottsággal, érdeklődéssel elképzeléssel és konstruktív vitával (nem fojtó, kizsigerelő, lesajnáló, arisztokratikus, lekezelő vitákra gondolok) kellene.

Rajk László

A honi építészekritika általam erősen kritizált nyelvi, témaválasztásbeli és kifejtésbeli „kritikai provincializmusát” sajnos, jól tükrözi ez az önleplező kérdőív is, mely a hazai építészekritika állapotát csak saját körein belül vizsgálja, nem helyezi a vizsgálatot nemzetközi kontextusba. Ezért is hagytam üresen az utolsó öt pontot, ezek a médiumok szerintem nem összehasonlíthatók, nem beszélve arról, hogy ha csak ezeket tekintjük az építészekritika letéteményeseinek, és nem beszélünk a napilapok, hetilapok, magazinok, website-ok, TV építészeti kritikáiról, akkor tényleg nagy a baj.

Reimholz Péter

A kritikái állásfoglalás legyen azok szabad lehetősége, akik a szerző műismertetése vagy egy szakértő műelemzésének segítségével kellő ismeret birtokába jutottak. Látni és érteni kell megtanulni és megtanítani, bevezetni az embereket az építész csodás, jelentésekkel, összefüggésekkel gazdag világába. Jelenleg ez a világ zárt és ismeretlen.

Répás Ferenc

Fontosnak tartanék olyan diskurzust, mely az építészetet tágabb kulturális térbe helyezve, más művészeti ágakkal közös platformra helyezve, azokkal együtt értékelnék. Azok a mesterségesen kiépített választóvonalak, melyek a különböző művészeti ágak között szinte berlini falként magasodnak az építészetet is körbefogják, el kellene kezdeni a lyukakat (ahogy mi mondjuk falnyílásokat) ütni.

Selényi György

A kritika olyan nekem mint egy diploma-opponencia. az opponens adjon hozzá valami (minél több) sajátot a műhöz. A gyakorló építész, ha tárgyilagos tud maradni, a legértőbb ítéző lehet. Azt tartanám szerencsésnek, ha a szakma saját magát tudná és merné személyeskedés, klikkezés, opportunizmus mentesen kritizálni. Kialakulhatna egy normális párbeszéd házakról építészek között. Példák: Alkotás Point-kritika az Alaprajzban: építészek többen felkérésnek elegendő téve reagálnak (ebből pl. a Tomay-féle sarkos, de nagyon fontos), Getto Tamás Villányi capriccioja a Kalmár-Zsuffa borászata kapcsán, Haba Péter írása az általunk tervezett XIII. kerületi irodaházról, ...).

Simon Mariann

Rendkívül fontos, hogy immár több írott fóruma is van az építészetnek, de ezek egyelőre (?) nem eléggé sokszínűek, és főleg nem művelnek érdemi építészeti kritikát.

Elmélettel és oktatással foglalkozom. A tervezéstől az elmélet felé fordulásomban azonban alapvető szerepe volt annak, hogy kerestem a tervezési lépések és döntések racionális magyarázatát. Majd rájöttem, hogy nem minden magyarázható racionálisan...

Bár az építészek nem szeretnek olvasni, és a dolgok vizuálisan sokkal gyorsabban átláthatóak és felfoghatóak, mint egy leírásból, az épületek ismertetését, mint a kritika részét mégis fontosnak tartom. A kritika feladata nem a pusztá tájékoztatás, de bizonyos mennyiségű „tényanyag” nélkül nem hiteles a kritikus érvelése.

Az építészeti kritikának része lehet, hogy a bemutatott művet összehasonlítsa más épületekkel és irányzatokkal, hogy elhelyezi egy bizonyos összefüggésrendszerben. Ezt szeretik is a kritikusok, leginkább, mert a módszer számukra nyújt kapaszkodót. Része lehet a kritikának az összehasonlítás, de nem szükségszerűen.

Elég baj, ha a kritika teljesen semleges, akkor az ugyanis pusztá ismertetés, nem kritika. A kritikus személyisége meg kell, hogy jelenjen a szövegben, mégsem jó, ha a kritika teljesen szubjektív. A kritikus személyisége az által jelenik meg, hogy olyan érvrendszert használ, amely koherens, és amely akár mások számára is elfogadható, meggyőző lehet. Persze a stílus is fontos, ahogy mindezt előadja.

A nem gyakorló építész kritikus előnye, hogy képben van a szakmát illetően, de talán kevésbé lekötelezettje a tervező építészeknek. Azért is szükség lenne több építész kritikusra, mert nagyon „elszaporodtak” a művészettörténészek a területen, és ez a design irányába tolja el az építészeti kritikákat. (Ami sajnos egybevág azzal, hogy általában is a design irányába mozdul a szakma.)

A hazai építészekritika állapotát elég siralmasnak látom, de azért optimista vagyok. A kritikával régóta küzdünk – lásd az új gazdasági mechanizmussal párhuzamos felbuzdulást 1968-69 körül, vagy a nyolcvanas évek elején az MÉ megújult szerkesztőségének a próbálkozásait – de egyelőre úgy tűnik, a rendszerváltozás sem hozott lényegi eredményt. Változás persze volt, megnőtt az ún. kritikai fórumok száma. Ez fontos előrelépés lehetne, mert a vélemények sokszínűségének a biztosítéka. Valóban, ma egy-egy épületről több helyen is megjelenik írás, ezek azonban csak ritkán nevezhetőek igazán kritikának, elemzésnek. (A kritika nem feltétlenül az épület leszólása, hibáinak a felsorolása.)

Úgy tűnik, a kulturális változások az építész szakma terén is messze a politikai-gazdasági változások mögött járnak. Az építészek szeretik, ha minél több fórum leközi a házukat, de a tényleges kritikát, elemzést nehezen viselik, könnyen megsértődnek, ezért a sok semmitmondó szöveg. Másrészt a kritikát írók sem elég felkészültek. A szövegek sokszor elfogultak, fellengzősek, vagy épp undokul cikizősek. Ez leginkább a művészettörténész szerzőkre igaz, akik az építész szakmai ismereteiket próbálják pótolni azzal, hogy a fogalmazás terén otthonosabban mozognak. Vannak persze építészek is, akik nyelvi mutatványokba kezdenek, halmozzák az idegen szavakat, a szakértelmet tudálékossággal próbálják pótolni.

Optimizmusom abból fakad, hogy bízom benne, hogy az építészek újabb generációi már nem fognak olyan ellenségesen viszonyulni a szöveghez, az elemzéshez. Ehhez persze el kell sajátítaniuk egy fajta szókincset, érvelési technikát, és az sem árt, ha tájékozottak. A gyakorló építészek esetében ez elég, ha a kritika elfogadásának a szintjét eléri (miközben a szakmában is segít) de közben ki kell, hogy termelődjön néhány „profi” kritikus is. Mindez nem jelenti a szerepek teljes szétválását, az „olvasni tudó” gyakorló építész olykor írni is kezdhet. A szerzők palettáját a művészettörténészek is színesíthetik, kizárni nem lehet őket, de nem tartom szerencsésnek, hogy ennyire átengedtük nekik a terepet, főleg, hogy a laikusok felé leginkább általuk közvetítődik az építészet.

Összefoglalva, mivel a lényegi problémát kulturálisnak látom, csak lassú, generációs változásban bízom, amit talán felgyorsíthat az ország nagyobb nyitottsága.

Skardelli György

Az építészeti kritika, igen sokszor, baráti hangnemben megfogalmazott, leíró, ismertető jellegű és szinte kivétel nélkül megépiült HÁZ-ról szól. Úgy tűnik a kritika erősebb (nem csak jelzőiben, hanem gondolataiban is), ha nincs személyes kontaktus a tervező és bírálója között. Így az igazán jók az építész társadalomtól független, kívülről jövő írások, és különösen hasznosak, ha ezek napilapokban jelennek meg. Ez civil visszacsatolás az építészek számára.

Nagyon fontos és hasznos, társadalmi (közösségi) jelentőségét tekintve értékes, sokszor az elkészült házról készült bírálatnál is értékesebb, az építési szándékról, a TERV-ről megfogalmazott vélemény. Ebben a helyzetben a gyakorló, a frontvonalhoz közel álló építészek véleménye lehet nagyon érdekes, orientáló a kívülállók számára.

Sulyok Miklós

Építészektől és nem építészektől egyaránt józanabb, komolyabb és természetesebb beszédmódot várok el. Az építészek írásaiban ritkán találják meg a középutat a szubjektív ömlengés és a műszaki leírás között. A nem építészek pedig gyakran a kritikátlan dicsőítés és a felületes, gyakran tudományoskodó fecsegés hibájába esnek.

A hazai építészeti újságírás szemléletmódja többnyire felületes, hatásvadász, összetéveszti az épületelemzést a bugyireklámmal, lásd az ígéretes indulása után mára teljesen elüzletiesedett és tartalmatlanná vált Octogont és a zavaros Átriumot. Egy épület, a ma általánosan terjedő téveszmével ellentétben, sohasem termék, brand stb. Hiányolom a minőség fogalmát, nemcsak a hazai építészeti kritikából, de közbeszédünkéből. Nem igaz, hogy „bármilyen elmegy”. Rá kell mutatni, elemezni kell az értéket. A kritikus foglaljon állást, ne bújjon a kényelmes „hááát, éppen így is lehet csinálni” – féle szellemi puhányság paravánja mögé. Nagyon hiányolom az építészeti könyvkiadásból a tárgyyszerű, informatív monográfiákat.

Szegő György

Nem az önálló véleményalkotás szükségességét vetem el, hanem a szubjektív formát – pl. egyéni karakterű káromkodással nyomatékosítani a mondandót, egyes olvasók számára – remélem, csak átmenetileg – talán szórakoztató lehet. De sem a kortárs nyelvhasználat hanyatló stílusára, sem a honi architektúra helyzetére tekintettel nem kívánatos.

Önálló, sőt eredeti, széles – nem csak trendekben tájékozódó – ismereteken alapuló gondolkodásmódra rendkívül nagy szükség van. Pláne az „ellenpólusról” volna jó tájékozottabbnak lenni. (valaki egyszer azt mondta: „nem tud egyetérteni az organikus építészettel, de rendszeresen olvassa orgánumukat, hogy megértse a gondolkodásukat”.) Valami okból (restség? előítélet? dac?) erre kevesek és ritkán törekednek / vállalkoznak.

Jó lenne, ha az ELTE műtörténész szakán? / BMGE-n? (legalább kétévente 3-4 hallgatóval induló) intézményes speciális építész-kritikus-képzés működne. A nagy média-áttörés közepette túl kevesen vagyunk. Lehet, hogy ismét aktuális lenne egy építész-kritikai pályázatot rendezni.

(Építész-kritika? Szerintem ilyen nincs. Legfeljebb külföldi viszonylatban találkoztam a műfajjal. Nem is biztos, hogy nálunk lenne miről írni. És nem tudom, érdekel-e valakit is az építész-kritika. Ha lenne, akkor tudna hatni, ha legalább hetilap sűrűséggel jelentkezne. MÉ 1983/1)

Szilágyi Gábor

Szerintem továbbra sincs a piacon olyan építész szaklap, ami megfelelő minőségben és színvonalon mutatná be a hazai, de elsősorban a külföldön épülő korszerű épületeket. Ezzel együtt egy másik vonal, a szélesebb közönségreget megcélzó, közízlést formálni tudó lap is hiányzik a palettáról. Ha nemcsak a lappiacot nézzük, a legnagyobb hiányosság az építészeti tömegkommunikációban való rendkívül szerény és színvonalatlan megjelenése. Az építészeti kritikai oktatása is megoldatlan.

Szokolayai Gábor

A ma általánosan mélyebb etikai, esztétikai és filozófiai igényrel írt kritikákra lenne szükség, a leíró, udvariaskodó vagy cinikus írásokkal szemben.

Tima Zoltán

Az építészeti kritikával foglalkozók nagy részéből hiányzik az alaposágra, az adott mű teljes megismerésére/gondolati összefüggéseinek kibontására vonatkozó igény. A kritikák sokszor felszínesek, panelekből építkeznek jól/rosszul értelmezett nemzetközi trendek/dívatok alapján ítélnék.

Tomay Tamás

Ebből a fajta kritikából („Fontos-e, hogy a kritika összehasonlítsa az elemzett épületet más épületekkel, irányzatokkal, ebből tanulságot vonjon?”) kell több, mert az ilyen irányú írások most elég kevesek, pedig bizonyos szükség lenne a gyakorló építészek és a közönségnek, ha nem is a kötelező irány megadására, de inkább a különböző referenciák érvényességére.

U. Nagy Gábor

Az építészeti kritika létkérdés, de nem az alkotó építészek dolga. A szakmán belüli párbeszéd viszont igen, mert, ha nem értjük, hogy mit csinálunk, mit gondolunk, akkor nem tudunk tanulni sem egymástól, és nem tudjuk tisztelni sem egymást. Úgy pedig mit várhatunk a nagyközönségtől?

Egykor minden – a gazdaság, a politika, vagyis a hatalom és természetesen az építészet, az építés is – része volt egy korszak kultúrájának. Ha ma a gazdasági-politikai hatalom nem a kultúra részének, hanem annál fontosabbnak – valamiféle azt meghatározó felsőbbségnek tekinti magát, akkor ezzel nemcsak magát vonja ki a kultúra alól, hanem mindazt, amivel kapcsolata van, így az építészetet is. Építeni persze lehet továbbra is, csak abból nem feltétlenül lesz építészet.

Az építészetnek tehát – mint a kor egyik legmeghatározóbb kulturális jelenségének – ma közvetítőkre van szüksége, akik értelmezhetővé teszik az építészet önmagából következő változásait a közönség számára, ugyanakkor segítik megfogalmazni a korból és a helyből, helyzetből születő elvárásokat az alkotó építészek számára. A párbeszédre gondolkod természetesen, nem a magát éltető médiára.

Vargha Mihály

A kritika kritikája általánosan megfogalmazva: életveszélyes lenne! ... Ez bizony erősen személyhez kötődő műfaj, amit szerencsés esetben lehet – akár hosszabb távon is – magas szinten művelni, de ennek nincsenek nagy hagyományai a mi vidékünkön. Valószínűleg a „laikusoknak” szóló írásokkal van nagyobb baj, mert eléggé kaotikus a helyzet, mint sok más tekintetben is. Vannak önjelöltek, és más pályára tévedők. Viszont mégis súlyosabb esetnek kell tekinteni, amikor építészt ír építészmunkájáról – ez számos esetben inkább romboló. S ugyanez mondható a „termékek” nagy száma miatt magukról a művekről is. Hiába épül annyi borzasztó sok minden, annak egyre kisebb és kisebb hányada sorolható az építészet fogalomkörébe. ... Épületek, ott álló, kész házaknál fontosabb lenne a tervkritika!

Vámos Dominika

Őszintén szólva nagyon kevés építészkritikai írást olvasok, mert nem tudom, hogy milyen szándék, szakmai indíttatás van a publikációk mögött. Saját alaprajzos tapasztalataimból kiindulva tudom, hogy általában a magazinokban közölt írások véletlenszerűen születnek, afféle kitöltő szerepük van a képek mellett. Az olvasók leginkább a fotókat nézik, esetleg egy-egy számukra érdekes információt próbálnak kiszedni az adott írásból. Napilapokban, heti gazdasági-politikai-közéleti lapokban nagyon silány, elfogult, felületese és nagyon pontatlan szövegek jelennek meg a laikus közönség számára konkrét építészeti eseményekről. Az építészfórumban pedig néha durva politikai elfogultsággal találkoztam, ezért nem szeretem, csak a száraz információkat szoktam keresni.

Számomra az építészeti kritika sokkal átfogóbb, kulturális értelemben beágyazottabb szemléletet előfeltételez, amelynek kibontakoztatására csupán egy-egy épület vagy terv bemutatása kapcsán nemigen nyílik lehetőség. Ennek a kérdésnek a megválaszolása egyébként azt hiszem bővebb teret igényelne: komoly építészeti kritika lényegében nem létezik Magyarországon, kifejezett építészetelméleti oktatás-kutatás csak szórványosan van jelen. Miként zeneelméletet, művészettörténetet, filmelméletet, irodalomelméletet külön egyetemi szakokon oktatnak, így az építészet elméletét is legalább egy speciális kurzus, kiegészítő szak, szakmérnöki képzés, stb. keretében illene tanítani. Ennek a kurzusnak pont az lenne lényege, hogy a szakmán belüli összefüggések megismerése mellett az építészet kulturális dimenziói is feltérképeződhetnének, és más nézőpontok is megnyílhatnának a belterjes építészeti közbeszéd számára.

Vikár András

Hiányoznak a valós kritikák, amik megalapozott tájékozottságon és tudáson alapuló összehasonlító dolgozatok. Hiányzik ezek letisztult, egyértelmű és fogalmilag mindannyiunk számára azonos nyelvezete. (Nagy dolog lenne, ha valaki író ember ezen nyelvet megteremtésére vállalkozna.) Hiba a szakmán belüli és kívüli kritika szétválasztása. A

kritika a szakma és a társadalom kommunikációjának színtere is kell legyen. Elfogadhatatlan ama jellemző összefüggéseket nélkülöző, unalmas és bugyuta leíró értékelés éppúgy, mint az elefántcsont toronyból írt, szellemi bukfeneket hányó az olvashatlanság szélén táncoló kritika. Engem személy szerint csak olyan kritika érdekel, ami megfelelő tudással rendelkező (számomra hiteles) író tollából származik és kellően kritikus összehasonlító elemzést tartalmaz valamivel. (A valami lehet sok minden, pl. a világ, Magyarország, másik építész, formanyelvek, más fogalmak stb.) Különösen szerencsés, ha az írás még szellemes is (nem feltétlenül jópofáskodó), vagy olvasmányos, és ha nem alaptól pesszimista hangvételű. Én gyakorló építészként tanulni akarok és tanulságokat szeretnék levonni a saját és más építészek épületeiről írt kritikákból. Ez ma szinte soha nem adatik meg. Nem is szívesen olvasom az írásokat, inkább a rajzi és fotó anyagot nézegetem.

Vincze László

Mindenek előtt a hazai építészet reprezentálása alulteljesített: kiállítások, évkönyvek, klubok! Mintául szolgálhat a Cseh Építész Kamara éves kiadványa: „Cseh Építészet 1999”, 2000, 2001, stb. Ez színvonalasan összegyűjti és illusztrálja adott év építészeti teljesítményét, válogatott formában (könyv és CD melléklet, szerkesztője Jan Stempel, Prága).

A konfrontációt kerülendő édeskevés az oknyomozó, tényfeltáró írás, mely az épületen túl tágabb valóságot is érinti (ingatlanfejlesztés vagy építészet?).

A valódi, nagy szakmai svindlik szépen elhallgatva. Olyan repi felületek, mint OKTOGON, ÁTRIUM, édes keveset ártják be magukat fontos etikai, morális kérdésekbe, azok tisztázásába.

Wesselényi-Garay Andor

Hiány:

1. Bátorabb személyes vélemény
2. Élvezetesen megírt szöveg
3. Izgalmas értelmezési keretek

Az építészeti kritika a nyilvánosság egyes szintjein

a nyilvánosság szintjei	kategóriák	jellemzők, példák
<p>1. a szakma belső, „szakmai” nyilvánossága (a szó pozitív értelmében vett „elit”)</p>	1. önreprezentáció	Egyfajta nyilvános portfólió és/vagy a saját építészeti gondolatok, eredmények prezentációja. Rem Koolhaasnál a szöveg-képes írás, mint a koncepcióalkotás dokumentálása és a menedzsment része (Delirious New York 1978, SMLXL 1995, Mutations 2001). Hazai példa Rajk László munkássága, írásai építészeti teóriájának verbális kifejtései (Réteges építézet, válogatott írások, TERC, Budapest, 2005; Radikális eklektika. Kölcsönzött evidenciák, Jelenkor, Budapest, 2000; Csillag Katalin, Gunther Zsolt: AUDI. Két épület / Two Buildings. 3h építésziroda 2004.; uók: 2 épület. Building in the Province, Hungary. 3h építésziroda 2004.)
	2. építészeti oktatás	A leginkább befelé szóló, zárt, gyakran személyes (és szemérmes: lásd mester-tanítvány viszonya, mint oktatói modell). Vegytiszta, egyszerűsítő kritika. Jóllehet ellenpéldaképp épp Koolhaas hozható fel, akinél az oktatás gyakran a kutatási projektjei és publikációi részét jelentik.
	3. kanonizálás, építészettörténet	Hosszútávú, komplex, nagyléptékű és lassú folyamat, számos alkotói, kutatói és „kritikus” eredmény eredője.
	4. kritikus építézet, az építézet, mint manifesztum	Speciális definíció, de logikusan következik az alaptézisekből, mely szerint a kritika, csakúgy, mint a szorosan értett építészeti tevékenység az építészeti gondolkodásnak a médiuma. (Pl. Pazar békásmegyeri lakótelepi temploma, a két háború közötti utópisták és konstruktivisták, Rajk-Bachmann 1989-es újratemetési díszlete, Axel Schultes Kanzleramt, stb.)
	5. elmélet, kutatás	Önálló (összegző, előremutató) és követő (igazoló) teória. Az egyéni, alkotói teóriák termékeny bázisa.
	6. építészeti konferenciák	
	7. a par excellence építészeti kritika	A kritikai gondolkodás legrövidebb reakcióidejű, ám ezért önmagában legkisebb hatású manifesztációja. Műfajilag lehet publicisztika, opponencia, műbírálat, zsurnálkritika, esszé, zsűri, stb.
<p>2. „köztes” nyilvánosság: a tájékoztató értelmiség (és annak a szakma egy részét képező szegmense)</p>	1. kapcsolódási pontok műfajok között	pl. interdiszciplináris konferenciák, fotóművészet
	2. építészeti kiállítások	Még a legszűkebb értelemben vett építészeti kiállítások sem csupán a szorosan értett „szakmának” szólnak, hanem annál nyitottabbak, és könnyebben be is fogadhatóak. Ebben az értelemben „hatóerejük” mindig jelentősebb, mint a „primer” szinteken megjelenő kritikáké, legyen szó akár egy retrospektív hazai kiállításról, egy építész munkásságát bemutató tárlatról valamely országos múzeumban, a N&N Galéria eseményeiről vagy épp a velencei építészeti biennálékról.
	3. a szélesebb nyilvánosság előtt zajló építészeti diskurzusok, publikációk, kritikák, tv- és rádióműsorok	Elvben ide tartoznak a kulturális hetilapok felületei (ÉS, MANCS), a tv-k kis nézettségű kulturális elemző háttérműsorai, stb.
<p>3. „széles” értelmű nyilvánosság</p>	1. nem építészeti oktatás (alap- és középfokú)	
	2. építészeti írások, kritikák a nagy olvasottságú fórumokon, tv- és rádióműsorok	napilapok, internetes fórumok, egyéb szaklapok (építézet és bulvár, építézet és életmód, stb.)

ÖNÉLETRAJZ

SZABÓ LEVENTE

(1975)

Tanulmányok, munkahelyek:

2007-	egyetemi tanársegéd (Középülettervezési Tanszék)
2004-	Hetedik Műterem Kft., ügyvezető
2004-2006	ÉME-Mesteriskola XVIII. ciklus
2001-2004	DLA-mesterképzés, Középülettervezési Tanszék
1999-2003	Lukács és Vikár Építészstúdió Kft.
1994-99	BME Építészmérnöki Kar
1990-94	Baár-Madas Református Gimnázium

Díjak, szakmai szervezetek, közéleti tevékenység:

2008	BÉK, Jelölő Bizottság tagja
2005-	vezető tervező
2001-	Budapesti Építész Kamara
2001	építésztkritikai pályázat I. díj (Új Magyar Építőművészet)
1999-	Magyar Építőművészek Szövetsége
1999	diplomadíj (MÉSZ-ÉTE)

Oktatás:

2008-	„Komplex tervezés” c. tárgy - konzulens
2007-	„Térkompozíció” c. tárgy - műteremvezető
2005-	„Középületek kritikai elemzése” c. választható tantárgy és programjának kidolgozása a BME Középülettervezési Tanszéken, Marosi Bálinttal (sikeres NKA-pályázat alapján)
2003, 2004, 2005	egy-egy előadás Kerékgyártó Béla az "Építészet és kritika" című és a "Berlin átváltozásai" című műegytemi kurzusain
2004	"Mozgó Világ" - harmadéves alkotóhét (Marosi Bálinttal)
2003	"Odalent" - harmadéves alkotóhét (Nagy Györggyel)
2002-2005, 2008-2001-től	„Építészet alapjai" c. elsőéves tárgy, korrektor, műteremvezető "Középülettervezés" c. harmadéves tárgy, korrektor

Kiállítások:

2006. május, október	„f_f fiatalok feketén fehérén” – kiállítások a MÉSZ-székházban
2006. január	Mesteriskola – Mesterek és tanítványok, Berlin, Collegium Hungaricum http://epiteszforum.hu/?q=node/717
2005. október	FOLYTATÁS – a Mesteriskola kiállítása a Budapesti Őszi Fesztivál keretében, MÉSZ-székház és Szabó Ervin Könyvtár
2005. március	„Szakrális építészet az ezredfordulón”, BME K-épület Aula
2002. március	DLA-hallgatók kiállítása, BME K-épület Aula
1999. szeptember	diplomadíjasok kiállítása, BME K-épület Aula

Főbb munkák és tervpályázatok műjegyzéke

- 2008 **Róbert Károly körüti irodaépület-együttes koncepcióterve**
(Lukács Istvánnal és Vikár Andrással, tervezőtársak: Almer Orsolya, Sajtos Gábor, Simon Orsolya, Tánczos Tibor, Páll András)
- 2008 **Öböl-projekt, irodaház koncepcióterve**
(Nagy Ivánnal, munkatársak: Várkonyi Andrea, Almer Orsolya, Simon Orsolya, Tánczos Tibor, Molnár István, Páll András)
- 2008 **„Visegrád Városközpont”**, országos tervpályázat, **megosztott első díj**
(Mórocz Tamással, Sajtos Gáborral,
munkatársak: Páll András, Simon Orsolya, Almer Orsolya, Tóth Ádám)
- 2007 **„Nagy Kiállítótér – Pécs”**, országos tervpályázat
(Józsa Ágotával, Sajtos Gáborral,
munkatársak: Gyüre Zoltán, Páll András, Simon Orsolya, Tóth Ádám)
- 2007 **Budapest, családi ház átalakítása**
(kiviteli terv, megépült, tervezőtárs: Simon Orsolya)
- 2005-2008 **Népliget Center irodaház**, tanulmányterv, engedélyezési terv, kiviteli terv
(felelős tervező: Hőnich Richárd, Cságoly Ferenc, projekt vezető tervezők:
Marosi Bálint, Szabó Levente, építész tervezők: Józsa Ágota, Terbe Rita,
munkatársak: Simon Orsolya, Tánczos Tibor, Almer Orsolya, Barna Orsolya – építés alatt)
- 2006 **Szentendre, családi ház engedélyezési terve**
(munkatárs: Simon Orsolya)
- 2006 **„Budaörs, Törökugrató-kilátótorony”**, mesteriskolás tervpályázat,
megosztott III. díj
(Bach Péterrel, Bán Ferencsel és Józsa Dáviddal)
- 2005 **„Solymár Nagyközség sport, kulturális és szabadidő központ”**,
mesteriskolás pályázat, **megosztott II. díj**
(Bach Péterrel, Czigány Tamással, Grand Gabriellával és Józsa Ágotával)
- 2005 **Esztergom, Balassa Általános Iskola átalakítása**, országos tervpályázat
(Marosi Bálinttal és Terbe Ritával, munkatárs: Antal Máté)
- 2005 **„József Attila síremléke”**, országos nyilvános ötletpályázat
(munkatárs: Antal Máté)
- 2005 **„Borsodnádásd városközpont”**, mesteriskolás pályázat,
megosztott II. díj
(Bach Péterrel, Cságoly Ferencsel, Grand Gabriellával és Józsa Ágotával)

- 2005 **Göd, Búzaszem Kolping Általános Iskola**, tanulmányterv
(Marosi Bálinttal és Terbe Ritával, munkatárs: Simon Orsolya)
- 2003-2005 **Göd, Határ út 17., kétlakásos lakóház**,
engedélyezési és kiviteli terve (megépült)
- 2004 **Aga utcai gyermekotthon kiváltása, II. ütem**,
országos tervpályázat, **II. díj**, (Marosi Bálinttal, Nagy Györggyel és Terbe
Ritával, munkatárs. Antal Máté)
- 2004 **„Budavár-Dísz tér 17.”**, országos tervpályázat, **megvétel**
(Cságoly Ferencsel, Hőnich Richárddal, Marosi Bálinttal és Terbe Ritával,
munkatársak: Antal Máté, Hajnal Soma))
- 2004 **„Szent Rita kápolna és lelkeszség rekonstrukciója”**,
mesteriskolás felvételi pályázat
- 2004-2005 **Bp., II. ker., Petrezselyem utca, „Light Corner” irodaház**,
tanulmányterv, engedélyezési és kiviteli terv (felelős tervezők: Cságoly
Ferenc és Nagy Iván; Marosi Bálinttal társtervezőként; megépült)
- 2004 **„Porotherm Téglaházak”**, DLA-pályázat, **I. díj**,
(Marosi Bálinttal, Nagy Györggyel és Terbe Ritával)
- 2003 **Pestszentlőrinc, 40 fős gyermekotthon**, országos tervpályázat, **III. díj**
(Marosi Bálinttal és Nagy Györggyel)
- 2003 **„Kodály Zoltán Magyar Kórusiskola”**, országos tervpályázat
(Marosi Bálinttal, Nagy Györggyel és Terbe Ritával)
- 2002 **„Esztergom, nemzetközi hajókikötő és határállomás”**,
országos tervpályázat
(Gaschler Gáborral; Lukács és Vikár Építészstúdió)
- 2001-2002 **Mezőtúr, Syngenta iroda- és laborépület, látogató központ**,
engedélyezési és kiviteli terv (Lukács Istvánnal és Vikár Andrással,
munkatárs: Gaschler Gábor, nem épült meg)

Nyilatkozat önálló munkáról, hivatkozások átvételéről és a nyilvánosságra hozatalról

Alulírott Szabó Levente kijelentem, hogy ezt a mester-értekezést magam készítettem és abban csak a megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, egyértelműen, a forrás megadásával megjelöltem.

Hozzájárulok a doktori értekezésem interneten történő nyilvánosságra hozatalához *korlátozás nélkül*, de eseti hozzájárulásommal

Budapest, 2008. március

Szabó Levente

VÁLOGATOTT KRITIKÁK MÁSOLATA

Kísérlet, mint architektúra – Néhány szempont a Lánchíd 19 Design Hotel új épületének kapcsán, avagy megy-e előbbre építészetünk? in: Alaprajz 2007/6 20.-23. o.

A kontextusaival terhelt ház – Régi-új épület a Roosevelttéren. in: Alaprajz 2006/6 22.-25. o.

A föl-földobott kő – Bán Ferenc negyedik színháza: többcélú kulturális központ Nyírbátorban. in: Alaprajz 2006/4, 18.-21. o.

Mint(h)a, avagy déjà vu – A budai II. Rákóczi Ferenc Gimnázium átépítése. in: Régi-új Magyar Építőművészet 2006/2, 9.-15. o.

Fugere – A Víziváros Office Center Irodaházról in: Alaprajz 2005/5, 30.-33. o.

Szagrális derű – a Pannonhalmi Apátsági Pincészet épületeiről. in: Régi-új Magyar Építőművészet 2005/2, 3.-8. o.

A hamisság esztétikája – Az ÁRKÁD bevásárlóközpontról. in: ECHO, 2004/3 július, 8.-11. o.

Az építészeti rendről - Opponensi sorok a W.E.T. pilisszentiváni épületeinek (ür)ügyén. in: Régi-új Magyar Építőművészet 2004/2, 5.-10. o.

Solaris - Aréna: tárgy, ház vagy táj ? (Budapest Sportaréna) in: Régi-új Magyar Építőművészet 2003/5, 9.-14. o.

Önreflektív víziók (Makovecz Imre: Piliscsaba, Stephaneum) – jegyzet-fejezet a Középületek kritikai elemzése c. tárgyhoz, 2005, kézirat

Az épületek szép hallgatása (Pazár Béla-Magyar Éva-Polyák György: Békásmegyery, evangélikus templom) – jegyzet-fejezet a Középületek kritikai elemzése c. tárgyhoz, 2005, kézirat

Kísérlet, mint architektúra

Néhány szempont a Lánchíd 19 Design Hotel új épületének kapcsán, avagy megy-é előbbre építészetünk?

Szabó Levente

Egyre erősödő érzésem, hogy a honi építésztünknek identitást adni képes progresszió az experimentálisban keresendő. Az önmagára figyelő és önkényesen, leginkább formai és anyaghasználati (azaz primer) szempontok szerint definiált regionalista vagy éppen a külhoni folyóirat-építészetre reagáló magatartásokkal szemben a kísérletező építészet tűnik ma a valódi szellemi innovációnak, és egyszerűsmind külföldön is reprezentálható irányknak, de főképp közép és hosszú távon izgalmas fejleményekkel kecsegtető tendenciának Magyarországon. A folyamat hosszú távú, a sikerek nem feltétlenül látványosak, de a szép szeredményeket észre kell vennünk.

A fentiek igazolására érdemes megvizsgálnunk a Sugár Péter és Benczúr László által tervezett Lánchíd 19 Designhotel új épületét. Háznak a budai felső rakpart frekventált szakaszán épült, nem messze a Clark Ádám tértől, abban a jobbára eklektikus sorban, mely előtt hajdanán Duna-parti paloták sorakoztak. Nem túl karakteres, de önmagában megnyugtató térfalat mutató házak zárt sorának foghíját tölti ki az új épület (helyén az említett egyik palo ta 19. században épült istállóépülete állt). A professzionális illeszkedés egy ilyen pozícióban mestéri, de nem különleges feladatnak tűnik, ám sem a tervezői szándék, sem a megbízói igény nem ez irányba vitte a folyamatot. A tulajdonos igénye nem egy közönséges négycsillagos szálloda volt csupán, hanem egy ún. „designhotel”, melyből mindössze 140 van világszerte, és amely titulusért egy berlini bizottság előtt kellett igazolni, hogy az épület egésze, a legapróbb részletmegoldásokig egyedi, kortárs dizájntörekvések szerint készült. (A társaság honlapján találunk szép, izgalmas építészeti példákat a világ különféle tájairól.)

Az efféle megrendelői igény ab ovo kivételes, szép lehetőségek elé állította az építészeket, afféle laboratóriumi körülményeket teremtett a kísérletezéshez.

Két ház

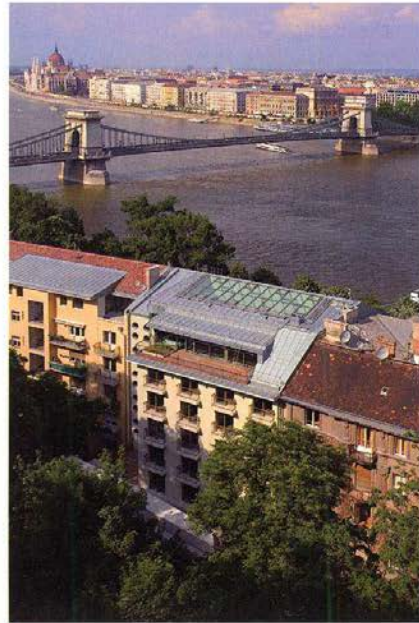
A tervezők valójában két házat terveztek.

A historizáló és két háború közötti szomszéd építészeti világra kemény, súlyos, kimért épülettel válaszoltak. A fegyelmezett raszerű nagy falnyílások, a működő panelek szigorú hálójá, az osztópárkányok (noha túlnótló erőteljes) vertikuma, a finoman térben is megmozgatott ablakmezők, az árkad feszes aránya kiérlelt megoldásról tanúskodnak. Ha pillanatra elfeledkezünk a színes üveglamellákról, ez a mögöttes homlokzat és a tömeg, mint egyfajta „csontváz”, önmagában is kiegyensúlyozott, megbízható építészeti hoz. Par excellence teszi ezt az Öntőház utcai – hátsó (a Várból nézve fő-) – homlokzat: fegyelmezett, hűvös és perfekt, de egyszerűen tiszteletudó arcot mutat, akárha egyszerre épült volna a szomszédos, két háború közötti lakóépülettel. Az épület metszete szépen és rafináltan veszi föl a telek komplikált adottságait: az Öntőház utca felé támfalat épít (elrejtve benne az amúgy a tetőt terhelő gépészetet), intim hátsó-belső udvart alkot a támfal tövében, a pincében fellelt Zsigmond-korabeli falakat pedig ügyesen hozza helyzetbe és mutatja be, elkerülve az édeskés megoldások csapdait.

Míg a hátsó homlokzattal szemben az illeszkedés kérdése magától értetődőnek tűnik, a Duna-parti homlokzat esetében a tervezői és kritikusai ambíció is jogosan megy messzebbre, itt az illeszkedés a házsorhoz, a tágabb rakparti térfalhoz képest vagy a Duna-partiság ethoszához kapcsolódóan más-más szintjeit jelent(het)ik e fogalomnak. A nehéz, súlyos homlokzat *elé* sajátos önálló homlokzat került. A következőkben több szó fog esni erről, hiszen a mögöttes ház a szem

és a kritikusai vélemény elől is, másodlagos réteggént vonul a háttérbe. Ez részben örvendetes, hiszen például a szintenkénti vastkos osztópárkányok is átértékelődnek, a közéjük befeszülő üveghomlokzat rasztereként kapnak új jelentést.

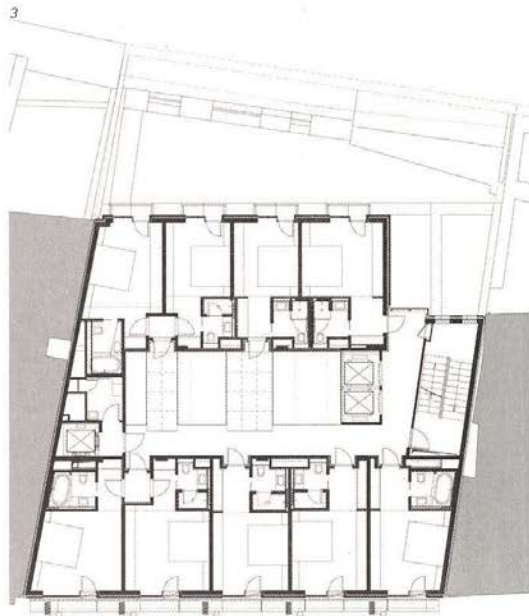
Transzparens kéreg, fényreklám, absztrakt belsőépítészeti elem (szalagfüggöny) felnagyított kültéri alkalmazása, homlokzat-skin, fénykinetikus szobor-festmény került itt a konzervatív módon formált homlokzat elé. E kéreg a mögöttes háztól teljesen független, még akkor is, ha az alapvetően számítógépes program által vezérelt kinetikus fényjáték a fent tárgyalt párkányok közé feszül, illetve ha az egyes szobák lakói beleavatkozhatnak a programba (megállíthatják, elhúzhatják a „függőnyt”, amikor kedvük tartja). Jobban teszszük, ha e homlokzati kéreg elemzését a háztól függetlenül végezzük, különben rendre bizonytalan kérdésekbe ütközünk; az üveglamellák és a mögöttes homlokzat viszonya ugyanis hordoz némi feszültséget. A szalagfüggönyelven működő színes, több rétegben és léptékben szitázott lamellasorokat alapvetően a tetőn elhelyezett meteorológiai állomás vezérli, sajátosan változó hullámmozgással és megvilágítással. E fénykinetikus játékok egyfelől a ház identitásképző önreklámja (vö. design-hotel), másfelől az építészet és képzőművészet határán álló önálló *objektum*. Elég a 20. század kinetikus és fénykinetikus alkotásaira³ gondolnunk, hogy egyértelműnek tűnjék e műalkotás kulturális beágyazottsága. De az éjszaka mozgó-világító felületről Berkes Dóráék⁴ épületekre vetített mozgó festményeire (raypainting) is aszociálhatunk. Ha az építészettel felől közelítjük, előttünk van példának okáért Zumthor bregenzi múzeuma (itt azonban a lamelláknak architektonikus, fix elemekből építkező alkalmazását látjuk), Herzog & de Meuron számos szitázott-min-tázott homlokzati felülete (ám

1. A Duna-parti ház éjszaka: városidentitás fent és lent

2. A Vár felőli homlokzat, szervesülés a házsorba

3. Általános emelet: szobasorok az épületmagas átriummal és az átkötőhidakkal

PÉLDA

1. Az osztópárkányok közé befeszülő kinetikus hártya: két világ találkozása
2. Keresztmetszet
3. Részlet az üveglamellák és az osztópárkányok találkozásáról
4. Az átriumtér nagyvonalú világa az üveghidakkal

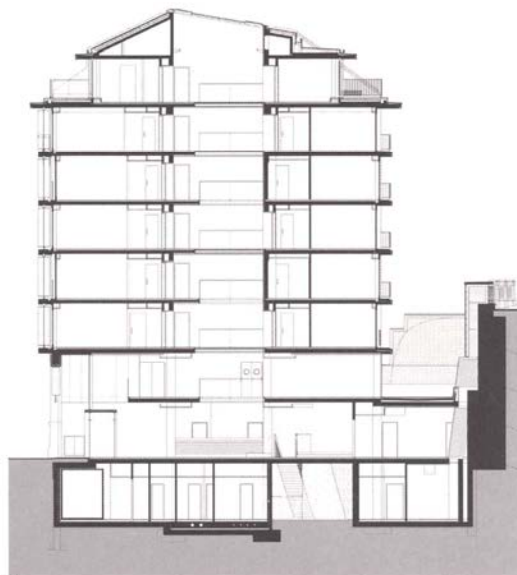

a felületek itt egységes bőrként feszülnek a házra), Nouvel Arab Intézete (itt a mozgó kéreg – ugyan nem lamella – maga a homlokzat, amely esetben a vezérlés nem esztétikai, hanem funkcionális, hiszen az árnyékolást segíti) vagy Nagy Tamás Hungarocontroll irodaháza (utóbbi szitázott üveglamellái hasonlóan önálló, ha tesz- szik afunkcionális másodlagos, de fix kérget képeznek a homlokzat előtt, mint tárgyi épülete- tünk esetében). Az effajta sok- rétvű asszociációs beagyazottság jót tesz a háznak, mind a befoga- dást, mind az értelmezést tek- intve.

Számomra az azonban kérdés, hogy a kétarcúság, a homlokzat kettős viselkedése nem gyen- gíti-e a ház egyik vagy másik alapvetését? A lamellák nem valószínűsítik-e el a mögöt- tes lyukarchitektúrát, illetve az axiális szerkesztésű, párká- nyos, magastetős – hagyomá- nyos – épületréteg nem gyen- gíti-e a színes (széles vásznú) üveghomlokzatot? Két (ki)utat látnék. Az egyikben a lamellák a lyukarchitektúra szerves ré- szét képezik (akár funkcioná- lisan is, mint árnyékoló, vagy épp mint homlokzatsurkolat), és annak alárendelve működ- nek. A másikban az üvegpik- kelyek „bevonják” a teljes há- zat, nem megengedve párká- nyok, ablakok, hagyományos magastető és társaik „földhöz- ragadt” dominanciáját. Mint- hogy a fenti gondolat kísérlet vegytiszta utakat könnyen ki- nál, megjegyzem, hogy a há- zunk által demonstrált, egyfaj- ta határmezsgyén való gondol- kodást (mint részeredményt) je- len esetben akár izgalmasabb- nak is tartom

Ornamens és nevelés

Ami miatt ennyire feszegetni próbálom a felületi játékok ko- herenciáját, az Sugár Péter „or- namentális telítettségéről” szóló elmélete. Sugár – és ez koráb- bi munkáiban is megfigyelhe-

tő – vonzódik az afféle, a törté- neti építészetből eredeztethe- tő architektúra iránt, ahol a fel-ület ornamentikája (legyen szó bár a beépítés kontextu- sáról, a homlokzati osztásról vagy épp a burkolatok felüle- téről) léptékfüggetlenül homo- gén intenzitású. Ezt a megkö- zelitést Gottfried Semper elmé- lete teoretikusan is „legitimál- ja”, aki szerint a szövetekből, textiliákból, azok összevarrá- sából készített ős-épület (sá- tor) felületi jelentése öröklődött át az építészetbe is, vagy mi- képp Hannes Böhringer fogal- maz: „a tektonikus művészetek kezdeményei ténylegesen és etimológiaiilag is (rego-texo) a texti- liákban találhatók. Az ornemens eredetét Semper a varrásban lát- ta. A varrás az anyag, a szöve- tek és anyagok, a textusok véges- ségének, töredékességének beis- merése. Egymással össze kell köt- ni és egyben kell tartani őket.”⁷⁵ Az építészetnek ez az eredetmí- toszta termékeny talajnak bizo- nyul, ha a kortárs tendenciákat tekintjük. Sugár, aki DLA-érte- kezésében úgy fogalmaz, hogy „nem lehetek meg saját építészeti mitológia nélkül”, vágyódik a történeti építészet részletfinom- sága és részletmunkált- sága iránt és egyszerre talál- meg ehhez a teoretikus hát- teret. A posztmodern utáni kor- szakban az ornemens, a díszí- tés önmagáért- valósága még tektonikus alkalmazásban is kétes megítélés alá esett/esik.

A honi 90-es évekbeli téglapí- tészet ügyesen valósította meg a „textúrában” egyszerre jelen lévő díszítetlenséget és orna- mentikát is (alkotónként más- más érzülettel és intenzitással). A minta, a pattern felületi al- kalmazása pedig lassan begyü- rűzik a kortárs tendenciákból. E folyamatok tárgyalt épüle- tünkben izgalmasan találkozn- ak, demonstrálva e hatások irányvektorainak szét- és ösz- szetartását.

Például a főhomlokzat lábaza- ti műköveire homokfűjt lepke- minta-textúra (ez a terv sze- rint a házat burkoló többi mű- kö-elemen megjelent volna) önmagában is izgalmas kor- társ gesztus. Úgy is fogalmaz- hatnánk, hogy egyedül ez az építészeti eszköz is „eltartotta” volna az épületet, absztrakció- jának foka és léptéke összhang- ban van a finombeton burko- latú ház egyéb részleteivel és formálásával. A minta rokona az üveglamellákra szitázottak- nak (itt több léptékben kirajzo- lódó, egymásra szitázott min- ták alkotnak izgalmas összha- tású és térben-időben változó látványt), ennek a rokonságnak a bővebb kifejtése a házon el- homályosította volna a két épí- tészeti magatartás láttán felme- rülő dilemmákat.

Az építészek maguk próbálták narratívát* adni a homlokzat rétegeességére, a szitázott moti- vumok statikus és a mozgó la- mellák dinamikus hullámzásá-

Építész, belsőépítész: Sugár Péter, ifj. Benczúr László (Radius B+S Kft.)

Munkatárs: Kara László
 Épületszerkezetek: Dr. Becker Gábor, Kapovits Géza, Esztergályos Viktor
 Statika: Hernád Attila
 Gépészet: Oltvai András, Oltvai Tamás
 Villamosság: Krén József
 Akusztika: Mnyerczán György
 Üvegtervezés: Baróthy Anna, Kelnér Krisztián, Bozsó Melinda, Orosz Richárd, Fábry Olívia, Bernscherer Andrea, Szepvár Attila, Antal Szabolcs (Szövetség_39)
 Mozgás- és fényvezérlés: Nextlab
 Üvegszerkezet tervezés: Reith András
 Generálkivitelező: Market Építő Zrt.
 Fotó: Bujnovszky Tamás

ra, mint a Dunával való kapcsolatra. Mégis, úgy vélem, annál erősebb a dolog, hogy le ne rázná magáról az efféle okfejtéseket (melyek tervezői indítatását, jelentőségét persze nem vonom kétségbe). Ha az ornamentális telítettség kifejezés helyett a *mélysegélesség* vezetjük be, érzékeny építészeti magatartást érhetünk itt tetten. A részletgazdagság, a laikus által is adott szinten dekódolható – akár ornamentális – meg-

Az épületmagas átrium koncepcionális és részletmegoldásai innovatív módon írják felül a szállodáktól megszokott oldal- vagy középfolyosós közlekedőket. Az oldalfolyosót megtakarítandó a hátsó szobatraktust egyenként üveghidakkal lehet elérni, melyek egymás felett el-

oldások jelentősége nagy, ha a „magas” építészeti kommunikációs technikáinak problémáira gondolunk. E ház – és ez nagyon lényeges szempont – épp ez irányba tesz lényeges lépést: miközben gesztusai értelmezhetőek maradnak a műépítészet szűk tartományában, a városiakok sokkalta nagyobb dimenziói felé is határozottan nyitnak. Az épület belső téri kialakítása nagyvonalú és szellemes.

tolva helyezkednek el. Valószínűtlen téri élmény jött így létre, melynek szellemes térképzése elegáns, ám mértéktartó részletképzéssel párosult. A belső bútorszerű, objektszerű részletei a külső üveglamellák világával rokonítható – e rokonni kapcsolattal szintén sokat nyert a ház. A belső üveghidak szitázott megjelenő-min-tázata pedig tovább írja a homlokzati üveglapok világát, ornamentális felületi megköze-

tése a koherenciát növelő kísérlet. Az átriumos tér ráadásul a ház konzervatívabb arcával is rokon, hiszen kézenfekvő átírta a lefedett gangos, belső udvaros háznak. Azért próbálom hangsúlyozni e belső tér jelentőségét, mert itt a házban amúgy feszültségben lévő két építészeti hozzáállás közös metszetről, másképp fogalmazva harmóniájáról van szó. A belsőépítészeti elemek, akár az átriumtér bútorszerű falára, akár az egyedi szobaegység-bútorokra, a fürdőszobák kialakítására gondolunk, tárgyszerűen formáltak, így – nem formailag, de a tervezői hozzáállást tekintve – rokoníthatóak a főhomlokzat előtti nagy szalagfüggöny-tárggyal. Ahogy a belsőépítészet részletei, úgy a bútorok egyedi, innovatív szellemessége is kísérleti, egyéni hangvételű irányt követ. Általában a részletek iránti effajta elkötelezettség – a velejáró honi kivitelezői hibák ellenére – egyszerre evidens és vágyott alkotói attitűdnek tűnik.

Megy-é?

Házunk – jól dekódolható hazai és külföldi kortárs kötődésekkel – olyan úton indul el, mely a megrendelői oldalt (a már-már mecenatúrát) és a tervezői szándékot is újszerű fényben láttatja.

Az identitásképző homlokzati kéreg a városiak felé tett építészeti és tervezői gesztus egyszerűsége, egyfajta építészeti kommunikáció. A városi középületek effajta attraktív, „mutatványos” jellege persze izgalmas kérdéseket vet föl. Meddig van szó az épület „nyitásáról”, a városképben megjelenő több-letértékről, és honnantól érezzük a középület túlzott jelenlétét, befolyását, kisugárzását? Mint bevezetőmben írtam, a Sugár-Benczúr-féle üveg-fény homlokzatot olyan érdekes kísérletnek tartom, mely – mivel építészeti alapvetéseit tekintve még közel sem végál-

lomás – nem az előbbi dilemmákra ad választ, hanem felveti a probléma jelentőségét és a benne rejlő, kifejtendő (kiaknázatlan) lehetőségeket. Akár az üvegpikkelyes hártya, mint jelenség hangsúlyának megnövekedése, architektonikusabb felfogása az irány, akár a külső és belső aktívabb használói interakció, akár a konzervatívabb felfogású épületrész által demonstrált építészeti megteremtő lehetőségéről beszélünk, egy kísérlet, noha véget ért, a kísérletezés remélhetőleg korántsem.

Cimbéli alkérdésünk alkérdés ugyan, de bizakodásra, lám, van okunk.

(JEGYZETEK)

- 1) Külön elemzés tárgya lehetne a tervezés története, a 2005-ös meghívás pályázat, mint a tervezői kiválasztás – magánépítettről lévén szó – kivételes és példaszzerű eszköze.
- 2) Lásd még a www.designhotel.com weboldalt.
- 3) A fénykinetikus alkotások genezisére jó példa Zdenek Pešánek munkássága, aki a két háború közötti fénykísérleteivel alapozta meg az irányzat jelentőségét.
- 4) Lásd még: www.doraberkes.com.
- 5) Hannes Böhringer: Kísérletek és tévelygések (Balassi Kiadó - BAE Tartóshullám, Budapest, 1995), az írás címe: Stílus és tárgyszerűség (Gondolatok az ornamentikáról), 8. oldal.
- 6) „A jelenlegi, Lánchid utcai házak egyik homlokzata sem készült folyópartinak; az új szálloda homlokzata egyedül veszi magára a „dunapartiség” kihívását. Tematikája a Dunával folytatott állandó párbeszéd. A ház folyamatosan mozgó – változó üvegfelülete a Duna felületét „tükrözi” vissza. Ezen túl az épület Lánchid utcai homlokzata határozott, erős építészeti üzenetet közvetít. Az üzenet a városnak szól, a budapestieknek, a vendégeknek. A kivilágított homlokzat „világítótoronyként” áll a Duna-parton. A sötétségbe burkolódzó, hallgatólag városképben a homlokzat interaktív, állandóan mozgó, változó felülete folyamatosan párbeszédre ingerel. Jó értelemben provokál: változásra, mozgásra, mozdulásra, reflexióra indít.” – idézet a Sugár Péter által írt sajtóanyagból.

Szabó Levente

Vannak bennünket körülvevő afféle házak is, melyek megítélhetőségének szempontrendszere olyannyira sokrétű, hogy többszörösen feszegeti a kritika műfajának és egyébként a ház, azaz a probléma súlyához illelő terjedelmek határait. Az építés története, a környezeti és szellemi kontextusok nem függetlenek magától a háztól, alkotójának (ön)reflektív mondatai, a folyamat szépségei és nehézségei, az építés „drámája” és annak narratívája is egyetlen nagy közös alkotássá állnak össze, egyszerűen és triviálisan fogalmazva: a ház a kontextusaival együtt él. Mindenféle kontextus és az épület, melyre vonatkozik, persze eltérő súllyal nyom a mindenkori kritikusok latban. Van, hogy a ház önmagában állásában is elemezhető és befogadható, és másik szélső esetben van, hogy a kapcsolatok rendszere el-elynyomja a vizsgálandó objektum valamely elvont szempontrendszerű megítélhetőségét.

A kontextusaival terhelt ház

Régi-új épület a Roosevelt téren

A Roosevelt téri új ház ugyan értelmezhető lenne pőrén, esztétikai vagy funkcionális nézőpontokból is, de nem tekinthetünk el az építés előtörténetétől, az átalakított ház pár évtizedes sorától, ahogy attól az öt éves folyamattól sem, mely a pályázattól indulva a tervezés – sajtóból is részben megismerhető – rögzüléséig át vezetett el a mai állapotokig. Ahogy nem feledhetjük azt sem, hogy a kiemelt figyelem most nem első-sorban egy kimagasló építészeti teljesítménnyel, hanem sokkal inkább a hely, a pozíció és az ebből is fakadó magas elvárásokkal, az azoknak való megfelelés sikereivel-kudarcaival, illetve épp a belőlük származó feszültségek és konfliktusok jelentőségével indokolható.

„A kihűlt tárgyak legelvetemültebb ellensége: a tárgyak újbóli használatba vevője.”
(Téry János)

Az első és nehezen megkerülhető kérdés, hogy mit keres a pesti Duna-part egyik legszebb pontján egy A kategóriás bérodaaház,

1. A hármas osztású alaptömeg és a rajta ülő mozgalmas tetőfelépítmény pozíciója a városi szövet kontextusában
2. A Duna felé néző és a Gresham felőli homlokzat sarokcsatlakozása
3. A – Spenótház – egykor
4. Tetőfelépítmények versenye

egy profittermelő épület-gép? A privatizáció és a szabályozás előkészítése során ügyelni kellett volna arra, hogy a telken legalább részben közfunkciójú új épület születhessen. A béroda semleges, determinált „üressége” semmiféleképpen nem rokona a környező intézményi palotáknak. Azok differenciált, részben reprezentatív terei (és így homlokzati, tömegbeli megjelenéseik is) itt teljesen hiányoznak: homogén, cellásítható terek húzódnak a közterületek felőli kulisszák mögött. A pozíció, a látvány kisajátításán túl tehát az a probléma, hogy az itt kiváltképp közérdekű homlokzati megformálást is kötötte a korlátok nélküli magánosításból fakadó következmények szigorú rendszere.

Miközben részben szakmai hatásköreinken kívül eső alapállásból indított kritikái felvetéseimet, e kérdést azért tartom fontosnak, mert állítom, hogy elvárásaink a régi és új Roosevelt téri házzal kapcsolatban egyaránt hamisnak tűnnek: ítéleteink és preconcepcióink bizony a mögöttes funkció figyelmen kívül hagyásán alapultak és alapulnak. Más kérdés, hogy míg a régi ház erről a várható recepcióról nem vett tudomást¹, addig az új azt koncepcionálisan tette magáévá, azaz próbált a lehetetlennek megfelelni. Az alaphelyzetben benne lévő traumát az eredeti Hübner-Hofer-féle ház vállaltan mutatta meg, fejezte ki, míg Turányiéék azt az új, esztétizáló homlokzattal – mint azt alább majd kifejteni igyekszem – épp elrejtteni igyekeztek; a régi nyers modernista modorát az új könyved, posztmodern gyökerű attitűdje váltotta le.

Talán a legfőbb kérdés épp ez: miképp viszonyulnak privatizált pesti Duna-partunk új házai a városidentitás e fontos és kollektív (ön)képéhez? A Roosevelt téren álló új házuk esetében a Duna-parti viselkedés többbolvásatú. Kérdések sorára kellett a tervezőknek egykor és nekünk ma is válaszolnunk. Mihez kötődik inkább épületünk erőtere? A

térhez vagy a pesti partoldal finom, homogén karakterű házaizhoz? Míg a Hübner-Hofer-féle ház markánsan tagadta az alkalmazkodást, azaz előbbi kérdés számára nem volt kérdés (a kor, melyben született, sokkal inkább volt a döntések, semmint az effajta dilemmák kora), addig az új épület álláspontja korántsem egyértelmű. Míg például Hoferék nem tudtak és nem is akartak mit kezdeni azzal, hogy a telek egykor több kisebb telekből állt, azaz a homlokzat tagolásával nem kezdtek el erről mesélni, addig az új ház fontos alapvetése éppen ez a megcélzott érzékenység lett. Az eredeti, átalakítás előtti épület, a Spenótház² markáns, határozott építészeti választ adott a 70-es évek végén a helyszínből és a korszalémból következő problémafelvetésekre. Tömege, gesztusai, alapvetései brutálisnak, nyersnek és határozottnak tűnnek a mából visszatekintve. Ugyanakkor számos megkérdőjelezhető aspektusa, arányai és kifejezőmódja mellett, a homlokzat dinamikájának léptéke és ereje mégis rokonságot mutatott a Gresham és a Belügyminisztérium épületein ma is látható tagoltsággal. A Hübner-Hofer-féle

épület (az elbontott Vörösmarty téri házhoz hasonlóan), talán bántóan és oktalanul is, de viszontkürözte a helyzetből fakadó paradoxonokat.

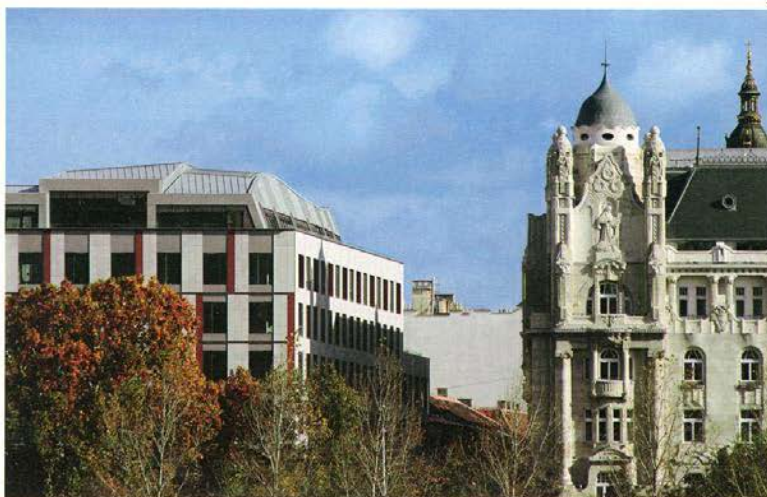
Ha az előbbieket elfogadjuk, akkor érezhető meg e régi-új ház mindenkor kódolt belső ellentmondása. Persze, nem a régít siratom. Az önkéntelen összehasonlítás a – városlakó kognitív térképébe beivódott – régivel mégis számos fontos felismerést hozhat.

Az eredeti épület átalakítására meghirdetett meghívásos pályázat 2001-ben mutatott ugyan érdekes és izgalmas építészeti felvetéseket, ám azok a fenti alaplémára adekvát válaszal nem szolgáltattak, mert nem is szolgálhattak. Gondoljunk csak az első díjas (EME Mesteriskola XVI. ciklusa) homlokzati körárcsának nagyvonalúságára, a második díjas (Turányi és Simon Építésziroda Kft.) franciaudvarainak izgalmas, félpublikus világának élő mozgalmasságára, vagy a harmadik díjas (Építész Stúdió Kft.) szobrászi tetőfelépítményeiből levezetett épülettömegére! Felvetéseik egészséges naivitással próbálták ellensúlyozni (elfedni) a helyzet abszurditását, de az is igaz, hogy mindhárom terv magában hordozta a helyszín-funkció alapszituációjának

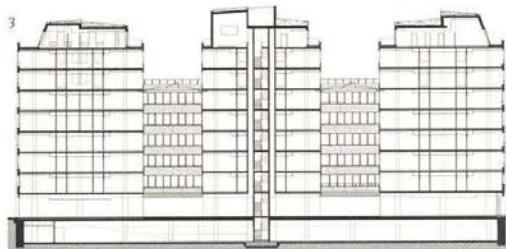
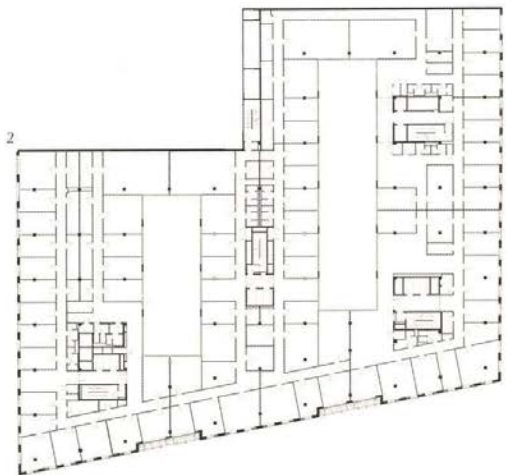
paradox következményeit. Ami viszont ma látható a Roosevelt téren, az egyértelműen a második díjas terv homlokzati koncepciójára épült, és noha több szempontból figyelemre méltó és tanulságos épület, mégis, alapvetően mindhárom díjazott pályaműhöz képest jelentős viszályalépként értékelhető.

„Mert a lényeg: a ház.”
(Turányi Gábor)

Ismeretes, hogy Turányi fontos hivatkozási alapja Molnár Péter pár házzal arrább álló lakóépülete³, melynek fal-nyílás ritmikája, szobrászának mondható tetőfelépítményei, parti viselkedése mintha inspirálták volna a Spenótház homlokzatának újratervezőit. Az új épület a szabályozásnak és a közhangulat elvárásainak megfelelően, szemben elődjével, minden látszat ellenére óvatos, konformista álláspont-ra helyezkedik; egyszerre próbál belesimulni a parti házsorba (amint azt Molnár háza teszi), ugyanakkor tömbszertiségével, tetőfelépítményének szoborszerű habitusával, klasszicziláló célzatu arányrendszerével a két nagy téri szomszéd, a Gresham és a Belügyminisztérium épületeinek világához is kötődik. E kettős kötődést egyetlen rendel-

PEIDA

kezésére álló eszközeivel, homlokzati felületének megmunkálásával igyekszik véghezvinni. Egyszerűsítve a kérdést, egy bérirodaház homlokzatának megfogalmazása ma alapvetően kétféle utat követhet, és itt egyben egy (két) dilemmába is ütközünk rögtön: a belső struktúra neutralitását és flexibilitását mennyiben, hogyan képes, akárcsak a ház? Első megoldás: a homlokzatot hagyományos értelemben vett homlokzatként kezelni, ez esetben a vázszerkezetű házra modernista hangolású szalagablakot, vagy épp ellenkezőleg, a vázszerkezetet elrejtő lyukarchitektúrát illeszt. Második megoldás: a homlokzatot felületként fogalmazza meg, azaz az épületet becsomagolja, a külsőt felületként, skin-ként, burkolként, hártaként kezeli. Komoly műfaji nehézség (ön-életrajzi megjegyzés) ez. Vizsgált épületünk homlokzata mintha a két út határmezsgyéjén vívódna: a fegyelmezett lyukarchitektúra felületre gazdagon szőtt szőnyeg feszül. Elfogadva a szöveget semperi legitimációját, nézzük akkor őt magát. A burok (skin) elemkészlete gazdag és részletezett: fix és síkjában hátrahúzott ablakmezők, önmagán belül is tagolt osztatású kőburkolat-flekkek, mályvaszínű üveglapok, vízszintes, acél tagolóelemek, fémbetétek alkotják a vibráló felületi játékot. Megmunkálása, a németországi homlokzattervező konstruktőr közreműködésének is köszönhetően perfekt – hazai csúcs, európai átlag. De mi ez a vonzódás a felület ilyenfajta, elsősorban dekoratív igényű megfogalmazása iránt? A homlokzati szőnyeg sokkal inkább díszítés, ornámens, demonstratív felület, ruha. Turányitól persze nem idegen és

nem is újdonság az effajta attitűd, elég, ha Herend téglafelületeire gondolunk¹. Míg azonban ott a homlokzat felület-jellege sajátos egységben van az anyag tömegszerű alkalmazásával, azaz a felület, a ruha nem is leválasztható a házról, addig itt, a Roosevelt téri vasbeton váz mintha levetté magáról a túlformált felületi játékot – elég, ha a szerkezetkész állapot szigorú és homogén falnyílás architektúrájára gondolunk. A fő problémát a lépték kérdésében találom. Irodaházunk új ruhája ugyanis közelről, pár méterről izgalmas, részletgazdag kelme, ám távolról, pláne a Duna túlsópartjáról pont ezen gesztusai tűnnek léptékét veszítettnek. A burok (skin) sokat akar egyszerre: a lyukarchitektúra homlokzat tagolásaival, arányrendszereivel klasszicizálni próbál, közben kortárs tendenciákat honosít, és fel fogások „egyidejűségével” önmagát hozza erős ellentmondásokba. A homlokzati eszközök gazdag, kimeríthetetlen tárából itt alkalmazott számos, eltérő identitású elem rendszere nem tud (vagy nem akar) egyetlen, koherens rendszerre összeállni. Az épület tömegében is próbál differenciálni. Az a hármas homlokzati tagolódás, amely több pályaműnél is megfigyelhető volt (és ami erősen hajaz a Dózsa György úti EEA-épületre is), értelmét veszítette általa, hogy az egyébként innovatív, homlokzatra kifutó udvaros felvételeket a beruházó érthető profitigénye bérbé adható iroda-négyzetméterekkel töltötte fel. Zárójel: az effajta beruházói önmérséklet, noha szívet melengető, de egyúttal tökéletesen irrális, azaz műfajidegen önkorlátozás lett volna. A megvalósult homlokzat a kétudvaros koncepció lenyomatát hordozza, a deciméteres nagyságrendben visszaugratott két „nút” osztja ugyan a homlokzatot, de valójában ugyanazt a parapetes-ablakos burkot (skin) viszi végig a házban (az üveglamellákkal a külső, az udvarban is használt üvegburkolattal a visszahúzott homlokzati síkon). Mintha a térstruktúra kényszerű koncepcióváltását nem követte volna a homlokzati szerkesztés önként vállalt koncepcióváltása. A főhomlokzat és az oldalhomlokzatok viszonya további feszültségeket hordoz. Míg a Duna, a tér felőli oldalon fészesen, síkban tartott homlok-

PÉLDA

1. A főhomlokzat terve
2. Egy általános szintű alaprajz
3. Az épület keresztmetszete
4. Burok (skin), tagolt doboz és a városi táj a tetőn – a tülkő partról nézve
5. Az egyik nüt: a pályázati kifutó udvarok megépült maradványa
- 6-7. A homlokzati szövet részlete a terven és a megvalósult felületen

zatunkon plasztikát csupán a rendezett motívum szerint hátrahúzott kis ablakok és a két nagy nüt adja, addig az oldalsó homlokzatok esetében az ablaksíkok fele a fal belső, másik felük a fal külső síkján találta meg helyét. A főhomlokzat sokkal inkább lehetne plasztikusabb, a két nagy téri épület melletti pozíció inkább kívánna maga mellett a térbeli mozgásokat, felületi és tömegbeli dinamikát. fs miért e különbség az egyes homlokzati síkok között? Ha burok (skin), akkor miért-e váltás a sarkokon, ha pedig „homlokzat”, akkor az ablakok öncélú ki-be ugrása belvárosi homlokzati átíratként nehezen értelmezhető. Az esztétizáló megközelítés a felületen mozog csupán, leszámítva a kétségtelenül inspiratív formálású tetőszintet. Ez az a pont, ahol az épület nem is hú önmagához: a tetőszint szobrászian formált mozgalmassága egy talán érdekes épület csíráját hordozza magában. Am a földszint + hétszintes, felületorientált doboz és a rajta ülő egyszintes hullámzó tetőszint két külön világ. Míg a tér épületeinek többszintes tetőfelépítményei adekvát viszonyítási pontot jelenthettek volna, a megvalósult tetőformák esetében a léptékekkel problémát ugyanaz a semleges irodafunkció költözik, érthető, hogy az impozáns hullámzó födéme alulról álmennyezettel vannak elburkolva. Innovatív formalizmussal van tehát dolgunk, melynek alap gondolata kifejezetten szellemes (absztrakt módon, táji elemként próbál reflektálni a pesti városzövet épülettetőinek világára), de az épületre általában jellemző kódolt paradoxonok alól nem képes kivonni magát.

Halandó város lakó számára talán örökre rejtve marad az épület belső téri világa és a hátsó homlokzatok és udvarok miliője. A belső térstruktúra akképpen változott meg, hogy a Dunával párhuzamos egy nagy helyett arra merőleges két kisebb új udvar létesült (ily módon többlet-irodahomlokzatokhoz juttatva a belső traktusokat). A két kisebb udvarban attrakciómertes, zöldes parapetűveggel burkolt, szentetlen irodahomlokzatokat találunk. Míg a belső terek világa profi nagyteres és cellázható irodarendszer, addig a tetőteraszok karaktere izgalmas, a külsőt ellenpontozó dinamikus térlémenyt hordoz. A telek Dunával ellentétes felén a változó mélységű irodaszárnyak és tetőfelépítményeik, illetve az udvarok együttesen érdekes téri szövetet hoznak létre. A mozgalmas, lendületes tetőformák önfeledten ütköznek a külső homlokzatok részletképzésének precíz miliőjével. Két világ találkozik. Ahogy az köburkolat is fegyelmestetten megáll az utcafronton, és élbén üvegburkolatossá vált a hátsó és belső homlokzati szakaszon, ismételt felvetve a dolgozat korábbi dilemmáit. A fentiek esztétizáló szempontjain túl meg kell, hogy állapítsam, hogy nap mint nap látni a Roosevelt téri ház homlokzatának perfect részletképzését – eddigi szokásainkat tervezői és kritikai oldalról is megismerve –, örömteli élmény. Sőt, az egész épületet is áthatja egy olyan részlettervezői és kivitelezési profizmus, amely, noha jobb sorsú országokban evidens alap, nálunk még üdítő kivétel. Minden kritikai fenntartásom ellenére rendkívül fontosnak, szinte demonstratív módon példaértékűnek tartom az új ház ezen aspektusát.

Építető: BHC Roosevelt Kft.
Építész: Turányi Gábor DLA, Simon István (Turányi és Simon Építész Iroda Kft.)

Projekt építész: Turányi Bence
 Vezető munkatárs: Borsay Attila (MCXVI Kft.)

Belsőépítész: Szokolai Gábor (MCXVI Kft.)
 Munkatársak: Stein Zoltán, Kara László, Pinczés Éva, Csikvári Gergely, Fekete Ferenc (Turányi és Simon Építész Iroda Kft.); Almer Orsolya, Bödi Imre, Erdélyi Linda, Falvai Balázs, Herczeg László, Lakomcsik Márk, Szokolai Gábor, Szőke Mariann (MCXVI Kft.)

Homlokzatszerkezet tervező: Petar Reich (a..t..f GmbH), Varga Zoltán (Alufe Kft.)

Tartószerkezet tervező: dr. Almási József (CAEC Kft.)

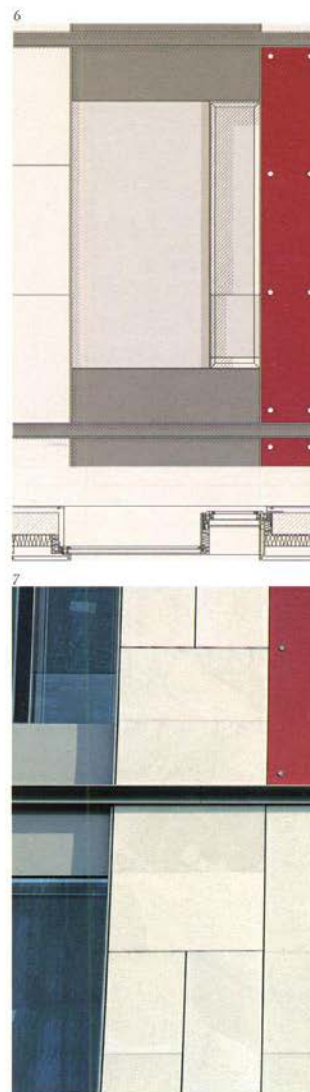
Épületgépész tervező: Temesvári László (Temesvári Tervező Kft.)

Elektromos tervező: Kelemen Ferenc (Kelevill Bt.)

Környezetrendezés: Bogner Zsuzsa

Tűzvédelmi konzulensek: Takács Lajos, Garabics Tibor
 Közúti kapcsolatok: Rhorer Ádám (Közlekedés Kft.)

Fotó: Batár Zsolt, Polgár Attila

PÉLDA

1. Az izgalmas karakterű tetőkert
- (Fotó: Bujnovszky Tamás)
2. Az egyik belső udvar puritán belső világa
3. Perfekció és rend az előcsarnokban

1

„Kutya nehéz, felség, úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.”
(Esterházy Péter)

Örülhetünk módfelett, ahogy kesereghetünk is új épületünk kapcsán a Roosevelt téren - vérmérsékletünk és/vagy taktikai érzékünk szerint differenciálva. Többé-kevésbé ismerjük a pályázat, a tervezőváltás, a tervezési folyamat különféle interpretációit, miközben rázzuk, vagy épp szétárjuk kezeinket. Félreértés ne essék, adott szempontunkból nem az a fő kérdés, kinek mennyiben van igaza, hanem, hogy megelégedhetünk-e tágabban értelmezett szakmai ügyeink ef-

fajta (re)prezentációjával? Amíg belső dolgainkat nem tisztázzuk, amíg elhallgatásokból, ki nem mondott traumákból, tekintélytiszteleletekből és érdekszövevényekből épül föl az a háló, amit építész-társadalomnak nevezünk, addig ne várjuk, hogy az építészeti minőség területén jelentős változások történjenek. És mindezek már messze túlmutatnak e régi-új ház diskurzusán. Észre kellene venni és ki kellene használni, hogy amit teszünk, mivel alapvetően közügy, a nyilvánosság csatornáin éli párhuzamos életét. Egy pályázat és annak utóélete, a tervezés és kivitelezés körülményei, a tervezői

2

kinyilatkoztatások és a tágabb szakmai közösség reakcióinak minőségi problémái mind-mind a nyilvánosság előtt zajló és elé tartozó ügyek, éppolyan evidens módon, mint ahogyan maga a felépült ház is. Adott épületünkkel kapcsolatos lokálisnak vélt cselekedeteink, viselkedésünk áttételes, talán föl sem mérhető reakciókat válthat ki. Amíg ezt be nem látjuk, építész-ként és kritikusként is csak a felszínt karcogtatjuk. Ha ennek fontosságát és felelősségét végre felismerjük, akkor jön el az igazi (várva várt) ítélet napja alkotásaink felett.

Jegyzetek

1. „A Roosevelt tere az Akadémia és a Cresham épülete anyyira uralja, hogy hozzájuk mindenképpen csak valami csendesebb épület illeszkedhet. Ma is úgy érzem, hogy az irodaház tömegében is, megformálásában is jó oda, mert nem lehet egy korszerű irodaházat (...) belekényszeríteni (...) egy XIX. századi építészeti keretbe.” (Hofer Miklós, Elet és Tudomány, 1981)

2. A Spenótház kifejezésre a Google.com 1290 találatot mutat, mégis, a szóhasználat és az abból tükröződő indulat kapcsán nem állom meg, hogy meg ne jegyezsem: az építészekből több kollegialitás lett volna várható az átalakított ház eredetijével, és főképp hajlott korú tervezőivel szemben. Az épület egyébként jelentős megszakítással 1971 és 1979 között épült a Köztű tervezésével (építészek: Hübner Tibor és Hofer Miklós).

3. „Turányi Gábor (...) azt mondta (...), hogy a magyar építész az elmúlt negyven évben nem mondott, csupán három dolgot a világ építésze számára: az egyik Jánossy György Tóth Árpád sötét nyomon lévő háza, a másik Molnár Péter Akadémia melletti háza, a harmadik pedig Szrogh György Csillagdája.” (Janáky István, arc'1, 61. o., Miért éppen Svájcz?)

4. Simon Mariann szerint a herendi ház téglafelületei szólnak „a kidolgozás lehetőségéről és örömről, amiben a tervező elmerül, s olykor belefeledkezik.” (Simon Mariann: Variációk téglára - <http://arch.eptort.bme.hu/17/17simonm.html>)

26

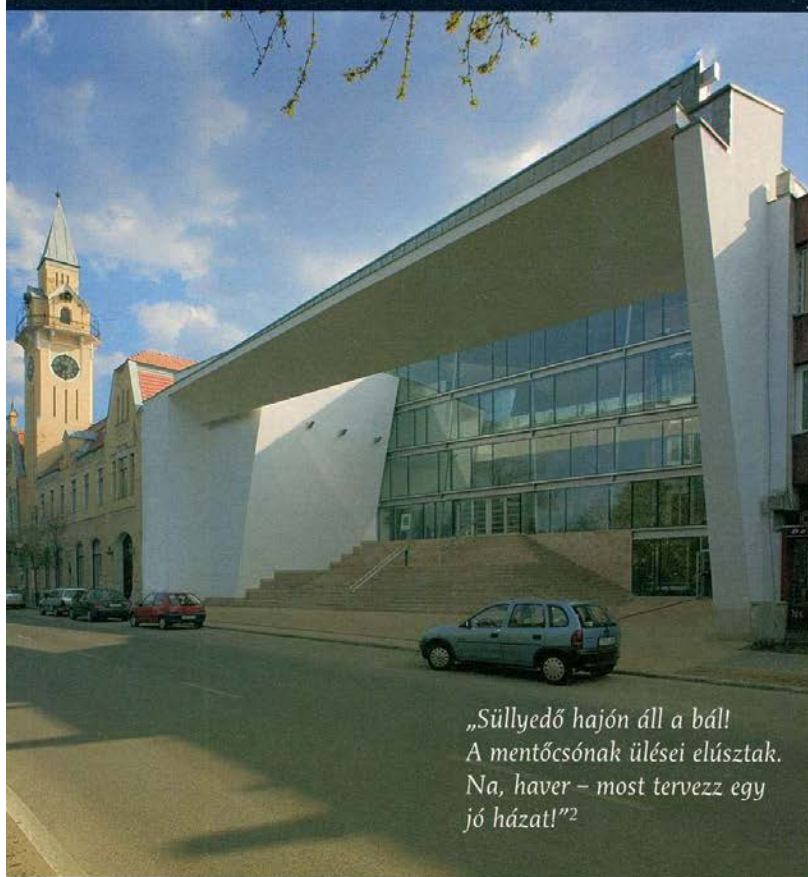

1. A homlokzat transzparenciája révén éjszaka még intenzívebben mutatja meg magát az előcsarnok-foyer
2. A „proscénium-keret” rafináltan veszi fel a térfalugrást; egyszerre robbant és egészít ki
3. A földszint alaprajza
4. Az épület hátsó, parkba benyúló homlokzata
5. A hátsó homlokzat plasztikus, reliefszerű tagolása

Szabó Levente

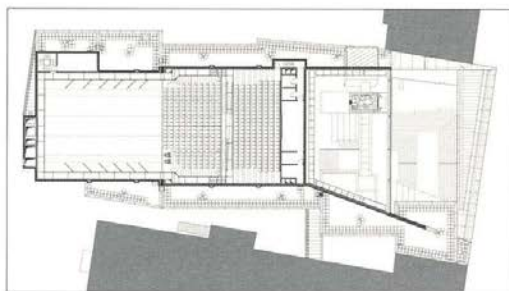
A föl-földobott kő

Bán Ferenc negyedik¹ színházáról:
többcélú kulturális intézmény Nyírbátorban

„Süllyedő hajón áll a bál!
A mentőcsónak ülései elúsztak.
Na, haver – most tervez egy
jó házat!”²

Bármely kritikusnak alapvető érdeke és értéke az elfogulatlanság, de ha egyben építész is, akkor e földadat kétszeresen nehéz³. Olvasómat ezáltal nem is ringatom abban a hitben, hogy Bán Ferenc új nyírbátori színházépülete esetében a hűvös távolságtartás sikerülni fog, mert ez egyszer e szigorú pozíció tartása nem is feltétlenül célom. A házat ugyanis, melynek elemzése előtt állunk, bizonyos értelemben kivételes alkotásnak gondolom. Legelőbb is azért, mert ami normálisan a mai fiatal generáció természetes feladata lenne, azt ma nem kis részben Bán házai, tervei, s most ez a friss épület képviselik. Ő nem tesz úgy, mint (a) m(a)i fiatalok és idősb „mesterek” gyakran; nem választ könnyű tévutakat; nem követ manierizmussá vált kánonokat, nem használja a külhoni sztárepítészeti magatartás- és tényleges formákban könnyen adaptálható, visszakereshető mintáit, nem menekül álteóriák árnyékába, nem néz folyton hátra és körbe, nem (ön)reprezentál, hanem, mint annyiszor – mindent félresöpör, autonóm, elementáris hittel teszi a dolgát. Persze, már hallom, mindez csak az attitűd deklarálása, még nem az építészeti minőség argumentálása. Ez az általam ünneplendő attitűd azonban van olyan fontos, van annyira hiánypótló honi építészettünkben, hogy indokoltan tűnik méltatását kritikám elejére citálni. Ráadásul e vállaltan nonkonformista téziszemet a következőkben szeretném újabbakkal megtoldani – immár az adott építészeti minőség fogalmaival zsonglörködve. A nyírbátori foghíj, melybe épületünk belefeszül, sajátos helyzetű: egyik oldalról a városháza 1912-ből való romantikus ízü

tömbje, másik oldalról az utcavonaltól hátrébb lépő lakóház a hatvanas-hetvenes évekből, míg a telek hátsó, beépített részét egy park veszi körül. Már a kontextus morfológiai alaphelyzete is izgalmas építészeti lehetőségeket ígért, hát még mindez megfelelve a „többcélú kulturális intézmény” komplex programjával. A beépítés alapszerkesztését kettős koordinátarendszer határozza meg, az egyik az utcával párhuzamos, a másik a telek geometriáját követi, a két-tő eltérését az előlépcső-előcsarnok együttese veszi fel. Nyírbátor egyszerre akart színházat, kamaratermet, mozit, és bálók megrendezésére alkalmas síkpadozatú termet. A hely és az anyagok szűke ezt a hatalmas programot csak úgy tette lehetővé, hogy Bán rafináltan egyetlen termet (fekete dobozt) hozott létre, mely azonban variabilitásával mindegyik lehetőségnek megfelel. A ház lényege, lelke éppen ezért ez a zárt doboz, mely egybenyitható az előcsarnokkal a széksorok mobil részének összetolásával, használható 400 fős moziként és 600 fős színházteremként is, változtatható a színpad mérete, és akár kamaraterem is lereszthető belőle. A tér tehát „mindent tud”, azonban nyilván a nyírbátorikon múlik, hogy a ház adta lehetőségeket mennyiben fogják kihasználni – építészeti oldalról mindenesetre ez egy jó forgatókönyv. A tér maga, egyenes széksoraival, feszes szerkesztésével puritán, fegyelmezett világ.

A külső terek alább tárgyalandó poézisére mindössze a világítóügyelő erkélyek kicsit szobrászibb megformálása utal. Ha kint építészeti értelemben vett mozgás és zaj, akkor bent csönd van. Innovatív, eredeti és nagyvonalú e belső tér kialakítása. Szigorú, szikár, mégis költői. A nézőtér alatt kapott helyet a kiszolgálófunkciók zöme, ezeket

az üvegfalon túl a lépcsősor két oldalán szintben közelíthetjük meg. A nézőtérre felvezető lépcső-agóra tömege így sajátosan ellebeg a szélektől, fokozva ezzel az amúgy is mindent átható szoborszerű formálást.

Bán, mint eddigi színházterveiben jellemző módon (lásd a mátészalkai színház épületét és a két Erzsébet téri „Nemzeti” pályázatot), megemelte a nézőteret, és az ahhoz vezető útra, mint sajátos dromoszra fűzte föl a színház szükséges reprezentatív és előtereit. Ez az előkészítés, mint áthangoló, felemelő, felkészítő, *dramatizált entré*, nagy erejű, a vállaltan reprezentatív, ünnepi építészeti legjobb értelmű térkísérlete. Az utcavonalon hatalmas keret (proscéniumnyílás-idézet?) zárja és egyszerre mind nyitja a beépítés zártosságát, majd lendületes, külsőből belsőbe átfolyó lépcsősor vezet a nézőtéri bejáratokig. A hatalmas keret egyszerre robbant, és egyszerre folytatja a városháza párkányát, veszi fel bravúrosan a

PÉLDA

térfal ugrásából fakadó anomáliát. A keret utáni emelkedő foyer a lépcsőt kettévágó üvegfalal, valamint az előcsarnok terében megfogalmazott lifttorony és híd egyértelmű, noha transzformált továbbélései a Nemzeti Színház 1997-es tervében megfogalmazott térszervező elemek. (Bán életművében az effajta önreflexió a legjobb értelemben van jelen. Szó sincs önplágiumról: mintha a tervek és házakat, a nyíregyházi művelődési háztól³ folyamatosan olyan sajátos experimentalitás fogná össze, melyben motívumok és térkompozíciók folyamatosan adják egymásnak a stafétabotot, állandóan transzformálódva, újabb és újabb kísérleteknek engedve tereket.) A ház főút felőli dinamizmusa, lendülete a koncepció lényege: a középületjelleglet a vizi-onált nagy formák kompozíciója, és főképp e vonulási út poétikus megfogalmazása adja. Jóllehet a ház főbejárata és a vele szemben lévő park között fútot húzódik, ez a dromosz

PÉLDA

lényegében már a parkban kezdődik, illetve az épületből nézve a park adja háttérét a bentről kitekintő látványnak. A lépcsőt át-metsző üvegfal szép részletekkel megoldott hártya, mely belefeszül a kétoldali tömeg-térfalak közé. Ferde oszlopai összhangba hozzák az előcsarnok habitusával, függőleges osztásainak randomja e divat önironikus megfogalmazott finom manifesztációja. A bejárati kapuzat és a foyerban megjelenő objektyszerű elemek (a dőlő vakolt falak, tömegek, a kövel burkolt lépcsőtorony, a híd, a stúdiószoza kívül-belül megjelenő fémlemez-tömege, a rafinált felülvilágító sávok által lebegő hatást keltő ferde álmennyezeti síkok, és maga a lépcsős tér) mind egy összefüggő téri kompozíció szobrászi módon elhelyezett elemei. Már-már közhelyes megállapítás, hogy Bán építészeti alapállása legalább annyira szobrászi, mint – a szó hagyományos értelmében véve – építész. A formaalkotásnak, formateremtésnek ez az elemi ereje gyökeresen más tervezési metódust – ha tetszik – iskolát jelent, és más eredményekre vezet, mint a jól ismert, „kanonizált” hazai alkotói törekvések – ezért indokolt a kiemelt kollegiális és kritikus figyelem.

A nagyméretű tárgyak lebegése, dőlése, áthatása állandó mozgásba hozza a teret – tekergetjük is tanult fejünket, mikor benne téblábolunk. A megoldás azért igazán poétikus, mert minden, ami „mozog”, egyben be is járható, azaz a lendület, a mozgás a formák expresszivitására és bejárására, belakására egyszerre igaz. Ez a már-már illuzionista hatás mégis erős és egyensúlyos, még ha az összetettségében eleve nagy kivitelezői feyelmet kívánó megoldások – finoman szólva – nem is mindig jutottak el a tervező által kijelölt célba. Ha a felületek kialakításán, az anyagtalálkozásokban a kritikus szem talál is kivétnevet, épp azért, mert nem a felületeken, hanem a térbeli történéseken van a hangsúly, e problémák jelentősége kicsiny. Ez a kapu, majd a lépcsős tér még egy szép asszociációt hívhat elő, méghozzá Palladio vicenzai Teatro Olimpicoját. Ami ott illuzionista háttér,

az itt bejárható valóság. A díszletek tehát előjöttek a színpadról az előcsarnokba. A formák pozíciója, anyagaik helyenkénti nyersessége tovább is erősíti ezt a hatást. Vékony pengén egyensúlyozott a tervező, de úgy vélem, a díszletszerű elemek mégis erősek, és a proscéniumnyílás, valamint a színpadon megjelenő provizórikus tárgyak világának *dekonstrukciója* és különös *montáza* izgalmas és érvényes építészeti téri világgá tudott válni. Más oldalról közelítve természeti és alapvető építészeti analógiák sorát tehetjük gondolatban a ház mögé: lejtő, hegyoldal, szikla, barlang, fészek, illetve torony, híd, lépcső, kapu. Ezek az absztrakt elemek szép, együtthangzó allegóriaként épülnek össze, egymást fizikailag és jelentéstartományaikban is át-meg áthatva. A megoldás helyenkénti brutális ösztinteségét, és a kivitelezésből eredő itt-ott fellelhető szomorúságokat az

effajta poézis számomra tökéletesen elbíra. Ahogy messzemenően elviseli azt is, hogy az alaprajzi szerkesztés is alárendelődik a formák térbeli kompozíciójának, adott pontokon meg-hökkenítő iránytöréseket, kisebb anomáliákat okozva ezáltal. A részletezettség, a részletmegoldások általában nem sugároznak kinos precizitást. Nem kizárólag a kivitelezési problémák miatt. A Bán-féle építészet nem az érzéki tapasztalás építésze. Az ő há-zait, tereit – ahogy ezt az elem-zendő legfrissebbet is – a mozgás, a bejárás, a látvány dinamiz-musa értelmezi és élte. A lábakon álló nézőtér-színpad és a kiszolgálórészek alkotják a parkba benyúló szárnyat, mely teljesen más világ. Hőszigetelő vakolatos, nagyméretű, zömében zárt tömbről van ugyanis szó, az ember lélegzete is eláll a tagolatlan, már-már „bumfordi” forma láttán. Az egésznek egyszerre van furcsa térplasztika, relief-jellege, és egyszerre sugallja esetleges, spontán, nőtt épület hatását. Tervezett és/vagy esetleges. Máshonnan közelítve, mint egy gipszöntvény, a szoborszerű formálás nyersességével hat. Vagy: értelmezhető, mint a színház üzemi jellegének manifeszt meg-jelenítése, akárcsak valamely ipari épület esetében. Nagy értéke a koncepciónak az átjárhatóság, mely a főút-park relációban is érvényesül. Egyáltalán: nyitott, már-már didaktikusan demokra-tikus érzületű házról beszélhetünk, mégis nyilvánvaló, hogy épületünk bizonyos értelemben „egyhomlokzatú”. Minden a fő-nézetre komponált, a hátsó hom-lokzat és tömeg nem reprezentál, és formálását is a belső funk-ciók itt-ott megjelenő elemei

Építész: Bán Ferenc DLA („A” Stúdió Kft.)

Építész munkatársak:
Banu Roland, László Zoltán,
Tenkely Szabolcs, Tisza András

Épületszerkezeti tervező:
Horváth Sándor, Nyikos Lajos
(Pataky és Horváth Építésziroda Kft.)

Statika: Veress Menyhért,
Budai István (C16 Kft.)

Elektromos tervező:
Rajkai Ferenc, Rozgonyi Judit
(Hungaroproject Kft.)

Épületgépész:
Klinda László (Trinom Kft.)

Akusztikai, színháztechnikai
tervező: Kotschy Bt.)

Út-, közműtervező:
Bartha Miklós (Bartaterv)

Generálkivitelező: Baucont Rt.

Projektvezető:
Nagy Zsolt, Béres Levente

Építésvezető:
Németh Antal József

Fotó: Bujnovszky Tamás

határozzák meg: kidudorodó lépcsőtömeg, a szellőzőknak, a kis próbaterem doboza, vagy lábakon álló folyosószakaszok formájában. A nyers, brutális tömeg nem akar más lenni, mint a „fekete doboz” külső formája, mégis költőinek érzem az alapállását, noha e poézis jóval nyersebb, mint a főút felőli szofisztikált megközelített módja.

Jóllehet méltathatjuk az épület elméleti jelentőségét, de a lényeg mégiscsak az, hogy mit kezd majd vele Nyírbátor. A kiindulási alap kiváló: olyan épülettel gazdagodott a város, mely identitásának meghatározó elemévé válhat. A hely szellemét (értsd: kisugárzását) itt kétségtelesen az új épület-szellem determinálhatja. Még bármi lehet, hiszen az üzemeltetői tuják, muskátlik, melyek hamar kikerültek a ház elé és előcsarnokába, könnyűszerrel eltüntethetők. A benne zajló élet fogja igazolni vagy cáfolni a nagyot akaró vízió – elméleti jelentőségeken túlmutató – eredményességét. Kétségtelen azonban, hogy ha a helybéliek jól élnek vele, egyszerre tudják kihasználni a többfunkciós közösségi épületben rejlő lehetőségeket, és egyszerre kaptak identitásképző, új középület-szobrot. Az az elementáris, többretegű szabadságvágy, melyet Bán épületei kifejeznek, üdítően hatnak a honi építészeti bélyeink között. Ez a szabadság, amit experimentalitásként is érzékelhetünk, sajátos dimenziót ad e nyírbátori háznak is. Brutális őszinteségével, kendőzetlen frissességével, vállalt csiszolatlan-ságaival *provokál*. Szakmabélit ezért, laikust másért. Ha e provokációban észrevevessük a jobbító szándékot – a tervező korábbi szavaival élve³ – a jószándékú agressziót, akkor nyert ügyünk van. A hátrahőkölés, a visszakerdezés, a felsóhajtás, a reflexszerű homlokrancolás és fejcsoválás, a tündődés, a vissza-visszatérés mind-mind olyan kiváltott ingerek, melyekre oly nagy szüksége van a honi szűkebb és tágabb közönségnek. Patetikusabban:

annyi önbecsapás után néha szükséges egy-egy pofon. Végül még egy tanulság. Mint cseppben a tenger, üzenetértékű, hogy a látszóbetonból tervezett, hatalmas, eredetileg monolitiként elgondolt utcafronti keret végül könnyűszerkezetes kialakítású lett, és a pontos beemelés így sem sikerült tökéletesen. Jellemzi honi kivitelezői morálunkat és társadalmi körülményeinket éppúgy, mint a terv, illetve az épület heroizmusát. Mégis, épp e tényt ismerve kerül még egy üzenet-réteg a házra: paradox módon épp e heroizmus sikerének-félsikerének manifesztálódása teszi igazán helyére a bevezetőben tárgyalt attitűd érvényességét. A történetben ugyanis ott van a tágabban értelmezett hely létező szelleme: ott vagyunk benne mi – kivitelezők és megbízók, érdekelték és érdektelenek, sőt, építész kollé-

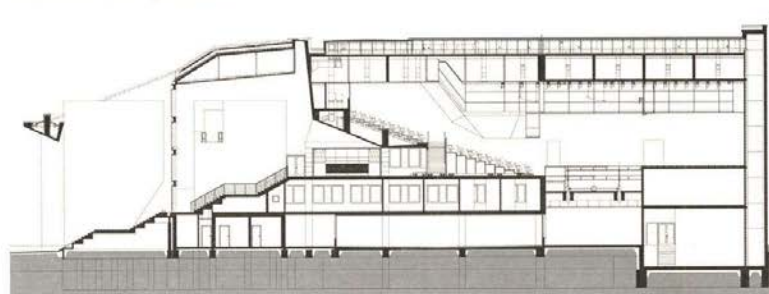
3

gák is; morális és anyagi pozícióinkkal, múltunkkal, jelenünkkel és kilátásainkkal – valamenyien. „Kicsi országom, példás alakban / Te orcádra ütök.” Mármost úgy tűnik, hogy a mentőcsónak ülései talán nem úsztak még el.

Jegyzetek:

- 1) 1.: Mátészalka, színházépület (1985–1988); 2–3.: Budapest, Nemzeti Színház tervpályázatai (1989 II. díj, 1997 I. díj).
- 2) Bán Ferenc: Vallomások. Bp. 1997, Kijárat, 20. o.
- 3) Lásd még: Szabó Levente: Olvasni való – szövegek, házak, Bán Ferenc. 2003. (<http://arch.et.bme.hu/19/19szabol.html>)
- 4) Megyei Művelődési Központ, Nyíregyháza. Tervezés 1969–74, építés 1975–81.
- 5) Bán Ferenc: Bessenyei György síremléke. Művészet 1974/12, 46. o.

1. Felfelé nézve az utcafronti keret és a bejárati üvegfal közötti térről
2. Az előcsarnok részlete: a kövel burkolt lépcsőtorny a látványliffel, az átkösihíd, háttérben a nézőtér alja
3. A nézőtér látványa a színpadról. A széksorok középtáján látható mellőlőtől lefelé a széksorok eltolhatók, a tér összenyitható az előcsarnokkal
4. Az épület keresztmetszete

21

építészek
Keller Ferenc, Sólyom Benedek

PÁHOLY
LODGE

Szabó Levente

Mint(h)a avagy déjà vu

A budai II. Rákóczi Ferenc Gimnázium átépítése

FOTÓK - PICTURES - BUINOVSZKY TAMÁS

□ PÁHOLY
LODGE

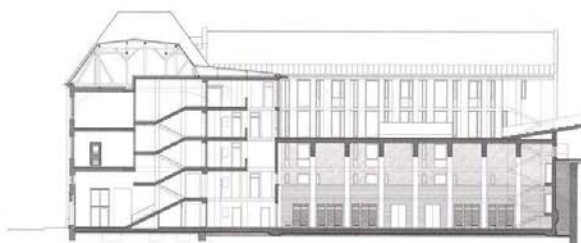

Vannak mai épületek, melyek kritikai vizsgálata óhatatlanul olyan elméleti szempontokat helyez előtérbe, melyek szükségszerű elemzése esetleg elhomályosíthatja azok értékeinek megfelelő interpretációját. Ezt a csapdát alább igyekeznék elkerülni, ezért hamar sietek leszögezni, hogy a tárgyalt épületünk mindenképp öröme ad okot. Noha.

A BUDAI RÓZSADOMB LÁBÁNÁL, a Rózsadombi Krisztus Király Lelkészszésg temploma¹ mellett álló múlt század eleji iskola felújítására és bővítésére 2002-ben írtak ki meghívásos pályázatot.² A meghívottak tekintélyes köréből³ a zsűri az Építész Stúdió Kft. tervét ítélte a legjobbnak. Pályázatuk – a többiekével szemben – a régi épület nagymértékű bontásával és jelentős méretű új épületszárnyak kialakításával végzett az első helyen. Konceptiójuk minimálisra csökkentette a közel százévnnyi különbséggel épült részek találkozásából fakadó problémák (és lehetőségek) kockázatát. Tiszta helyzetet teremtett, melyben a régi épületrész lényegében a bejáratot, az előcsarnokot és a könyvtár funkciót fogadta magába. A Keleti Károly utcára jellemző kis

court d'honneur-ök, térfal-felszakadások itt hosszú, a régi és az új összekapaszkodásából álló térfallal érnek véget, míg a régi épületszárnyak nagyjából helyén a tervezők két új szárnyat emeltek, melyek a hegyoldalba félig besüllyesztett tornatermi tömböt zárják közre. Az igencsak meredek kertbe benyúló szárnyak ügyesen veszik fel a szintkülönbségeket, a tornaterem tetején lévő teraszt pedig lényegében a kert épített folytatásaként fogalmazták meg.

Ami az együttes legnagyobb és legizgalmasabb értékének tűnik, az a régi-új térsztruktúra, pontosabban a kétfő egysége, összhangja. Úgyanis a megmaradó épületrész-váz „kibelezése” és átépítése (az új szintmagasságokhoz igazodó lépcsők, az aulaterén áttutató híd), valamint az új szárnyak átluggatott galériarendszeres szerkesztése finoman hangolt párbeszédet szöveltek meg. Olyan mai térsztruktúrát kapott az épület, mely egyszerre tette világossá, áttekinthetővé a zsbongó- és közlekedő tereket, kiszabadította a félig földalatti szituációt, és összekapcsolta az átértelmezett régít a megfogalmazott újjal. Míg a tornaterem közepre helyezése esetében érezhető némi kompromisszum, az azt három oldalról is körbeölelő széles közlekedőterek más és más, épületmagas vagy szintben is eltolt áttörtsége oldja a földszinti aula beszorítottságát. A templom felőli szárny keskenyebb folyosójáról az új homlokzatot csupán egészen keskeny rések

PÁHOLY LODGE

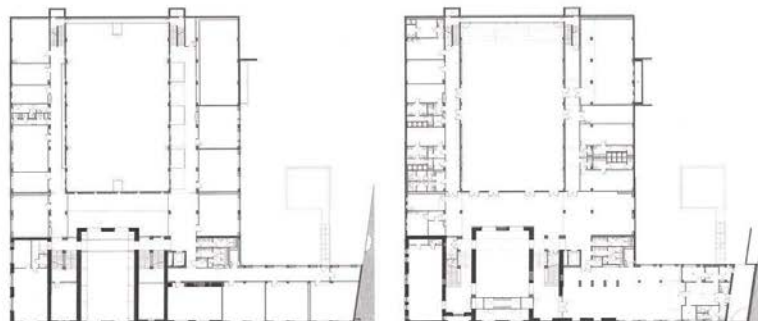

szakítják le, míg az átellenes szárny szélesebb terét izgalmas, egymás felett vízszintes értelemben is elított légtér-öblök tagolják. Differenciált, mozgalmas térszövet alakult itt ki. Ezek az áttörésekkel kialakított folyosó- és zsebteretek nagyméretű kvázi-belső-udvart ölelnek körül, melyet az épületbelsőitől fizikailag – és mint látni fogjuk, kicsit identitásában is – elszakadt külső határoló fal bélel.

Az új homlokzat tehát le-leszakadozik a belső terektől, önálló elemmé és önálló jelentés hordozójává válik. Ez azonban csak az épület belső tereinek bejárása után válik nyilvánvalóvá, amit úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a külső alapján más belsőt várnánk, vagy fordítva: a belső alapján más külsőt. Kritikai didaxissal a külső és belső a következő szemantikai ellentétpárokkal írható le: súlyosság-könnyedség, statikusság-dinamizmus, zártság-nyitottság, konkrétság-absztrakció,

jelsűrűség-neutralitás. Ami belül fegyelmezett, puritán és friss, az kívül egy fokkal lágyabb és két fokkal érzelmeesebb. Bizony, érzelmes építészet ez. A tervezők maguk így fogalmaznak a műleírásban: „A régi épület-szárny bontása során keletkezett téglát külső burkolati anyagként használjuk fel. Ez nem csak gazdaságos megoldás, de tartalmaz szellemi kapcsolatot is a régi és az új között, az állandóságot, a folyamatosságot érzékeltetve.”⁴ A homlokzati felületek tehát mesélni akarnak, szövege formált demonstratív felületekként vannak jelen. A bontott téglák használata itt is – de már az előképként talán joggal említhető Medve utcai iskolánál⁵ is, jóllehet ott sokkal szikárabb hangvételben – sajátos jelentést közvetít. Az alapvetően vakolatarchitektúrás régi mellé kerül a bontott téglaburkolatú új. Mi a régi és mi a mai? Elbizonytalanodunk. Nem a tudatunk szorul megerősítésre, de érzékeink, tudatalattink

- ÉPÍTÉSZ TERVEZŐK / ARCHITECTS
KELLER FERENC, SÓLYOM BENEDEK
– ÉPÍTÉSZ STÚDIÓ KFT.
- ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSÁK / FELLOW ARCHITECTS
SZABÓ LÁSZLÓ, VÁRKONYI ANDREA, VAIDA BARBARA – ÉPÍTÉSZ STÚDIÓ KFT.
- STATIKA / STRUCTURE
HERNÁD ATTILA – TIBANYI HAJMOS ÉS TÁRS.
- GÉPÉSZET / PLUMBING&HVAC
ÓTVAY ANDRÁS, ÓTVAY TAMÁS – ÓTVAY GÉPÉSZ STÚDIÓ.
- ELEKTROMOS TERVEZÉS / ELECTRICAL PLANNING
KOVÁCS GYÖRGY, NÁNCIS ZOLTÁN – PROVILL KFT.
- KÖRNYEZETRENDEZÉS / ENVIRONMENT
STEFFER ISTVÁN – GARTEN STÚDIÓ.
- ÉPÜLETSZERKEZETEK, KONZULENS / STRUCTURE EXPERT
BECKER GÁBOR – ADICO KFT.
- KÖZMŰ / PUBLIC UTILITIES
KADÁR LÁSZLÓ – KADÁRKONPLEX TECHNOLOGY.
- KÖNYVTECHNOLÓGIA / KITCHEN TECHNOLOGY
ACZÉL PÁL TAMÁS – GASTROPLAN KFT.
- TŰZVÉDELMEK / FIRE PROTECTION
GOMBK KÁROLYNÉ – BQSEC KFT.
- FORGALOMTECHNIKA / TRAFFIC
KÖZLEKEDÉS KFT.

□ PÁHOLY
LODGE

zavarban van. A fal belsejében évszázadig megbúvó égetett kerámia elemek most egyszerre korszerű acél-szerkezetek segítségével alkotják egy új épület dialá-
tált, független külső kérégt. (Nota bene – rögvest a kritikai kiadással indítva – lassan el lehetne készíteni a bontott téglá alkalmazásának honi kortárs enciklopédiáját.)⁶ A figyelemreméltó precizitással szerkesztett, finom plasztikájú, fekvő és élére állított téglasorokból komponált homlokzatokat tanulmányozva érezni az elemenként kirajzolt téglakiosztás pontosságát és az azon átsugárzó tervezői szeretetet, szuggesztíót. A rafinált síkváltások tagolják is a homlokzatokat, épp annyira, amennyire a régi homlokzatszakaszok tagolják a téglából készített sarok-armírozások, a nyílás-kere-
tezők és a vakolt mezők. Az anyagszerűség érzéki hatása olyannyira kifejező, hogy a vadonatúj udvarban sétálva ódon iskola falai között érezhetjük magunkat (ezt a hatást az egyik menekülőlépcső szinte szobrász-
szí attitűddel formált világítókörtje egészen hangosan közvetíti). A hatás lenyűgöző, a kifejezés, a halk szavú, de erőteljes demonstráció sikeres, ám legitimitása kétértelmű. E tervezői szándék ugyanis az idővel operál. Jó értelemben vett illuzionista vagy filozofi-

kus szándékkal ugyan, de mégiscsak dekorál, jelez, időzjelbe lesz, összemos, régít és újat nem evidens módon különböztet meg, hanem talányosan kapcsol össze. A „délj vu“-re apellál. A régi mellé-, belé-, elé épülő új megrázó, katarikus paradigmáját lép át, kerül meg, vagy – a koncepció oldaláról megfogalmazva – arra törekszik, hogy mindez elfogadhatóbbnak, könnyebben feldolgozhatóbbnak hasson.

Az új homlokzat fótmotívuma az ablakosztás randomnessa, megtervezett esetlegessége, játéka. E motívum hazai történelmi vizsgálata külön elemzés tárgya lehetne. A kánon ragozása szikáran vagy édeskésen, szolgáiban vagy újítólag át- meg átszövi az utóbbi évek honi építészetét. Itt bár finom és elegáns, erősíti a bontott téglafelületek szövetszerűségét, költőiségét, mégis ellenpontozza a régi homlokzati struktúra fejelemét. Míg a belső, térbeli szövet homogén jellegű régiben és újban egyaránt, a homlokzatszakaszok habitusa eltérő. Sőt, az udvari homlokzat karcsú téglapilíreai és földémtől földémgig tartó ablakrendszere kicsit ki is kezd a falas szerkesztés hegemoniáját. A földémtől le-
szakadó udvari homlokzatok külső arca nem egészen adekvát a belsőhöz: míg odabent könnyed, merész, dinamikus a homlokzati kéreg, addig kint súlyosabb, statikusabb, kimértebb. Az udvarban vázas, másutt viszont falas szerkezetet sejtet a homlokzati formálás, miközben játékosága, rendezett esetlegessége a felület homogenitását hangsúlyozza. Látható, hogy három értelmezés is érvényes lehet egyazon épületen belül, a ház eltérő arcai így módon kicsit le is vetik magukról a téglaköpeny homogenizáló szigorját.

De félre (ödébb) az elmélettel. A fentiek műfaji határokat feszegető felvetése is csak attól nem tűnik aránytévésztesznek, hogy vizsgált házunk igen magasra tette a mércét.

Épületünk az utóbbi évek honi iskolaépületeinek minden bizonnyal jeles opusza. Bizonytalan, fogócszók nélküli korunkban (nagy szavak!) biztonságos és fogócszót próbál nyújtani és képviselni. Itt és most, megkockáztatom, ennyi elég, így van ez rendjén.

Noha.

- (1) Épült 1926-ban, Árkay Aladár tervei alapján.
- (2) A pályázatról lásd még: http://archivum.epiteszforum.hu/hoimi_detailled.php?mhmid=1869
- (3) A meghívottak: Csomay Zsófia, Tomay Tamás, Pázár Béla és Magyar Éva, Wéber József.
- (4) Az idézett szöveg teljes hoaszában olvasható a következő címen: http://archivum.epiteszforum.hu/hoimi_detailled.php?mhmid=3807
- (5) Csik Ferenc Általános Iskola és Gimnázium, felelős tervezők: Cságoly Ferenc, Sólom Benedek (Építész Stúdió Kft.)
- (6) Adalék: a „bontott téglá” kifejezésére a google.com 642 találatot mutat.

TEMA: KÖZÉPÜLETEK

Fugere¹

A Víziváros Office Center Irodaház

„A bonyolulttól nem kell félni, a zavarostól kell félni.”² (Esterházy Péter)

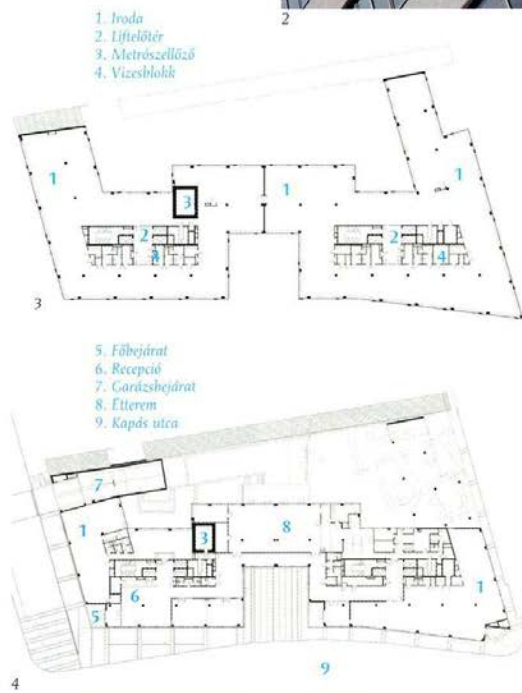
1. Pozitív és negatív sarkok, a telek finom szögtörése, illetve a mindezekben átforduló és a bejáratok sarkait felett elreplülő homlokzati skin
2. A megvalósult homlokzati idea nagyvonalúságát az átlag-folyóméter, azaz az alkalmazott minta nagyvonalúsága adja
- 3-4. Az alaprajzokon jól megfigyelhető, hogy a meanderszerű beépítésidea hogyan idomult a konkrét helyszíni és funkcionális adottságokhoz – az emeleti szinteken, illetve a földszinten
5. Az épület a szemközti irodaépület tetejéről. Jól látható a homlokzat hármastagolódása: lábazati szint, négy-, illetve ötszintes szalagfelület, majd a visszahúzott tetőszint

Szabó Levente

Épületeink egy jól-rosszul körüljárható csoportjának már régés-rég nem homlokzataik vannak (legalábbis a szó hagyományos értelmében), hanem bőrük, külső hártájuk, rétegük, kérgük, burkolatuk, ruhájuk van. Boncolgathatnánk az okokat (úgyis, mint technológia, bekerülés vagy trend), most mégis fogadjuk el ezt axiómaként, vizsgált épületünkre vonatkoztatva is. Ráadásul, mert bérirodaházról van szó, a homlokzat – szokásos jelentéstartalmán túlmenően – bizonyos mértékű kommunikációs jelentőséggel is bír (marketing), miközben a mögöttes tartalom neutralitása miatt szükségképpen semleges felület. Egy homlokzat szerelt vagy „öltöztetett” jellege és megjelenése, viselkedése, esztétikája persze nem mindig korrelál egymással – itt igen. Jól érthető és értelmezhető az a tervezői szándék, hogy a nagy és homogén irodaépület-homlokzatokat – a hármastagolódáson keresztül

(semleges lábazati szint, négy-, illetve ötszintes szalagfelület, visszahúzott, megint semleges tetőszint) – úgy fogja egységbe, hogy azok monotonitása ne unalmat sugározzon, hanem ritmust, ráadásul oly módon, hogy finoman a homlokzatépítés technológiája, az építés logikája is nyilvánvalóvá váljék. Persze réteg és réteg között különbség van (még akkor is, ha – horribile dictu – a Dózsa György úti enyhén „illuminált” ház³ is távoli rokona a most tárgyaltaknak). Itt, a Kapás utcában ugyanis sajátosan rafinált elméleti felvetéssel és megoldáskísérletével van dolgunk. Azáltal, hogy az egymás fölött eltott ablakok rendje interferál a tartószerkezet rendjével, a ház megmutatja külső kérgének szinte valamennyi rétegét. Mint egy preparátum. Az alapötlet kicentizett folyómétere elvben a végtelenségig folytatható lenne (vö.: egyenes vonalú egyenletes mozgás). Továbbmegyek: sajátos humor vegyül e gesztusba, mely úgy próbál őszinte lenni, hogy egyszersmind karikírozza is

TÉMA: KÖZÉPÜLETEK

1. A kéreg a két főbejárat fölött leválik a mögöttes homlokzatról, s kvázielőtető-tömegként fordul be a sarkokon. Ez a gesztus alapvetően a repülő szalag modelljét erősíti: izgalmas lett volna, ha ez az „elrepülés” még több helyen megismétlődik

2. A számítógépes modellen jól érzékelhető a szerkesztés elve: tartószerkezet, homlokzat és a nyílások rendje három különböző anyagot, síkot jelöl ki. Interferálásuk, montázszerű együttélésük határozza meg a homlokzati látványt

3. Belső fotó a bejárat elöcsarnokról

önmagát. Gondolatban ugyanis folytatható lenne a ház effajta preparálása, levetkőztetése – mondjuk mintha egy szürrealis festményt néznénk: s már láthatjuk, hogy csúszik odébb egy fél rasztert betonon az üveg, szigetelésen a vékonyvakolat, majd azon a színezés, és érezhető is már a koncepcióban rejlő erős didaxis. A rétegek, és a rétegeket alkotó elemek egymást keresztbe-kasul kergetik végig a homlokzati felületeken.

Ez a homlokzatominta-idea, mint tapéta vagy kitöltés (fill), az ideához leginkább hűen egy homogén magasságú, környezetétől független, és a mintához hasonlóan szabályos alaprajzi szerkesztési házon állná meg a helyét. Itt azonban tompa és hegyesszögök, szintugrások és épületvégek kényszerítik az elvet adaptációra. Így például a „szalag” jobban viselkedik az alacsonyabb épületszárny esetében, mikor csak négy szintet fog egybe (illetve általában a hosszanti, Kapás utcai homlokzaton), az arányokból következő lendülete itt kifejezőbb, erősebb. A végek és szélek, felső peremek pedig (legyen szó bár a szomszédos épületekhez való csatlakozásról, a szintugrásokról, akár a tetőszintű anyagváltásokról) nem képesek a homlokzati átlag-folyóméter nagyvonalúságának viszatükrözésére. Nehezíti a helyzetet az is, hogy a homlokzati minta szerkesztése homogén, alapelemében nincs lehetősége sem a differenciának (az átmenetek lehetőségének), sem a véletlennek, a randomnak. Ha analógiát keresünk, sokkal inkább a fraktálok véges-végtelen, szigorú, bár itt redukált világát idézhetjük – s ez így nehezebb, ám talán kortalanabb, trendektől kicsit függetlenebb megoldást eredményezett. De ebből következik az is, hogy hiányzik a

rendszerből az esetlegesség adaptációjának lehetősége. Félreértés ne essék: egy ilyen geometriai szituációt ezzel a homlokzati struktúrával beburkolni így is kisebbfajta – az egész, igencsak összetett és bonyolult tervezési folyamat levezényléséhez hasonlatos – bravúr, ám épp

ez, az alapötlet szellemessége az, amely a szemlélőt további kérlelhetetlen vizsgálódásra kell hogy készítse. A homlokzati rafinéria eredménye, hogy nem csupán dinamizmust ad a háznak, hanem az eltolások diagonalitása miatt érdekes nézőpontok fedezhetők fel, és sajátos

Építész:
Nagy Iván és Pálffy Sándor
(Építész Stúdió Kft.)

Építész tervezők:
Sólyom Benedek + Ada-Line Kft.
(Földes László, Schiller Adám,
Almer Orsolya, Bukta Csaba,
Fuferenda Edit, Fülöp Veronika,
Klimaj Livia)

Statika: Nagy András,
Marót Balázs (Bend-Stat Kft.)

Épületgépészet: Bihary Zsolt,
Hajnal Zsolt (C&B Plan)

Villamos berendezések:
Kovács György, Ivanics Zoltán
(Proville Kft.)

Környezetrendezés:
Karádi Cábó (Land-A Kft.)

Forgalomtechnika:
Rhorer Adám (Közlekedés Kft.)

Konyhatechnológia:
Acél Pál Tamás (Gastroplan Kft.)

Fotó: Bujnovszky Tamás

1

2

álperspektivikus hatás is észlelhető. Ugyanakkor ellentmondásosnak érzem, hogy a homlokzati tartószerkezet-réteg is az ablakréteg „anyagával” van eltakarva. Kérdés, hogy nem lett volna következetesebb, ha a földszinten is alkalmazott – fémlemez megmarad a tartószerkezetek kizárólagos megjelenítésének, nem lett volna úgy erősebb a koncepció kifejeződése? Ráadásul – ha már az anyagokat, mint a rétegelvet kifejező építészeti eszközöket vizsgáljuk – akkor elgondolkodtató az is, hogy a skin-ként alkalmazott homlokzati anyag, a vakolat az ablakkávak miatt falszerű hatást kelt (sőt: a sarokbemetszéseknél tömegszerűt), s hogy az ehhez társuló konnotációk (tektonika, súlyosság, statikusság) épp ellentmondanak az atektonikus repülő szalag koncepciójának, inkább makettszerűséget kölcsönöznek az összehatásnak. (Érdekes módon egy korábbi homlokzati variáció, amikor a szalag nem repült a földszintes sáv fölött, hanem vakolt lábakon állt, ezt a kérdést nem vetette fel, noha a megvalósult verzió lendülete kétségkívül erőteljesebb.) Persze, az egészet értelmezhetjük homlokzati rétegek, eltérő habitusú architektúrák montázsaként is, és az efféle gondolati absztrakció által talán feloldódik ez az ellentmondás: a homlokzat e külső kérge innen nézve inkább tapad és feszül, semmint lebeg vagy repül. Bár ennek az értelmezésnek meg az mond ellent, hogy a kéreg a két főbejárat fölött leválik a mögöttes homlokzatról, s kvázielőtető-tömegként fordul be a sarkokon. Ez a gesztus alapvetően tehát mégis a repülő szalag modelljét erősíti; izgalmas lett volna, ha ez az „elrepülés” több helyen (akár a tetőteraszok mentén is) megismétlődhet – mondom ezt úgy, hogy

az ehhez szükséges négyzetméter-érzékeny beruházói „nagyvonalúságról” vannak fogalmaim.⁴ Kontextualitás versus absztrakció? A telepítés meanderszerű, udvart, utcabövíletet képező gesztusa – azontúl, hogy funkcionális tiszta, logikus, és jól belvilágított traktusokat hoz létre –

egymást erősítik. Azonban a meanderek két vége is van, ráadásul ő maga sem homogén (elég, ha az épületszárnyak vastagságkülönbségeire, vagy a Csapláros utca felőli romok miatt lábakra állított épületrészre gondolunk). Sőt, természetesen a kontextus sem homogén. Míg a

ugrással a beépítés tükrözi, addig a homlokzati absztrakció változatlan lendülettel fogja egybe az eltérő környezeti identitású oldalakat. Míg tehát az alaprajzi elvontság könnyen volt képes kontextualista habitussá szelídülni, addig erre a szintén elvont skin-koncepció természetesen nem volt képes. Az ebből származó feszültség eredőjének iránya, előjele mindenesetre nem teljesen evidens.

Azt mondja a Pallas Nagylexikon⁵, hogy „a fűga lényege abból áll, hogy több szólam egy rövid zenei frázist több száz ütemben ismétél; úgymond egyik a másikat pihenés nélkül kergeti, hajszojka, mialatt a többi szólam hozzájuk a kísérleti szólamokat szolgáltatja”. Én meg azt mondom, hogy ez a „kergetőzés”, mint homlokzati program a Kapás utcában is érdekesnek és figyelemre méltónak (a honi műfajazonos teljesítményeket ismervé pedig öröndetesnek is) tűnik, még akkor is, ha építészeti jelentősége elsősorban kísérleti jellegű.

És még mondják⁶ (mondjuk), hogy az építészeti nem megfagyott muzsika.

3

frappáns megoldása az irodaház-funkció behemót jelenléte és a mikrokozmosz-szövet léptéke között feszülő konfliktusnak. Az alkalmazott telepítés és a telek geometriájában lévő finom szög-törés kihasználása a homlokzathosszakat lecsökkentette, a nagy egészet kontextusarányos kis egészekre bontotta. Ez a beépítési koncepció próbál tehát együtt élni a homlokzatskin-szalag ideájával. Ha a meanderre, mint absztrakt alaprajzi szerkesztésre gondolunk, akkor annak folytatható szalagszerűségéhez adekvát a homlokzati motívum véges-végtelensége. A két elvontság ebben az olvasatban találkozik,

forgalmas Csalogány utcában jellemzően magas beépítések képezik a környezetet, legfőképp pedig a szemben lévő sávablakos, lekerekített sarkú, finom plasztikájú irodaház, addig a Kapás utca szűk és keskeny, épületünkkel szemközti egy kétes vizuális értékcsökkentő épített látvány képez hátteret, a Csapláros utca pedig az alacsonyabb, többé-kevésbé egységes vakolatarchitektúrák lakóházak világa. Míg a három utcafrontnak megfelelő hármas differenciáltságot a szintmagasság váltásával, illetve a Kapás utcai álcour d'honneur-rel, valamint a feltárt, majd visszatemetett romok fölötti homlokzatsík-vissza-

1) Latin szó (ejtsd: fűgére), jelentése: kergetni. Ebből származik a fűga szó.

2) Esterházy Péter: A szavak csodálatos életéből, Budapest, 2003, Magvető

3) ING központi irodaház, Budapest, építész: EEA, 2004.

4) Bérleti díj: 14,5 euro/m²/hónap, üzemeltetési költség: 3,5 euro/m²/hónap (forrás: <http://www.hungary.joneslangassalle.com>).

5) Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893-97.

6) Míg ugyanis például Goethe „megdermedt zenéről” beszél, addig Schopenhauer kifejti, hogy az analógia csupán a külső formákra (pl. ritmus, szimmetria) igaz, az építészeti és a zene belső lényegére nem. Igaza lehet. (Arthur Schopenhauer, A zene esztétikája, Budapest, 1992, Hatlagaú Síp Alapítvány.)

ÉPÍTÉSZEK / ARCHITECTS
**Czigány Tamás,
Tóth Györgyi, Papp Róbert**

PÁHOLY · LODGE ■

Szabó Levente

Szagrális derű

A Pannonhalmi Apátsági Pincészet épületeiről

Gál Tibor borász emlékének

FOTÓK · PICTURES · HAJDÚ JÓZSEF

□ PÁHOLY
LODGE

Rajnai rizling. Sauvignon blanc. Fűszeres tramini. Olaszrizling. Ezerjő. Sárfehér. Chardonnay. Pinot blanc. Pinot noir. Merlot. Cabernet franc. No meg a 2003-as Tricollis Cuvée üde íze, mely még élénk emlék. Ha igaz is, hogy olyan a ház, amilyen a bor, vagy a bor hasonlatos az épülethez, melyben készítik, érlelik, ha e pannonhalmi fehérbortól való elbűvöltségünk össze is mosódik az épületegyüttes fölött való örömmünkkel (márpedig), akkor sem feledhetjük a borászat itteni újjáélesztésében tevékeny szerepet vállaló Gál Tibor gondolatát, aki szerint ahhoz, hogy egy borász véleményt tudjon mondani saját ültetvénye képességeiről, minimum hét esztendőre van szükség – s nem tévedünk nagyot, ha e szemérmes főnntartást az épületekkel szemben is meghagyjuk. Mégis, az első „kortyról” való beszámoló talán legitim kritikus feladat.

Az a gyanúm (premisszám), hogy e ház borokhoz hasonló jóságának és szépségének lényegi magyarázatát valahol a vizsgált opus jelentéstartalmának szakrális rétegzettségében kell keresnünk.

SAKRALITÁS vagy teatralitás? A borászat hármas tagolódású épületegyüttese, úgy tűnik, megtalálta helyét a Szent Márton-hegyen. A tervezők jól ismerték föl a hely szép törvényszerűségeit és szent hagyományait (nota bene: szellemét), amikor alkalmazkodtak a korábbi beépítések sajátosan hierarchikus világához. A főpátság monumentális épületei szellemi és fizikai értelemben is uralkodnak a környezet fölött, a kisugárzás hatása alól kár is lett volna kivonnia magát az új építéseknek. A „többi”, azaz a millenniumi kápolna, a Boldogasszony kápolna, de még a Jurcsik-féle kazánház is mind szoliter jelként erősítik a kialakult topográfiai és morfológiai erőteret. Szépen illeszkedik ebbe a közel harminc méteres szintkülönbséget áthidaló prэшház-kút-pince hármas koncepciójének megfelelő telepítés. Az épített környezet funkcionalitásának és szakralitásának hatása alól sem a tervezők, sem a ház nem vonhatta ki magát: egyfelől apátság borászatáról van szó, mely szóösszetételt halva azonnal peregnék előttünk a szerzetesi élet mindennapjait illusztráló képsorok, másfelől ha a bor kapcsán elmélkedünk, fölősi leges is idéznünk, elég említenünk Hamvas Béla nevét, s máris szentencia-szerűen elevevnednek meg bennünk vonatko-

zó mondatai. Mégis, a borászat együtteséhez távolból közelítve nem tűnt megokolhatatlannak az érzés, hogy valamiféle teatralitásról is szó van itt. Adva van már a legelején a hármas koncepció: prэшház, mint kvázi prэшház a szőlő fogadására, a feldolgozás első lépéseire, a kút, mint a szintkülönbséget áthidaló technológiai és közlekedési tér, valamint a pince, mely részben tényleg pince, részben kiegészül a hatalmas támfalak mögé bújtatott erjesztőtérrel és a ki-

BERUHÁZÓ / CLIENT
PANNONHalmi BENCÉS
FŐPÁTSÁG, PANNONHalmi
BORHÁZ KFT.

ÉPÍTÉSZEK / ARCHITECTS
CZIGÁNY TAMÁS,
TÓTH GYÖRGYI, PAPP RÓBERT –
CZITA ÉPÍTÉSZIRODA KFT.

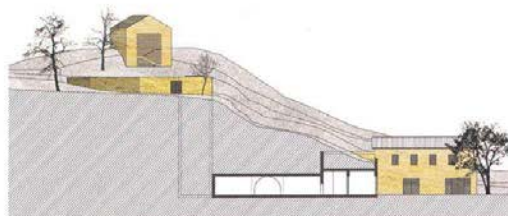
GEPESEZT / PLUMBING
GYURKOVICS ZOITÁN –
KONDIKAD MÉRNÖKIRODA KFT.

ELEKTROMOS TERVEZÉS / ELECTRICAL
PLANNING
HORNUNG PÁL –
KONDIVILL MÉRNÖKIRODA KFT.

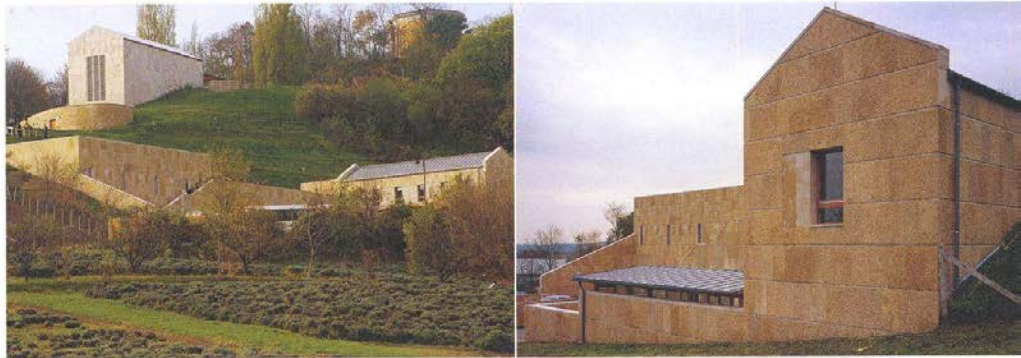
SZERKEZET TERVEZŐK / STRUCTURE
BÖRZSEI TAMÁS, TILAI JÁNOS –
BS TEKTON KFT.

KERT- ÉS KÖRNYEZETTERVEZÉS /
LANDSCAPE
HENCZ HELGA, GRÖF ANDRÁS
KOVÁCSOLTVAS KILINCSEK, VASALATOK /
IRON WORKS
SEREGI GYÖRGY, IFJ., PAPP PÁL

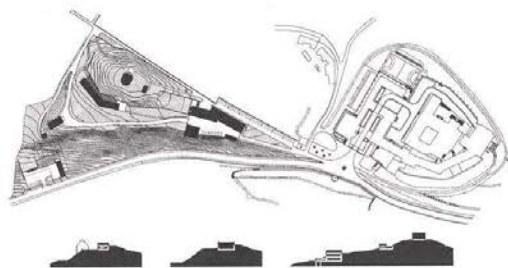
GENÉRAL KIVITELEZŐ / MAIN CONTRACTOR
INTEGRÁL-H RT.

PÁHOLY
LODGE

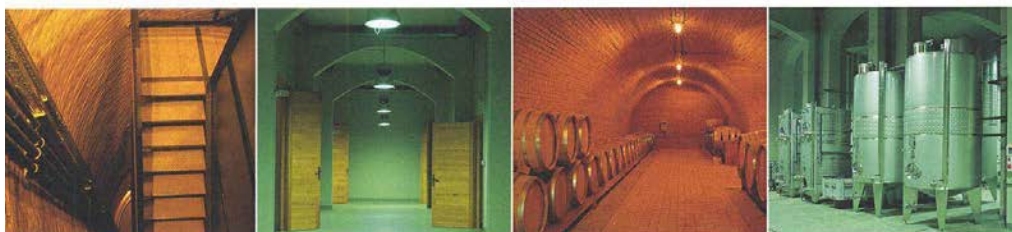
szolgáló épülettel. Didaktikus, narratív, és a koncepciót első pillantásra érthetővé tevő felvetés valósult meg itt. Nyilvánvaló, hogy ha tényleg prэшház, tényleg kút és tényleg „csak” pince épült volna, akkor a színpadiasság kérdése nem lenne releváns. Itt azonban szükségképpen az archetipusoknak valamiféle nagyítása történt (ad notam E. D.), legalábbis ami a prэшházat és a kútat illeti. A prэшház monumentális, négyzetes tömege az elemi házformára utal, de homogén minimalista formálása jóval nagyobb annál, hatása, ereje vetekszik a millenniumi kápolnáéval. A kút sem szokványos falusi kútat juttat eszünkbe, hanem sokkal inkább a körkörös bejárható nagyméretű kutak. Így például az 1500-as években VII. Kelemen pápa által építtetett orvieto-i példa téri erejét idézi meg. Ráadásul, ha kellő távolságból nézzük a domboldal beépítését, s feltételezzük, hogy néhány (hét) év múlva az erdőség benövi az egyes új épület-elemek közötti területet, akkor a tervezői szándék sajtós land-art projektként is értelmezhető. Mindez tehát kétségtelenül jelen van, azonban pont e hét (sok) éves távlatot magunk elé képzelve tűnik úgy, hogy majdan jóval inkább szétválnak az egyes elemek:

a ház és a kút a hegy többi épületéhez hasonló jeleké lesznek, az úmenti támfal-épület pedig kivonja magát a főapátság fentebb vázolt erőteréből (ahogy azt a tervezők új, tudatosan eltérő anyaghasználatú, de hasonló megformálású kiszolgáló épületei még határozottabban teszik pár tíz méterrel arrébb).

Az épületegyüttesben járva szakrális konnotációk sora merülhet föl a szemlélőben. Különben is, olyan a belső tér, mint valamely időtlen, zömében földalatti mérnöki-természeti képződmény, melybe a funkció és tárgyi bizonyítékai (a több méter magas, valószerűtlen méretű koracél tartályok, a tölgyfahordók, a palackok) utólag költöztek be, a gépészeti vezetékek keresetlen ösztönéssel ügyszintén, a kút lépcsős- és liftmagja pedig egyenesen olyan, mintha valamely precíz mérnöki kéz szerkesztette volna bele a már réges-rég meglévő formába, s hasonló érzés fogja el az embert a prэшház földemeit, acélgerendáit és lépcsőit szemlélve is. Ezek a helyes és tudatos tervezői döntések, hangsúlyok adják a tér, a terak erejét, s az időtlenség érzetét kelte kicsit szakrális jellegét is. Elemeiben szemlélve a térsort, mely dramaturgiailag és technológiailag is a prэшház előtti kis térséggel kezdődik, bejárása föntről lefelé „szokásos”, mintha egy szakrális építészeti tereket demonstráló kvázi-múzeumban lennénk. A prэшház hegy felőli oldala, falak és tető homogén körhúja a robusztus előtetővel valamely erdei ravatalozót idéz, a prэшházban – a szintbeli megosztások ellenére is – egyhajós, ősi templomra asszociálhatunk, a kút a pincével az ókeresztény katakombák világát eleveníti meg, az erjesztőtartályok terme pedig egy kéthajós csarnok-templom benyomását kelti. A téri situációk egymásutánisága olyan meghökkenően változó, tágasság és szűkösség, kis és nagy belmagasságú terek olyan pulzáló gyorsasággal kísérik az együttest bejáró vándort, hogy mindegyik rész-tér ereje még inkább fölerősödik e meghökkenő igenis–nemis linearitást ér-

□ PÁHOLY
LODGE

zékelnél. A belső tehát jelentős mértékben függetlenedik a külső környezet erőterétől (ennek persze a földalatti pozíció is az oka), és kortalanabb, meglehetősen sajátos erőteret teremt magának. És ez a magyarázata annak, hogy a terek elbírák még a finoman historizáló gesztusokat is: a szegmensíves gerendákat, a bejárat boltíves vagy az üzlettér dongamennyezetes megformálását.

Az érzékelés, az érzékiség szentsége nagyon is jelen van a vizsgált együttesben. A borkultúra fogalmát két egymástól nagyon távoli végpont keretezi: a spektrum a dionüszoszi mámor és a misebor misztériuma között feszül, mégis mindkettő az érzékelésre, mint az evilági örömökre, vagy épp, mint az isteni jelenlétre alapul. Az épületbelsőben a glettel-festett nyersbeton és a téglalaboztat, valamint a kút téglalaboztatása a meghatározó közeg, s a bekerült további anyagok csak kiegészítik: ellenpontozzák vagy felerősítik azok alaphatását. A faajtók, s az egyedül kovácsoltvas kilincsek tapintása, a fahordók testközeli jelenléte finom kontrasztot képez, és így a befogadó szempontjából valószínűleg erős absztrakciókat hirtelen érthetővé és megfelfejthetővé teszi. Az acéllépcsők, acélgerendák és a tartályok hideg világa pedig érintetlenül hagyja az alapformákat, azok erejét nem gyengíti, hanem erősíti. Az épületkülső anyaghasználatával sokkal finomabb distinkciókon alapul. A teljes ház a haraszi bányából származó süttői mészkőruhát kapott. Ez a burkolat, mint bőr (skin) néhány centis homogenizáló kéreg, s a hely meglévő identitásképző épületeit tekintve független is környezetétől. Ráerősít a formálás időtlenségére, kifejezi az abból eredő szakralitást. A három egység eltérő megmunkáltságú mészkővel borított: a prэшház zárt fugával rakott csiszolt kőlapokkal, a kút pereme és támfala durva felületű, de kis köelemekből épített fal, míg az útmenti épületrészek kézzel egyelt kőtáblákkal borítottak. E hármas tagolásban nincs is semmi meglepő, hiszen megfelelnek az alapkonceptió-

nak: a támfal és a kút durvább burkolata erősíti azok műtárgy jellegét, míg a prэшház sima felülete annak elvontabb, absztraktabb hatását akkumulálja. Mégis, majdnem hiányérzetet okoz a megtervezettség és spontaneitás friss pannonnalmi aránya. A formálás elvont jellege, az együttes minimalista törekvései óhatatlanul a svájci „nagyok” kérielhetetlen részletképzését követelik. Talán kicsit lehetett volna engedni a megtervezettségéből, ahogy ez a telepítés tervezetén spontán jellegéből is következett volna. Az építészeti mű egy-két jelentésszféra között a spontán és tervezett elege mindenesetre tökéletesre sikerült. A pincék téglalaboztatának egyenletlensége, helyenként fejezetlensége, s még inkább a kézzel hegyeselt kőtáblák minden egyes eleme mesél: nincs két egyforma, árulkodik megmunkálójának habitusáról, hangulatáról, igényességéről, lelkéről. Létrejön az, ami mai építészeti technológiák mellett nem könnyen: az építési tevékenység szakrális eredete láthatóvá, kézzelfoghatóvá válik. Nem hibaként vagy eltérésként, hanem az emberi teremtés lenyomataként.

Az új pannonnalmi borászat – emelve kritikusai kalapját a tervezők: Czifágy Tamás, Tóth Györgyi és Papp Róbert előtt – természetes és erős hatású épületegyüttes benyomását kelti. Szakrális rétegzettségű súlyos elemekből, mély jelentéstartalmakból áll össze, az együttes hatás mégsem komor, hanem friss, és gyanítom, hogy az ígéretes „ültetvény” a hetedik évfordulón is ugyanezen derűtől sugárzik majd.

FEKETÉN - FEHÉREN

„Sok hamis mérték,
Sok hamis mérték,
Sok hamis mérték,
Sok hamis mérték.”

(Bereményi Géza: Pridem – részlet)

SZABÓ LEVENTE

A hamisság esztétikája

Esztétizálni fogok. Pedig nem szabadna, mert óhatatlanul hamis leszek. Péccsett – az ÁRKÁD Bevásárlóközpont kapcsán’ ugyanis hibázott (lásd még a híres mondatot: „több mint bűn, ez már hiba”) a városvezetés, az érdekvérvényesítésért felelős polgárok és szervek, maguk az építészek, a civil kurázi, a kritikus, egyszóval mindenki – persze különböző mértékben. Egyedül a beruházó, azaz a pénz nem hibázott. Természetétől idegen a hiba.

Jóllehet a nagyméretű, a városi szövetrendszer, kapcsolatokat szétfeszítő bérirodaházaknak, bevásárlóközpontoknak a városon kívül a helyük, beköltözésük, térhódításuk tény. Ez az elemzés most nem foglalkozna a lényegi problémával, azaz a beköltözés és a térhódítás eufémisztikus fogalmával, az azt előidézőkkel vagy elősegítőikkel, a tétlen közönyösökkel meg pláne nem. A globalizáció kontra regionalizmus vitát sem kívánja szempontjaival előmozdítani, ahogy azt sem értékelné, hogy e jelenségszoport mennyiben konstruktív és mennyiben destruktív hatású rövid-, közép- vagy hosszú távon a városra, a közvetlen környezetre vagy éppen az egyes városlakóra nézve. A lényegi kérdések farvizén szeretne néhány olyan problémára rámutatni, amelyből kiiviláglík, hogy a baj nem jár egyedül. Fogadjuk el tehát azt, amit nem szabadna, hogy ezt a megépült városi elemet önmagában, mint esztétikai problémát vizsgáljuk.

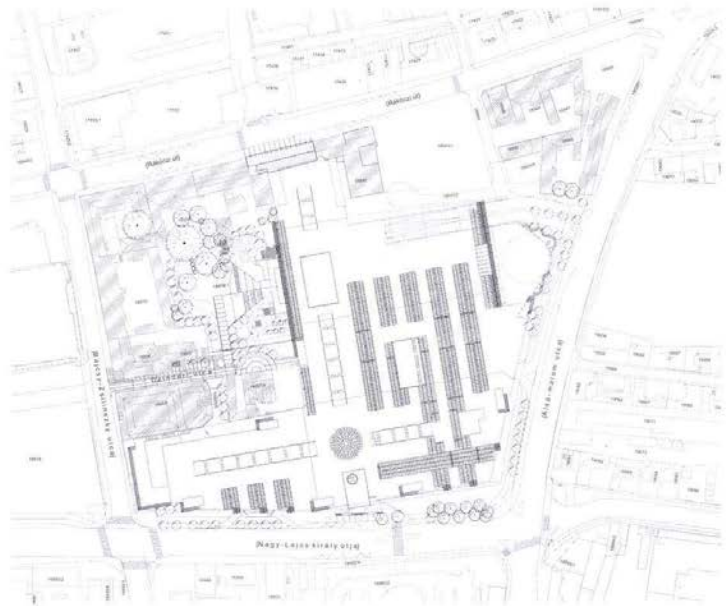

A hamlokat városléptékű elemekre bontásnak kísérlete

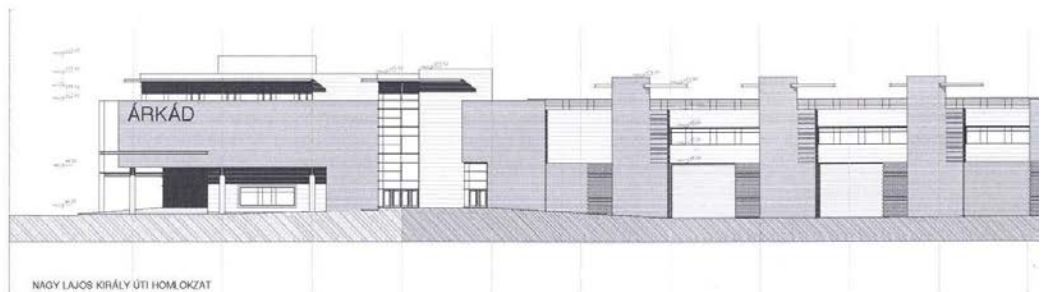
1. Város a városban

A bevásárlóközpontok egyik fő problémája, hogy sajátos zárványként alkotnak várost a városban. A városi terek differenciáltsága, az egyéni – félprivát – közösségi területek finom spektrumú változatossága teszi a várost otthonossá, emberléptékűvé, barátságossá, s ez az a jellemző is, amely képes biztosítani az időbeli és térbeli folytonosságot. A hagyomány jó értelemben vett tiszteletét is sokkal inkább ez a jelleg, mintsem formajegyek transzformációja, valamely történelmi küldetésstudat vagy zavaros eszme építészeti kifejeződése jelentheti. Ez a ház nem az utóbbi területen tévelyeg ugyan, ám ezt a privat-félprivát-publikus térszövetet figyelmen kívül hagyja. De éppen erről, a differenciáltságot mellőző, durva, erőszakos, léptéktelen váltásról szól. Műfaja szerint kicsit állam az államban. Határán belül mosolygó, ám szigorú világ. Saját szabályok, saját rendőrség, egyetlen dramaturgia van: a fogyasztás hatékonyságának szabály- és eszközrendszere.

Épp ezért hamis város ez. Városi utcát és üzlet-sort mímel, de nincs utca, ház – fogyasztótér van csupán. Nincs összetett és izgalmas térszövet, csupán gondosan, marketing szempontok alapján komponált vonalvezetésű belső útvonalak vannak. Nem is piac, agora vagy fórum, hiszen eredendően nem találkozási hely, nem nyitott, demokratikus struktúra, noha a hamisságnak erre a szintjére is apellál a bevásárlóközpont ideája. Mint ilyen, nélkülözi az esetlegest, a spontánt, a váratlant, minden precíz, megtervezett, a minőség homogén.

A tetőszint és a környező beépítések terve

FEKETÉN FEHÉREN

A befektető hozott sémája, az építészek profi rutinja az ország bármely részén egyforma kvalitást produkál. Persze ez a minőség relatív, hiszen hogyan is vehetnénk össze az elegáns üzletek portálmegoldásait, az új és jó minőségű anyagok perfekt rendjét a történelmi belváros felújításra váró üzleteivel, és azzal az óhatatlan spontaneitással, mely régtől fogva természetes sajátja annak az épített, mégis élő városi szövetnek, melybe e nagy ház beleszorult.

Ezzel az új zárvány-várossal azért több baj is van. A privátnak mondható magánállam és az utcák, a közterületek átmeneti zónája néhány négyzetméteres nyitott-fedett területre és a szél-fogókra korlátozódik. A befektető lényege, hogy minden hasznos négyzetméterért megküzd. Ez itt azonban azt eredményezi, hogy az ember vagy kint van, vagy bent van, ami csak fokozza a várostól az elszigetelődést. Pedig egy jó arányú félpriát terület befektetői szempontból is hasznos lett volna (a tény felismerésének hiánya cáfolja a bevezetőmben megfogalmazott kitévelt a pénz tévedhetetlenségéről). Az egymásra merőleges, egyenként is több mint kétszáz méteres tengely lehet, hogy üzletileg hatékony, (tegyük túl magunkat(?) azon, hogy robbantja a városi léptéket) de belső térként viselkedő fedett városnak is problémás. A metszéspontban lévő kupola egyenesen nagyképző gesztus, hacsak nem értékelem humorok, esetleg önróniának ezt a ház egész „lelkületétől” idegen formát. De további íróniának a komplexumon nyomát sem lenni. A Rákóczi út és a Nagy Lajos király út közötti tengely városrendezési tervekben régtől szerepelt, ám ez a tengely nem tud igazán működni a szintkülönbség miatt: a két utcát belső mozgólépcső köti össze. A zárvány egyetlen embere, azaz esetleges és ezért furcsaságában is bájos pontja a Forrás Áruházal való beltéri kapcsolat: megmosolyogtatón jó érzés átsétálni a jóval kisebb légtérarányú üzletház aulásterü terének galériájára. Egyik városi zárványból a másikba.

2. A kéreg esztétikája

A városban megjelenő bevásárlóközpont burka, homlokzatai és teteje, összes érintkezési pontja a városi szövettel nem más, mint kulissza. Patyomkin – Sopianaet látva itt – büszke lehetne. Ez nem (nem ez) az építészek hibája, ez a vállalt helyzet sajátyszerűségéből ered. Míg az organikus alakult, vagy akár a tudatosan továbbbízott városi szövet elemeinek egymáshoz tapadása, illeszkedése, vagy éppen finom koccanásai, versengő reflexiói, mint közege, értelmezik az egyes házat, ugyanúgy az egyes ház alakítja, határozza meg tehetségéhez, adottságaihoz mérten az egész struktúrát, illetve annak részét. Ez az, amire ab ovo képtelen ez a ház. A struktúrát szétfeszíti, rá nem gyakorol hatást a szövet, és ő sem képes ilyesmire. A Mecsek hegyoldalai, a Tettey lankái, s az azokon megülő házak,

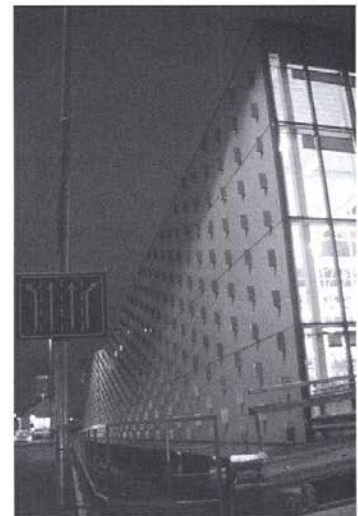
az őslakos építészeti pedig megrezennek az erőszaktelet láttán.

A nagyléptékű, tartalmában homogén tömb úgy ékelődik be a szövetbe, hogy hozzádörgölőzik, tapad a meglévő szövet csatlakozó részeihez (Bajcsy-Zsilinszky út, Nagy Lajos király út), majd pedig homlokzatai – ahol éppen kedve, ideje, akarata futja – *mímeli* a városi szövet finomsága és léptékének durvasága közti óriási kontraszt feloldójának, áthidalójának szerepét. Ez a mímelés a baj (hiba): kontextuálisnak akar látszani – de hogy is sikerülhetne neki?

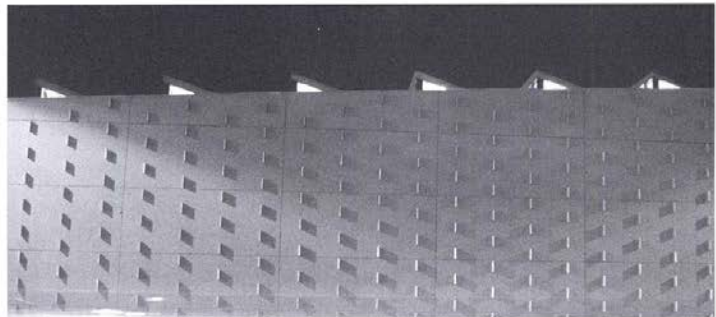
Ez a kéreg-probléma különösen alkalmas az esztétizálásra. A hagyományos városi struktúrák által alkotott térfalak, azaz a házak homlokzatai, a telkek határai, az utcák és terek hol markáns, hol elmosódó szélei mindig sajátos kivételései a mögöttes tartalomnak, hol többé, hol kevésbé jelenítve meg a közösségi terek felé a privát terek használatát, arcukat, hangulatát, vagy használatának szándékát, hitét. A kéreg tehát hagyományosan kapocs, mely a privát és a közös terek határán áll, eredete, származása (jó esetben és formai, esztétikai értelemben) mindkét oldal felől eredeztethető. E bevásárlóközpont esetében a kéreg identitása homályba vész. Értelmezésem szerint legalább három különféle út tűnt alkalmasnak a kéreg tervezői értelmezésére, s közülük csupán kettőnek az identitása pontos. Az egyik út az lett volna, hogy a homlokzatok vállaltan mutatják a mögöttes tartalmat, jórészt persze osztatlan és tömör, irdatlan összefüggő térfalakok eredményezve. Ám a központ ekkor nagy, formatervezett tárgyként viselkedik a városban (ez az identitása), mely ugyan kockázatos vállalkozás lenne itt Pécsen, viszont akár progresszív és sikerrel kecsgetető utat is jelenthetett volna. Van rá példa is, egy szlovéniai Baumax-áruház esetében, ahol az egész homlokzatot sajátos vizuális felületként komponálták meg a tervezők, úgy, hogy az autópálya melletti nagy ház előtt elshunva időben is változó látványt nyújt az egyébként szokásosan jellegtelen épületkülső. Itt a homlokzatok differenciált jellege ezt a hozzáállást

Perspektíva 2004-ből a Bajcsy-Zsilinszky utcában

Baumax-áruház, Maribor (Szlovénia). Az épület, mint nagy tárgy. (Fotó: Marosi Bálint)

még finomíthatna is volna: nyilvánvaló, hogy a 6-os főút, a Nagy Lajos király út mentén teljesen más viselkedés várható el, mint a Bajcsy-Zsilinszky úti sarkon, vagy a Rákóczi úti foghíjon. Ennek a felfogásnak mottója, előképe lehet akár a városfal toposza, mely léptékében és funkciójában is valami hasonló elem. A másik utat Tóth Péter és Benkő Melinda építészek első díjas pályaterve járta be a bevásárlóközpontra kiírt 2001-es homlokzattervező ötletpályázaton.² A pályamű abból indult ki, hogy a helyi kötődést, identitást megteremtheti a területen egykor állt ipari üzemek világának átmentése, a homlokzatok ezért egységes, kétségtelen ipari ízü architektúrába öltöztették a bevásárlóközpontot. Olyan elemekkel, mint a fegyelmzett téglaburkolat vagy az ipari épületeknél szokásos egy irányban ferde shed-tetős bevilágítókat idéző tetők, próbálták meg az épület kérgét a helyhez formálni, ami szép (bár nehéznek tűnő) kísérlet eredményezhetett volna, különösen azért, mert ezt a formálást nem térben egymásmelletti, hanem időben egymás utáni architektúrák kapcsolatteremtő ereje igazolná.

A megvalósult ECE-ÁRKÁD tervezői nem a fenti kettőt, hanem a kézenfekvőbb, ám az identitás kapcsán problémásnak nevezhető harmadik utat választották – ennek gazdag hagyománya van: a nagy homlokzatokat felületükben városi léptékű elemekre bontották. A posztmodern építészeti nagy mímelő volt, mondhatni a mímelés építészete volt ez a korszak. S itt valami reminiscenciát érezek – nem direkt formai, hanem habitusbeli kapcsolatot. Profi eszköztárral bevont ház ez: előtetők, rácsok, lebegő tömegek, szalagablak, körablak, hajófelépítményszerű formák, üvegkubusú lépcsőházak és méshomoktégla, fémburkolat, üveg, drága és szép anyagok. Ez a „bevonat” a Nagy Lajos király út felőli igényesen megtervezve, a hátsó, Czinderi utcai részekben viszont bántóan szegényesen és elnagyoltan. A megtervezett részekben vidám magabiztossággal sorjáznak a motívumok, elsőre minden rendben van. Aztán közelebről érthetetlennek tűnik a főbejárati sarok lebegő, három egymás melletti oszlopos megoldása, suta csatlakozása a Bajcsy-Zsilinszky utcai épülethez. Míg a főút homlokzatán a téglarchitektúra tektonikus fegyelme dominál, addig a sarkon a lebegő téglatömeg atektonikus, valószerűtlen hatást sugall. E kettő közelsége, egymás mellettisége zavaró. A Rákóczi úti foghíj minden szellemi innovációt nélkülöz: ez a sziget-szerű, magas-tetős homlokzat nem olyan, mint a bevásárlóközpont nagyfelületű homlokzatai, de nem elég karakteres ahhoz sem, hogy önálló foghíjbe-építésként sikeresnek legyen mondható. A Czinderi utcai, belső kertre néző homlokzatok vakolatos, sematikus világa sokkal inkább egy városon kívül álló „mall” esetében lenne védhető, itt nem. Mintha nem is egyazon házról lenne szó: bántó a fel- és lehajtorámpák környezetének építészeti megoldása is, ahogy a vakolt és téglaburkolatos világ határán álló tomyos üvegtömeg is harsányan figyelmeztet a konfliktusra. Önmagában igényes, ám rutinszerű építészeti megoldások halmozódnak itt, ahogy a leghosszabb, Nagy Lajos király út felőli homlokzaton

Tóth Péter és Benkő Melinda első díjas tervpályázata a homlokzatok látványterveivel

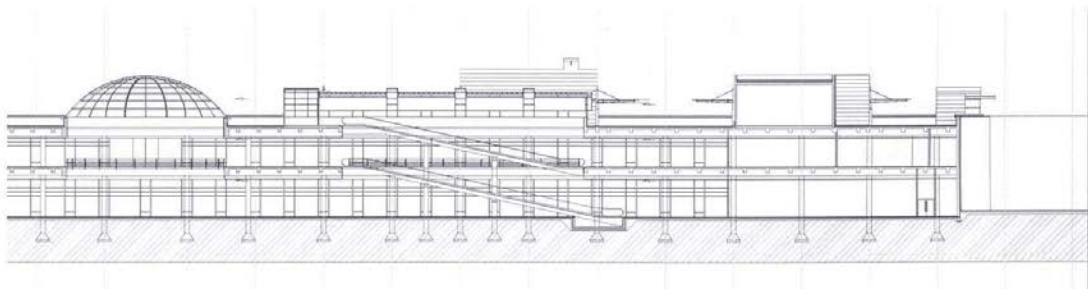
A SZERZŐ FELVETÉLEI

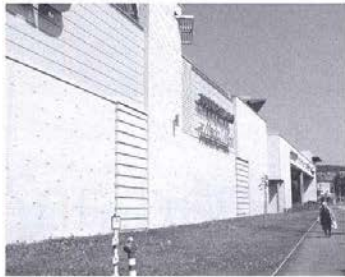
Homlokzat és tető, tégl és fém találkozása a Nagy Lajos király útja felőli homlokzaton

Tektonika és atektonika: a leghosszabb homlokzat eltérő identitású részeinek találkozása

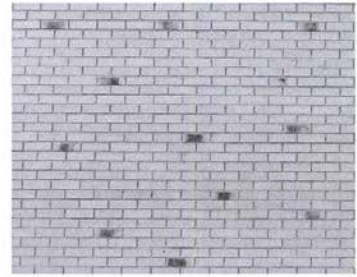
FEKETÉN - FEHÉREN

Az ember és a bevásárlóközpont. Honnan hová?

Reklámpítészet vagy reklám, építészeti?

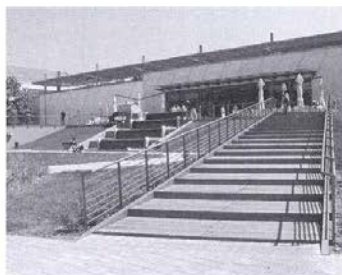

A „pötytyőzés”

is zavarba ejtő az öncélú motívumoknak ez a bősége. A hatalmas lapostető-parkoló humanizálása a dongatetős lejáratokkal mit sem segít azon az elhibázott döntésen, hogy egy ekkora területnyi burkolt felület került a városzövetet alkotó házak tetejének magasságába. Ezen a platón álva, s a mecseki lejtők felé nézve olyan, mintha nem is tetőn, hanem valamely hatalmas, kupolával és dongatetőkkel beépített különös téren állnánk, melynek tülfelein, horizontján már megjelentek a domblejtrőre kapaszkodó cseréptetős házak.

3. A bevásárlóközpont-toposz

Boris Groys a földalatti metróról elemezve kétféle tőről beszél: az élehető, lakható, azaz a topikus, és az élhetetlen, lakhatatlan, azaz az *u-topikus* tőről.⁴ Ervelése meglepő módon igaznak tűnhet a bevásárlóközpontok világára is. A földalattihoz hasonlóan a bevásárlóközpont is egy olyan zárvány, mely része is a nagyváros valóságának, meg elszigetelt is tőle. Az ember, noha nagy, szabad terekben sétál, soha nem mozoghat benne teljesen szabadon. Tömeg, állandó mozgás, sodrás és fogyasztás – a biztonsági személyzet és a kamerák figyelő tekintete. Egy bevásárlóközpont ráadásul mindig kétféle üzenetet hordoz: nem csupán a fogyasztás koncentrált színtere, hanem egyfajta globalizációs jövőkép modellje is, mely e városban különösen kontrasztos a lakható, élhető terekkel szemben. Ez a nagy, képtengelyes térszerkeztúra, mely legalábbis nagyvárosi léptékű, sőt megköcköztatom, formájában akaratlan szarkáris konnotációkat is rejtget, tovább erősíti a bevásárlóközpont lakhatatlan jellegét. A fény felülről jön, a szintek, utcák, terek között pedig mozgólépcsőhálózattal (akárcsak a metrókban) közlekedhetünk. Ha belegondolunk, abszurd világ ez. S talán az is gond, hogy ennek az *u-topikus* műfajú épületnek nem adekvát a „ruhája”. Míg a belsőben az egyen-portálokban megbúvó üzletek sokfélesége, fénye, valószerűtlenül gyors hangulatváltásai még rájátszanak – az őszinteség szükségszerűségével – a ház élhetetlen identitására, a kéreg, melyről az előbbiekben esett már szó, az ellenkezőjét mímeli. Az őszinteség persze utat tör magának, hiszen bármely homlokzati kéreg és a külvilág közé odakerülnek a reklámok, harsány világító hirdetőfelületek teszik időzójelbe a topikus, azaz lakható terekből eredeztethető építészeti fordulatokat, megoldásokat. A Nagy Lajos király út felüli tömör, leghosszabb homlokzatot a gazdasági bejáratok hasítékai szabdalják – következtetés lett volna, ha ezt a kifordítotttságot, azaz a főhomlokzat hátsó homlokzattá válását nem akarta volna elkendőzni a téglarchitektúra, hanem akár a szerkezet, a technológia bátrabb megmutatásával tette volna őszintévé, azaz e helyen nem-topikusá. Mégis, csírájában ott van ezen a nagy házban ennek a másfajta, talán adekvátabb építészeti megközelítésnek a lehetősége. A „pötytyőzésre” gondolok. A helyszínen roppantul zavart ez a felületben foltos sárga téglá,

A közkert, mint pódium

melynek rendje-rendezetlensége erőten díszítő-elemként vonul végig a házban. E cikket írva pedig, visszanezve a fotókat meglepően találónak éreztem e gesztust, mondhatni a legpozitívabbnak az összes többi közül. Ez lehetett volna az a homlokzati elem is akár, ami finom fátlyoként bevonva vagy éppen erős abroncsként összefogva a nagy tömeget, a differenciált, különféle habitusú homlokzatrészeket, egyszerre léptékteleníthette volna el azokat, és adhatott volna ugyanakkor nekik városi léptéket.

A Czinderi utcai kert, melyet a beruházónak kötelező volt közparkká alakítania, nem lett valódi, demokratikus közkert, inkább a bevásárlóközpont előtere, a szintkülönbségeket őszintétlenül takarékmesterséges domb-épitmény. Dimbes-dombos megformálása, vagy a Pécsset „kötelező” Zsolnaykerámias kaszkád erős kontrasztban állnak a kertnek, mint pódiumnak a háttérben magasodó tematikus homlokzatú bevásárlóközponttal. De persze az alapvetően lakható-élhető közkert hogyan is találkozhathatna másképp a lakhatatlan bevásárlóközpont világgal?

A környezet is segíti ezt a topikus és *u-topikus* kettősséget, mint értelmezést ezen a helyen. Míg a Rákóczi út feletti részen a belvárosi házai, a régi városzövet húzódik, ehhez tapad az ÁRKÁD tömbje is, addig a Nagy Lajos király út lényegében a 6-os út folytatása, ennek tülfelein pedig ott van az a néhány évtizedes szürke lakótelep, mely semlegességével épp ellenpontja a régi városzövetnek: lakott ugyan, de negatív jelentéstartalmaival, inkább lakhatatlan, azaz *u-topikus* jellegű. Tehát a bevásárlóközpont ráadásul két eltérő habitusú városi struktúra határán áll. A két világ között a műfaj, a funkció magától értetődően választotta az utóbbit, de az építészeti megformálás mintha nem lett volna képes dönteni.

Zársképp nem kerülhet meg a ház népszerűségének a kérdése sem. Pécsi használati birtokba vették, a bevásárlóközpont üzemel. Nem mondhatjuk, hogy kizárólag egy pontos üzleti terv része ez a népszerűség, hogy a használók (mi) egy fondorlatos marketingspekuláció áldozatai lennének (lennék) csupán. Az is igaz, hogy ami itt történt, az

a közép- és hosszú távú városfejlesztési folyamatokra súlyos, előre pontosan talán nem is megbecsülhető hatással bír. Mégis, el kell ismerni: ez a bevásárlóközpont hazai viszonylatban is hordoz bizonyos építészeti értékeket, messze igényesebb, mint például azonos nevű – bár más építésziróda által tervezett – pesti testvére. Nem tisztém (bár hajlalom) építész kollégáimat a fenti sorok után mentgetni, jóllehet az is biztosnak látszik, hogy a befektető önszempontjaival, hozott séma terveknek egyes részeivel szemben bizonyos határig igenis hajlandóak és képesek voltak szembeszállni. Az így elért minőség, mondom a fentiek ellenére, képvisel bizonyos értéket.

Hogy ez „bizonyos” kevésnek tűnik, nem menti a döntéshozókat vagy a tervezőket, hogy az értelmezés egyes szintjei rendre a hamisság fogalmába ütköznek, nos ez az esztétizáló aspektus csúdjá, (vagy talán éppen sikere). „Vagy a hajó már elment?” – kérdezi Reimholz Péter építész, opponensi véleményét záró sorában. Nem, nem ment el. Úgy tűnik, hogy sokkal inkább végérvényesen lehorgonyozott e „mediterrán” kikötőben, közel sem a teremtés vagy a szakmai városvezetés az, aki kormányoz, mi gályarabok, pedig boldognak tűnő arccal evezünk – az állóvízben. ■

1. Építészet / Generáltervezés: Finta és Társai Építés Stúdió Kft., vezető tervező: Gucczói György (engedélyezési terv), Ifj. Kósó József (engedélyezési, tender és kivitelezési terv), terület-felelős tervezők: Rohács Viktor, Dobosi László, Tomosi Ors, Garas Zsolt; Statika: Dékettó Statikus Iroda Kft. – Hegyi Mihály; Épületgépészet: TB Szj Kft. – Temesvári László; Épületvilágosság: Kelevill Bt. – Kelenen Ferenc, Úveges Zoltán; Környezetterv: Land-A Kft. – Karádi Csaba; Közlekedés: Pro Urbe Kft. – Egyházi Ferenc; Közmű: Pécsi Mélyépítő Iroda – Bruckner Ernő; Belső: ECE Projektmanagement Budapest Kft.; Generálkivitelező: STRABAG Rt.
2. Az utalás egy maribori Baumax-áruházra vonatkozik, tervező: Njirić & Njirić, az építés ideje 1997-99.
3. Nem állom meg, hogy meg ne jegyezzem: hogy történhetett meg ez a pályázat egyáltalán, hogyan asszisztáltatott ehhez az építészeti kamarája, és miért tűnik mai fénykorában ködöttesen hasonlóan a budapesti Nemzeti Színház építésztervének végkifejletéhez?
4. „A földalatti topozsa mindenképpen *u-topozs*. Az ember általában nem a föld alatt él. Ebből a térből hiányzik mindenféle örökség és hagyomány, minden, ami magától értetődő és átgondolatlan... Az utópia útjait bármelyik pillanatban el lehet vágni, az útjait el lehet torlaszolni, az alagutakat be lehet tömni. Noha a földalatti a nagyváros valóságához tartozik, mégis fantasztikus marad... A sűrű embertömegben az embernek sem ideje, sem kedve, sem pedig lehetősége nincs a metró pompás kivitelezésének csodálatára. A tömeg állandó sodrása lehetetlenné teszi, hogy bárki is egy helyen hosszabb ideig tartózkodjon.” Boris Groys, A földalatti mint utópia, in: Az utópia természetrajza, Bp., 1997, Kijárati, 38-43. o.
5. Reimholz Péter, ECHO, Urb. in: ECHO, 2001/4-5, 19-20. o.

ÉPÍTÉSZEK / ARCHITECTS

Pethő László, Földes László

PÁHOLY · LODGE

Szabó Levente

Az építészeti rendről

Opponensi sorok a W.E.T. pilisszentiváni épületeinek (ür)ügyn

FOTÓ • PICTURE • HAIDER ANDREA

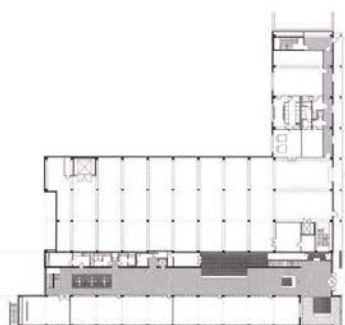
RÉGI-ÚJ MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZET 2004|2

5

□ PÁHOLY
LODGE

FOTÓ • PICTURE • MÁTÉ GÁBOR

FOTÓ • PICTURE • MÁTÉ GÁBOR

FOTÓ • PICTURE • HÁJDER ANDREA

FOTÓ • PICTURE • MÁTÉ GÁBOR

Harmónia, összhang, kiegyensúlyozottság, egyenletesség, tisztaság, áttekinthetőség, őszinteség, természetesség, puritánság, egyszerűség, szűkszavúság, sűrítés, tömörség, rendszer, fegyelem (figyelem!).
Rend.
Alább erről a rendről valamit, meg egy (hét-nyolc) jó házról.

KEZDJÜK patetikusan: az ember, ha épít, akarva-akaratlan megbontja a természet rendjét. Gesztusa tehát elsősorban rendzavarás. Feladata innen-től etikai (persze esztétikai is; sőt, mondhatnánk: épp annyi esztétikát, mint etikát!). E feladat pedig egy új minőségű rend megteremtése. Persze nem mérhető dologról van szó; ez a rend vagy nincs, vagy pedig van. Kritikusai (állampolgári) öröm ezt a „van”-t itt-ott tetten érni.

Kellett ehhez persze Pálisszentivánon az is, hogy a megbízói haszonelv nyersen őszinte rend-vágya és az alkotó ember rendteremtő szándéka találko-

zék. A kettő ugyanis nem ugyanaz, de itt értelesen simultak egymásba. A megbízó elvárása volt például a kutató-fejlesztő épület esetében az, hogy fizikai valójában sugározza a legmagasabb minőséget, de úgy, hogy az is nyilvánvaló legyen: egyetlen forint (euró) sem lett fölöslegesen beépítve. Azon túl, hogy kevés az ennyire józan építető, ez a fajta kíváncsalom elősegíthette annak a tervezői habitusnak a megjelenését, mely a rendből eredő szépséget preferálja a rendtelenséget sugárzó öncélú gazdagsággal szemben. Az autó ülésfűtések és kábelek gyártásával foglalkozó multinacionális cég technológiája, munkafegyelme, környezete és épületei egyazon értelmes rendről beszélnek. Az építészek itt feltételként kapták azt, amiért másutt talán meg kellett volna küzdeni. Könnyebbéget egy ilyen feltétel persze nem jelent, hiszen a rend lehet rideg és értelmetlen is. Az a rend, melyet a jó építészettel hozok most összefüggésbe, más természetű. Eredete úgy természetű, hogy hatása természetes. A steril rend lehet diszharmonikus, emberteien is, de a jó értelmű építészeti rend harmonikus valami, meg összetartó

W.E.T. KUTATÓ-FEJLESZTŐ KÖZPONT,
PILISSZENTIVÁN

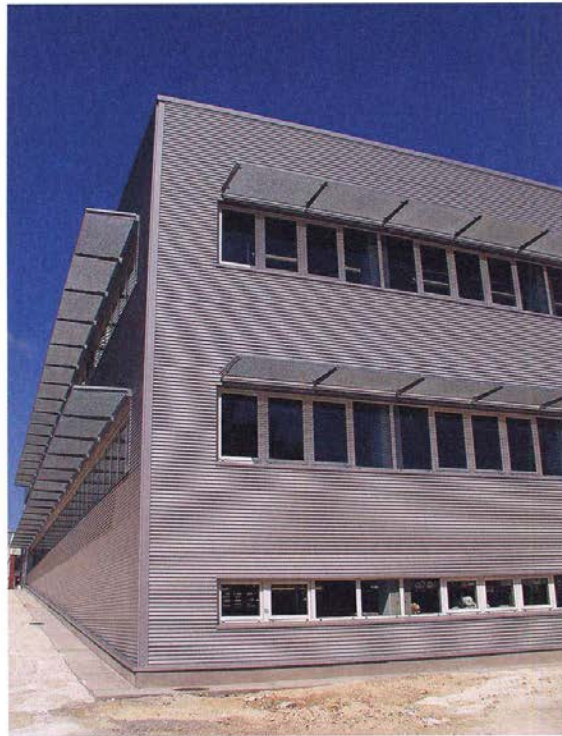
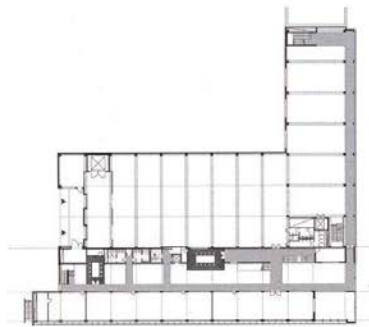
MEGRENDELŐ / CLIENT
W.E.T. MAGYARORSZÁG KFT.

GENERÁLTERVEZŐ / GENERAL DESIGN
GEON ÉPÍTÉSZ STÚDIÓ ÉS
MÉRNÖKI IRODA KFT.

ÉPÍTÉSZEK / ARCHITECTS
PETHŐ LÁSZLÓ, FÖLDES LÁSZLÓ

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSAK / FELLOW
ARCHITECTS
BUKTA CSABA, FULÓP
VERONIKA, KIJMÁJ LÍVIA,
SCHILLER ÁDÁM

PÁHOLY
LODGE

TARTÓSZERKEZET / STRUCTURE
SZABÓ OTTÓ – PLAN 31 KFT.,
SZÓNYI IÁSZLÓ – GEON KFT.

ÉPÜLETGÉPÉSZET / PLUMBING
OLTVAI ANDRÁS, LENGYEL
ZSOLT,
OLTVAI TAMÁS – OLTVAI GÉPÉSZ
STÚDIÓ

ÉPÜLETVILLAMOSÁG / ELECTRICAL
PLANNING
OLÁH ANDOR – TETA KFT.

GENERÁLKIVITELEZŐ / MAIN
CONTRACTOR
WEINBERG '93. KFT., KALOCSAI
SÁNDOR,
LOVÁS RÓBERT

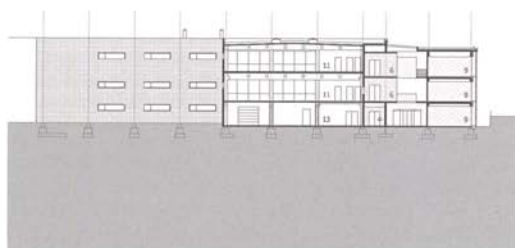
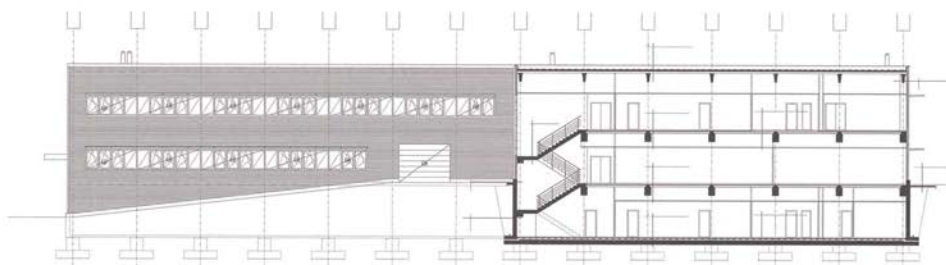
erő is. Az ipartelepen régi – és eltérő időben, folyamatosan épülő – új épületeknek kellett találkozniuk egymással, az építetől szándékhoz rugalmasan igazodva. A szürkére festett, vakolatos homlokzatú, többtíz éves irodaépület, a szinusz-lemezes ipari csarnokok, majd a high-tech üvegfalú fejlesztőszárny által alkotott épületfüzér nem csak fizikailag ér össze. Nagyfokú természetességgel alkotnak egy családot. A rend ismérve a mértéktartás is. Az építéstörténetet ismerve elmondható, hogy a telep fejlődése, az új meg új beruházások ugyanazt a mértéktartó, józan szemléletet tükrözik, mint aztán az épületek, azok szerkezetei, részletei. A meglévő épületeket finom átalakításokkal (egy-egy új elötét, újrafestés, kisebb belső áttervezés) idomították az új rend szolgálatába, ezek mára nem terhes adottságok, hanem természetes, bár halk szavú alkotóelemek.

Feszés és szép a telepítés. A mára teljesen beépített telket hajszálpontosan lakják be a házak, keskeny kiszolgáló és közlekedő területet körbevéve. Külön érdem, hogy az időben elhúzódó megrendelői koncepcióváltásokat is úgy volt képes követni a tele-

pítés, hogy az mára szinte előre, egyszerre megtervezett benyomást nyújt. A telepítést is meghatározó szerkesztési elv a raszter. Nincs mese, ipari épületekről van szó, bármiféle formálás premisszája a raszteres szerkesztés. Az elburkolásnak, a karosszériának itt jó értelmű, természetes megjelenését tanúsíthatom: az acél, előre gyártott vagy monolit vasbeton tartószerkezeteket fém, beton vagy üveg – mint burkolat – hozza téri helyzetbe. Noha a szinusz-lemez elegáns egyszerűsége dominál, ott, ahol kell, finom hangsúlyokat képez a többi anyag vagy néhol egy-egy narancsszínűre porszórt ablakkeret. Kétségtelen, hogy a kutató-fejlesztő szárny a leglátványosabb, erről írják-mondják: jutalomjáték. Szerintem: a többi előzmény-épület technológiai következménye éppúgy, mint a főútra kiforduló ipartelep releváns arca. Minden a helyén van, minden rendjén van.

A rend nem léptékfüggő, úgy is fogalmazhatnánk: nem nézőpont kérdése. Ha az, akkor baj van (lásd etika és esztétika aránya). A telepítésnek, az egyes épületek megformálásának, az alaprajz szervezésének, és a sor végén az utolsó ajtókilincnek is ugyan-

□ PÁHOLY
LODGE

FOTÓ • PICTURE • HAIDER ANDREA

azt a rendet kell sugározni. Közhely, hogy az építészetnek ezt az evidenciáját a legnagyobb, máig ható sérelem érte a 90-es évek előtti évtizedekben. Mondhatnám (már megint) úgy is, hogy a „közelhajlás gesztusa” az, amit oly ritkán bírnak épületeink. Itt a házak – bírják. A csarnokok feszes fémlemezpalástjai elegánsan egyszerű részleteket alkotnak, az ipari épületbelsőik őszinte világa is rendet sugall. A monolit, és főképp az előregyártott nyersbeton felületek látványa, tapintása, és főképp kontrasztja a csatlakozó anyagokkal (üveggel, fával, fémmel) pontos anyagismeretről, forma- és arányérzékéről tanúskodik. A kutató-fejlesztő szárny belső téri világa nagyvonalú, friss és üde. A háromszintes tér hídjai és tárgyaló-dobozai izgalmas téri szituációt teremtenek. Transzparencia, anyagszerűség, dinamika és jó értelmű feszültség – a tervezők eszköztára teljes és koherens. A kétrétegű – hazánkban csaknem unikális – klíma-üvegfal egyedi profilozású vízszintes osztóbordáinál végső érvényű bizonyítékok a rend, léptéktől független, Pilisszentivánon megjelenő erejére.

Ha tényleg van a szépségnek az anyag kizárólagos anyagságából eredő kemény (zumthori) magva, akkor talán létezik ennek a magnak a rendből összeálló kérge, burka is. A W.E.T. telepén az anyagok nyeresek és brutálisak, s ahol kell, ott finomak és elegán-

sak. Mindez sűrítetten jelenik meg a kutató-fejlesztő épület belső terében, ahol nyersbeton, szinusz-lemez vagy keret nélküli üveg durvasága, és faburkolat, ipari formatervezésű válaszfalak és világítótestek finomsága alkotnak feszes egyensúlyt. Ezen anyagok látványa, érintése érzéki szépségű élményt ad, míg a szükséztelenségében is sokféle megjelenésű anyag-halmazt annak téri és strukturális rendje fogja keretbe. Másképp fogalmazva a léptékváltás oda-vissza sikeresen működik. Látható tehát az is: a rend, melyet fentebb és alább is bizonygatni igyekszem, nem nélküli a spontánt, a váratlant, az esetlegest, sőt: természetét szerint magában foglalja azokat. Ahogy az egymáshoz nőtt épületek csatlakozása magától értetődő hatást nyújt, úgy a hosszanti belső tér hídjai és belógó dobozai sem a rendtelenség, hanem a valamitől való eltérésből eredő feszültség, mint szépség mértéktartó példái.

Elvont és nagyon is konkrét rend találkozik több rétegben itt – mint a jó építészetben általában. A kutató-fejlesztő épület kétrétegű, transzparens homlokzata, annak félig föld alá bújó, de e bújással mit sem törődő homogén megjelenése a mérnöki szerkesztés elvont szépségének tükrö. A szabályos, fekvő téglalap alakú, vékony betonkeretes homlokzat absztrakt síkkompozíció és transzparens, többrétegű térbeli műtárgy egyszersmind. Miközben nem-

FOTÓK • PICTURES • HAIDER ANDREA

mellesleg: irodahomlokzat. A szinusz-lemezbe csomagolt épületek felületeinek absztrakt formálása, a sávablakok, előtetők szigorú szerkesztése ugyanúgy elviséget jelenítenek meg, noha természetesen kevésbé költői módon. Sorolhatnám még az elvontság megjelenési formáit. Ezek értéke – önmagukban való szépségükön túlmenően – az is, hogy a nagyon is konkrét renddel találkoznak, vagy másfelől közelítve, épp a nagyon is konkrétan alkotják itt-ott elvont kérgét, burkát, megjelenési felületeit.

A rend (és ez az írás) persze tovább írja magát. A kutató-fejlesztő épület tengelyes átrium-terének nagyvonalúságát az átkötő-hidak, kiugró tárgyalódobozok kicsit nagyobb fegyelme, és esetleg a hosszanti tér átellenes végének levegőhöz juttatása, nagyobb vizuális megnyitása tette volna még teljesebbé. Vagy az egyébként szépen formált portaépület még szoborszerűbb karakterrel viselné jól az egyébként igencsak zsúfolt beépítést. Látnivaló, hogy a rend minél feszesebb és teljesebb, a pontosság igénye annál nagyobb. Ebből is látszik, hogy a tervezők igen magasra állították a mércét.

Nem kerülhető meg az a kérdés, hogy ez a rend hogyan érvényesül tágabb kontextusban, hogyan találkozik az őt körülvevő tágabb téri milióval? Egy, a környezetét káros anyagok kibocsátásával egyáltalán nem terhelő üzem települt a már-már agglomerációhoz tartozó faluba. Városka is lehetne – annyit nyert a település a W.E.T. beruházásaival; rendezett utcák és infrastruktúra, csaknem teljes foglalkoztatottság. Az építészeti értelmű rend tehát nem öncélú szépség csupán, nem az épülethomlokzatoknál ér véget. Hatása jóval tágabb sugarú.

A jó értelmű építészeti rendet, vagy annak szándékát, gyakran feloldják, megbontják a piac törvényei, vagy az egyébként általánosan rendetlen körülmények. Öröm látni, hogy itt nem ez történt. Nem a piac törvényeivel, vagy a körülményekkel szemben, hanem épp azokat kihasználva született olyan épület-együttes Pilisszentivánon, mely példát adhat. Utazóknak és átutazóknak, város- és falulakóknak, munkaadóknak és dolgozóknak, s nem utolsósorban nekünk: állampolgároknak.

Rendből – no meg kicsit „vitészségből” is.

ÉPÍTÉSZ / ARCHITECT

Skardelli György

PÁHOLY
LODGE

Szabó Levente

Solaris

Aréna: tárgy, ház vagy táj? – Budapest Sport Aréna

„Mit tehet a teória? Mint Jónás, feddi Ninivét, és süket fülekre találván duzzog és visszavonul a sivatagba – vagy pedig talán odafigyelve néhány kortárs építész heroikus vállalkozására, Babitscal szólva, örüle »módfelett a töknék«.”
(Németh Lajos: Az építészet dilemmája, MÉ 1983/1, 23. o.)

FŐVALLALKOZÓ-KIVITELEZŐ /
MAIN CONTRACTOR
BOUYGUES HUNGÁRIA KFT
GENERAL TERVEZÉS /
GENERAL DESIGN
KÖZTI RT

Egy gondolatnyi időre fogadjuk el, hogy épületeink előtt három (sok) út áll. Mindháromnak gazdag hagyománya van, hosszabb-rövidebb múltra visszatekintő előképekkel. Ha akár a monolitikus ősi építményekre, akár a huszadik század formatervezési dizájnjára és ezeknek az építészetre gyakorolt hatására utalunk, akkor az épületek tárgyként is értelmezhetők. Ha a szó szerinti értelemben vizsgáljuk, akkor az épületek természetesen és kézenfekvő módon: házak. Ha pedig vagy természeti-környezeti analógia az épület koncepciója, vagy az urbánus környezetépítés tágabb kontextusában

értelmeződik, akkor tájként tekinthetjük. Tárgy, ház és táj tehát – nem kizárólagos utak, csak leíró kísérletek, értelmezési lehetőségek.

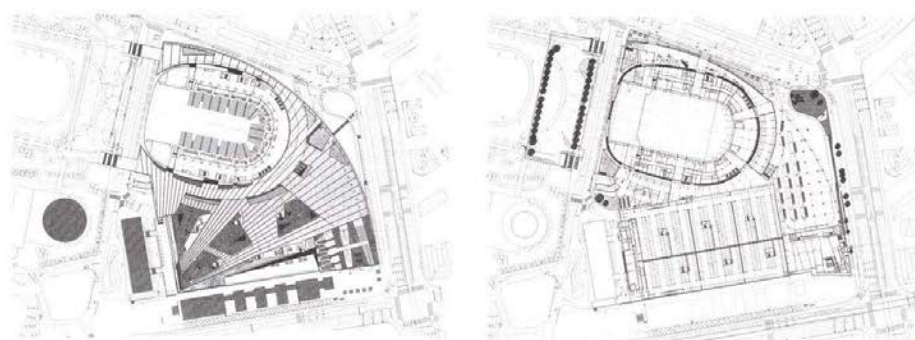
Az Aréna együttese olyan nagyszabású tervezői koncepción alapul, mely megkísérelte mindhárom említett épület-identitást megvalósítani. Ez a váltakozás izgalmas „kaland”, de szükségképp heroikus (sőt: szűsziphoszi) is. A kísérlet az egyes identitásokat elkülönítetten akarta megjeleníteni, de azok keverednek, részint önmagukon belül, részint egymást áthatva. Így a sportcsarnok épülete nem tisztán tárgyként, a köztér nem kizárólag tájként értelmezhető, míg a „kristályépületek” sem csupán ház jellegűek. Sőt: a tervezők papír-üveg-kő makettje volt a tervezés első és utolsó olyan fázisa, melyben a koncepció lendülete össze

tudta fogni (és tartani) az együttes különböző identitásának elemeit, jóllehet a modell önmagában, környezeti kontextusok nélkül ábrázolta az őt-ötletet. A megvalósult objektum szükségképp tért el ennek a modellnek az ideájától, s ez óhatatlan belső feszültségeket okozott. Féltreértés ne essék (így is sok esett már az Aréna kapcsán), az alább vizsgálandó komplexum jelentős alkotás. De, ami még fontosabb: lényeges közügy. Olyan típusú középületről és térrendezésről van ugyanis szó, mely eleve (már csak méreténél fogva is) meghatározó tényezője város és ember kommunikációjának, azaz:

FOTÓK • PICTURES - FOIGÁR ARIÉLA, BATAÁR ZSÓFI

befolyásolója a polisz javának. Ha ezt, azaz a közjó prioritását (és óhajtását), mint alkotói és kritikusai szándékot egyaránt elfogadjuk, akkor természetesen a steril tárgy-ház-táj-konceptiót is ebből a szempontból kell firtatnunk.

Tárgy?

Kétféle lehet a városra visszanéző pillantás: benne van a horizontot átfogó, távlatos tekintet ünnepélyessége, de része egyfajta fennköltség is; az Aréna ezüstösen megcsillanó háta Buda hegyeiről néz-

ve mindkettőre apellál. A sportcsarnok tárgyszerű megformálása alkalmas arra, hogy a jelentős középületet, a tágabb környezetet megfelelő módon reprezentálja, s helyezze el a városban, mint kommunikációs felületen. A nagyvonalú épülettömeg leginkább az ipari formatervezéshez hasonló dizájnról tanúskodik – nem organikus. De mi ez? Kő, bogár, cethal, diszkosz, diszcan, buborék, pneumatikus sátor? A bizonytalan kérdések és analógiák oka a tárgyszerűség meghökkenítő ereje. Nem csupán a „haditársadalom építésze-

ti szürrealizmusa”-ként megjelenő mármegint-nagyításról van szó, mint azt Ekler Dezső állítja, s korántsem elégedhetünk meg a „mimézis” heurékájának természetutánozó skatulyájával, mellyel Wesselényi-Garay Andor érvel. „A szavak és a tárgyak immár menthetetlenül szétváltak” – írja Janáky István *A hely* című könyve előszavában. S ez bosszantó – teszem hozzá. A rekonstrukciós kísérlet talán mégis legitim, hozzuk össze a tárgyat a szóval: az Aréna (ímhöl a tárgy) valójában karosszéria (ímhöl a szó). Deciméteres nagyság-

rendű burok, feszes ruha. Ha ezt elfogadjuk, akkor nem a tartószerkezet nem várt trivialitása, vagy a belső kialakítás és a külső forma egységének hiánya a kritika tárgya. Hanem maga a burok. Ez a vékony héj, mely lényegében nem különbözik az autók csillogó külsejétől vagy egy formatervezett tárgy burkától (csak nagyobb azoknál – kacsintás Ekler felé), elvállalja a belső tartalomtól; a belső terek, helyiségek, a nézőtér és a küzdőtér külön habitusú – ház a házban – házat alkotnak, míg a ruha: önálló tárgy. Így a kommunikációt nem a középület nyüzsgő, főrumszerű ideája jelenti és jeleníti, hanem maga a (néma) tárgy külső alakja. A csarnok feszülő (ál)ruhája. Ez a ruha kénytelen elvinni a teljes együttes építészeti kommunikációját, olyan erős – legalábbis relatív értelemben. A belsejében rejtőző, „burokban született” ház más világ. A nézőtér és a küzdőtér maga hűvösen profi munka, ahogy az ezt körülvevő irodák, öltözők, a kamionforgalom és a tömegmozgatás eszközei, valamint a technikai berendezések is. Belül: technológia, gyár; kívül: ikon (ezért sem organikus). Ha tehát a karos-szériát magát vizsgáljuk, akkor érezhető, hogy a forma monolitikusságából és méretéből fakadó monumentalitása erős. Így a bejáratok dekonstruktív eredetű, dísz-

letszerű formálása zavaró csupán, a hatást nem igazán gyengíti, mint ahogy a főbejárat üvegostásának elvékonyodó száj-sarkainak vak-ablakai, vagy az előtető-tömeg üressége sem. A forma ereje győzni látszik a tartalom semlegessége felett.

Ház?

És egyáltalán, ha már a kommunikáció csatornája és stratégiája a nagy tárgy ikonképző jellege, akkor jobban lehetett volna bízni a forma erejében. Az együttes házszerű elemei a nőies principiumú csarnokot ellentétező igyekvő férfiasan éles és szikár szerkesztésű, mégis bőbeszédű „kristályépületek”: a két nagy és a három kicsi üveg-fém burkolatú ház, valamint a fémváz logó-torony. Az egész együttest hallatlan dinamizmus-akarás hatja át, mégis a hatás: statikus. A kevesebb több? Talán a csarnok formálásának monolitikus jellege elbírta volna azt is, ha a nagy tér üres előtte, vagy ha a rajta álló kis épületek mintegy a tér felületéből kihajtogatva (tájként) jelennek meg. A „néma” tárgy előtti tér humanizálása a koncepcióknak mindenesetre jó irányt jelölt szándéka volt. Ember és város kommunikációjának olyan fázisát teremthette volna meg, mely a nagy forma tisztító hatását ellensúlyozni képes, sőt:

ARÉNA ÉPÜLET

ÉPÍTÉSZK / ARCHITECTS
SKARDELLI GYÖRGY, POTTONYDY PÉTER

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSAK / FELLOW ARCHITECTS
MOLNÁR TIBOR, FARKAS ZSOLT, RADVÁNYI KATALIN, TNÉ BÁINT ANDREA, KONCZ ZSUZSA

SZERKEZETTERVEZÉS / STRUCTURE
GURUBI IMRE, FŐZŐ KÁROLYNÉ, BECKER ÁDÁM – KOZTI RT., DR. ALMÁSI JÓZSEF, SOÓS FERENC – CAEC KFT., SZALAI LÁSZLÓ, INOKAI ZSOLT – VÁZTERV KFT.

GÉPÉSZET / PLUMBING
BERZSENYI ZOLTÁN, LÁSZLÓ CSABA, SZONDI CSABA, ACS BÉLA, BESSENYEI ISTVÁN, NAGY PÁL, SZÜCS GYÖRGY, DÖBNER PÉTER – KOZTI RT., JUHÁSZ JÓZSEFNÉ, HORVÁTH ZSOLT – ANLAGENBAU HUNGARIA, KOVÁCS ATTILA – AQUA PLUS KFT.

ÉPÜLETVILÁMOSSÁG / ELECTRICAL PLANNING
KIRÁLY BÉLA, HODRUSZKY FERENC, RITZL ANDRÁS – KOZTI RT., KISS LÁSZLÓ – USYS RT., SIMKÓ GYÖRGY – V. DESIGN KFT, LADÁNYI ZOLTÁN – AZA TERVEZŐ IRODA KFT., HARMAT LÁSZLÓ – IQ KFT.

INFORMÁCIÓS RENDSZER / INFORMATION SYSTEM
BARNA GYULA

AKUSZTIKA / ACOUSTICS
KOTSCHY ANDRÁS – KOTSCHY BT

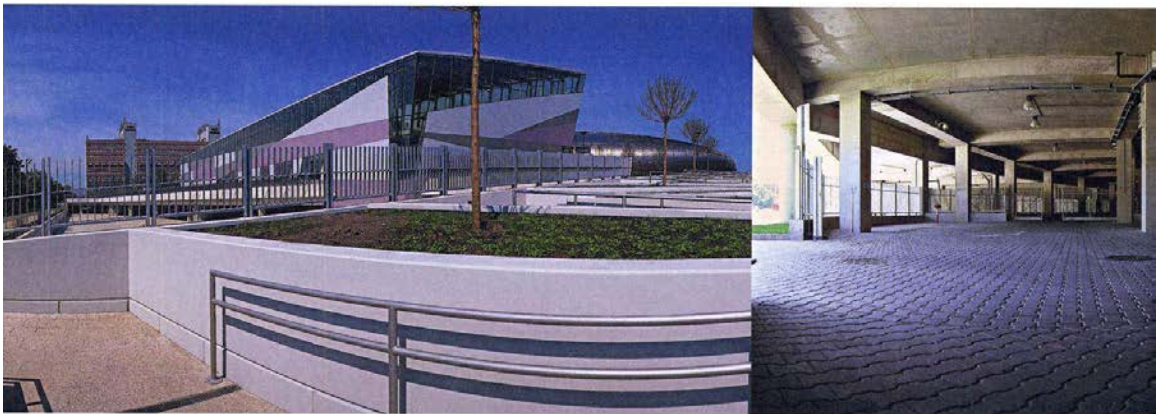
TŰZVEDELEM / FIRE PROTECTION
MÉSZÁROS JÁNOS – MÉBART BT,

SZIGETELÉS / ISOLATION
HORVÁTH SÁNDOR – PATAKY ÉS HORVÁTH ÉPÍTÉSZIRODA KFT.

SPORTTECHNOLÓGIA / SPORT TECHNOLOGY
MICHAEL LISCHER, MIKE SMITH, SIMON LORING – SPORT CONCEPTS

ÉPÜLETHÁLÁS / ROOFING
STANISLAV BANASZAK – S.E.I.C.C.F.

□ PÁHOLY
LODGE

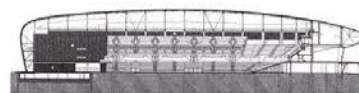
annak közelébe vonz. A kis házak azonban inkább formai (geometriai) játékká váltak, léptékük a jelentős méretek ellenére pavilonszerű, s így szerkesztésüknek is más a törvénye. Ami a csarnoknál – a részletek kidolgozottságát illetően – esetleg természetesen durva, az a pavilon-kristályoknál zavaró. Nem az okoz feszültséget, hogy a kis épületek az eredeti koncepcióval ellentétben nem tisztán üveg-konstrukciók, hanem az, hogy az Európa-tartók és diafragmáik feszítvfüggetlen sűrűsége, káosza (nem dekonstrukciója), a részletek kidolgozatlansága, a homlokzati rajzolatok provizórikus hatású naivitása, valamint a belső terek nagyvonalúságának hiánya nem ellentétei a szomszédos nagy erejű formának, hanem gyengítik azt. Tervezési vagy kivitelezési kérdésekről van szó, egyre megy: a közelmúlt és a ma honi épületei általában nem szeretik (állhatják) a közelhajolást. A logó-torony elszabadult pavilonja pedig végképp nem tűri. Pedig az épített környezet kommunikációjának csendes bár, de igen fontos szegmensét jelenti a közelhajolás gesztusának megfelelő habitus. Kétségtelen, hogy itt a kis épületek ház-szerű identitása nem kizárólagos. Éppúgy tekinthetők tárgyaknak is. Ilyen értelmezésben azonban a Nagy Tárgy mellett végképp nem érvényesülnek. Talán ez a bizonytalanság is oka gyengeségüknek.

Táj?

A tárgyat és a házakat egy nagyvonalú gesztus, a térszint fölé emelt köztér („dekk”) mint foglalat rendezi. A gránitburkolat homogén páncéljának csikorogó-csillámio keménysége hasonló monolitikus anyag-élményt ad, mint a csarnok fémurkolatának látványa, ilyen értelemben kommunikációja is hasonló (tárgyszerű). Vagy fordítva: annak, „ki gépen száll fölébe”, tájként érvényesül a csarnok is. De a „dekk” koncepciójának legfőbb érdeme éppen annak köztéri (táj-) jellege, melyre a városnak nagy szüksége van. Nem felelhető azonban, hogy parkolóházi tetőről és egy buszpályaudvar feletti földméről van szó, és kérdéses a feszesen komponált, legyezőszerű tér sugaras szerkesztésének indoklottsága is, mely a nyilvánvaló geometriai kötöttségen túl valójában nem létező centrumot jelöl. A közelhajolás gesztusát a perem lényegében jól viseli. Elegáns, ahogy a csarnokot megközelíti, de nem éri el a „dekk”. Problémás viszont a meghagyott lépcsőkhöz, hidakhoz való csatlakozás, valamint a kerítések rengetege is: jóllehet ezek beru-

házi döntések eredményei. Nyilván korai még a köztér közösségi jellegének méltányos vizsgálata. Nincs belakva a tér, a nagy épületek közfunkciói sem működnek még. Több utcabútorral és okosabb üzemeltetéssel (kerítésbontásokkal) a helyzet javítható lenne.

„A ház ... eleve, közvetlenül a közösség ügye. ... A monumentális építmény ... ar-

PÁHOLY
LODGE

ról tanúskodik, amit ideál tűznek az ember elé, tehát amivé az ember lenni akar, amit megálmodik.” – véli Nicolai Hartmann. A fentebb tárgyalt együttes olyan létesítmény, melynek kommunikatív ereje jóval nagyobb, mint azt elsőre gondolnánk. Azonban az Aréna együttesének kommunikációs fősíntje nem a közösségi élet intenzitásának minőségén alapul.

És ezért kár. De nem is emiatt jelentős tett. Ne legyenek illúzióink: a laikusok (azaz a polisz tiszteletré méltó lakói) számára az Aréna – mindenestül és egyszerűen – egy utó. Vagy egy úrállomás. Solaris. De ennek épp progresszív, attakirozó, fejrázó hatása lehet jótékony. Jóllehet tükre mai viszonyainknak (új évezredű lendülete és múlt századi részletei egyaránt), de ami fontosabb, jótékonyan agresszív habitusával alakítja, formálja is lehet a közösségnek (közizlésnek, városról, épületekről való közgondolkodásnak).

Mármost csupán az írás befejezése, frapprozása van hátra. Lássuk, hogyan tette ezt Marosi Miklós az *Opeion* című Köztük-ladvány 1984-es számában, melyben a frissen átadott, egykor az Aréna helyén álló Budapest Sportcsarnokot véleményezte: „A BS az opponens által vélt hibái ellenére is nivódijat érdemel, már méretei folytán is szokatlan feladat elé állította a tervezőt. ... Figyelni kell, gondját kell viselni ennek az épületnek, korrigálni hibáit, hisz egykét emberöltőn át megint nem lesz hasonló Köztük-feladat. Pedig a második már biztos jobban sikerülne.”

Ugye. (Lám.)

ARÉNA TÉR

ÉPÍTÉSZEK / ARCHITECTS
SKARDELLI GYÖRGY, GÁSPÁR LÁSZLÓ,
LAZÁR FERENC

ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRSÁK / FELLOW ARCHITECTS
DUDÁS ISTVÁN, KÁDÁS ESZTER,
NÁDAINÉ KOVÁCS SAROLTA

KERTÉPÍTÉSZET / LANDSCAPE
HAVASSY GABRIELLA

BELSGÉPÍTÉSZET / INTERIOR DESIGN
PLACHTOVICVS VILMOS, PÉCHY GYÖRGYGNÉ

3D MODELL / CAD
CZEGLÉDY PÉTER, PEITY AITILA, RÉPÁS FERENC

SZERKEZETTERVEZÉS / STRUCTURE
DR. ALMÁSI JÓZSEF, SOÓS FERENC,
TAKÁCS ZOLTÁN – CAEC KFT.

GÉPÉSZET / PLUMBING
KOVÁCS PÁL – KOVÁCS PÁL ÉS TÁRSA KFT.
(KASIB KFT), PFENINGBERGER OTTÓ, KOVÁCS
GYULA, PÁSZTOR TIBOR, DENGEL KRISZTIÁN
– ENCO MÉRNÖKI IRODA

ELEKTROMOS TERVEZÉS / ELECTRICAL PLANNING
TÓTH ZOLTÁN – PLANET KFT. (KASIB KFT),
KIRÁLY BÉLA, HODRUSZKY FERENC – KÖZTI RT,
SIMKÓ GYÖRGY – V.DESIGN KFT, VIV RT,
KOVÁCS NORBERT – KOVÁCS MÉRNÖKI IRODA

INFORMÁCIÓS RENDSZER / INFORMATION TECHNOLOGY
BARNÁ GYULA

TŰZVEDELEM / FIRE PROTECTION
MÉSZÁROS JÁNOS – MÉBART BT

SZIGETELÉS / ISOLATION
HORVÁTH SÁNDOR – PATÁKY ÉS HORVÁTH ÉPÍ-
TÉSZIRODA KFT, TAKÁCS BALÁZS – FRT RASZTER BT.

KÖZMŰ / PUBLIC UTILITIES
NAGY ZOLTÁN – MÉLYTERV KFT.

AKUSZTIKA / ACOUSTICS
KOTSCHY ANDRÁS – KOTSCHY BT

KÖRNYEZETVEDELEM / ENVIRONMENT PROTECTION
PERÉNYI GÁBOR – SENEX KFT.

ÖNREFLEKTÍV VÍZIÓK

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Stephaneum-épületéről

jegyzet-fejezet a Középületek kritikai elemzése c. tárgyhoz, 2005, kézirat

*„aki nem tud elképzelni egy paradicsomban egy vágatott lovat, azzal nincs mit kezdeni”
(Salvador Dalí)*

Bevezetés

Makovecz Imre épületeiről, építészeti munkásságáról nehéz hűvös kritikával szólni. Ennek oka kereshető az erős egyéniség ellentmondást nem tűrő verbális megnyilatkozásaiban éppúgy, mint a szuggesztív architektúrákban, és abban a „hagyományban”, hogy házairól vagy méltatás jelenik meg (Országépítő, Gerle János könyve, írásai) vagy óvatos, semmitmondó írások, de leggyakrabban e műveket a hallgatás taktikus csöndje kíséri. Mindez egy önálló elemzés tárgya is lehetne, most csupán jelezzük e kérdéskör problematikusságát.

Pedig a hazai organikus, vagy organikusnak mondott építészeti tettek sokasága nagyon is megérett a független bírálatokra, érzelemmentes és szakavatott kritikákra. Ebben az is segíthetne, hogy a szerves-organikus-élő építészeti ouvre ma korántsem olyan kuriózum-jellegű, mint volt a rendszerváltozás előtti években (ekkor sajátos ellenzéki attitűddel társulva), vagy volt a 90-es évek első felében. (Jól demonstrálja mindezt az is, hogy míg a 90-es évek elejéig a műegyetemen is erős igény volt a hallgatókban mindennek megismerésére, tanulására, ma, amikor a „Szerves építészet” címmel meghirdetett első négyzemeszteres kurzusra korántsem akkora már az érdeklődés, amekkora várható volt.) Ez a fajta, a higgadt elemzést segítő távolság mindenesetre jótékony hatást gyakorolhat arra a kívánatos kritikai feldolgozásra, melyre – reméljük – nem kell már sokat várunk.

Ha most e szerteágazó témakört leszűkítve szeretnénk vizsgálni, nem választunk rosszul, ha a makoveczy életmű egyik talán legjelentősebb és egyszerűsített legproblematisabb opuszát, a piliscsabai egyetemi campus főépületét, a Stephaneumot választjuk. Piliscsaba ugyanis – csakúgy mint Csenger – a Makovecz körüli építészársaság, a mesternek és tanítványainak koncentrált gyakorlóterepe, kísérleti együttese. E két falu, az Ukrán-határ menti település, melynek központját (iskoláját, sportcsarnokát, éttermét, egészségházát, templomát) tervezték meg Makovecz irányításával munkatársai, és a pilisi dombok sváb települése, ahol egy teljes egyetemi campus megtervezését végezheték el, szimptomatikus megjelenései e mozgalmoszerű építészeti felfogásnak, olyan egységes épületgyütteseket kapott, melyek kiváló terepét jelenthetik a hazai szerves építészet vizsgálatának. Érdemes lenne (megint csak jelen elemzés kereteit feszegető módon) összevetni a tizenvalahány éves különbséggel megépült épületek közti felfogásbeli differenciákat és hasonlóságokat. Avagy honnan hová jutott el a mozgalom, a koncepcióalkotásoktól elkezdve egészen a részletképzést tekintve.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem 1990-ben kapta meg az államtól a 21 hektáros területet, a volt Perczel Mór Laktanya 37 db, általában rossz műszaki állapotú épületével együtt. Az egyetem bölcsészettudományi kara települt Piliscsabára, az építkezések fokozatosan folytak a MAKONA beépítési terve alapján, először a jobb állapotban lévő honvédségi épületeket bővítették, alakították át, legutolsó állomásként pedig az 500 fő befogadására alkalmas auditorium maximumot, 6 db 150-300 fős kiselőadót, az egyetemi adminisztráció és a tanszéki struktúra egy részét, illetve az aulát magába foglaló Stephaneumot. Míg a Stephaneum előtti épületeket mind a tanítványi körből kikerült építészek tervezték¹, addig a központi épület tervezését Makovecz irányította.

Vízió és retorika

Makovecz Imre munkásságának alapvető jellemvonása az erős személyesség, a személyiség dominanciája az architektúrában és a víziók, a látomászerű szemlélet a tervezés közben (erről publikált rajzainak sokasága tanúskodik), valamint mindennek manifesztálódása épületeiben. Ez a fajta alkotói attitűd önmagában értelmezhető, és hát nem is példátlan, ha csak a 20. századot említjük, többek között Le

¹ Zsigmond László (rerektórium és konyha), Siklósi József (Augustineum, Anselmianum, Ambrosianum) Csernyus Lőrinc (vasútállomás, kapu, porta), Bata Tibor (Catherineum, kollégium), Túri Attila (diákklub)

Corbusier (Ronchamp) vagy Hans Scharoun (Berlin, filharmónia) építészete sem nélkülözött egyfajta szuggesztivitást, de az építészettörténet expresszív korszakának, korszakainak számos egyéb alkotását is említhetnénk. Mélyebb elemzés nélkül is elmondható, hogy ez a fajta építészet sajátos határterületen mozog: erős formai dominanciája a megközelítésben a szobrászat-építészet határmezsgyéjén értelmezhető. Mindig a szubjektív, szuverén alkotói formaképzés ereje, és a vizionált forma találkozásának minősége egyéb építészeti szempontrendszerrel (környezet, funkció, stb.) az, ami a megítélés vezérfonala lehet. Ezt azért tartom szükségesnek leszögezni, mert az effajta szubjektivitás és az „alkotói ego” illetően dominanciája önmagában, a terv megvalósulása nélkül is megítélés tárgya lehetne – mint azt a későbbiekben látni fogjuk: az erős összefonódás miatt nem is mindig kikerülhető –, azonban hasznos lehet, épp az organikus épületekkel szembeni, a bevezetőben említett építészeti kritikai hiányosságok miatt, ha a kritikai eszközötárunkat szigorúan építészeti szakmai szempontrendszeren belülre korlátozzuk.

Nézzük tehát a víziót.

A Stephaneummal kapcsolatban fellelhető írásos megnyilatkozások száma jóllehet nem nagy, mégis elég sűrű és meglepő mondatokkal találkozhatunk. Makovecz egy helyen így érvel: *„...például a nemeuklédzeszi geometriában a pont az időpont is, amelyben a dolgok összetalálkoznak, tehát benne a dráma és a geometria édestestvérek. Ha ez nem kerül bele az emberek tudatába, akkor hogyan lehet megérteni a Katolikus Egyetemen most épülő Stephaneumot? Amelyben egymásnak támaszkodik két klasszikusnak tűnő kupola, amelyek mégsem egészen azok, finom torzulásaik vannak, úgy állnak össze, mint egy elpusztított karthagoi emlék vagy egy földrengés által lerombolt kaliforniai maradvány és ezeket összetartani csak egy erdő belseje képes. Ha ez nem áll össze mai, eleven képpé, akkor baj van, ahogy Dalí mondta szegény, Isten nyugosztalja, aki nem tud elképzelni egy paradicsomban egy vágat lovat, azzal nincs mit kezdeni.”*² Ez a fajta vízió (mely egyben önfelmentés is, hiszen a befogadókat eleve két csoportra osztja: befogadókra és nem befogadókra) a verbalitás szintjén ugyanazokat a szubjektivitásokat és magán-evidenciákat sugallja, mint az épületünk – nem véletlenül. A retorika, mely a makoveczy írások fő jellemvonása áthatja az épületeket is, így a retorikai elemek (túlzás, nagyítás, fokozás, stb.) alapvető építészeti eszközökké is próbálnak válni. Ha szenvtelenül végignézzük a vízió alkotóelemeit, akkor megállapíthatjuk, hogy egyfajta zsúfoltság az, ami zavarba ejtő. A római architektúrába öltöztetett színpadi és a gótikus szerkesztésű (?) nézőtéri kupola egymásnak dőlő (egymásból emelkedő) formái, a montázsszerű, szárnyakkal ékesített tornyok, az erdő negatív lenyomatát megjeleníteni szándékozó tető alja, a középkori utcákat imitáló belső közlekedők, a hatalmas organikus tetőforma, a megkövesedett fák önmagukban mind igen erőteljes koncepció szintű tervezői gondolatok.

E koncepciók tárgyiasulásával két fő probléma van. Az egyik a már említett zsúfoltság térbeli (formai, léptékbeli) vetülete, a másik pedig egyfajta „ideológiai zsúfoltság”.

A térbeli léptékproblémákat nem is a publikált rajzok vagy fotók, hanem a helyszíni bejárás közben megtapasztalt térarányok észlelése vetette fel. Ez igaz az épület külső és belső tereire egyaránt: mind a szemközti épülettel együtt bezárt szilvamag-alakú terecske, mind pedig az aulatér és a belső közlekedők arányai is a szűkösség érzetét keltik. Nehezen érthető mindez egy olyan tervezési szituációban, mikor a 21 hektáros területtel az építészek ha nem is teljesen szabadon, de mindenesetre nagymértékű szabadságfokkal gazdálkodhattak. Furcsa, szürreális hatást kelt, hogy az alkalmazott eszközök és terek alapján egy sokkalta nagyobb épületet várnánk. Ha ez az érzés jogos (márpedig az kell, hogy legyen, ha a folyosók szélességeit, az aula arányait, az előadók meredekségét, a belső általános szűkösségét nézzük), akkor felvethető, hogy nem arról van-e szó, hogy a vízió elemeinek sűrűsége és sokasága nem találta meg (vagy nem is találhatta meg) a számára építészeti értelemben adekvát méretű, léptékű tárgyiasulást.

Ami még figyelemre méltó, ha a sűrűség nyomasztó okait firtatjuk, az az erős narratív jelleg közvetlensége. Pedig érezhetjük (és példákat is sorolhatnánk), hogy a földalattiságot, az erdő hatást vagy a térrendszer kisvárosi szövetét jóval neutrálisabb eszközökkel, áttételesebben is el lehetne érni. Az absztrakció tehát nem mint a makoveczy fonyelv megcsonkítása (retorikai eszközként: az önmérséklet) lett volna alkalmas eszköz, hanem a zsúfoltság elkerülésére, azaz a verbális elemek úgy tudtak volna építészeti elemekké szelídülni, hogy e transzformáció sikeresebb, működőképesebb lehetett volna. Ez az absztrakció nem is lenne adekvát kritikai szempont, ha Makovecz nem keverné sajátos logikával az elvontság különféle mélységeit: a felnagyított dór oszlopfő vagy az oszlopszárnyak nagyon is konkrétak, a belső utcák épített térfalai, mint belső homlokzatok absztrakciós foka igen kicsiny, a színpadi kupola külső

² ORSZÁGÉPÍTŐ 1998/1

és belső faltagolása direkt historizáló, míg a betonfák, a lomberdők rétegtlemezt-víziója bizonyos mértékű absztrakcióról árulkodik, s a „tisztas”, azaz az aula üvegteteje, vagy a lényyszerű tető, illetve a nézőtér kupulájának tartószerkezete már korántsem egy-az-egyben formai analógiák. Ez a magabiztos mozgás elvont és konkrét széles spektrumán erősíti a díszletszerűséget, de erről majd később.

Az ideológiai zsúfoltság, vagy másképpen az alkalmazott építészeti eszközök identitásainak sokfélesége éppoly komoly probléma. Az épület egyfelől sajátos montázs³, melyben különféle archaizáló elemek néha egy-az-egyben (kupola, torony), néha részletekben (párkányok, tagozatok) bukkanak fel. A történeti, vagy vélt történeti formák, építészeti elemek effajta halmozódását a vízió kívül semmi sem indokolja. Az archaizálás kritikán aluli színvonala⁴ a szemközti két, átalakított laktanyaépületen már korábban megjelent, ahol a meglévő házak elé húzott archaizáló kulisszák a tervezők⁵ elmondása szerint románkori és gótikus díszletként szándékoztak karaktert adni az architektúrának – a romok identitása a Stephaneum esetében legfeljebb e gyenge forrásból táplálkozhat. (Pedig, ha már romok, lett volna itt még egy analógia, a használaton kívüli, lepusztult katonai létesítmény vizuális ereje. Ez ma is megfigyelhető, több helyen épületek fűvel benőtt lábazata, vagy elhagyott épületromok tarkítják a látványt. Az ezekkel a romokkal való elvontabb, költőibb kapcsolat talán identitásképző elemmé is válhatott volna – persze finoman hangolva, elvi síkon.) A romok mellett azonban a Stephaneum önmagában is meglehetősen erős szándéka a két egymásnak dőlő, egymásból emelkedő kupola megfogalmazása. Ilyen nincs – mondhatnánk. Tartós használatú épülettel ilyen tenni – nem kis tervezői bátorság (eufémisztikusan szólva). De ha konkrét részletproblémáit még nem is vizsgáljuk, meggondolandó, hogy egy ilyen építészeti „effektus” alkalmazásakor nem kellett volna-e a többi épületrészlet neutrálisabbra hangolni? Csupán azért (ha már ez a tervezői szándék), hogy a dőlő formák vélt merészsége és térformáló ereje érvényesülni tudhasson. Az épített erdő szintén erős építészeti gesztus. Elég, ha arra gondolunk, hogy még egy steril, raszterbe állított oszloperdő is milyen hihtetelenül erős teret és asszociációkat képes kelteni, itt meg az erdő allegóriája hány meg hányféleképpen jelenik meg: hol mint lombfűrész-erdő a mennyezetben, hol, mint ferde vasbetonoszlopra applikált rabichálós löttbeton-lombkorona, hol, mint a vasbeton-alapra szerelt fatámaszok (külső tér), hol pedig tartószerkezeti funkció nélkül, nehezen értelmezhető gömböcskében végződve (az előcsarnokban). És mindez nem elég: hiszen a romokat, az erdő-imitációkat és a dőlő kupolákat egy hatalmas, kígyózó, lényyszerű tetőtömeg fogja egybe, mely valamiféle teljesen más, valóban organikus formálású épülethabitust szeretne tükrözni – ha nem akadályozná benne a kupolák, tornyok kavalkádja, és saját formájának esetlen végződése, csatlakozásai. A tömegformálás identitása is feszültségekkel teli. Egyfelől kívülről különös pneumatikus szerkezet hatását kelti, mintha egy éppen felfújás vagy leeresztés alatt lévő sátor szerkezetet látnánk, miközben az épület falas jellegű, belső tartószerkezeti megoldásai és statikus világa ennek éppen ellentmond.

Érdekes kérdést veszeget Reimholz Péter egy, a Hattyúházzal írott elemzésében⁶. Ott a városi szövetbe beékelődött épület kontextualista beépítésének és organikus formavilágának feszültségét, kapcsolatait firtatja. *„Legkonzekvensebben talán Vincze ment végig az úton. Mint organikus építésznek neki sikerült Csengerben igazán öntörvényűnek lenni és megszabadulni a kontextustól. ... A nagy mű, a piliscsabai egyetem is ebbe az irányba keresgél.”* - utal a Stephaneumra. Persze, Piliscsabán a kontextus teljesen más, pavilonos, laza beépítésről van szó, ezért is érthetetlen a főépületek zsúfolódása, koncentrációja. Ráadásul ez a koncentráció erős feszültségben van az organikus épülethabitussal, azaz a tervezők által teremtett kontextus (telepítés és a Siklósi-féle 3 épület világa) ellentmondásba kerül a főépület vállalt lényyszerűségével. Ahogy aztán ez az ellentmondás a művön belül is folytatódik, a tornyok, az épített romok, díszletek, a kupolák folyamatos diszharmonióban simulnak-csatlakoznak az organikus burok mellé, alá, köré. És hozzátehetjük, a belső ellentmondások egy másik rétege is ebből táplálkozik: míg Makovecz szándékoltan

³ „Célom az volt, hogy megidézzem a klasszikus formavilágot, mely véleményem szerint, meg kell, hogy jelenjen itt a katolikus egyetemen. Nemcsak azért, mert a nyugati kereszténységet, és az egyetemességet Rómához kötik, hanem azért is, mert a kultúra, amelyben élünk, elsősorban a görög-római hagyományhoz kapcsolódik.” Makovecz Imre: Piliscsaba, Stephaneum; naplórészlet 1999 (ORSZÁGÉPÍTŐ 2002/1, 4.-7. o.)

⁴ Az erős jelzők vitathatóak, de úgy gondoljuk, hogy az említett házaknál az építészeti minőség nem éri el a jelen elemzés-gyűjtemény alapfeltételül szabott szintet vagy jelentőséget.

⁵ Ezen épületek tervezője Siklósi József, azóta Ybl-díjas tervező.

⁶ Reimholz Péter: Egy organikus városi ház Budán (Bp., 2004. január 12., kézirat) - a csengeri utalás Vincze László Ybl-díjas építész étteremépületéről szól.

ünnepit, komolyat, drámait akart építeni, az együttes több helyütt inkább humort, groteszket és karikatúrisztikus vonásokat mutat fel.

Előképek és önreflexió, mint alkotói módszer

A piliscsabai egyetem új főépületének előképei kapcsán találhatunk olyanokat, melyekre Makovecz saját szövegeiben hivatkozik, és az életművön belüli előképeket is. Ez a kontextus segítheti a megértést, de a hivatkozott előképekkel való összehasonlítás meglepő tanulságokkal is szolgálhat.

Rudolf Steiner Goetheanuma Dornach-ban a magyar organikus építészet egyik alapvető mintája, előképe; az antropozófia atyjának gondolköre, filozófiája folytonos hivatkozási alap. A Goetheanum eredetileg egymást metsző két fakupolás előadóteremből állt, majd ez leégett, s helyére vasbetonból megépített erős plasztikájú, expresszív formálású utódja, az ún. „második Goetheanum” került – szintén Steiner tervezésében. A forma és részletképzés koherenciája – a mégoly szokatlan és furcsa tömeghatások ellenére – tiszteletet parancsol, és magasra teszi fel a mércét az esetleges „utóképekkel” való összehasonlítás során. Noha Makovecz korai vasbeton-munkái a második Goetheanummal rokoníthatóak, nem nehéz észrevennünk a direkt formai analógiát vizsgált épületünk és a fakupolás, első dornachi verzió között. Ott is a nagyobb kupolás tömeg a nézőtér, a kisebbik a színpadtér, sajátos egymásba metsződésük a proscénium-nyílás. A tömegalakításban a két kupola dominál, a kiegészítő funkciók alárendelt tetőformák alatt kapnak helyet. Az a formai következetesség, mely a steineri házat jellemzi, Piliscsaba esetében nem fedezhető fel. Úgy tűnik, mintha Makovecz átvette volna a steineri filozófia verbális elemeinek egy részét, s az architektúráját is dúsította a filozófus építészetéből átvett mintákkal. Nem újraértelmezett adaptációról van azonban itt szó, hanem egy nyomasztó jelentéssűrítés egy árnyalatáról, mely a többivel mondhatni feszült viszonyban van.

A makoveczy életmű korábbi opuszai már mind keresgéltek az összemetsződő kupolák térkísérletei felé. A szigetvári vígadó félkész épületét (1985) három egymásba metsződő kupola határozza meg. A gazdagréti római katolikus templom és szociális központ terve (1990) és a witten-i, Szellemtudományi Főiskola első tervváltozata (1987-90) két kupola áthatásáról szól. Gerle János egy cikkében⁷ részletesen elemzi azt a fejlődési utat, annak állomásait, melyek makoveczet saját művein keresztül a Stephaneumhoz elvezették, és a szerző így foglalja össze konklúzióját: „az utolsó mérföldkő, a Stephaneum az egész életmű szintézise”. Vélelmezhető, hogy a motívumok talán sehol máshol nem kapaszkodnak úgy egymásba, mint Makovecz életművében: a műromok, a beton-ágasfák, a belső utca-terek, a szárny-szobrok eredet, evolúciója részletesen kimutatható lenne – nem beszélve az organikus tábor alkotóinak terveiről, épületeiről.

De nem elég a makoveczy formakánon szorító sokfélesége, a tervező Piliscsabán a narratív építészet újabb identitás-rétegeit vette magára. A Makovecz-szövegekből és egyik méltatójának írásából ugyanis az is kihámozható, hogy négy művész életműve hatott erősen a Stephaneum tervezőjére: „a perspektívát újra értelmező velencei-római Giovanni Battista Piranesi (1720-1778), a tér-idő relativizmusát megsejtő londoni Sir John Soane (1753-1837), a Buanos Aires-i polihisztor, Jorge Luis Borges (1899-1986), és a berlini botanikus és fotóművész, Karl Blossfeldt (1865-1932).”⁸ Boncolgathatnánk, hogy ezek a hivatkozások mennyire valóságok, bár mint önreflexiók nyilvánvalóan hitelesek. Mégis az érződik, hogy a formák és motívumok, előképek és a Makoveczet éppen foglalkoztató gondolkodók gondolkörei e műben megjelenő sűrűsége nem képesek koherens egészévé összeállni.

A ház tehát sokkal inkább úgy áll össze, mint a Makovecz-szövegek: önkényes, önreflexió-szerű, teljesen szubjektív montázként, melyek hitelessége épp önreflektív minőségük miatt nehezen értelmezhető. Az építész magánmitológiája, szubjektuma, személyisége (ha tetszik: hanghordozása, mimikája) olyan nagy és nyomasztó mértékben süt át a műveken, a művön, hogy gyakran magukkal az épületekkel téved már-már építészetén kívüli határokra. Ez pedig sem az értelmezést, sem a használatot nem segíti: hiszen az értelmezéshez pszichológus, a használathoz pedig teljes azonosulás, önfeladás szükségesletik. Félreértés ne essék: nem a domináns, karakteres és egyéni építész eme tulajdonságait bírálom. Az a gyanúm, hogy Makovecz késői, friss műveiben ennél jóval többről van szó: itt az önreflexió, a „szabad ötletek jegyzéke” egy-az-egyben megépülő valósággá vált, válik. Döbbenetes, meghökkentő, mellbevágó, érdekes, sajátos

⁷ Gerle János: Vezető a Stephaneumhoz (MÉ 2002/1, 6.-9. o.)

⁸ Hidvégi Máté: Róma a pilisi dombok alatt - Makovecz piliscsabai Stephaneuma (Utóirat 2002/2 57.-60. o.)

és szuggesztív, megrázó tud lenni az ilyen épület – de igazi közösségi funkciókra vélhetően nem igazán alkalmas.

Díszletszerűség és a megvalósulás mesterségbeli problémái

Jól nyomon követhető a Makovecz-épületek, s így a Stephaneum tervezési metódusa: a „mester” igen pontos szabadkézi vázlatai alapján a munkatársak aztán a terveket engedélyezési és kiviteli tervekkel dolgozzák fel. Tehát a tervezés igen korai fázisában eldőlnek a dolgok, a legkritikább esetben történik lényegi változás, erről a Gerle János szerkesztette Makovecz-könyv áttanulmányozása bárkit meggyőzhet. Noha ez a tervezési metódus önmagában lehetne sikeres, mégis, az az ember érzése, hogy ezek a megépített első vázlatok sokszor épített mivoltukban is visszatükrözik a vázlatosságot. (Itt most nyomtatékosan a késői Makovecz-épületekről beszélek, s főképp a Stephaneumról, hiszen például a paksi templom vagy a sevillai pavilon mint művek, inkább tűnnek koherens egészeknek. Ha pedig az Apor Vilmos téri első díjas katolikus templom⁹ tervpályázati művére gondolunk, akkor érezhető valamiféle életművön belüli átalakulás, súlyponteltolódás a vizionált vázlatok szürrealitása irányába.)

„...Semmi sem mintha. Hanem minden az, ami. Csak az események, az emberekkel az építésért az építés közben megérett és bekövetkezett dráma az, ami szellemi kötőanyagként tartalmaz mindent.”¹⁰ – olvashatjuk Makovecz egy publikált naplórészletében. Szeretnénk elhinni és átérezni e szavak értelmét a Stephaneum bejárása során, de nem sikerül. Inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy semmi sem az, ami, hanem minden mintha. Díszletek között, eredeti építészeti kontextusukból kiragadott építészeti elemek és motívumok között járunk-kelünk. Mint egy színházi előadáson, melyen nem csupán nézők, hanem színészek is vagyunk, s nem eldönthető, hogy az épület-e a használók közege, vagy mi, használók jelentjük az épület élő háttérét. „Ez az épület helyettünk beszél; mellette, benne mi már szóhoz sem jutunk. Ha mégis, gúnyos fel- és allhangokkal kíséri eszmecserénket. Pedig azáltal juthatnánk az igazi titkok közelébe. Ha győznénk a vesszőfutást, amelyre a körülmények kényszerítenek.”¹¹ – írja Jelenits István, a teológia professzora egy a házat bíráló írásában.

A – kétségtelenül a posztmodernben gyökerező – díszletszerűséggel, a kulissza-világgal akkor is baj van, ha egyébként elfogadnánk, mint adekvát építészeti magatartást. A díszletek azonban nem csak vizuálisan harsogják túl egymást, karamboloznak a belső térben, hanem formailag és épületszerkezetiileg is problémás szituációkat teremtenek. A legárukodóbb részlet a színpadkupola hátsó homlokzata, ahol az azt amúgy is szervesen körülvéző lényyszerű palásttömeg megszakad. Ez a formai tobzódás és rendetlenség aztán szerkezeti részletekben is megmutatkozik: nyomon lehetne követni az esőcsatornák kacskaringózását, a fal felé lejtő párkányokat, az ebből adódó beázásokat, a párkányok és üvegfalak kínos csatlakozását, stb.-stb. Vélhető, hogy a megoldatlan formai problémák okozzák a részletproblémákat is, azaz a bajok gyökere mégiscsak a vázletszerűségben keresendő. A színpadterre lépve az ember alig tudja kikerülni a bedőlő proscéniumnyílást, majd a színpadterren tántorogni kezd: a dőlő kupola ugyan elérte hatását, de ez az effektus inkább egy vidámparki elvarázsolt kastélyhoz, semmint egy egyetemi előadóhoz illene. Elfogadhatatlan, és a szabványokat minden bizonnyal nem kielégítő mértékű a tanszéki szobák bevilágítása. A lényyszerű, mélyre boruló tetőforma oltárán a tervezők feláldozták a termek és a közlekedők világosságát. Az is megkérdőjelezhető, hogy miközben Makovecz nevelési célzatú épületet emel, nemhogy az akadálymentes közlekedés nincs biztosítva (nota bene a többi egyetemi épületben sem), hanem néhány tényleg kínos, balesetveszélyes közlekedési szituáció is található (pl. a közlekedő útvonalba belógó lépcsőfok, éles, leszűkülő térfalak a menekülési útvonalban).

Epilógus

Objektíven elmondható, hogy a világban egyedülálló módon egy Piliscsaba nevű faluban rövid idő alatt a katolikus oktatás-nevelés teljes struktúrája megvalósult, intézményi háttére kiépült (van óvoda, általános iskola, középiskola és egyetem is). A falu komoly örökséget kapott. Fellendült és kiépült az infrastruktúrája, a szolgáltatóipar kedvező helyzetbe került, sokan élnek meg a diákok szállásának biztosításából, az egyetem nyilván reklámnak sem rossz, kulturális rendezvények, konferenciák sokasága jön

⁹ A templom pályázati terveit közli az ORSZÁGÉPÍTŐ 2005/1-es száma.

¹⁰ Makovecz Imre: Piliscsaba, Stephaneum; naplórészlet 1999 (ORSZÁGÉPÍTŐ 2002/1, 4.-7.o)

¹¹ Jelenits István: Felépült a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészkarának központi épülete (MÉ 2002/1, 13.-15. o.)

a faluba, még akkor is, ha a tanévben ez sokszor kellemetlen túlsúlyossággal, nehézkes közlekedéssel jár. A fő kérdés azonban az, hogy a megvalósult épületek, az ikonszerű központi épület, a Stephaneum, mint vizuális környezet mennyiben fejt ki hosszútávon ilyen-olyan vizuális hatását a pár évig odajáró hallgatókban és a falu hosszú távú lakosaiban? Szociológiai elemzés tárgy kellene, hogy legyen, hogy jelenkori építészetünk mennyiben befolyásolja az azt használók, befogadók egyéb szociális, társadalmi megnyilvánulásainak, viselkedéseinek. Makovecz víziója - „...várom, azt, hogy elkezdjük építeni az egyetem templomát, mert úgy tervezem, hogy a karoknak saját zászói lesznek, és a diákmiséen elindulnak a diákok a karok zászói alatt a templomba.”¹² – mindenesetre avítottak, és életidegennek tűnik.

Az összevetés egyfelől Alvaro Siza portói egyetemével¹³ lehet érdekes, mely a természeti környezetbe épített, hasonló funkcióazonos együttes teljesen másfajta, inkább a természeti tájat, környezetet finoman ellenpontoszó habitusról szól. Másfelől Balázs Mihály két egyházi egyetemi épületét vizsgálhatjuk, a nyíregyházi görögkatolikus egyetemet és a „Pázmány” informatikai karának józsefvárosi együttesét, melyekben a szellemi innováció, a tervezői alázat igen magas és koherens építészeti színvonalban tárgyiasultak, valósultak meg¹⁴. Ezeket az ellenpontokat ezúttal nem elemezzük részletesen, csupán utalunk arra, hogy elemzésükön, a vizsgált épületünkkel szembeni alternatívát jelentő, jóllehet gyökeresen eltérő megoldásaikon érdemes lenne elgondolkodni.

Makovecz épületének felelőssége kettős: esztétikai és morális. Az esztétikai, szigorúan vett építészeti, mesterségbeli kérdésekről fentebb már esett szó. A morális felelősségről, mely egyaránt jelent anyagi felelősséget a megrendelő pénze iránt, kellő alázatot a leendő használókkal és az épület szellemi és fizikai rendeltetésével szemben, a már említett írásában Jelenits így vall: „*Mi tesz egy egyetemet katolikussá? Nem valami elragadtatott magatartás, hanem két lábbal a földön álló, mégis a szellem szolgálatába szegődő elkötelezettség. Alázat is, amely számot vet saját helyzetével, számít rá, hogy egy épületet fűteni, takarítani, idő múltán majd tatarozni is kell, s nem nyújtózik tovább, csak ameddig a takarója ér.*”¹⁵

Félő, hogy a Stephaneum esetében – Jelenits képét folytatva – nem csak a lábujjak lógnak ki a takaró alól, hanem maga a lóláb is.

¹² Makovecz – tervek, épületek, írások 1959-2001 (szerk.: Gerle János), Serdián Kft. Bp., 2002, 268 o. - 283. o.

¹³ Alvaro Siza: Építészkar épületei, Porto, 1994, a portói építészkar Carlos Ramos épülete, 1986

¹⁴ Nyíregyháza, Szent Atanáz Hittudományi Főiskola (2000-2003) és Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információtechnológiai Kar (2003-2005)

¹⁵ Jelenits István: Felépült a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészkarának központi épülete (MÉ 2002/1, 13.-15. o.)

AZ ÉPÜLETEK SZÉP HALLGATÁSA¹⁶

A békásmegyeri evangélikus templomról

jegyzet-fejezet a Középületek kritikai elemzése c. tárgyhoz, 2005, kézirat

"a műalkotás értelme azon alapul, hogy a műalkotás jelen van"
(Gadamer)

Legenda

A békásmegyeri evangélikus templom a 21. század fordulóján épült, tehát még épp a múlt évezredben, 2000. október 31-én szentelték fel. Mégis, olyan épületről van szó, mely esetében a tervezés és építés pontos, meghatározható, fizikai ideje, a kor, melyben épült egyszerre jelentéktelenedik majd az idővel, s egyszerre rendkívül fontos is, ha meg akarjuk érteni tervezői szándékait, motivációit.

A történet egy 1997-es meghívásos tervpályázattal kezdődött, melyet Pazár Béla és munkatársai nyertek meg. Ezt követően Magyarai Évával és Polyák Györggyel 1998-ban az engedélyezési, 1999-ben pedig a kiviteli terveket készítették el. A pályázati alapkoncepciót – a tervezők elmondása szerint – az utakkal körülhatárolt „senki földje”-terület közvetlen környezete határozta meg. Egyik oldalról a békásmegyeri lakótelep nyomasztó világa, másik oldalról a jellegtelen családi házak sora – „vadon”, ahogy Szalai András nevezi kritikájában¹⁷. Az alappesztus az ezektől való elzárkózás, befelé fordulás volt, ezt erősíti a fallal körülvett, kifelé zárt épületegyüttes megformálása. A telepítést meghatározta a telken átmenő közművek helyzete is, ami miatt a lakótelep felőli forgalmas úttól 10 m-es zöldsávot el kellett hagyni – e kényszer ugyanakkor kedvező helyzetet eredményezett: az épületek szigetszerűbb, elvonultabb, csendesebb helyzetbe kerülhettek. Pazáréknak a munkát – nyertes pályázatukat követően – rögvest a szabályozási terv módosításával kellett kezdeniük, az ugyanis a telek közepére kijelölt centrális pozíciójú együttest engedélyezett volna. A telepítést a családi házak felőli fésűs jellegű, míg a lakótelep felől zártabb jellegű beépítés határozta meg. Ezzel, illetve a templomtér közepre helyezésével, valamint a telekhatárok közé kifeszülő kompozícióval olyan alapdöntések lettek meghozva, melyek meghatározták az épületek viselkedését, például a családi házak felőli oldalirányú megközelítést, illetve azt, hogy nem épületről és kertről, hanem épületegységekről és az egyes egységekhez tartozó kertekről beszélhetünk: így van a templomkerten kívül a lelkészlakásnak és a közösségi teremnek is saját kertje, ahogy a később megvalósuló idősök otthonának is lesz. Az egyes kertek pedig egymásba átjárhatók, vizuálisan és ténylegesen is összefolynak. A mai állapot a telekre kerülő teljes programnak kevesebb, mint a felét tartalmazza: elkészült a templom, a lelkészlakás és a közösségi épületrész. Az eredeti tervben egy kisebb ifjúsági ház, egy idősök napközi otthona, egy vendégház és egy gondnoki lakás is szerepelt, az utóbbiak helyett egy nagyobb, háromszintes idősök otthona tervei készültek el a közelmúltban.

A templomtér kialakítását – a tervezők elmondása szerint – a pályázati kiírás azon tétele határozta meg, hogy Bach-művek koncertszerű előadására is alkalmas teret kellett létrehozni. Ez a kritérium definiálta a 2001-ben elkészült orgona méretét, kialakítását, annak legoptimálisabb megszólalása pedig a tér arányait (a hasáb alakú tér egyes oldalai egymásnak kb. 1,4-szeresei). A tér eredetileg nem hosszázás jelleggel, hanem keresztbe, az ablakokkal szemközti oltárral volt elképzelve, s csupán az elkészült tér hatására (annak hosszázás jellegét érezve erősebbnek) döntöttek a tervezők az átfordításról. Hasonlóan izgalmas kérdés a boltozatos lefedés. Az engedélyezési tervben még fatetős templom szerepelt, s mikor a váltásról a lelkészt és az építkezést felügyelő kuratórium tagjait meg kellett győzni, akkor Pazár Béla őket a szemlőhegyi víztározó alul-felül téglaboltozatos terébe vezette el.

Harangtorony szándékosan nem került az együttesbe, hiszen a közeli lakótelepi házak magassága eleve megkérdőjelezte volna erejét: e helyett annak a csillaghegyi villának a kertjéből hozták át a vas haranglábat, mely villában a gyülekezet éveken át tartotta istentiszteleteit, összejöveteleit.

Tégla

¹⁶ A cím eredete egy Zumthor-idézet. Peter Zumthor: A szépség kemény magva – arc'1 (1998. október, ford.: M. Gyöngy Katalin)

¹⁷ Szalai András: Kiáltás a vadonban (ÉS 2003 45/01)

Az épülettel ismerkedve, vagy hozzá ismerősként visszatérve, a külsőt körbejárva vagy belül nézelődve sem találhatunk vizuálisan erősebb, észlelésünkre nagyobb hatást és befolyást gyakorló építészeti eszközt, mint amilyen az együttesben alkalmazott kisméretű téglá. Ez a 6,5x12x25 cm-es építőelem, a beledi téglá minden értelemben meghatározza a házat: olyan erősen, hogy a tervezők igyekeztek is minden más építészeti eszközt (tömegformálás, homlokzatalakítás, más anyagok használata, stb.) a lehető legfinomabbra hangolni.

„A tégláépítészeti lehetőségeinek mai szemléletű kifejtése volt az elmúlt évtized egyik legjellemzőbb eredménye” – írja Vámosy Ferenc egy tanulmányában¹⁸. A téglá látszófelületű alkalmazása korántsem új keletű, de mindenképp nagyhatású és tömeges megjelenésű építész magatartása a rendszerváltozás utáni évtizednek. Ennek okait boncolgatja Simon Mariann egy tanulmányában¹⁹, ezt tartotta fontosnak Bojár Iván András is, mikor *Tégláépítészeti* címmel²⁰ összeállítást szerkesztett. A trend és okai noha felfejthetők, a látszólagos kapcsolat, ti. a téglá, mint homlokzati anyag, mégsem olyan erős, hogy építészeti értelemben rokonságról beszéljünk, legalábbis a legtöbb eset összevetésében. Vizsgált épületünk kétségtelenül elment a téglá alkalmazhatóságának szélső határáig. Ha ezért rokon hozzáállásról beszélünk, legfeljebb Nagy Tamás és Turányi Gábor egyes épületei említhetők. Nagy Tamás tégláépítészete azonban sokkal inkább ornamenszerű is olyan értelemben, hogy nem csupán a téglá egymásra-rakásából kialakuló felületet, látványt, textúrát vagy éppen tömeget alkalmazza, hanem a téglarakás rafinált és gazdag építészettörténeti hagyományú módozatait (kötések, tagozatok, tagolások, stb.) is. Turányi herendi épületeinek²¹ esetében pedig egészen más kapcsolat észlelhető, hiszen ő csupán törekszik a falazat egységes mivoltára, s jöllehet a téglahomlokzat nála ilyen értelemben nem kulissza, az össze is épül a mögötte lévő falazóblokkal, de akárhogy nézzük, csupán burkolatról beszélhetünk, még ha a legkevésbé is látszik, érződik annak. Ráadásul, ahogy Simon Mariann fogalmaz, ez az épület szól „a kidolgozás lehetőségeiről és örömről, amiben a tervező elmerül, s olykor belefeledkezik.”²² De messzebbre is mehetnénk, az időben visszafelé, erről alapos elemzéssel szolgál Bojár Iván András említett tanulmányában, mi elégedjük most meg, ha csupán Jurcsik²³ vagy Jánossy épületeire utalunk: az a dániai tanulmányutat megjáró építész nemzedék az 50-es, 60-as, 70-es években emelte korszakos jelentőségű téglaházait, akkor kicsit az előregyártással, a kézműipar háttérbe szorításával való szembenállásként is. Külön kiemelendő a Hübner Tibor és Weichinger Károly tervezte Szilágyi Erzsébet Gimnázium (1936), melynek szépségeit, részletképzését és építészeti alapállítását mintha csendes rokonának éreznék a békásmegyeri épület szemléelője. És hát nem mellőzhető a kapcsolatrendszer feltárásakor Pazár IPARTERV-es iskolázottsága: ottani elődei, mesterei, Szendrői, Janáky, Molnár Péter és mások építészete, a téglával való bánásmódja, a szerkesztettség és egyfajta gondolati ökonómia érződik munkáin.

„A kívül-belül nyers tégláépület minimalizmusa mégis többet jelent, mint a modern építészeti anyagszerűségében megnyilvánuló törekvése az őszinteségre és a tisztaságra. Az anyagok és az eszközök minimalizálásában érezhető egy fajta dac. Nem véletlenül lát az építész a hatvanas évek budapesti transzformátorházairól²⁴ írva azokban egy fajta abszurditást.”²⁵ – értékeli Simon Mariann. Ezek a trafóházak, mint sajátos, csendes lények állnak a belvárosi épületszövetben. Szépségüket időtlenségük, a környezetükkel való dacos, ámbár csendes és magabiztos szembenállásuk adja, mint például a VII. Dob utca 10. alatti épület esetében (építész: Lestyán Ernő, ERŐTERV, 1969). Időtlenségük, szélsőséges kapcsolatuk a városszövettel,

¹⁸ (Vámosy Ferenc, Magyar építészeti – quo vadis? *Alföld*, 1998. 6. 72-82. old.)

¹⁹ Simon Mariann: Variációk téglára - <http://arch.eptort.bme.hu/17/17simonm.html>

²⁰ Bojár Iván András: *Tégláépítészeti* Magyarországon, Bp., Vertigo Kiadó 2002

²¹ Herend, Porcelánium, 1999

²² Simon Mariann: Variációk téglára - <http://arch.eptort.bme.hu/17/17simonm.html>

²³ Orgovány, művelődési ház, 1967; Toboz utcai lakóegyüttes,

²⁴ „Megfelelve a kornak, mely végzetesen vonzódott a lépték és a kontextus megbontásához, a mérnökirodában dolgozó építész egy téglaburkolatú, túlméretezett, zárt kubuszt tervezett, amelynek semmi köze környezetéhez, kizárólag önmagához illeszkedik. Az így létrejött együttesek abszurditását a csupasz tűzfalak, a szabadon futó kémények és a szomszédos többszintes házak félbevágott világítódvarainak a legvégsőkig kiélezett hatása adja. ... A nosztalgikusan alkalmazkodni akaró nyolcvanas évek elmúltával ezeket a mesterségesen létrehozott foghíjakon álló transzformátorállomásokat az új minimalizmus jegyében avantgárdisztikus, kompromisszum mentes modern építészeti üdvözljük.”

Baustelle Ungarn. Neuere ungarische Architektur. Akademie der Künste 1999, 15. old.

²⁵ Simon Mariann: Variációk téglára - <http://arch.eptort.bme.hu/17/17simonm.html>

ám kortalan esztétikai kisugárzással, műves megformálással és a tömegek természetes zártságával társul. Magányos tanúként állnak itt-ott a városszövetben.

A téglával való intenzív foglalatosság az értelmezés oldalán is megjelent, s ez talán legpregnansabban a Sulyok Miklós kurátor által rendezett 2002. évi Velencei Építészeti Biennálé magyar pavilonjában volt megfigyelhető. A „next”-mottóval meghatározott kiállítást a magyar kurátor sajátos módon értelmezte, s három magyar alkotót (Ferencz István, Nagy Tamás, Turányi Gábor) kiválasztva, a framptoni kritikai regionalizmus fogalmát mutatta be a mai magyar építészet viszonylatában, miközben a „minőségi” jelen és jövő magyar építészeti törekvéseit mutatta be és üdvözölte. A kétségtelen rokonság ellenére, mely a három életművet összekapcsolja (mondjuk felszínesen épp a „tégla”), lényeges és alapvető különbségek is felmutathatók, s ezek interpretációjára a kurátor nem igazán törekedett (hiszen alapkonceptiója épp a hasonlóság bemutatása volt). Nagy téglahasználata áll talán legközelebb Pazáréhoz: a téglát tektonikusan, őszintén, „téglaszerűen” használja, noha kihasználja az anyagban rejlő ornamenszerűség lehetőségeit is, mint arra már utaltunk. Ferencz sokkal inkább archaizál, s például a miskolci templombelsőben a téglát, mint homogén felületet kezeli, plasztikusan formálja, szinte elanyagtalantja. Turányi egyszerre próbál tektonikus maradni, s egyszerre használja ki a téglában rejlő díszítés lehetőségeit, de nem a téglát téglaszerűségéből, moduláris tulajdonságaiból adódóan, hanem a felület szőnyegszerű hatását erősítve.

Láthatjuk és érezhetjük, hogy a téglát önmagában is igen széles konnotációs és asszociációs spektrummal bír. Kruppa Gábor²⁶ a tárgyi és a Fejérdy Péter által tervezett csepeli templomról írt cikkének bevezetőjében foglalkozik a téglával, mint építészeti eszközzel. Az anyag maga sugároz nyersséget, vadságot, bizonyos értelmű brutalitást, ugyanakkor „befejezetlenséget”, tartósságot, időtlenséget is. Moduláris szerkesztése sajátos rendet kölcsönöz az épületeknek, nyilvánvalóan megmutatkozik az építés technológiája. Anyagszerűség és dekorativitás összekapcsolódik, öregedése egyben nemesedés is. Fontos értelmezésbeli szétválasztásról beszél Moravánszky²⁷: *„Legalább két módon beszélhetünk a falazatról. Az egyik diskurzus a felületről szól, amely jelentéshordozó és térhatároló; a másik a háromdimenziós tömegről, mint a kézműves munka termékéről.”* Látszólag talán nem teljesen szimmetrikusan, de valójában a békásmegyeri templom az értelmezés e két oldalának mindegyikét kell, hogy foglalkoztassa. A jelentéshordozó felület itt nem díszítettségével, tagolásával vagy ornamenszerűségével van jelen, hanem homogenitásával. A beledi²⁸ téglát kívül a tervezői utasításoknak megfelelően külön nem fugázott, hanem fegyelmelzetten, fugázó-vassal rakott, majd letörölt felület, míg a templomtérben vas nélkül és fugázatlanul falazott. De nem ez a kettősség az egyetlen differencia a felületek minőségében, hiszen bár alapvetően fegyelmelzett kivitelezésről beszélhetünk, a figyelmes szem felfedezi az eltérő kéz által vagy eltérő időben rakott falazat-szakaszokat. Ez a pulzálás, finom hullámváz lehet, hogy közelről helyenként hibának hat, távolból azonban inkább sajátos szőnyegszerűséget kölcsönöz a téglafelületnek, mintha csak egy kézi csomózású terrakotta szövettel lennének beburkolva a falak – akárha Semper elméletét látnánk igazolva. A mindenfajta felületi játéktól, ornamentstól, tagozattól való elhatárolódás épp a téglák rakásának önmagában való ornamentikájára, szépségére és erejére irányítja rá a figyelmet, még ha szélsőséges módon épp a látszólagos tagadás gesztusával is. Ami a Moravánszky-féle másik értelmezést illeti, az a falak és a boltozat súlyosságának kérdése itt, Békásmegyeren. Pazár Béla elmondása alapján tudható, hogy a templomtér falainak és boltozatának téglái mind tömör kivitelűek, s noha ez sehol nem látszik, ők mégis külön legyártatták e téglákat, hogy ezzel is a koncepcióban benne lévő súlyosságot, tömörséget, és sajátosan értelmezett szakralitást erősítsék. E „láthatatlan” tervezői gesztus, mely legfeljebb a szóbeliség vagy a leírás alapján válik „láthatóvá”, szerves egységben van azzal a műgonddal és következetes magatartással, mely a telepítéstől elkezdve egészen a pénzügytől persely 1:1-es gyártmánytervéig végigkísérte az épület létrejöttét. Ugyanakkor a tömör téglák láthatatlansága a téglafalazat elvont és nagyon is konkrét, radikális minimalizmusát erősíti. Ezt a minimalizmust találóan definiálja Bojár Iván András kritikájában: *„Nem egyszerűen minimalisták ezek a tervezők, hiszen építészetüket nem a végtelen egyszerűséggel összeállított szerkezet, a látvány szinte ingermentes csupaszága jellemzi, hanem a purizmusban benne élő, deklaráltan tisztító, fogyasztó aktivitás mutatkozik meg. A házon látszania kell, s itt látszik is, hogy a tervező elfogyaszt, lebont.”*²⁹

²⁶ Kruppa Gábor: Nyers téglák. Átrium, 2002. 1.

²⁷ Ákos Moravánszky: The Pathos of Masonry. DETAIL, 2002. 1-2. 28-38. old.

²⁸ Beleden ma már nem gyártanak „beledi” téglát...

²⁹ Bojár Iván András: Nemes egyszerűség, csendes nagyság - (NSZ 2000. szeptember 20.)

Az épületek szép hallgatása

Ezen épület vizsgálatakor a szokásos elemzéseknél megkívántnál is fontosabb, megkerülhetlenebb kérdés a mű szellemi háttere, az elméleti vonatkozások feltérképezése. Ennek egyik oka épp a tárgyalt ház „hagyományos” elemzhetőségének nehézségei, a másik azonban azon önreflexiók és reflexiók sora, melyeket a tervezőtől és kritikusaitól olvashatunk, s melyek, ha tetszik, ha nem, körülengik a magában álló művet.

„A jelenlét megvalósítása, valóságos és magasabb értelemben is az építés minden bizonnyal egyik legfontosabb feladata. A jelenlétet olyan épületek őrzik meg, amelyeknek inkább egyfajta belső jelentésük van. Ezek a szükségszerűen elvonatkoztatásra törekvő jelentés-elvárás számára – amely tehát szemiotikai értelemben jelet vagy ikont vár –, sokszor érdektelenné, sőt gyakran egyenesen barátságtalanná, sivárnak minősülnek.” – írja Pazár Béla az *Érdektelen építészet*³⁰ című tanulmányában. Ezt a gondolatot Hegeltől eredezteti, aki tanulmányában azt a 250 éve tartó folyamatot elemzi, melyben a mindent megmagyarázni akarása rákérdezés folyamatossága (mely a technikai fejlődésből következik) azt eredményezi, hogy „a közvetlen érzéki az értelmezésben, az univerzális fogalomban nyeri el végső értelmét.” Pazár Gadamerrel folytatja, aki szerint „A mű műként, nem pedig egy üzenet közvetítőjeként szól hozzánk. Az az elvárás, hogy a művészetben hozzánk szóló értelemtartalom a fogalomban utolérhető, veszélyesen túlszalad a művészetben. ... Ellenkezôleg: a műalkotás értelme azon alapul, hogy a műalkotás jelen van.”³¹ Ez a gondolat pedig rokonságot mutat (vagy folytatást nyer) Peter Zumthornak A szépség kemény magva című írásában: „Az építészeti valósága a teste: az, ami konkrét, ami formává, tömeggé, és térré válik. A dolgokban lévőkön kívül nincsenek eszmék. Ez a szépség kemény magva.”³²

Aztán Pazár így zárja fent hivatkozott írását: „A jelenlétet olyan épületek őrzik meg, amelyeknek inkább egyfajta „belső” jelentésük van. Megvalósulásuk e mechanizmusából következően kevésbé törvényszerű, talán inkább véletlenszerű. Az ilyen épületek ... így nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem megfejthetőek. Bizonyos értelemben megmenekülnek az értelmezés feldolgozó mechanizmusától, s éppen így őrződnek meg.”³³ Ez a fajta jelenlét, magáért valóság és belső jelentés, mint az épülettől elvárt hatás vagy tulajdonság tehát nem kulturális és filozófiai kontextus, illetve önreflexió nélküli tervezői magatartás, általában, és itt Békásmegyeren sem. Egyfelől tehát azzal állunk szemben (noha „Az érdektelen építészet” című tanulmány konkrétan nem e templomról szól), hogy ismerjük a tervezői programot, melyből azt tudhatjuk meg, hogy bizonyos (pl. szimbólumteremtési, formaalkotási, stb.) értelemben *nincs program*. Másfelől a fent idézett zárómondatnál Pazár végül is szembeállítja az értelmezést és az érzéki befogadást, ami viszont igencsak tanulságos dolog. Azon túl, hogy e szövegen keresztül egyszerre kapunk sorvezetőt a ház megértéséhez, és egyszersmind az értelmezés ilyenfajta elutasításához, érdekes feszültséget teremt. Hiszen valóban, egy házról alkotott benyomásaink, élményeink, öt érzékszervünkre ható tapasztalataink és tanultságunk, olvasottságunk, előképünk, előítéleteink és tudásunk sajátos arányban határozza meg véleményünket. Azonban, egyik sem kerülheti el a másikat, főképp, ha célunk a lehető legmélyebb elemzés (azaz, nem a laikus ismeret, de nem is csupán a „száraz” tudományos megismerés). Mindenesetre ennek a kettősségnek a finom érzése az épületet bejárva, megismerve és a kapcsolódó, vonatkozó szövegeket elolvasva, az előképeket feltérképezve, azaz valamiféle homogén megismerési mélységre törekedve is megmaradt bennünk. Egyfelől jól érezni és érteni is a fenti koherens alkotói hozzáállásnak a manifesztációját Békásmegyeren. Ez a manifeszt-jelleg, ha nem is erősen, de átsüt az épületen, s ez kicsit kikezdi az alapkiindulást. A „belső jelentés” ugyanis óhatatlanul nem csupán belső, hanem itt a szembenállás, a – jóllehet pozitívan értelmezhető – dac a fizikai, szellemi, időbeli kontextussal szemben értelmezhető. Így, ha akarja a tervező, ha nem, ez az épület is üzenet, jel. Egy másik tanulmányában, „Az ártatlan kép” címűben³⁴, Pazár a jelet és a képet állítja szembe egymással, óhatatlanul állást foglalva a jelekkel szemben. Nincs is ezzel semmi baj, csak nem teljesen pontos Szalai András sem, amikor így összegezt: „A ház házként áll ott, ahol áll. Elkülönülő ott-állása, jelenléte az egyetlen és csakis önmagára

³⁰ Pazár Béla: *Érdektelen építészet, arc'*, vol.4, 2000. február

³¹ H. G. Gadamer, *A szép aktualitása, T_TWINS*, Bp., 1994, idézi: Pazár Béla: *Érdektelen építészet, arc'*, vol.4, 2000. február

³² Peter Zumthor: *A szépség kemény magva – arc'1* (1998. október, ford.: M. Gyöngy Katalin), 35. o.

³³ Pazár Béla: *Érdektelen építészet, arc'*, vol.4, 2000. február, 102. o.

³⁴ Pazár Béla: *Az ártatlan kép* - <http://biennale.designstudio.hu/?m=2&nyelv=magyar&menu=m1>

*vonatkoztatott állítása. Nem akar jelentést közvetíteni, nem hordoz magán olyan jeleket, amelyek fogalmilag elidegeníthetőek lennének saját térben és anyagban testesülő megformált lététől.*³⁵ Az ugyanis talán igaz, hogy nem akar jelentést közvetíteni, de mégis közvetít. Alapállása egyaránt gyökerezik az egymásra rakott anyag önmagából fakadó értelméből és erejéből, de másfelől abból a tagadásból is, mely mindenféle kontextusa ellen irányul. Árulkodó és érdekes, hogy az Érdektelen építészet-ben Pazar tagadással, Liebeskind berlini zsidó múzeumának elemzésével pozicionálja az általa jónak, követendőnek ítélt építészeti magatartást. A tagadás, mint helyzet-meghatározás külön fejezetet érdemelne, ha a jelenkori magyar építészetet, vagy a „kritikai regionalizmus” fogalmi körébe vont építészeket vizsgáljuk. Most azonban elégedjünk meg annyival, hogy belegondolunk a szöveg és az épület viselkedésmódjának következetes hasonlóságaiba.

Ha immár a konkrét építészeti megvalósulást értékeljük, két dolog akkor is szembeötlő. Az egyik a telepítés: Pazarék beépítése, mellyel a pályázatot megnyerték úgy kontextualista, hogy a kontextust tagadja. Nem a környező beépítésekhez igazodó a térbeli struktúra, hanem a saját maga rendszerén belül koherens. Mint egy kis telep vagy városka. A fésűs és szabdaltságtól mentes tömegek közepén úgy ékelődik a templom tömege, hogy ott a szerkesztés mintha „megbicsaklana”. Nem valamely esztétikai elvárás mondatja ezt velünk, mikor az alaprajzi képletet tekintjük, hanem éppen a tervezők által felvetett telepítés logikája (a telekhatárok mentén és közé kifeszülő épülettömegek) az, mely csikordul e ponton. Azaz nem formai kérdéstről van itt szó, hanem a mű belső törvényszerűségeinek kérdéseiről. Ebből a szempontból hasonló problémának érezhető a boltozat kérdése is. A téglaboltozat és vonórúdjai a legerősebbnek szánt és legmeghökentőbb, a templomtér erejét leginkább meghatározó gesztusai az együttesnek. Mégis, zavarban vagyunk, ha odabent szemlélődünk. A tetőszerkezet boltozatos lefedése valamely ipari építményt, valóban víztározót, azaz földalattit juttat eszünkbe (a földalattiság érzetére ráerősít a magasan elhelyezett három ablaknyílás is), hiszen effajta lefedéseknél ritka a vonórudas megoldás. Valószínűleg éppen azért, mert amikor a téglaboltozatos szerkezeteket alkalmazták, akkor nem tudtak még olyan vasbetongerendát és a vonórúddal kapcsolatot megoldani, mint amilyent itt alakítottak ki a tervezők. Ha téglaboltozat, akkor vagy támpillér, vagy a keresztirányú szerkesztéssel a következő boltozat vette fel az oldalirányú erőt. Nem is ez veti fel a kérdést, hanem az, hogy e szerkezet rejtve marad (el van burkolva téglával) – miközben az egyéb statikai szerkezetek (pl. a boltozatos gerendák vagy ép a gerendák) a lehető legtermészetesebben látszanak. Így a hatalmas és tényleg komoly húzóerőt felvevő gerendák a homogén anyagba, a mindent beborító téglába futnak be. Érdekes lehet azt is számbavennünk, hogy a nagyon is anyagszerűen és homogén módon alkalmazott téglával valójában hányféle identitásban van jelen az épületben. Egyfelől nyomott fal vagy boltozat, azaz statikai és térelhatároló szerkezet. Másfelől burkolat is (a kiszolgáló szárnyak esetében hőszigetelő falazóblokk maggal, a templom esetében nagyszilárdságú kisméretű téglával maggal), olyannyira, hogy a már említett vasbeton koszorúgerenda is el van takarva, illetve a nyíláskiváltó koszorúk előtt is hangsúlyozottan burkolatként jelenik meg az állósor, megállva a nyílások szélével egybevágólag (szándékolatlanul nem egyenes boltozatot imitálva), illetve természetesen a padlón is burkolatként alkalmazott a téglával, itt azonban ez a tulajdonság és hatás természetes. Az a szigorú következetesség, mely a téglaboltozatot is őszintén, azaz mindenféle betonerősítés nélkül valósította meg, azaz tömegszerűen, a statikai törvényeknek megfelelően formálta a házat és alkotó anyagának elemeit, azzal, hogy itt-ott szemet huny a téglával másfajta alkalmazása felett, kicsit a békásmegyeri együttes szándékolatlan természetességéből veszít.

„Nekem is jól esik elgondolni, hogy házakat tervezek és építek, melyekből az építési folyamat végén, mint tervező visszahúzódok. Így hátrahagyok egy épületet, ami önmaga, ami a lakást³⁶ szolgálja, mint a dolgok világának része, és megél személyes retorikám nélkül.”³⁷ – írja Zumthor a fent már hivatkozott tanulmányában, majd így folytatja: „Számomra létezik az épületek szép hallgatása, amit olyan fogalmakkal kötök össze, mint higgadság, tartósság, jelenlét és integritás, valamint melegség és érzékenység. Az legyen ami, épület legyen, ne jelenítsen meg semmit, de legyen valami.” A tervező „visszahúzódása” és „az épület szép hallgatása” kulcsfogalmak kellene, hogy legyenek tárgyi épületünk vizsgálatakor is, mert érezhető a gondolati rokonság, de a konkrét törekvés is, ami a megvalósult anyagban is megmutatkozik. Két szemponttal egészítsük ki e tézist. Az egyik, hogy a fentiekben már elemzett okokból ez a fajta hallgatás nem valósul meg, inkább elfojtott hangokról beszélhetünk, s ebben talán épp a tagadó attitűdnek van szerepe, illetve valamiféle keresettség is ez magyaráz. (Félreértés ne essék, a dac, a valamivel való szembenállás

³⁵ Szalai András: Kiáltás a vadonban (ÉS 2003 45/01)

³⁶ Heidegger a „lakás” igét lakozás, birtokba vétel értelemben, azaz tágabban használja.

³⁷ Peter Zumthor: A szépség kemény magva – arc'1 (1998. október, ford.: M. Gyöngy Katalin), 34. o.

önmagában nem értékítélet, hiszen számba vehetnénk, hogy az effajta hozzáállás milyen remekműveket eredményezett az építészet történetében.) A másik, hogy a magára hagyást ha szó szerint, azaz immár nem zumthor-i értelemben vizsgáljuk, akkor az végképp nem lehet tökéletes Békásmegyeren. A gyülekezet ugyanis használja a tereket. Jóllehet a szuggesztív, erős egyéniségű lelkész, Donáth László nélkül valószínűleg ez a templom nem ilyen lenne, s az ő pásztori szolgálata az épület lelki-fizikai használatát egyként meghatározza, mégis, a minduntalan felmerülő igény valamiféle belső díszítésre, egy megjelenő oltárkép, vagy új, be nem tervezett bútorok a tervezőt folyamatos kontrollra készítetik. A tervezők személye tehát az épületből magából többé-kevésbé visszavonult, verbális és szellemi jelenlétük azonban része az épületnek. Oka lehet mindennek – s ez nem mentség, csak helyzetértékelés próbál lenni – a honi és mondjuk Zumthor esetében a svájci vizuális kultúra közti különbség. A Békásmegyeren létrejött szélsőségesen minimalista és jórészt erős elméleti gyökerű építészeti felvetés (számos természetes, még a spontán építészeti gyökerekhez is köthető elemével együtt) szigetszerűen, kuriózum-értékkel valósult meg Békásmegyeren. Ez a szigetszerűség pedig (vö. tagadás és dac) alapvetően különböző, vagy ha tetszik hatványozottabban különböző építészeti alapállást igényelt és okozott vizsgált épületünk esetében, mint akár az eddigi párhuzamokkal összevetve. Szükséges is, hogy az építész időnkénti és szó szerinti jelenlétével „rendet tartson”, és a tervét ekként folytatva biztosítsa az épület tervezett állapotának csorbítatlanságát..

Párhuzamok

A békásmegyeri templomegyüttes kétértelmű szakralitása, azaz egyrészt az a tény, hogy egyházi épületről, felszentelt templomról beszélünk, másrészt az „üres” építészeti tér szakralitása az, mely óvatosan fogalmazva előképekkel, bátrabban fogalmazva párhuzamokkal való kapcsolataira kell, hogy ráirányítsa figyelmünket.

A kortárs templomépítészetben számos rokon vonásokat mutató alkotást sorolhatnánk Pazárék műve mellé, elé vagy mögé. Tették ezt a kritikusok is. *„Kortársaink közül talán a belga Pierre Hebbelinck építészetének léptékszerűsége, a svájci Peter Zumthor érzékenysége hathatott rá, de a XX. század templomépítészetének klasszikus német katolikus alkotója, Rudolf Schwarz vagy éppen a finn lutheránus architektúrában alapvetőnek számító Arno Ruusuvoori építészeti viselkedésmódja. Ez utóbbi 1965-ben épült Tapiola temploma a Helsinkihez közeli egyetemi városrészben megelőlegezi Pazár templomterének keresetlen egyszerűségét.”*³⁸ Összegez Bojár Iván András. Szalai András pedig így hasonlít: *„Eszünkbe juthatnak más szellemi vonatkozási pontok is, melyeket két templomépítő építész neve is fémjelmezhet. Az egyik a svéd Sigurd Lewerentz (1885-1975), a másik a holland Hans van der Laan (1904-1991), a "modern primitív", aki egyik hasonlóan "jelenlévő" házáról ezt írta: Kicsi, mégis van az a ház... tudatosan figyelmen kívül hagy mindent, ami körülötte történik: valakinek a hangja, aki felkiált a vadonban.”*³⁹ S még sorolhatnánk, Heinz Bienefeld (Észak-Westfalia, St. Bonifatius plébániatemplom, 1974-81) vagy Sigurd Lewerentz munkái (Svédország, Stockholm, Björkhagen, St. Mark, római katolikus templom, 1956-60; Klippan, St. Petri, római katolikus templom, 1962-66), vagy épp Peter Zumthor kis temploma (Svájc, Tizino, Szent benedek kápolna, 1998). Rokonságot talán mindegyik esetében érezhetünk, a rokonsági fok megállapítása azonban már nehéz, részben mert szubjektív alapokon nyugszik. Mégis, talán vállalható kijelentés, hogy leginkább a Szalai által is említett Hans van der Laan munkáival érezhető az erős, habitusbeli rokonság, ha tetszik előkép-szerűség. Van der Laan vaalsi kolostor bővítése és temploma (1956-86) elemi erejével épp a békásmegyeri impresszióinkat tükrözi, még ha jóval erősebben és – jóllehet a közvetlen megtapasztalás élménye nélkül – közvetlenebbül is. A szerzetes-építész van der Laan hozzáállása, építési attitűdje persze más, mint Pazáréké. A tervezés-építés elhúzódó meditációs folyamata is sokkal inkább a szerzetesi élet integráns részeként értelmezhető, s így az épület-eredmény nem meghökentető kontrasztban van kontextusaival, hanem erős egységben azokkal, akárha a megrendelői közösségre, akárha a bővített régi kolostorrészre gondolunk. A teli fűgával falazott falak és a templomtér keresetlen őszintesége végletekig fokozott puritánságot sugároznak. Ez a puritánság azonban nem az építész alkotói, jórészt elméleti magatartása csupán, hanem a szerzetesi fogadalmából, mindennapjaiból fakadó elmélyült gyakorlat. Téglá, beton és fa olyan természetességgel

³⁸ Bojár Iván András: Nemes egyszerűség, csendes nagyság - (NSZ 2000. szeptember 20.)

³⁹ Szalai András: Kiáltás a vadonban (ÉS 2003 45/01)

alkotják a tereket, mint amilyen természetesség magukból az anyagokból is sugárzik. A templomtér lefedése hagyományos és alulról fával elburkolt fedélszerkezet, mely nagyvonalú egyszerűséggel zárja a bazilikálisan megvilágított teret. Ha csak a két templomteret hasonlítjuk össze, akkor is szembetűnő a különbség: a békásmegyeri templom nagyon akar valamit mondani építészetéről és szakralitásról, a vaalsi példa pedig halk hangon (ha tetszik némán) beszél nekünk ugyanezekről. Az összevetés ezen megállapítása megint nem esztétikai- vagy értékkülönbségre utal, hiszen az az eltérő helyzetből, megrendelői közösségből, körülményekből fakadó eredmény. S ha pillanatra nem az útkeresés-megtalálás eredőjét-eredményét használjuk az összevetés eszközüül, akkor éreznünk kell azt a rokonságot, mely a nagyon is emberi vágyat tükrözi a csend, a túlzott építészeti individualitás elkerülése iránt.

Az elvont szakralitás (mely a zumthori „szépség kemény magva” fogalmával is rokon) sajátos jellemzője Pazárék házának. Ennek egyfelől oka a már említett anyag, az égetett agyag, a kerámia egymásra rakásából, az építés drámájából, folyamatából fakadó erő, másfelől pedig a téri asszociációk: természetiek (barlang, üreg) és mesterségesek (víztározó, gabonasiló, katakomba) éppúgy. Persze, az evangélikus tradíciók – ha akarom, azaz nem toladó módon – felfedezhetőek az épületet vizsgálva. A körülkerített, erdélyi erődtplomok világát idéző telepítés⁴⁰, vagy az a tény, hogy nincs harangláb, s a templom kapuja (mely formailag és méretében egy egyszerű kis kerti kapu) nem az utcáról, főútról, hanem az udvarból, mintegy rejtetten nyílik (azaz az ellenreformáció, mint hagyomány manifesztálódik), maga a téglaeépítéset, a csúrszerű asszociációk mind finom és korántsem direkt kapcsolati hálót jelentenek a gazdag magyar és európai lutheránus építészeti tradíciókkal. Ez akkor is így van, ha a szakralitás itt jóval elvontabb. Maga Pazár Béla, egy a templomban tartott 2003-as evangélikus építészeti konferencián utalt rá, hogy e tér lehetne akár más felekezet gyülekezeti közösségének otthona is, akár zsinagógaként is funkcionálhatna. Ez a fajta elvont szakralitás, illetve az erre való törekvés ugyan levezethető a keresztyén tradícióból („Ahol ketten vagy hárman összegyűltök az én nevemben, én ott vagyok közöttetek.”), azonban az evilági felekezeti tradíciók, különösen a magyar reformáció identitásképző erejét ismerve nem igazán hagyhatóak figyelmen kívül. Ezért is örömdetes, hogy az egészen finomra és halkra hangolt egyházi építészeti kapcsolatrendszer miatt e templom legfeljebb valamely más protestáns gyülekezet templomaként képzelhető el – vitatkozva a tervező fent említett állításával.

Ha a párhuzamokat következetesen vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Pazár Béla korábbi, megépült, ám nem publikált templomát, a kisfaludi evangélikus templomot sem. Ott a meglévő, kívül vakolt, belül nyersen maradt régi templomtorony mellé kellett, a gyülekezet meglévő fapadjainak megfelelő templomteret építeni. A templom egyszerű, sátoztetős tömege a toronynak megfelelően kívül fehér, belül nyersen maradt téglafelület. Azon túl, hogy teljesen más a kontextus (falú-város, az épített környezet különbözősége, a gyülekezet és igényeinek falusi-urbánus jellege, stb.), mégis izgalmas feltennünk azt a kérdést, hogy mennyiben van szó párhuzamról, s esetleg mennyiben beszélhetünk egyfajta „előtanulmányról” a Kisfalud-Békásmegyér relációban. Kétségtelen, hogy míg a kisfaludi templom bejáratának, a toronnyal való tömegbéli viszonyában érezni valami bizonytalant és keresettet (ha az alaprajzi forma „hullámozására” vagy a bejárat tető alatt megjelenő két hatalmas gerendavégre gondolunk), a templombelsőben ennek nyomát sem érezni, s ott falusi gyülekezet otthonos, kicsit időtlen benyomását érezni. A fafedélszékes, ugyanakkor finoman rafinált tér (állások-ablakszékek viszonya, lámpatestek konzolos belógatása az ablakok tengelyébe) intim, alapvetően természetes, ha tetszik hagyományos templomtér érzetét keltheti a gyülekezet tagjaiban. Azt kell gondolnunk, hogy a viszonyulás, mellyel a két templom környezete és főleg a gyülekezet felé viseltetik noha gyökeresen más, érthető okokból különbözik. A radikális, szélső értékig elvitt „minimalizmus” itt, Kisfaludon „nem élt volna meg”. Nincs is helye itt, hiszen az egyházközség struktúrája, funkciója, a közösségi érintkezés egyéb formái is mások, ahogy más a már említett épített közeg is. Vélelmezhető hát, hogy Békásmegyeren egy alapvetően urbánus ház született. Nem csupán azért, mert szó szerint városi közegben létesült, nem kizárólag bővebb, befogadó funkciói miatt (gyülekezeti ház, hittanterem, stb.) hanem azért is, mert elméleti tézisei, háttere - melyeknek az épülettett tárgyi manifesztációja – is sokkal inkább egy városlakó törekvései. Talán azért, mert falun még élhet az a sokszor alaptalan gondolatunk, hogy az egység a kultúra részterületei, a társadalom, vagy akár gyülekezet tagjai között sokkal erősebb, talán azért, mert a tervezők álltak hozzá gyökeresen más alapállással a gyökeresen eltérő (noha igen hasonló funkciójú) templomépítési feladathoz.

⁴⁰ Lásd még az „Erős vár a mi Istenünk!” evangélikus jelmondatot, mely gyakran ki is van írva templomaikra.

Rész és egész

Annak a fajta építészeti magatartásnak, melyet a békásmegyeri együttes képvisel, legfőbb ereje a kontemplációval, a meditációval, mint tervezéssel elért sűrítés, azaz az egyszerűsítésnek a tömörítés fogalmában tetten érhető kiélezett véglelessége. Ez a fajta építész hozzáállás nagyságrendekkel több elmélyülést és tervezői munkát, utasítást igényel – a laikus látszat ellenére. Úgy is mondhatnánk, hogy a részletek vizsgálata pontos mutatót szolgáltat az építész hozzáállásáról – s e tekintetben a békásmegyeri templom igen előkelő eredményt érne el. Mert ugyan igaz az, amit Szalai András ír kritikájában⁴¹: „tégla, cserép, fa, beton és fal, ajtó, ablak, földem, padló, tető; építészeti értelemben véve is mindenütt csupa szándékosan szikár kijelentő értelmű tömondat, tisztán artikulált téri és formai egyszerűség, az építészeti elemi, azaz primitív összetevői felesleges építészeti gesztusok nélkül”, ám mindezek mögött helyenként igencsak rafinált részletmegoldások rejlenek. Pazárék bevallott törekvése volt, hogy hazai, elérhető árú, ugyanakkor minőségi anyagok, szerkezetek kerüljenek beépítésre. S ez a tervezői szándék meg is valósult. Végtelenen egyszerűnek, a szó szoros értelmében profánnak tűnő asztalos-szerkezeteket láthatunk, melyeket azonban alaposabban elemezve, vagy a tervezői rajzokat böngészve világossá válik a szerkesztés elmélyültsége. Minden, így a faszervezetek is a 13 cm-es téglarakási modulban vannak szerkesztve, azaz nem csak a téglafaragását kerültél el azok darabonkénti kirajzolásával a tervezők, hanem a modulrendszer engedték végigvonulni a ház egyéb, nem-tégla-részletein. Az építés közbeni fotók tanúsága szerint a tetőszerkezetek szerkesztett rendje, egyszerű tisztasága a befejezett állapotban nem látható padlásterekben is megvalósult. Ezek a *padlásterkek*, a templomé, a tornácé és az épületszárnyaké az együttes rejtett formai erőtartalékaiként is értelmezhetők. A templomé speciális helyzetben van, hiszen a boltozat feletti fa fedélszék gazdag előképrendszerrel rendelkezik, ha az európai temploméépítészet évezredes hagyományára gondolunk. A beépítetlen padlásterkek azonban épp arról beszélnek, mint a már említett „láthatatlanul tömör” beledi téglák: közvetetten vagy közvetlenül nem érzékelhető erőtartalékokról van szó, melyek formai értelemben járulnak hozzá az együttes szakralitásához. A faszervezetek, előtetők részletei a szemléltető újabb és újabb nagyon finom, ugyanakkor „építészesen rafinált” részletmegoldás felfedezésével jutalmazták: ilyen az előtetők cseréplezáró léccének fogazása, az előtetők merevítése, a templom előtti tornác kiváltógerendájának és az álmennyezet léceinek egy síkba hozása, a zsalugáterek szerkesztett rafináltsága. Külön elemzés tárgyai lehetnének Magyarai Éva bútorai, az olvasóállvány, a padok, kettősszékek (megrendelői igény volt a templomtér átrendezhetősége), a gyönyörű pénzgyűjtő persely és az énekszámtábla. Az orgonáról szintén külön szólhatnánk (nem véletlen, hogy a hangszerek készítése közül egyedül az orgonáét nevezik „építésnek”). Arról már írtunk, hogy az orgona mennyiben határozta meg koncepcióban a templomteret. Részletei, hangszerdoboz-bútor-szerű megjelenése a karzaton azon kivételes templom-orgona együttélések példája, mikor nem érezni az utólagosság vagy a kényszerűség hatását az orgona pozíciójában és kialakításában. A világítótestek a Pazárék által már korábban is alkalmazott ún. istállólámpák, melyeket homokfúvott burával beépítve a formatervezés nélküli formatervezés szép tárgyaival gyarapították az épületbelsőket.

A részleteket is áthatja ugyanaz a szerkesztettség, mely a teljes együttes sajátja. Azért különösen érdekes e szempontba belegondolnunk, mert a templomot bejárva nagyon is mérnököknek és nagyon is keresetlennek, spontánnak az egyszerre jelenlévő feszültségét tapasztalhatjuk. A mérnöki jelleg elsősorban a moduláris szerkesztésből fakad, illetve annak a már fent hivatkozott következetes, kérlelhetetlen végigviteléből. Az alaprajzi épületkubus elrendezése, a téglakiosztás, a tömegek fegyelve, a burkolatkiosztások, vagy éppen a nyersen hagyott monolit vasbeton földemek a kiszolgáló épületszárnyakban és a már taglalt részletek külön-külön elemezve a mérnök jelenlétéről tanúskodnak. Mégis, az együttest távolból, környezeti kontextusából szemlélve valamely keresetlen természetességet fedezhetünk fel. Ennek persze oka az archetipikus tömegformák, a cserépfedés és az első értelmezésben hihetetlenül lecsupaszított építészeti eszköztár. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a megismerés, az átélés, a térrel, tömeggel való együttes meditáció által tárul fel egyre inkább a templomépület építészeti és gondolati mélysége, válnak észlelhetővé a mérnöki kéz nyomai.

⁴¹ Szalai András: Kiáltás a vadonban (ÉS 2003 45/01)

Kemény dió

„Az építészet valósága a teste: az, ami konkrét, ami formává, tömeggé, és térré válik. A dolgokban lévőkön kívül nincsenek eszmék. Ez a szépség kemény magva.”⁴² – zárja Zumthor fent már hivatkozott írását. Jól értjük ezt, meg láttuk, hogy Zumthor törekvéseire miként rímelt Gadamer, korábban Hegel és tárgyalt épületünk kapcsán az egyik tervező, Pazár Béla néhány gondolata is. Kétségtelen, hogy az elméletben talán érthető és megfejtető jelentést a konkrét fizikai valósággal, az épülettel szemben már nem olyan közvetlen módon találjuk. Ha parafrázeálhatjuk Zumthort, e ház kemény dió. A vele való ismerkedés ösztönöknek és tanultságnak, érzékinek és értelmezésnek egymást átható, többmenetes, vissza-visszatérő szövetéből válhat csupán teljessé. A kérdések, melyeket e folyamat során kénytelenek vagyunk feltenni teszik ezt a házat a kortárs hazai építészet egyik lényeges sarokpontjává.

⁴² Peter Zumthor: A szépség kemény magva – arc'1, 35. o. (1998. október, ford.: M. Gyöngy Katalin)

Felső-Göd, Határ út 17., kétlakásos ház

építész: **Szabó Levente** (Hetedik Műterem Kft.)

tervezés ideje: 2003-2005

építés ideje: 2004-2006

statikus tervező: Hegedűs Péter (Hegedűs és Mizere Statikus Iroda Kft.)

gépész tervező: Györky Attila (Tilarea Bt.)

elektromos tervező: Sági József (Orfireusz Kft.)

generálkivitelező: Simon Zoltán (SI-FER 2000 Kft.)

épületasztalos- és ácsmunkák: Horváth Béla

lakatos szerkezetek: Stempel Ferenc

makett: Simon Orsolya

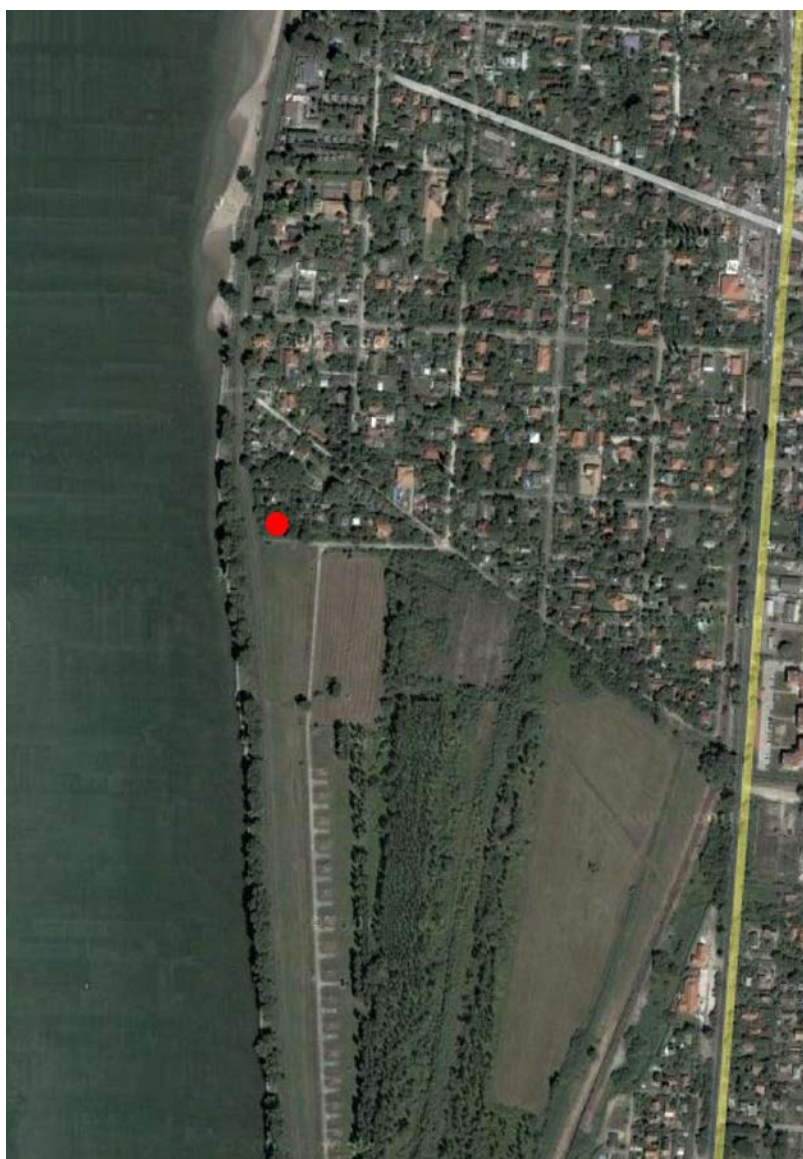
fotók: Bujnovszky Tamás

A felső-gödi árvízvédelmi gát melletti saroktelek – rajta egy kicsi, többször toldott üdülőépülettel – évtizedek óta megbízóim birtokában volt, a feladatot egy nagyobb lakás- és egy kisebb nyaralóegység ugyanazon új épületben való megtervezése jelentette. A beépítés U-alakú formálása megpróbálta feloldani azt az ellentmondást, hogy a jó tájolás és a kilátás a telek utcai sarka felőli megnyitást indokolt, ugyanakkor az udvar kellő intimitása, vagy a sarok-probléma építészeti kezelése is megoldandó volt. Az L-alakú tömör épülettömeg ezért egy olyan, a Dunával és a töltéssel párhuzamos kétszintes pergola-terasszal egészült ki, mely – idővel vadszőlővel befutva – kellően tudja zárni az így kialakuló, déli tájolású udvart, ahová a lakások főhelyiségei néznek. Az udvart gyakorlatilag „kibéleli” az a nyitott-fedett faszerkezetű épületsáv, mely hol tornác, hol pergola, hol pedig csupán a tetőhajlást kísérő párkány. Az anyagok használata szándékolatlan nyers és puritán: deszkaszaluzatos beton lábazat, ferde szögben dörzsölt fehér kőporos vakolat, fa nyílászárók, külső és belső fa épületszerkezetek, nyersen maradó préselt faforgácslemez-burkolatok, feszített sodronyos korlátok és titáncink lemezfedés. Megbízóim ezúttal saját családom tagjai voltak, és elsősorban őket illeti köszönet azért, hogy a ház lényegében a tervek szerint valósulhatott meg. Az újat összevetve az elbontott nyaralóépület archív, fekete-fehér fotóival, jólesően érzek valamiféle rejtett rokonságot a két épület között, egyfajta titkos, jóllehet egyáltalán nem tervezett kontinuitást.

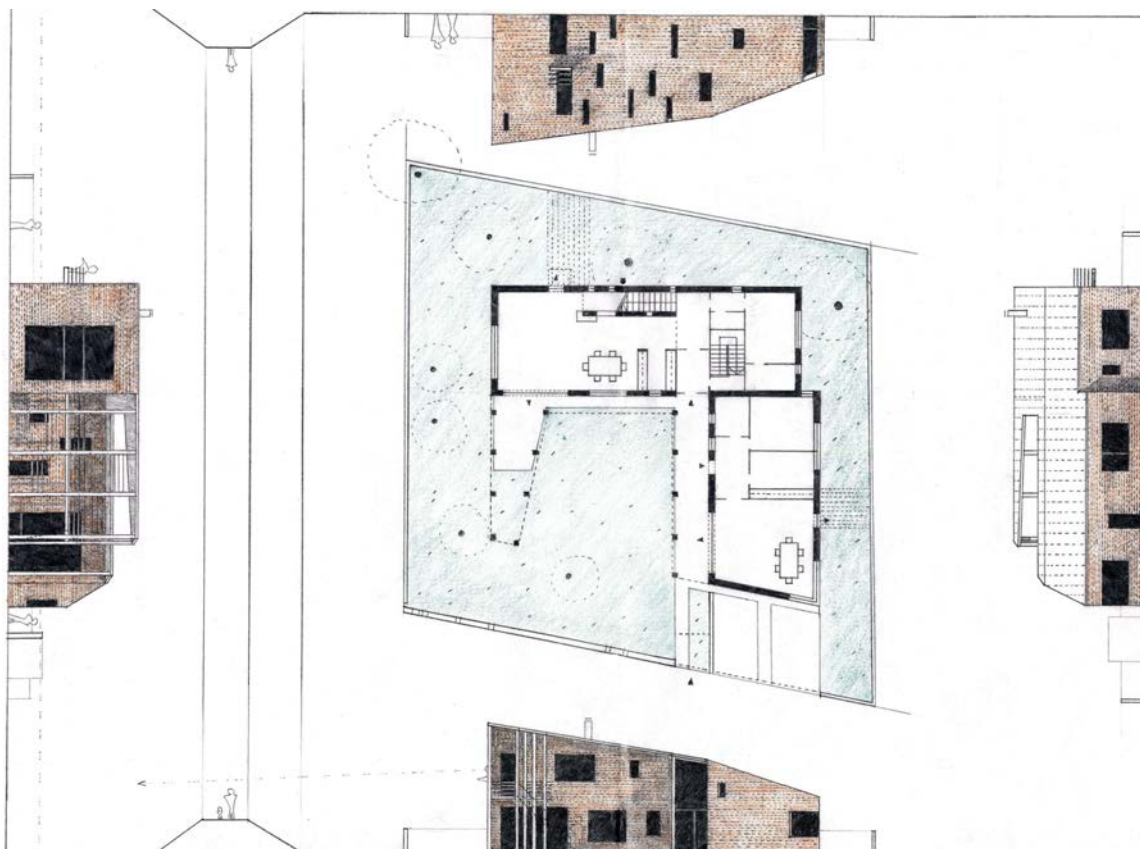

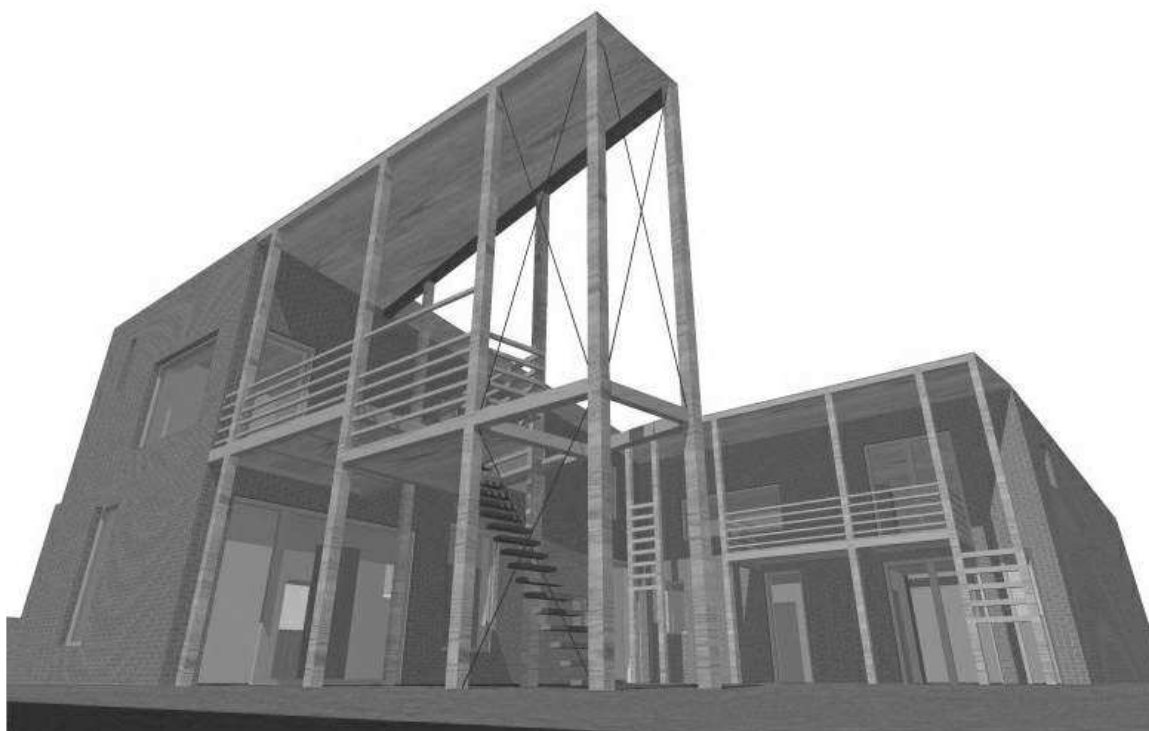
Felvétel dél felől, az árvízvédelmi gátról

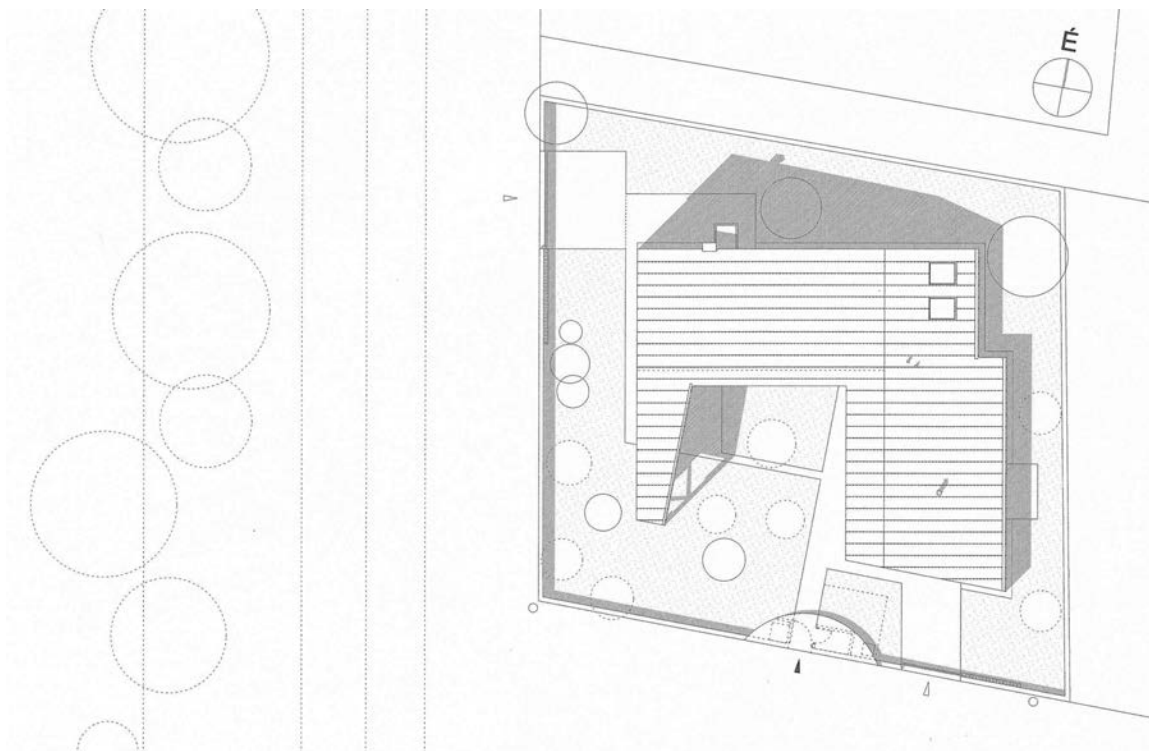
A terület légifotón (forrás: Googlemaps)

Konceptióterv

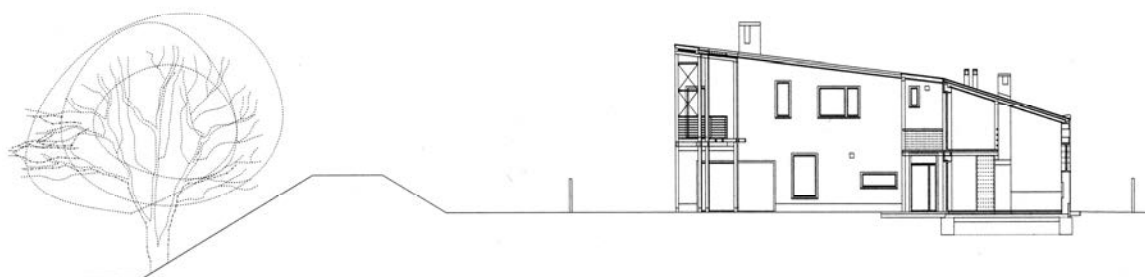
Látványterv az engedélyezési tervhöz

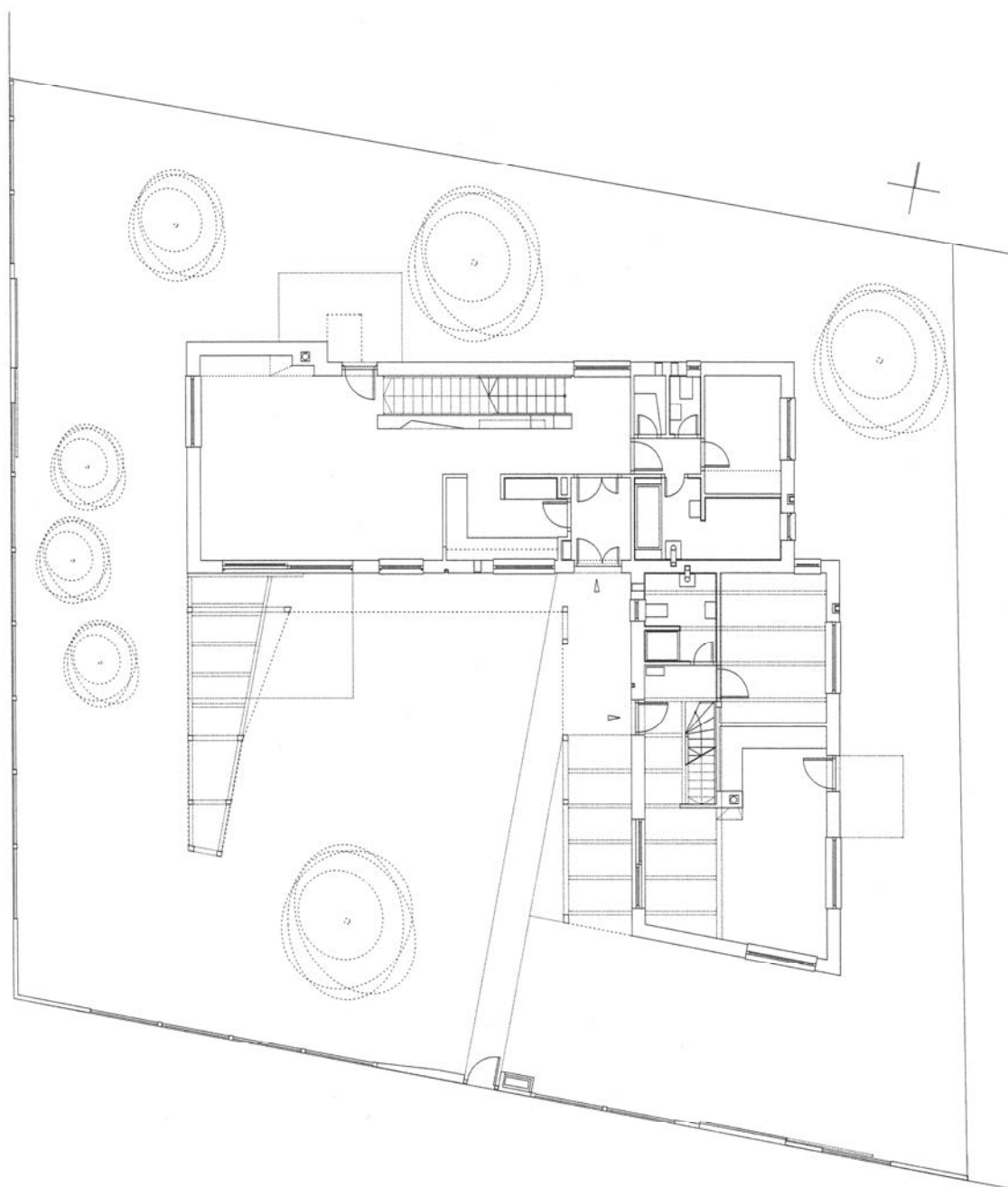
Az engedélyezési terv helyszínrajza

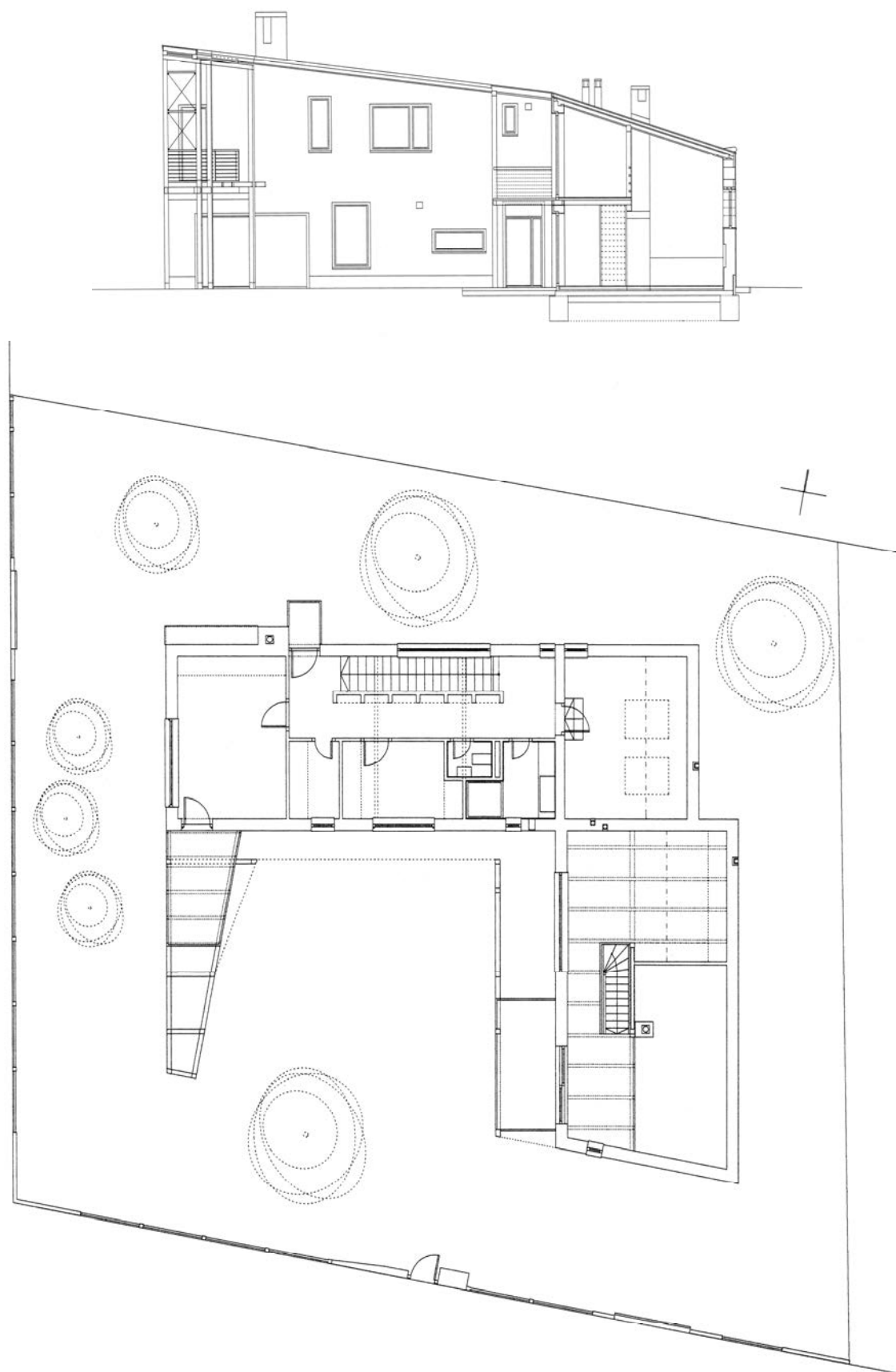
Felvétel a tetőről, dél felé nézve...

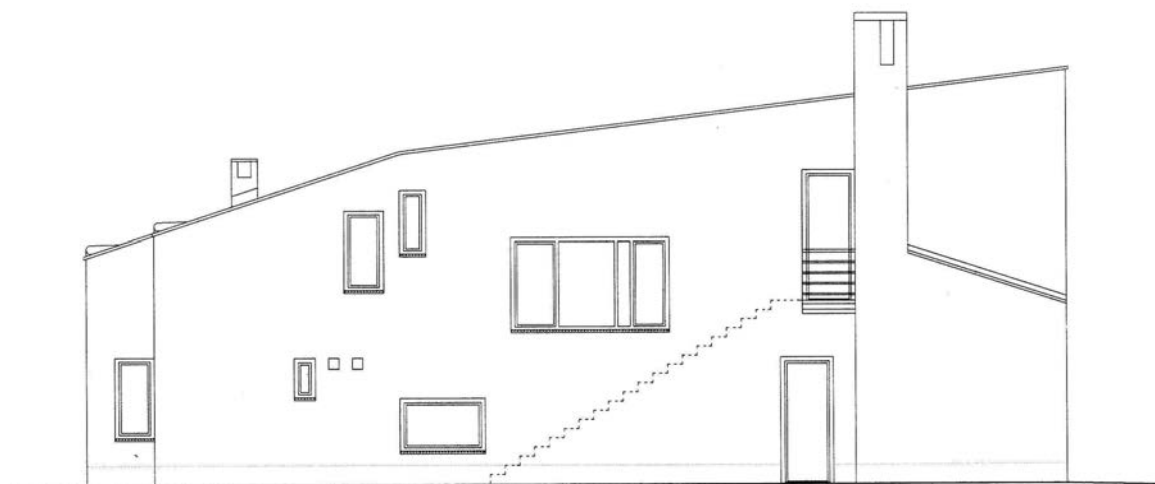
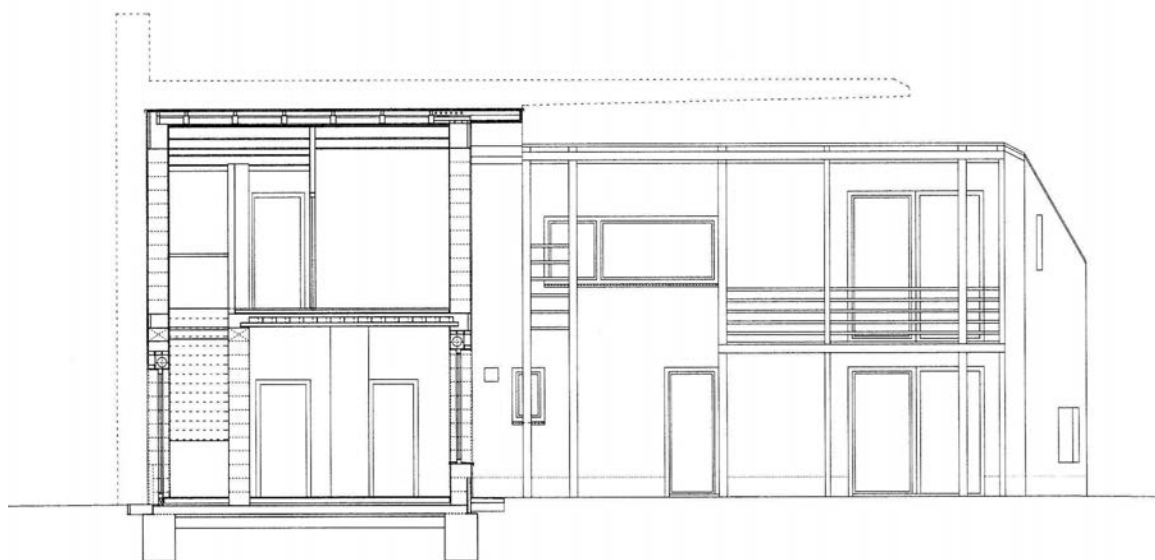
A Dunára merőleges metszet az árvízvédelmi töltéssel

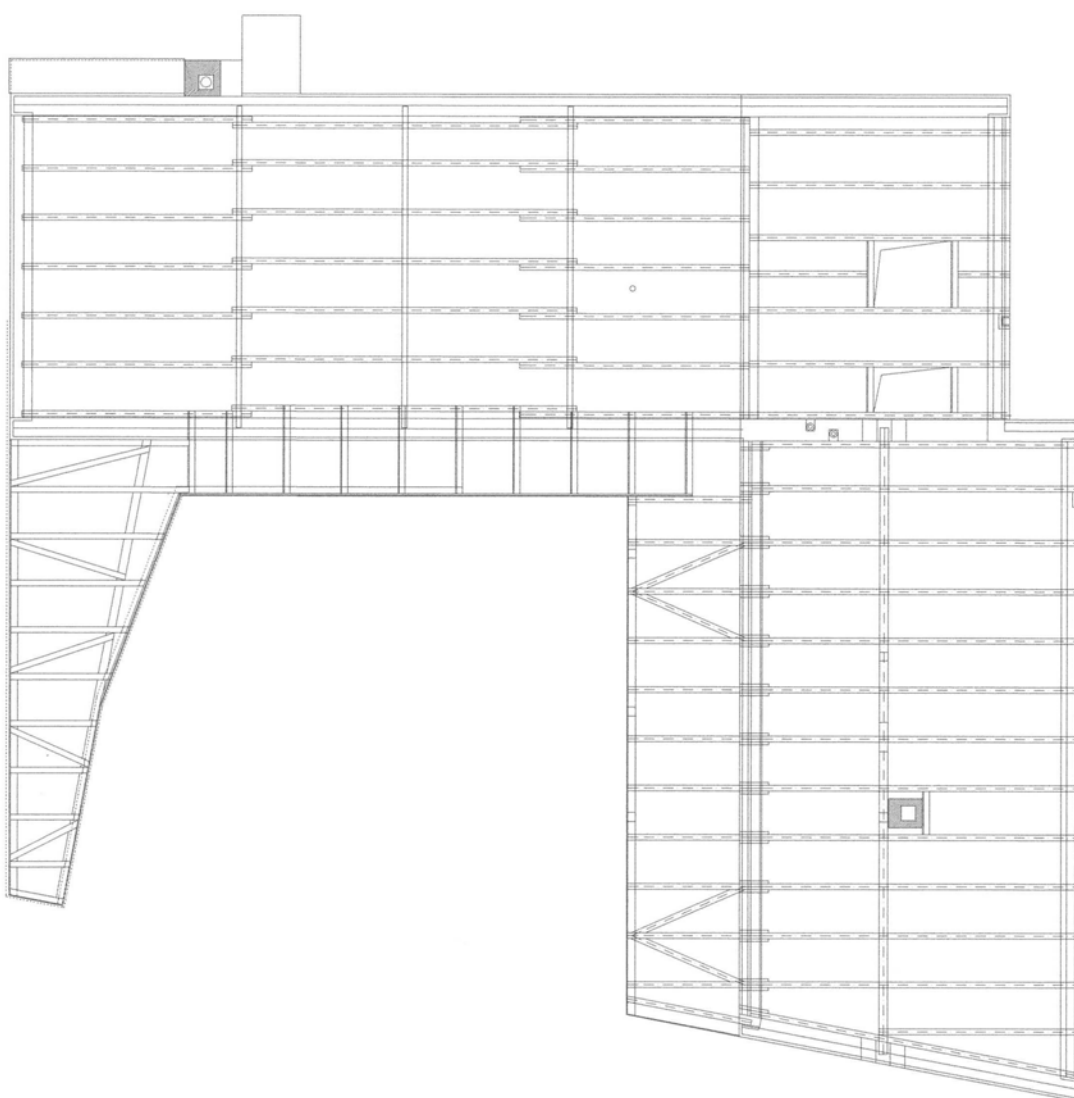
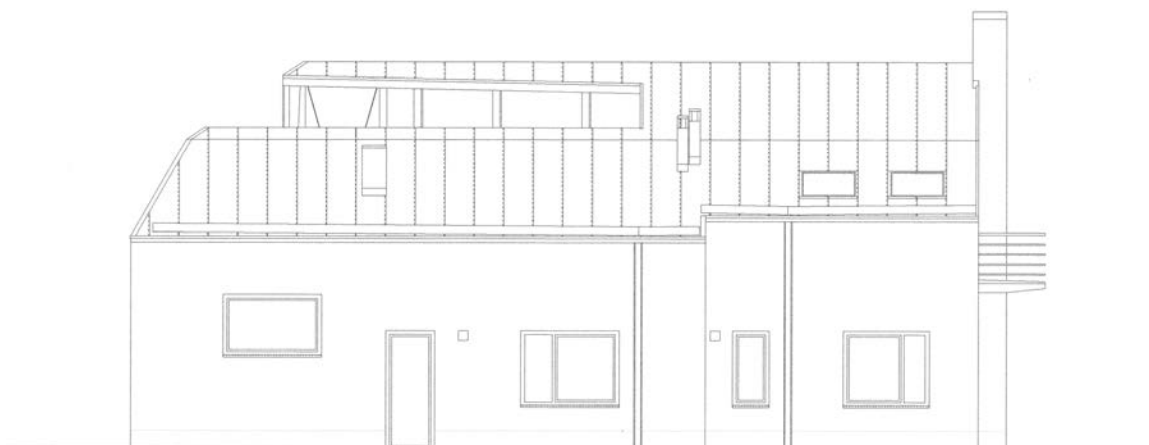
A földszinti alaprajz

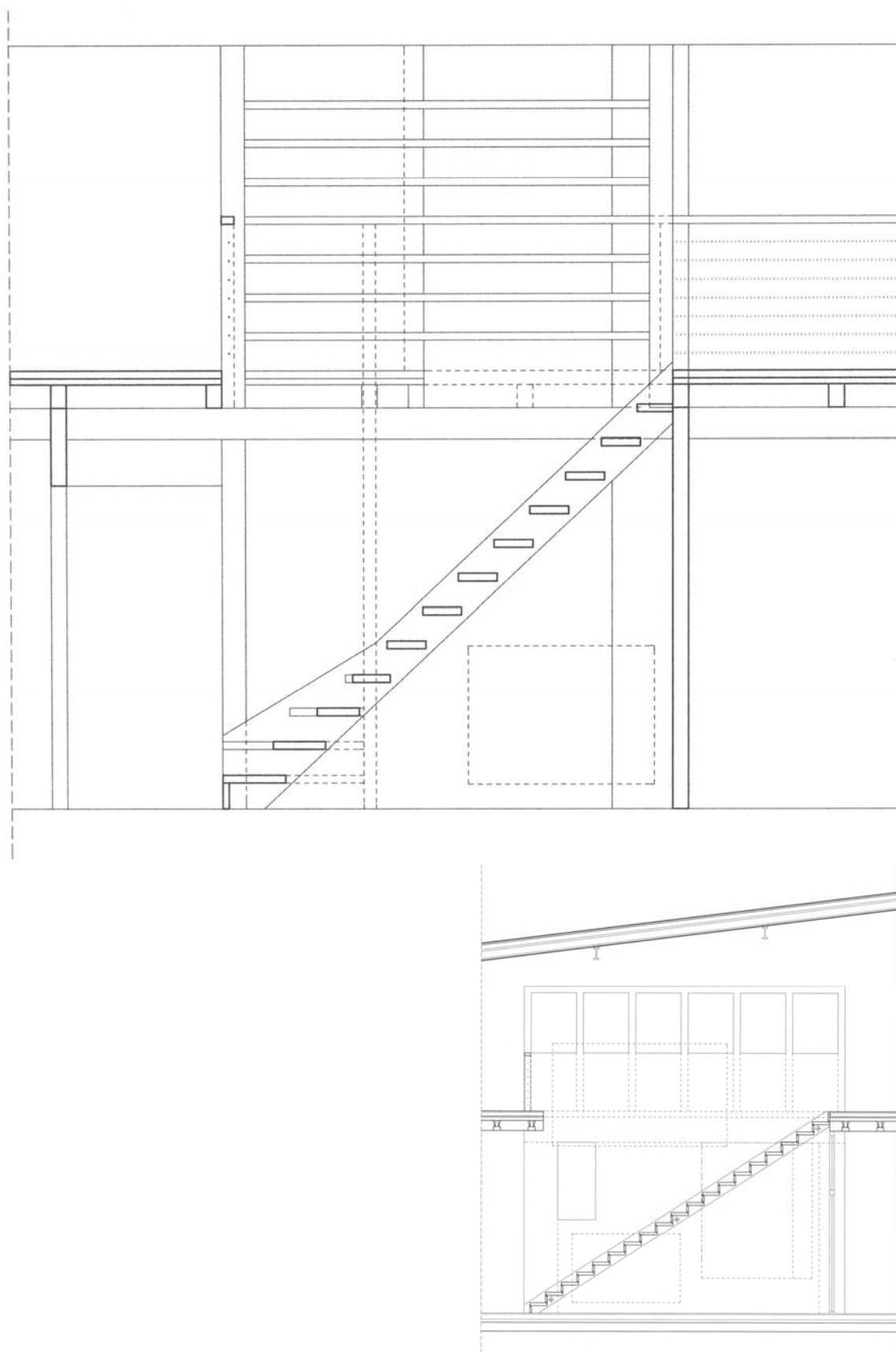
Az emelet alaprajza és keresztmetszete

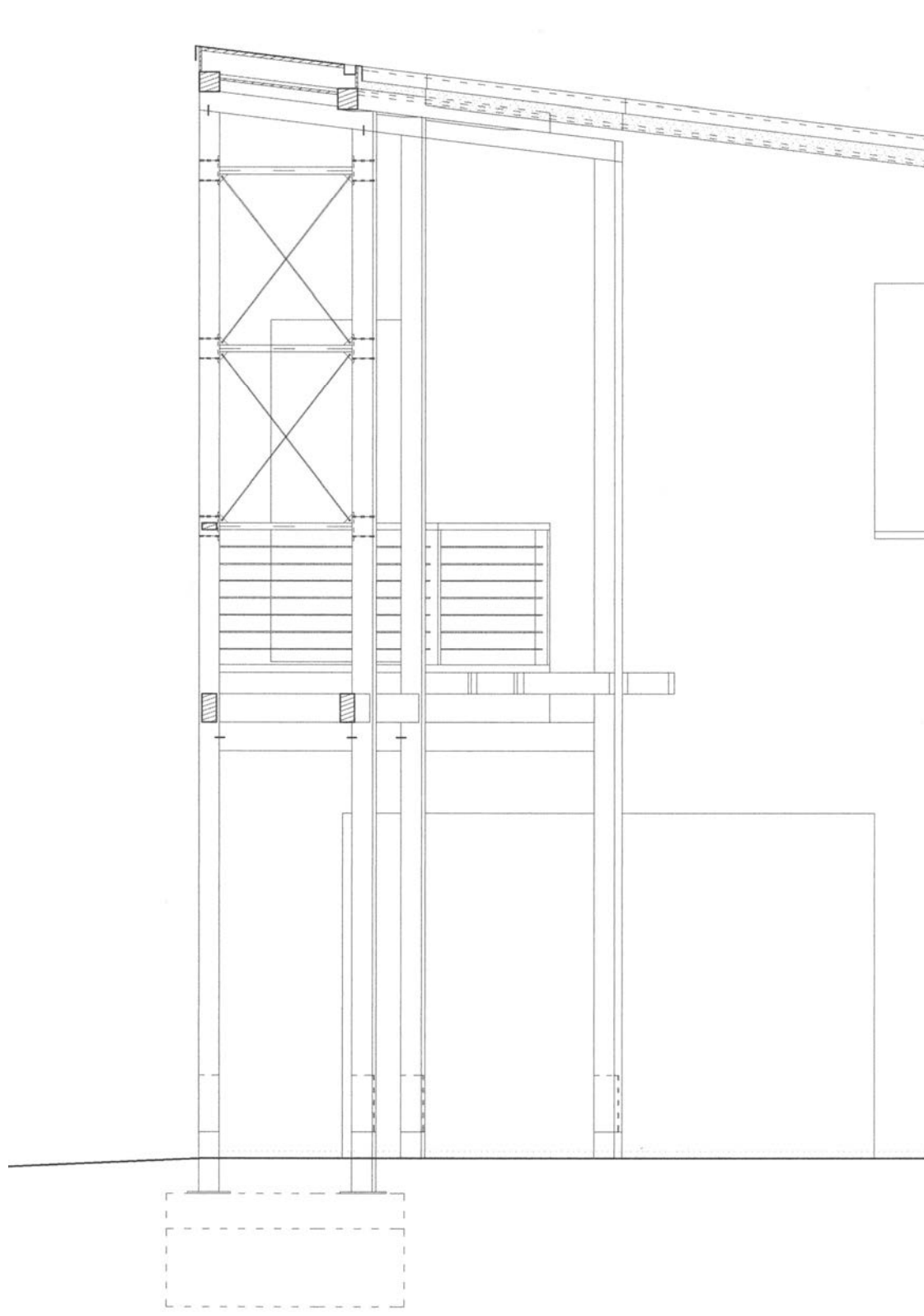
Duna felőli homlokzat, metszet és az északi homlokzat

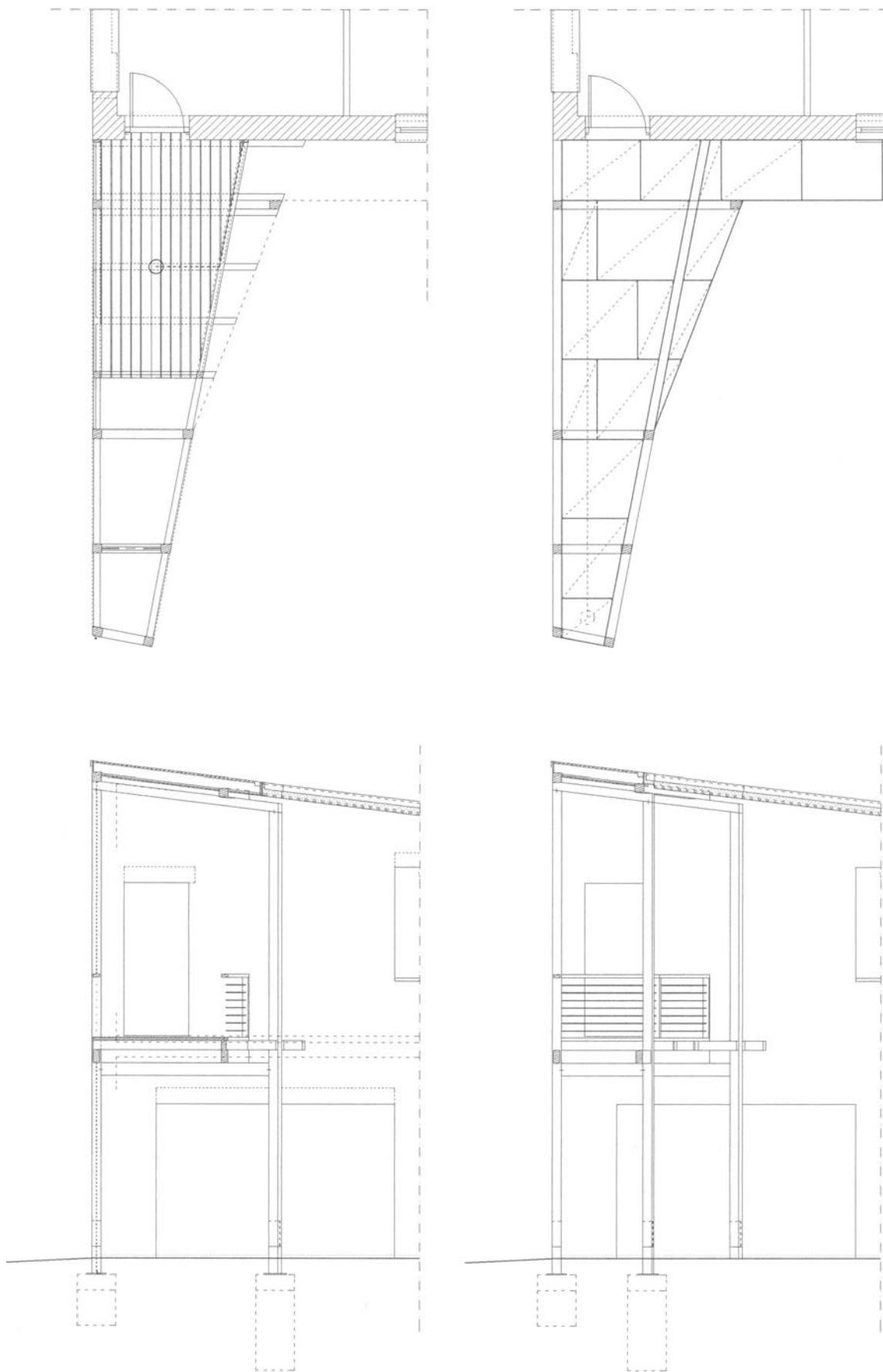
Keleti homlokzat és a tetőszerkezet terve

Lépcsők tervei

A pergola keresztmetszete

A pergola részlettervei

Udvar, „konceptiófotó”, részletek

Súlyos és könnyed találkozása

Tömeg a sarkon

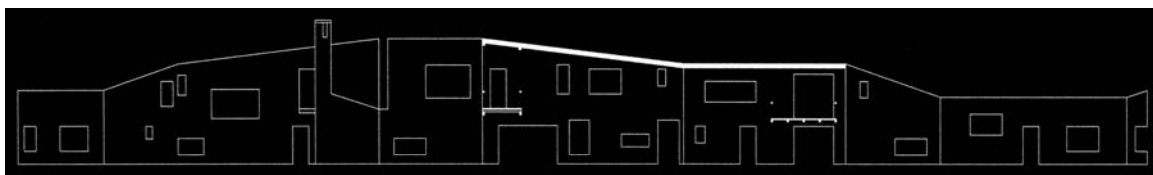
A pergola-építmény az emeleti teraszról nézve

A „pergola-jel” és az udvar éjszakai képe

Kontrasztok...

Éjszaka...

Az udvar éjszakai fényei

A nyaraló galériás belső tere

Lépcsők